

म. ग्रं. सं. ठाणें

विषय
सं. नं.

११
७२४
२२

११२४

अज्ञानि माझे नित जवे
श्वसांच्छासणे प्रबंध होआवे

-- आनश्वर

रंदाळकरांची कविता

REFBK-0002580

REFBK-0002580

रंदाळकरांची कविता

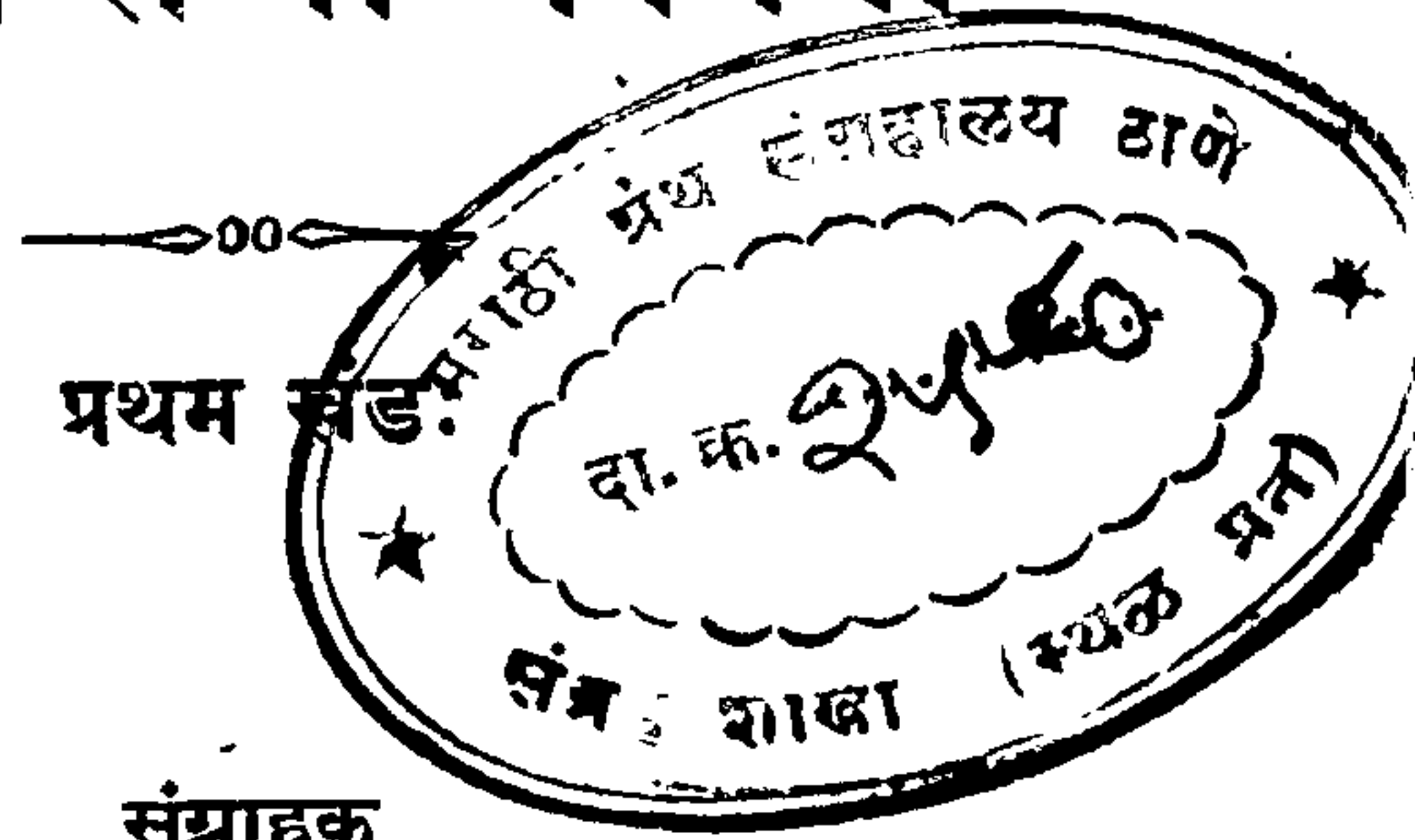
—०००—

प्रथम खंड

म्हणोनि माझे नित्य नवे
श्वासोच्छ्वासहि प्रबंध होआवे

--ज्ञानेश्वर

रेंदाळकरांची कविता

संग्राहक

वामन जनार्दन कुंटे

REFBK-0002580

(सर्व हक्क संग्राहकाचे स्वाधीन.)

किंमत सव्वा दोन रुपये.

१९२४

प्रकाशक
गो. गो. अधिकारी,
सारस्वतप्रसारक मंडळ,
सदाशिव पेठ, पुणे.

रेंदाळकरांची कविता

द्वितीय खंड

लौकरच प्रसिद्ध होईल.

मुद्रक
अनंत विनायक पटवर्धन
आर्यभूषण प्रेस, किवेवाडा, पुणे.

दोन शब्द

मित्रवर्य कै. एकनाथ पांडुरंग रेंदाळकर यांस स्वर्गवासी होऊन आज पुरीं चार वर्षे झालीं. एवढ्या दीर्घ कालानंतर कां होईना, त्यांच्या समग्र कवितेचा प्रथम खंड प्रसिद्ध करून आज मी मित्रक्रणांतून अंशतः मुक्त होत आहे. कै. रेंदाळकरांचे व माझे स्नेही रा. विष्णु गणपतराव चव्हाण, कोल्हापूर; रा. बाळकृष्ण महादेव गद्रे, सांगली; रा. रघुनाथ श्रीपाद कुलकर्णी व शिवराम श्रीपाद वाशीकर, मुंबई; हे या कार्यात माझे सहकारी असून त्यांच्या तर्फेनेच मी हे दोन शब्द लिहीत आहे.

कै. रेंदाळकरांचा लेखनविस्तार फार मोठा आहे. त्यांच्या गुणावगुणा-विषयीं माझे मित्र रा. माडखोलकर यांनीं प्रस्तावनेत मार्मिक विवेचन केलेले असल्यामुळे मला कांहींच लिहावयाचें नाहीं; व लिहिण्याचा माझा अधिकारही नाहीं. येथें मला पुस्तकांतील कवितेच्या मांडणीबद्दलच थोडे स्पष्टीकरण करावयाचें आहे.

कै. रेंदाळकरांनीं नीतिमंडन, बुद्धनीति यांसारख्या कवितांपासून पूर्ण शृंगारिक कवितांपर्यंत विविध विषयांवर अनेक कविता लिहिल्या. अंतरंगावरून वर्गीकरण करण्याचें प्रकार आपल्यांत रूढ झालेले माझ्या पाहण्यांत नाहींत. प्रत्येकजण रुचिभेदानें निरनिराळ्या तऱ्हेनें वर्गीकरण करीत असतो. आम्हीं रेंदाळकरांच्या समग्र कवितेचें बहिरंगावरूनच वर्गीकरण केले आहे. त्याप्रमाणें सकृद्दर्शनींच रेंदाळकरांच्या कवितेचे दोन खंड पडतात; एक 'स्फुट-कविता' व दुसरा 'खंड-काव्ये.' हे दोनहि खंड एकाच पुस्तकांत काढण्याचा प्रथम विचार होता; परंतु हा प्रथम खंडच अद्दमासाबाहेर वाढल्यामुळे तेवढाच आज कै. रेंदाळकरांच्या चतुर्थ पुण्यतिथीचे दिवशीं रसिकांस सादर करीत आहों.

या प्रथम खंडाचेही पांच विभाग केलेले असून त्यांस 'मंदारमञ्जरी' वगैरे निरनिराळीं नांवे दिलेलीं आहेत. कै. रेंदाळकर 'विजयी मराठा' या पत्रांत 'मंदार' या टोपण नांवाखालीं लेख व कविता लिहीत असत; तेव्हां त्यांनीं आपला पहिला कवितासंग्रह पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध केला, त्याला 'मंदारमञ्जरी' हें नांव दिलें. 'काव्य-कुसुम-माला' व 'कर्ण-मंगल' हीं नांवे, कै. रेंदाळकर ज्या वहीत कविता लिहून ठेवीत त्यावर त्यांनीं स्वतःच घातलेलीं दिलीं आहेत. त्यानंतर करमणुकींत प्रसिद्ध झालेल्या व नंतरच्या कविता 'काव्य-गुंफा' या कै. रेंदाळकरांनींच दिलेल्या नांवाखालीं दिल्या असून 'स्फुट कविता' हें नांव मात्र आम्हीं घातलेलें आहे. कविता साधारणपणें कालानुक्रमानें छापलेल्या आहेत, त्यावरून त्यांच्या कवितेचा उत्तरोत्तर कसा विकास होत गेला आहे, याचा वाचकांस विचार करतां येण्याजोगा आहे. यांतील शेवटचें 'स्फुट-कविता' हें सदर परिशिष्टासारखें आहे. या कवितांचा व मंदारमञ्जरींतल्या कवितांचा काल साधारणपणें एकच आहे. 'विजयी मराठा' पत्रांत प्रसिद्ध झालेल्या व आणखी कांहीं अप्रसिद्ध कविता एकत्र करून त्यांनीं 'मंदारमञ्जरी' १९१० सालीं प्रसिद्ध केली. तेव्हां 'मंदारमञ्जरींत' न आलेल्या अशा 'विजयी मराठा' पत्रांत प्रसिद्ध झालेल्या ज्या कविता आढळल्या, त्या 'स्फुट-कविता' या सदराखालीं दिल्या आहेत.

या संग्रहांतील 'मंदारमञ्जरी' या कवितांचे तेवढ्यां पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध झालेल्या असून बाकीच्या, नियतकालिकांत निरनिराळ्या ठिकाणीं प्रसिद्ध झालेल्या असल्या, तरी पुस्तकरूपानें एकत्रित अशा आतांच प्रसिद्ध होत आहेत. या संग्रहांतही कै. रेंदाळकरांच्या एकूण एक स्फुट कविता छापून निघाल्या आहेत असें म्हणणें धाडसाचें होणार आहे. त्यांचा लेखनव्यवसाय जवरा व कविताही बहुतेक सर्व मराठी मासिकांत येत होत्या. ते कविता फार व्यवस्थित लिहून व जपून ठेवीत असत; तरी त्यांच्या पूर्ववयांतील बऱ्याच कविता मला मिळालेल्या त्यांच्या

हस्तलिखित संग्रहांत नाहींत. त्यामुळे कांहीं कविता, विशेषतः सुरवातीच्या काळांतील, छापल्या न गेल्याचा संभव आहे. हा संग्रह प्रसिद्ध झाल्यावर कोणाच्या आढळांतील कविता मिळाल्यास त्या द्वितीय खंडांत प्रसिद्ध करतां येतील.

रेंदाळकरांनी कविता लिहिली ती साधारणपणें प्रचलित वृत्तांतच लिहिली आहे, म्हणून प्रत्येक कवितेवर वृत्ताचें नांव घालून जागा अडवलेली नाहीं. तरी पण नवीन वाचकांस सोईचें व्हावें म्हणून पुस्तकाचे शेवटीं अनुक्रमणिका जोडली आहे त्यांत वृत्तांचीही नांवे दिली आहेत. चालीवरच्या कवितांच्या चाली तर हल्लीं पुष्कळच प्रचारांत आलेल्या आहेत. त्यांचीही नांवे संक्षेपानें दिली असून तीं प्रो. माधव त्रिंबक पटवर्धन यांच्या ज्ञानकोशांतील 'चलनी वृत्ते' या लेखाचे आधारानें दिलेली आहेत,

कै. रेंदाळकरांच्या कवितेचा द्वितीय खंडही लागलीच छपावयास सुरवात करणार आहों. त्यांत सारजा, मोहिनी, विज्ञानसार, बुद्धनीति वगैरे खंडकाव्ये येणार असून अद्याप कोठेंच प्रसिद्ध न झालेले 'यमुनागीत' हें सुंदर खंडकाव्यही या खंडांत प्रथमच प्रसिद्ध होणार आहे; एवढेंच सांगून वाचकांची रजा घेतों.

मुंबई,
१५ नोव्हेंबर १९२४. }

वामन जनार्दन कुंटे

प्रस्तावना

माझे तैही रा. वामनराव कुंटे यांनी, रेंदाळकरांच्या समय कवितेचा हा प्रथम खंड प्रसिद्ध करून, केवळ मित्रकार्यच साधले आहे असे नाही, तर मराठी भाषेचीही महत्त्वाची सेवा केली आहे. दोन वर्षांपूर्वी, रेंदाळकरांच्या कवितेला प्रस्तावना लिहितां कां, म्हणून जेव्हां त्यांनी मला विचारलें, तेव्हां ती गोष्ट एकदम कबूल करणें मला थोडें अवघड वाटलें. कारण, रेंदाळकरांविषयी आदरापेक्षां अवज्ञेचे शब्द माझ्या कानावर अधिक पडले होते; आणि त्यांच्या-संबंधानें उपेक्षेचीच वृत्ति सामान्यतः दृष्टीस पडे. वस्तुतः नवीन पिढीतील कवींना त्यांच्याविषयी विशेष अभिमान वाटला पाहिजे. परंतु, मराठींत निर्यमक कविता लिहिण्याचा प्रघात पाडून, त्यांनी आपला मार्ग किती सुगम केला आहे, याची जाणीव अलीकडील कवींत दिसत नाही. पुष्कळदां असें होतें, कीं ऊन, वारा, पाऊस यांना न जुमानतां, चंद्रमौळी घरांत जन्म काढून, ज्यांनीं रानांत शहरें उठविलीं, त्या पराक्रमी पूर्वजांच्या उपकारांचें स्मरण त्यांच्या टोलेजंग वाड्यांत नांदणाऱ्या वैभवशाली वंशजांना बहुधा रहात नाही. तसाच प्रकार रेंदाळकरांच्याहि बाबतींत झाला आहे. निर्यमक कवितेचे प्रवर्तक म्हणून त्यांनीं केलेली कामगिरी मराठी वाङ्मयाच्या इतिहासांत चिरंतन होऊन राहिल. केशवसुतांच्या नंतर आणि गोविंदाग्रज पुढें येण्यापूर्वी मध्ये जो काळ गेला, त्या काळांत रेंदाळकरांचीच कविता अतिशय लोकप्रिय होती. पण संधिकाळांत चमकणारा तारा कितीहि तेजस्वी असला, तरी सूर्याचा प्रखर प्रकाश व रात्रीचें राजस रूप यांच्यामुळे, त्याच्या रमणीय तेजाचा प्रभाव पहाणारांवर फार थोडा काळ टिकतो. गोविंदाग्रजांच्या कवितेच्या जादूनें रसिकांचीं मनें पुढें इतकीं भारलीं, कीं इतर कवींच्य काव्यांकडे लक्ष देण्याचें भान त्यांना उरलेंच नाही. आज तें भुरळ थोडें कमी झालें असून, एकंदर आधुनिक कवितेचें परिशीलन करण्याची प्रवृत्ति वाढत आहे. अशा स्थितींत, रेंदाळकरांच्या कवितेचें स्वागत चांगलें होईल, याबद्दल मला शंका नाही. तथापि, निर्यमक कविता प्रचलित करून, त्यांनीं मराठी वाङ्मयांत किती व्यापक क्रांति घडवून आणिली, याचें विवेचन करणें अवश्य होतें. आणि, तसा कांहीं प्रयत्न आपण करावा, या हेतूनें मी प्रस्तावना लिहिण्याचें कबूल केले.

रेंदाळकरांचें चरित्र उल्कापाताप्रमाणें दृष्टीला दिपविणारें किंवा नंदा-
दीपाच्या शांत तेजाप्रमाणें मनाला आनंद देणारें झालें नाहीं. अंधान्या रात्रीं,
पडक्या देवळाच्या उजाड गाभान्यांत, धुमसून पेटणाऱ्या धुनीसारखें त्यांच्या
चरित्राचें अवलोकन मनाला अगदीं उदास करून सोडतें. त्यांचा जन्म कोल्हा-
पुरासारख्या मागसलेल्या संस्थानांत व त्यांतहि आडगांवीं झाला. त्यांचें मराठी
शिक्षण खेडेगांवांत झालें; व तें संपतांच त्यांना नोकरी धरावी लागली. शहरांत
शिक्षण मिळाल्यानें मनुष्य चौकस तर होतोच; पण तिथें नित्य घडणाऱ्या
अनेक प्रकारच्या उलाढाली पाहून त्याचें मनहि निर्भय होतें. परंतु, विचारांची
स्फूर्ति मिळून ज्या वयांत बुद्धीचा विकास होतो, त्या वयांत जगाच्या अनुभ-
वाची आंच रेंदाळकरांना लागलीच नाहीं. त्यामुळें त्यांची वृत्ति स्पर्शानें कोमेज-
णाऱ्या पारिजातकाच्या फुलासारखीच अखेरपर्यंत राहिली. आधीं कवि; त्यांत
दरिद्री; त्यांतच कमी शिकलेला; आणि त्यांतहि पुन्हा जग मुळींच न पाहिलेलें;
अशा स्थितींत, रेंदाळकरांचा संसार जर सुखाचा झाला नसला, तर त्यांत नवल
काय ! असेल त्या स्थितींत समाधान मानून रहाणें, हा कवीचा स्वभावच नव्हे.
आपलीं दुःखें तो आपणच वाढवितो. जें असाध्य, जें अलौकिक त्याचा ध्यास
त्याला लागलेला; व म्हणून आकाशांतील ताऱ्यांकडे टक लावून बघत वाट
चालणाऱ्या इसापनीतींतील ज्योतिष्याप्रमाणें त्याची दुर्दशा होते. मानवी स्वभाव
जात्याच इतका कुत्सित आहे कीं, केशवसुतांनीं म्हटल्याप्रमाणें, सुंदरतेला कुसें
पाहण्यांतच त्याला आनंद वाटतो. अशा या कुटिल जगांत मन कणखर नसेल
तर मनुष्याचा निभाव लागणें फार कठिण. रेंदाळकर अतिशय हळव्या
मनाचे होते. कांहीं वनस्पति अशा असतात, कीं बाहेर पडलेल्या उन्हाचीं
वाऱ्यांच्या झुळकेबरोबर आंत आलेली झळहि त्यांना सहन होत नाहीं. शीतळ
छायेचा गारवा सदैव लाभला, तरच त्यांची पालवी टवटवीत रहावयाची. रेंदाळ-
करांचा स्वभाव इतका तल्लख होता, कीं अपमानाच्या नुसत्या शंकेनेंहि त्यांच्या
जिवाची तडफड होई. त्यांच्या या तापट व तऱ्हेवाईक स्वभावामुळें त्यांना सर्व
आयुष्य दुःखांत काढवें लागलें. इंद्रजी विद्येचा संस्कार त्यांना मुळींच झालेला
नव्हता. शिवाय, स्वतःच्या अभिरुचीला न रुचेल, असा कोणताहि धंदा पोटा-
करितां करण्याची त्यांची तयारी नव्हती. त्यामुळें, उदरनिर्वाहाकरितां, बुद्धींत
जोम असेपर्यंत, त्यांना लेखनकामाठी करणें भाग पडलें. बुद्धिमान् पण भावडा

मनुष्य, परिस्थितिमुळे दान होऊन, दारांत आला, कीं व्यापारी कसबांत निष्णात असलेले कावेबाज लोक, त्याच्या बुद्धीची खाण मन मानेल तशी खणून, स्वतःची धन करावयाला चुकत नाहीत. रेंदाळकरांनीं आपली बुद्धि जन्मभर हवी तशी रावविली; पण तिच्या कष्टांचें फळ मात्र त्यांच्या पदरांत कधीच पडलें नाहीं.

स. १८८९ पासून १९२० पर्यंत अवघ्या तीस वर्षांच्या आयुष्यांत, रेंदाळकरांनीं निर्माण केलेलें एकंदर वाङ्मय पाहिलें, म्हणजे आचंबा वाटतो. मानवी आयुष्याची मोजदाद करितांना, जन्म आणि मृत्यु अशा त्याच्या दोन सीमा कल्पून, मधील अंतर आपण एक क्षणहि न सोडतां, सगळेंच जमेस धरितों-पृथ्वीच्या विस्ताराचें प्रमाण अचूक कळलें असलें, तरी मनुष्यवस्तीच्या दृष्टीनें विचार करितांना, पाणी, बर्फ व उष्णता यांनीं व्यापिलेले तिचे प्रदेश वगळावे लागतात. त्याचप्रमाणें, केवळ कर्तृत्वच लक्षांत घेतलें, तर मानवी आयुष्यांतील निम्म्याहून अधिक दिवस फुकट जातात, असें म्हटलें पाहिजे. परंतु तसें कोणी मानीत नाहीं, व एका अर्थानें तें योग्यहि आहे. तरीहि, तीस वर्षांची आयुर्मर्यादा, ही असामान्य बुद्धीच्या मनुष्यालासुद्धां, आपलें कर्तृत्व दाखवावयाला अपुरीच वाटेल. विशेषतः, इतक्या थोड्या काळांत बुद्धीची परिणति होणें शक्य नसतें; व म्हणून, मनुष्य मूळचा कितीहि प्रतिभाशाली असला, तरी त्याची कृति तितकी उज्ज्वल निपजत नाहीं. शिवाय, रेंदाळकरांच्या कवितेची चिकित्सा करितांना त्यांना झालेला शिक्षणाचा संस्कार किती संकुचित होता, हेहि विसरून चालणार नाहीं. संस्कृत कवितेचें परिशीलन त्यांनीं उत्तम केलें होतें; व बंगाली कविताहि त्यांनीं बरीच वाचली होती. परंतु इंग्रजी कवितेचा व्यासंग मात्र त्यांना मुळींच घडला नाहीं. हरिभाऊ आपटे यांच्या सहवासांत असतांना त्यांना इंग्रजी वाचनाची गोडी लागली. इंग्रजी कवितेशीं त्या वेळीं जी त्यांची तोंड-ओळख झाली तितकीच. पुढें फार दिवस ते जगलेच नाहीत. पण, नवीन शिक्षणाचा इतका कमी संस्कार होऊनहि, त्यांचीं मते सर्वच बाबतींत अतिशय उदार होती. संस्कृत कवितेवर त्यांची निस्सीम भाक्ति असली, तरी तिचा परिणाम त्यांच्या भाषेवर जितका झाला, तितका विचारांवर झाला नाहीं. लेंभे व चंद्रशेखर यांच्या कवितेवर संस्कृत

काव्याच्या अध्ययनाचा परिणाम इतका झाला, कीं त्यांच्या विचाराचें वळण प्रायः जुनेच राहिलें. उलट त्यांच्या मानानें इंग्रजी कमी वाचलेल्या रेंदाळकरांचे विचार केशवसुतांच्या विचारांइतकेच प्रगमनशील व प्रखर होते.

संस्कृत कवींपैकीं कालिदास व विशेषतः बाण यांची कविता त्यांना अतोनात आवडे. 'कादंबरी'चें रूपांतर करावयाला त्यांनीं सुरुवात केली होती; पण त्यांच्या मृत्यूमुळे तें अपुरेंच राहिलें. त्यांची कविता आरंभीं संस्कृत धर्तीवर असे. त्यांच्या कांहीं शृंगारिक कविता वाचतांना ऋतुसंहारांतील वर्णनांची आढ-चण होते. समासप्रचुर अशी त्यांची ती जड पण जोरकस रचना पाहिली, म्हणजे 'ओजः समासभूयस्त्वम्' हे दंडीचें मत त्यांना त्या वेळीं मान्य असावें, असें वाटतें. पुढें समासांचें हें अवडंबर कमी होऊन, त्यांची रचना प्रसन्न झाली. अखेर अखेर तर ते अगदीं साधें मराठी लिहूं लागले होते. टेनिसनच्या Enoch Arden चा काव्याच्या आधारानें लिहिलेल्या त्यांच्या 'सारजा' चा काव्यांत भाषेचें हें साधें पण सुंदर स्वरूप दृष्टीस पडतें. मराठी भाषेवर त्यांचें उत्तम प्रभुत्व होतें. जुन्या कवींपैकीं ज्ञानेश्वर, तुकाराम व मोरोपंत यांच्या काव्यांचें त्यांनीं कसोशीनें अध्ययन केलें होतें. संस्कृत व मराठी कवींच्या वाङ्मयाचा खोल व्यासंग केल्यामुळे, मराठी भाषा ते मनाला वाटेल तशी लिहूं शकले. केव्हां संस्कृत समासांचे रत्नालंकार घालून, तर कधीं मराठी बोलीचा फुलोरा लेववून, त्यांनीं आपली कविता लीलेनें सजविली आहे. त्यांच्या रचने-इतकी सुश्लिष्ट, सावेश व सालंकार रचना दुसऱ्या कोणत्याहि मराठी कवीची असेल, असें वाटत नाही. केशवसुतांची रचना म्हणजे हातसुताच्या खादीची भरड वीण. टिळकांची कविता गोड असली, तरी भाषेचें गौरव, माधुर्य किंवा लालित्य हे गुण तीं फारसे आढळावयाचे नाहीत. लेंभे, गोविंदाग्रज व बालकवि यांच्या काव्यांत, रोज रस्त्यांत भेटणाऱ्या ओळखीच्या माणसांप्रमाणें, तेच ते शब्द हटकून यावयाचे. चंद्रशेखरांचें भाषेवर प्रभुत्व पहिल्या प्रतीचें; व त्यांची रचनाहि डौलदार असते. पण तिचा डौल जुन्या धाटाचा. रोजच्या बोलण्यांतले शब्द तीं सहसा सांपडावयाचे नाहीत; पंडिताची प्रौढ भाषाच नेहमीं कानांवर पडावयाची. विनायकांची वाणी जोरदार असली, तरी तीं नादगौरव नाही. परंतु रेंदाळकरांच्या कवितेंत बाण, मोरोपंत, व केशवसुत यांच्या लेखनशैलीचें मोठें मनोहर मिश्रण पहावयाला मिळतें. गजराजिप्रमाणें भव्य अशी समासश्रेणी

पाहून संतुष्ट होणाऱ्या साहित्यपंडितापासून, तों घरगुती भाषेत लिहिलेलें कवन गोडीनें वाचणाऱ्या सामान्य वाचकापर्यंत सर्वांची सोय त्यांच्या कवितेंत झाली आहे. मखमलीवर केलेल्या जरीच्या कलाबतूंपासून, तों पांढऱ्या सुताच्या साध्या कशियापर्यंत हरत-हेचें भरदार, बेडौल अगर बारीक विणकाम त्यांच्या काव्यांत आढळून येतें.

रेंदाळकरांची कविता स्वतंत्र व साधार अशी दोन्ही प्रकारची आहे. संस्कृत, बंगाली व इंग्रजी या तिन्ही भाषांतील काव्यांत त्यांना जें जें सुंदर म्हणून आढळलें, तें तें त्यांनीं मराठींत आणण्याचा यत्न केला. रेंदाळकरांच्या बहुतेक रूपांतरांतून मूळांतील कल्पनेचा फक्त आधार तेवढा घेतला आहे. सूत्र उसनें घेतलेलें, पण गुंफण त्यांची स्वतःची असते. कवि कितीहि स्वतंत्र प्रतिभेचा असला, तरी पूर्व कवींपासून विचारांची स्फूर्ति त्याला आपोआप मिळते. शिवाय, तो जर व्यासंगी असेल, तर आभाळांत घोटाळणाऱ्या अभ्यांची छाया जशी सरित्प्रवाहांत पडते, तसेच मनांत सदैव घोळणारे इतरांचे विचार त्याच्या वाङ्मयांत प्रतिबिंबित झाल्यावांचून रहात नाहींत. पण त्यामुळें त्याच्या कल्पकतेला कमीपणा येतो, असें कोण म्हणेल ? विमान आकाशांत कितीहि उंच उडालें, तरी भ्रमणाच्या गतीचा वेग त्याला भूमीपासूनच घ्यावा लागतो. कित्येक वेळां असेंहि होतें, कीं सहज वाचनांत आलेली एकादी सुंदर कल्पना मनांत राहून जाते; आणि तशाच स्वरूपाची पण निराळ्या अर्थाची कल्पना तिच्यावरून सुचून, आपण ती स्वतःची समजून लिहून टाकतो. तथापि, कल्पनेवरून कल्पना सुचणें, आणि आधारांनै व रूपांतर करून लिहिणें, यांत अंतर आहे. दुसऱ्याच्या दिव्यावर आपला दिवा लावून घेणें वेगळें, आणि तोच दिवा उचलून आणून स्वतःचें घर उजळणें वेगळें ! कल्पनेवरून कल्पना सुचली, तरी ती स्वतंत्रच समजली पाहिजे. साधार हें स्वतंत्र नव्हे, तरी रूपांतराहून वरच्या दर्जाचें. पार्श्वीयन साहित्यशास्त्रांत असा एक संकेत आहे, कीं दुसऱ्याची कल्पना घेऊन जर ती आपण अधिक खुलवून लिहूं शकलों, तर ती चोरी अगर उसनवारी नव्हे. हें मत जरी कुणाला पटले नाहीं, तरी साधार हें जर मूळाहून सरस असेल, तर त्याला स्वतंत्र म्हणावयाला काय हरकत आहे ? त्या दृष्टीनें, चंद्रशेखरांचें 'काय हो चमत्कार !'

हैं काव्य स्वतंत्र म्हटलें, तरी शोभून जाईल. रेंदाळकरांचें ' सारजा ' हें काव्य व विशेषतः ' कोकिलस, ' ' रुष्णा, ' ' वसंत ' वगैरे कविता, जरी इंग्रजी कवितां-वरून सुचल्या असल्या, तरी त्यांची गुंफण इतकी स्वदेशी आहे, कीं त्यांचें विषयसूत्र विलायती असेल, असें चुकूनहि वाटत नाही. संस्कृत व बंगाली कवितांच्या रूपांतरांवर मात्र भाषेवांचून दुसऱ्या कोणत्याच बाबतीत त्यांची मालकी नाही.

' विराहिणी राधा ' व मधुसूदन दत्तांच्या इतर कवितांचीं त्यांनीं केलेलीं रूपांतरे फार सरस आहेत. माधवानुजांनीं केलेलीं मधुसूदनांच्या प्रणय-पत्रिकांचीं भाषांतरे या रूपांतरांशीं तुळून पाहिलीं, म्हणजे रेंदाळकर रूपांतर किती सुंदर करीत, याची उत्तम कल्पना येते. माधवानुज हे कवितेचे मर्मज्ञ असून स्वतः कुशल कवि होते. पण त्यांनीं केलेलीं प्रणय-पत्रिकांचीं भाषांतरे वाचून मन निर्विकार रहातें. उलट, रेंदाळकरांनीं लिहिलेली शूर्पणखेची प्रणय-पत्रिका वाचून मनाला चटका लागतो. शब्दशः केलेलीं म्हणून माधवानुजांचीं भाषांतरे कदाचित् जास्त चांगलीं ठरतील. परंतु, मधुसूदनांच्या मूळ कवितांतील रसाचा जिव्हाळा रेंदाळकरांच्या रूपांतरांत अधिक उतरला आहे, यांत संशय नाही. रेंदाळकरांनीं रूपांतरित कविताच फार लिहिली असून, तीच तेवढी चांगली आहे, असे उद्गार नेहमी ऐकूं येतात. परंतु त्यांत बिलकूल तथ्य नाही. त्यांची स्फुट कविता बहुतेक स्वतंत्र असून, त्यांनीं लिहिलेल्या दहा खंडकाव्यांपैकी मोहिनी, बाष्पबिंदु, यमुनागीत, शिरक्यांची तारा, जाधवांची मंजुळा हीं काव्येहि स्वतंत्र आहेत. त्यांची रचना उत्तरोत्तर किती रमणीय होत गेली, याची कल्पना हीं काव्ये वाचून येते. त्यांचें ' मोहिनी ' हें काव्य प्रसिद्धच आहे. त्यांतील शुद्ध प्रेमाच्या कल्पनेची चेष्टा झाली. सुशिक्षित किंवा सुधारक यांनाहि ज्या कल्पनांचा पुरस्कार करणें कठीण वाटलें, त्यांचा प्रसार करण्याची धडपड रेंदाळकरांनीं आमरण केली. पाश्चात्य सुधारणेचा संसर्ग त्यांना झाला नव्हता; तरीहि त्यांची विचारसरणी हरएक बाबतींत पराक्राष्टेची स्वतंत्र होती. वृत्ताला चरणार्थें, कवितेला यमकाचें व खीला रूढीचें बंधन मुळींच नसावें, असें त्यांचें मत होतें. या मताला जो जो विरोध होत गेला, तो तो त्यांच्या काव्यांतून त्यांचें अधिकच समर्थन झालें. केशवसुनानंतर इतक्या धडाडीनें रूढीचा उच्छेद करावयाला दुसरा कोणताच कवि उद्युक्त झाला नाही. त्यांच्या स्फुट कवितांतूनहि

सुधारणेचा अभिनिवेश पुष्कळ व्यक्त झाला आहे. 'मोहिनी' काव्यांतील विचारसरणीची महाजनीनीसुद्धां विक्षिप्त म्हणून संभावना केली ! जॉन्सनने म्हटल्याप्रमाणे, मनाला जें सत्य वाटेले तें बोलून दाखविण्याच हक्क जसा प्रत्येकाला आहे, तसाच तें ज्याला पटणार नाही, त्याला टीकेचे कोरडे ओढावयालाहि तितकाच हक्क आहे: घाव घालावयाला जो सरसावतो, त्यानें सोसावयालाहि तयार असलें पाहिजे. हें तत्व रेंदाळकरांना मान्य होतें. कठोर टीकेनें ते सहसा कचरले नाहींत.

त्यांना विषाद किंवा वैषम्य वाटे, तें आपल्या दीन स्थितीचें. दुर्दैवानें त्यांची पारध मरेपर्यंत केली. कविता हाच काय तो त्यांच्या जिवाला एक विरंगुळा होता. आणि तिचीहि कुचेष्टा झालेली जेव्हां कानावर येई, तेव्हां त्यांच्या मनाला अगदीं पीळ पडत असे. 'डचक्यांत पडलेलें फूल' ही कविता प्रसिद्ध झाल्यावर त्यांची फारच निंदा झाली. निर्यमक कवितेचा पुरस्कार केलेला पाहून चवताळलेले टीकाकार त्यांच्यावर तुटून पडले. आणि संसाराप्रमाणें सारस्वतांतहि आपण अपेशी ठरूं कीं काय, अशी भीति त्यांना वाटूं लागली. या प्रसंगीं, स्वतःशिवाय कुणाचेहि दोष विनोदाखातर फुगवून दाखविणारे समकालीन कवीहि त्यांची चेष्टा करावयाला चुकले नाहींत. संसाराची दैना झालेली; व कवितेबद्दलहि लोकमत फिरलेलें. अशा स्थितींत मनुष्यानें कशाच्या आधारावर दिवस काढावे ! कांहीं तरी साहस केल्यामुळे अवचित कोसळणारें संकट हें दारुण तर खरेंच; पण ज्याची आंच लागून मन सतत पिचत रहातें, तें रोज अनुभवाला येणारें दुःख फार भयंकरः जीवितावर त्याचाच परिणाम अतिशय होतो. हे मेटरलिकचे उद्गार कवींना तरी अक्षरशः लागू आहेत. इतरांनाहि दुःख होतें; पण तें मनांत सारखें वागवून जळत रहाण्याचा स्वभाव फक्त कवींचा. दैवी संकेतच असा दिसतो, कीं दुःखाची धग लागल्याशिवाय त्यांच्या प्रतिभेचें सुवर्ण शुद्ध व सतेज होऊं नये. रेंदाळकरांच्या कवितेंत आनंदाची भावना सहसा आढळत नाहीं. आणि जरी आढळली, तरी आभाळांत डोक्यावर ढग गर्द दाटले असतां, ओताड माळावर उभें राहिलेल्या मनुष्याला दूर डोंगरपठारावर पडलेलें प्रसन्न ऊन पाहून जसा आनंद होतो, तशाच प्रकारचा त्यांचा आनंद असतो. त्यांत स्थिरता नाहीं: ती एक विकाराची लहर

असते. त्यांच्या कवितेंत त्वेष, विषाद व निराशा यांचाच सूर ऐकूं येतो. 'गिधाड', 'कोरांटीचीं फुलें', 'निवडुंगांतून सुटका' या रूपकात्मक विचित्र कवितांत त्यांचा दबलेला त्वेष उफाळून प्रकट झाला आहे. शेवटीं शेवटीं तर,—

काय निरुद्देश सर्व जीवन मम होतें ?
मरुसरितेपरि अवचित झरुनि जायचें तें ?
पुरे, पुरे, ही असली मुशाफरी आतां
या धूलित दगडावर टेकिलाच माथा !

—अशीच त्यांची भावना झाली. 'अकाल वीणावादन' या कवितेंतहि त्यांनीं आपली निराशा तीव्र शब्दांनीं सांगितली आहे. इतकी कविता लिहिली, पण अखेर काय ? प्रथम प्रथम त्यांच्या ललित रचनेवर लोक फार लुब्ध होते. परंतु, निर्यमक कवितेच्या फंदांत पडल्यामुळे, त्यांची कविता रसिकांना दृष्टिसमोर नकोशी झाली.

पण यांत थोडा रेंदाळकरांचाहि दोष आहे. निर्यमक कविता लिहिण्याच्या वाचतांत त्यांनीं अतिरेक केला. नादाच्या माधुरीला ज्यांत अत्यंत महत्त्व असतें, तीं भावगीतें लिहितांना सुद्धां, त्यांनीं यमकाचें बंधन पाळलें नाहीं. 'शिंंग', 'कवितादेवीचें आगमन' या त्यांच्या कविता वाचतांना यमकाची उणीव चांगलीच जाणवते. शिवाय, आणखीहि एक अविचार रेंदाळकरांकडून घडला. कवि जें लिहितो, तें सगळेंच सरस असतें असें नाहीं. स्फूर्तीचे दिव्य क्षण जर घडोघडीं येऊं लागले, तर कवित्वाची अपूर्वाई ती काय राहिली ! पण कित्येकांचा स्वभावच असा बनतो, कीं हरघडी जें मनांत दाटतें, तें लिहून टाकल्याशिवाय त्यांना चैनच पडत नाहीं. दिवसभर झालेल्या वाफेचें पहांटे थोडें तरी दंव होऊन पडलेंच पाहिजे; एरवीं मनाचें आभाळ स्वच्छ व्हावयाचें नाहीं. कविता ही एक त्यांची रोजनिशीच होऊन बसते: इतर लोक व्यवहाराचें टिपण जसें गद्यांत करितात, तसे हे विकारांचें टिपण पद्यांत करितात. इंग्रजी कवींतहि ग्रे किंवा गोल्डस्मिथ यांच्यासारखे घोटीव आरस्पानी कविता लिहिणारे थोडे. बुटाचे बंद सोडतांना सुद्धां आपले जळजळीत मनोविकार कसे तरी खरडून मोकळे होणारे बायरनसारखे उदृष्टखळ कवीच फार. परंतु त्यांत वाईट इतकेंच असतें, कीं बायरनसारखी ऊर्जस्वल प्रतिभा सर्वांच्या ठिकाणीं असत नाहीं. आणि म्हणून

कविता प्रसिद्ध करण्यांच्या बाबतीत विवेक केलेला उत्तम. मन आवरत नसेल, तर लागेल तितकें लिहावें. पण प्रसिद्धीच्या लालसेला मात्र जरूर लगाम घालावा. आपलें लिखाण लोकांवर लादलें जाणार नाही, अशी खबरदारी कवीनें अवश्य घेतली पाहिजे. गद्य हा बोलून चालून सैल (Loose speech) वाङ्मयप्रकार आहे. तेव्हां त्याच्या प्रकाशनाच्या बाबतीत जर मनुष्य सढळ राहिला, तर तें तितकें अक्षम्य ठरणार नाही. पण, जें वाचून लोकांनीं लक्षांत ठेवावें असें आपण इच्छितों, तें सैल असून कसें चालेल ! केशवसुत, बालकवि वगैरे पूर्व पिढीतील कवींनीं आपली निरुष्ट कविता जाळून अगर फाडून आपल्या हातानें नाहीशी केली. परंतु रेंदाळकर जसजसे लिहित गेले, तसतसें तें सर्व छापूनहि निघालें. याचें एक कारण, नियतकालिकें हाताशीं होती, हें तर उघडच आहे. पण, स्वतःच्या कवितेचा मन घट्ट करून विचार करण्याची संवय नव्हती, हेहि तितकेंच खरें. या संग्रहांत काहीं कविता अशा आहेत, कीं त्या वगळल्या असत्या तरी बिघडलें नसतें. तथापि त्यांची धडाडी मोठी; म्हणूनच त्यांच्या सामान्य कविताहि वाचवतात. शिवाय भाषेच्या दृष्टीनेहि त्यांच्या कवितेला फार महत्त्व आहे. मोरोपंतानंतर इतकी बहुविध भाषा दुसरा कोणताहि अलीकडील कवि लिहूं शकला नाही, असें म्हटलें तरी चालेल. मराठी भाषेवर त्यांचें इतकें असाधारण प्रभुत्व होतें, म्हणूनच त्यांनीं यमकाविरुद्ध केलेलें बंड यशस्वी होऊं शकलें. गंधमादन पर्वतावरून सहस्रदलांचें सुवर्णकमल आणावयाला अंगांत बळहि सहस्रनागांचें असावें लागतें: सामान्य मनुष्याला तसलें साहस होणें नाही.

नियमक कविता लिहिण्याची स्फूर्ति रेंदाळकरांना संस्कृत कवितेपासून झाली. इंग्रजी नियमक कवितेशीं (Blank verse) त्यांच्या या बंडखोरीच विलकुल संबंध नाही. यमकाच्या आवश्यकतेचा विचार करितांना ते लिहितात:—

“ प्रासानुप्रास, पुष्पयमकें, दामयमकें, चार सहा अक्षरांचीं अंत्ययमकें यांनीं कदाचित् भाषा ठसकेदार दिसूं शकेल. पण केवळ शेवटच्या एकाद्याच अक्षराच्या अनुवृत्तीनें भाषेंत सौंदर्याचा कळस होतो, किंवा अशा प्रकारांनीं रसाचा पोष होतो, असें मला वाटत नाही. यमकें हीं रसनाशक आहेत. असेंच जरी माझे मत नसलें, तरी त्यामुळे प्रतिपादित विषयांत कांहीं अपूर्व माधुर्य उत्पन्न होतें, असें मला तरी वाटत नाही.

मराठी कवितेचा जन्मापासूनचा इतिहास पाहिला, तर यमकबद्ध असणे हा तिचा धर्मच आहे, असें दिसते. पण याकरितांच आधुनिक कविवर्गानेहि यमकें साधलीच पाहिजेत हा दुःग्रह आहे. आतां, कदाचित् मजसारख्या कवीच्या निर्यमक कविता वाचून त्या वाचकांस नीरस वाटत असतील. तो माझा दोष आहे. यमकाभावाचा नाही. देवाच्या दयेनें मराठीचा लवकरच ऐकंदा राष्ट्रीय कवि निर्माण होईल. आणि त्याच्या निर्यमक कविताहि लोक मोठ्या प्रेमानें वाचून माना डोलवितील. अशा भावि कवींचा मार्ग सोपा व्हावा म्हणून मजसारख्या कवींची खडी रस्त्यावर पसरावी लागते.

निर्यमक कवितेच्या क्षेत्राची मर्यादा कोठवर आहे, याविषयीं माझे अजून निश्चित मत झालें नाही. गानकाव्य सयमक असावें असें मला वाटते. ” यावरून रेंदाळकरांच्या मतांची उत्तम कल्पना येते. सर्वच कविता सरसकट निर्यमक असावी, असें त्यांना वाटत नव्हतें. यमकाच्या बाबतीत आग्रह नसावा, इतकेंच त्यांचें म्हणणें होतें. आणि त्याचद्वल त्यांना दोष कोण देईल ! केवळ नादाच्या दृष्टीनें विचार केला, तरी यमक हें निरुपयोगी आहे, असेंच म्हणावें लागतें. कवितेच्या संबंध चरणांत कुठेंहि नाद नसावयाचा; आणि शेवटीं एकाक्षरी यमक साधलें, कीं तिच्या माधुर्याची परिसीमा होते, हें मत कुणाला पटेल ! नादाचें गौरव, माधुर्य किंवा लालित्य हें एकंदर रचनेच्या सौष्ट्यावर अवलंबून असतें. आणि त्या दृष्टीनें ‘वर्णसाम्य’ म्हणजे अनुप्रास हाच इष्ट आहे; मात्र तो रसानुकूल असला पाहिजे. बाणानें समासांची हारीनें उभी केलेली सांडण किंवा गोविंदाग्रजांची गौडी रीति म्हणजे नादगौरव नव्हे.

खुद्द संस्कृत कवींचाहि सर्व भर एकंदर रचनेच्या लालित्यावर असतो. जयदेवाचें ‘गीतगोविंद’ व काहीं किरकोळ कविता सोडली, तर संस्कृतांतील आर्ष किंवा अभिजात कवींनीं सयमक रचना केलेली प्रायः मुळीच सांपडणार नाही. कालिदास, भवभूति किंवा जगन्नाथ यांची वाणी कानाला गोड लागते, ती केवळ सहज साधलेल्या वर्णसाम्याने. पण त्याचाहि अतिरेक झालेला पाहिला, कीं अगदीं वीट येतो. इटलियन भाषेच्या मार्दवाची धटा करितांना—

I love the language, that soft bastard Latin,
Which melts like kisses from a female mouth,
And sounds as if it should be writ on satin,
With syllables which breathe of the sweet south.

—असे उद्गार वाचरननें काढले आहेत. त्यांची आठवण, जयदेवाचें गीत-गोविंद वाचतांना, कुणाला होणार नाहीं ? अशा कवींच्या शब्दसृष्टींत सोसाट्याचें वारें कधीं सुटावयाचें नाहीं; सदा मलयानिलाच्या मंद झुळका वहात असावयाच्या. तथापि, वर्णसाम्यानेंच रचनेला खरें लालित्य येतें, यांत शंका नाहीं. संस्कृत कवितेंत हें वर्णसाम्य इतकें उत्तम साधलेलें असतें, कीं ती वाचतांना, यमकाची आठवण चुकूनहि होत नाहीं. पण मराठींत मात्र यमक हें कवितेचें एक अंगच होऊन बसलें असून, तें साधण्याकरितां अभिजात मराठी कवींनीं आपल्या बुद्धीचा अपव्यय केला आहे. मूळ संस्कृतांत जरी यमक नसलें, तरी संस्कृत भाषेपासून उद्भवलेल्या बहुतेक हिंदी भाषांत यमक हें काव्याचें एक प्रमुख लक्षणच समजलें जातें. संस्कृत भाषा आणि या तदुद्भूत प्राकृत भाषा यांच्या प्रकृतींत असा काय भेद आहे, कीं ज्यामुळें यमकावांचून त्यांचा निर्वाहच होऊं नये ! संस्कृत सारस्वताच्या अथांग सरोवरापासूनच या प्राकृत वाङ्मयाच्या सरितांचा उगम झाला. आणि विजातीय विचारांचें उदक जरी कालांतरानें त्यांच्या ओघांत मिसळलें असलें, तरी त्यामुळें त्यांचें जीवन विकृत झालेलें नाहीं. तेव्हां, मूळ संस्कृतांत जें नाहीं, त्याला प्राकृतांत तरी महत्त्व कां द्यावयाचें ? मराठी कविता बाल्यावस्थेंत असतांना ही यमकाची उपाधि कदाचित् तिला उपकारक वाटली असेल. परंतु, आतां विचारांचा विकास होऊन, भाषेचा व्याप इतका विलक्षण वाढला आहे, कीं पंत-पंडितांनीं दुतर्फा बांधलेल्या या चिरेबंदी घाटांतून मराठी कवितेचा प्रवाह चापुढें संधपणें वहात जाणें शक्यच नाहीं. कुणी कितीहि विरोध केला, तरी ते आपोआप निखळतील. बाळपणीं जें बंधन मानवलें, ते प्रौढपणींहि मानावें हा न्याय कुठला ! या बाबतींत, इंदूरच्या साहित्यसभेला निर्यमक कवितेचा अर्ज सुनावतांना,—

स्त्रीला प्रौढवयांत नूपुरझणत्कार त्रपा देतसे

हे फणसेकवींनीं काढलेले उद्गार खरोखरीच यथार्थ आहेत.

आणि म्हणूनच, अलीकडे बहुतेक हिंदी भाषांनीं हें यमकाचें बंधन झुगारून दिलें आहे. प्रसिद्ध गुजराती कवि कलापि यांनीं निर्यमक कविता बरीच लिहिली असून. गुजराती काव्यांत आतां यमकाचा निर्बंध सुळींच राहिलेला नाहीं. लोकप्रिय हिंदी कवि मैथिलीशरण गुप्त यांनींहि निर्यमक कविता लिहिली आहे, असें म्हणतात. बंगालमध्ये बुर निर्यमक कविता प्रचलित झाल्याला अर्ध-

शतक उलटून गेलें असून, आतां ती एक रूढि होऊन बसली आहे. पण, निर्य-
मक कविता लिहावयाला मधुसूदन दत्त यांनीं प्रथम जेव्हां प्रारंभ केला, तेव्हां
त्यांना बंगालमधील जुन्या वळणाच्या कडव्या टिकाकारांनीं कसें धारेवर धरलें,
याचें मोठें मनोरंजक वर्णन रमेशचंद्र दत्तांनीं केलें आहे. आपला निर्यमक
कविता लिहिण्याचा विचार त्यांनीं आपले स्नेही जोतींद्रमोहन टागोर यांच्या
कानावर घालतांच, निर्यमक रचना बंगाली कवितेच्या प्रकृतीला मानवणार
नाहीं, असें त्यांनीं मधुसूदनांना निक्षून सांगितलें. परंतु, यमकांच्या शृंखला
तोडल्याशिवाय बंगाली कवितेला ऊर्जित दशा येणार नाहीं, अशी त्यांची खात्री
होऊन चुकली होती. आणि म्हणून, नाउमेद न होतां, त्यांनींही जोतींद्रांना उत्तर
दिलें कीं, 'संस्कृत भाषेपासून उत्पन्न झालेल्या भाषेला कांहींच अशक्य नाहीं !'
त्यांचें पहिलें निर्यमक काव्य 'तिलोत्तमा' स. १८६० सालीं बाहेर पडलें. हें काव्य
प्रसिद्ध होतांच, ज्यांची प्रतिष्ठा केवळ जीणं प्रघातांच्या पुरस्कारावरच अवलंबून
असते, अशा शिष्ट साहित्यकोविदांनीं तर त्यांना नादान ठरविलेंच; पण बंगाली
लेखकांचे तत्कालीन धुरीण पंडित ईश्वरचंद्र विद्यासागर यांनाहि तें धाडस रुचलें
नाहीं. तथापि, मधुसूदनांनीं, या प्रतिकूल टिकेच्या फूटकारांनीं गांगरून न जातां,
'मेघनाद्वध' हें आपलें सर्वश्रुत महाकाव्य लवकरच प्रसिद्ध केलें. आणि तें
वाचून पहातांच सरळ स्वभावाच्या विद्यासागरांनीं आपली चूक पदरांत घेतली.
राजेंद्रलाल मित्र, राजनारायण बसू, कालिप्रसन्न सिंह, जोतींद्रमोहन टागोर
प्रभृति मर्मज्ञ रसिकांनीं या काव्याची प्रशंसा केली; आणि साहित्यपरिषदेनेंहि
या साहसी उपक्रमाबद्दल त्यांचा सन्मान केला. या काव्याची रेवडी उडविणारे
कुटिल टिकाकार अगदींच निघाले नाहींत असें नाहीं. 'मेघनाद्वधा'ची नक्कल
म्हणून त्यांनीं 'चुचुंद्रिवध' हें काव्य प्रसिद्ध केलें; व आपल्या मत्सराची आग
निववून घेतली. परंतु मधुसूदनांचें हें काव्य आज बंगालमध्ये घरोघर म्हटलें
जात असून, त्यांचें अनुकरण करणारे कवीहि त्यांच्या डोळ्यांदेखतच
उदयास आले.

हेमचंद्र बानर्जी व नवीनचंद्र सेन यांचीं 'वृत्रसंहार' व 'पलाशीर युद्ध' हीं काव्यें
निर्यमक असून, रवींद्रनाथ टागोर यांनींही 'चित्रांगदा', 'विसर्जन' प्रभृति
नाटके व काव्यें निर्यमकच लिहिलीं आहेत. मधुसूदनांनीं नुसतें यमकाचेंच बंड
मोडलें असें नाहीं, तर यतीचाहि निर्बंध काढून टाकला. आणि, रवींद्रनाथांनीं,

त्यांच्याहि पुढें जाऊन, कविता स्फुरतांना जी चाल सहज तोंडाला येईल, तित्तिच रचना केली आहे. रेंदाळकरांना निर्यमक कविता लिहिण्याची स्फूर्ति जरी संस्कृत कविता वाचून झाली असली, तरी तिला प्रोत्साहन मधुसूदनांनी संपादिलेंलें हें यश पाहूनच मिळालें. परंतु, मधुसूदनांच्या मानानें रेंदाळकर हे कमी प्रतिभेचे कवि; व त्यांची संस्कृतीहि तितकी थोर नव्हे. मधुसूदनांनी सगळें सुधारलेंलें जग पाहिलेंलें, व अनेक भाषांतलि वाङ्मयाचेंहि त्यांना परिशीलन केलें होतें. त्यांच्या प्रतिभेवर एकंदर मानवजातीच्या विचारांचा संस्कार घडला होता, असें म्हटलें तरी चालेल. रेंदाळकर हे सगळ्याच बाबतींत कमनाशिबी. समासिंधूच्या जलाचा अभिषेक घडलेला दिग्विजयी सम्राट् कुणीकडे, आणि स्वातंत्र्यप्राप्तिकरितां धडपडणारा धाडसी बंडखोर कुणीकडे ! परंतु, सर्वस्वी प्रतिकूल परिस्थितीशीं झगडून, जें थोडें यश तो बंडखोर मिळवितो, त्याबद्दल अधिक कौतुक वाटतें. प्रतिभा विशेष प्रबळ नसूनहि, रेंदाळकरांनीं निर्यमक कवितेचा पुरस्कार तडफेनें केला, हें त्यांना निःसंशय भूषणावह आहे. मात्र, निर्यमक कविता लिहितांना, त्यांनीं जितकी दक्षता ठेवावयाला हवी होती तितकी ठेविली नाही. यमक रचना कितीहि सैल असली तरी खपून जाते. कारण, शेवटीं येणारी यमकांची जोडी जर सज्जड असेल, तर कवितेचा चारीक विचार करण्याचा वकूब नसलेला सामान्य मनुष्यच काय, पण शब्दज्ञानांत घोटाळून राहिलेला साहित्यशौण्डिहि अगदीं खूष होतो. उलट, निर्यमक कवितेंत अर्थ तर भव्य किंवा भेदक असावा लागतोच, पण भाषाहि भरदार असली पाहिजे. यमकविरहित रचनेंत नादाचें गौरव जर विशेष असेल, तरच ती मन वेधूं शकते. पदपूरणार्थ दडपून दिलेला शब्द हें निर्यमक कवितेच्या शरीरांत घुसून बसलेलें एक शल्यच होय. त्यांतहि तो शब्द जर चरणाच्या शेवटीं आला, तर त्याचा सगळा जोर नाहीसा करतो. रेंदाळकरांची ' माझ्याच सुखासाठीं ' ही कविता या दृष्टीनें वाचण्यासारखी आहे. परंतु त्यांच्या सर्वच निर्यमक कविता कांहीं सैल व सदोष नाहीत. या संग्रहांतील ' केशवसुतास ' ही एकच कविता वाचली, तरी त्यांची यमकविरहित रचना किती सरस असते, याची कल्पना येईल.

निर्यमक रचनेच्या क्षेत्राच्या बाबतींत त्यांचे विचार निश्चित झाले नव्हते. त्यामुळें एक चमत्कारिक चूक त्यांच्या हातून घडली. बंगाली कवींनीं निर्यमकाचें

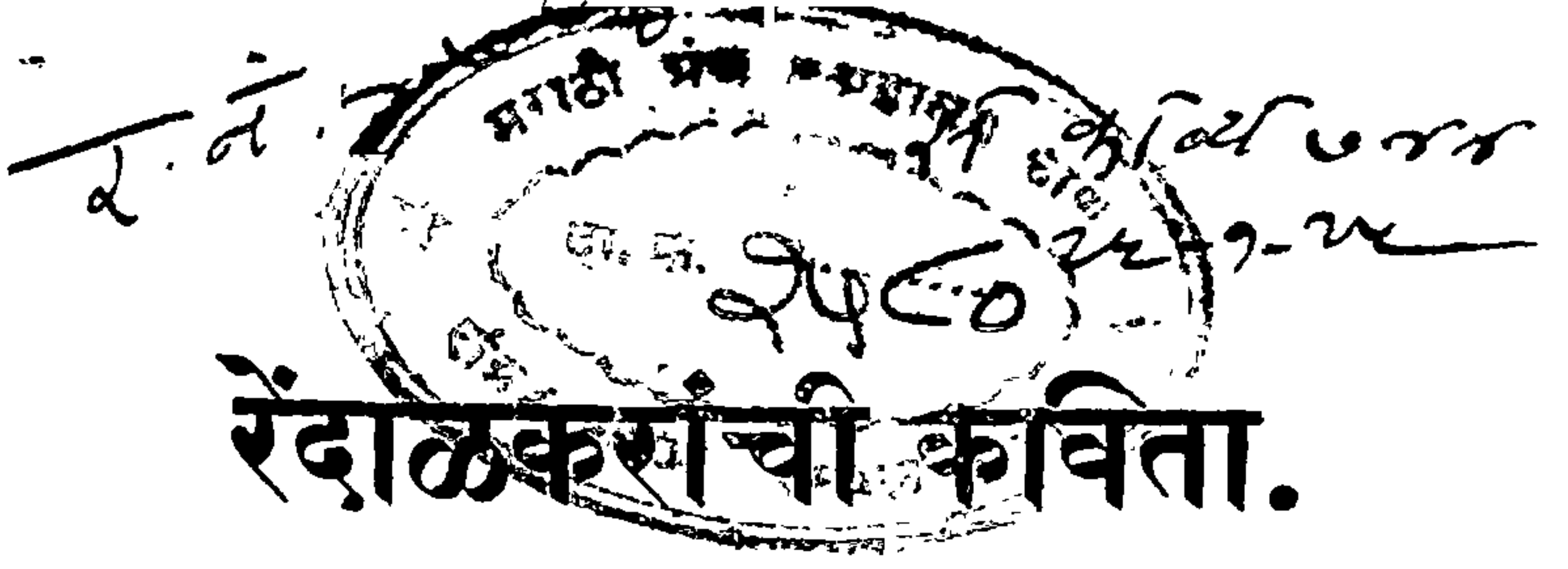
क्षेत्र, सामान्यतः महाकाव्य म्हणजे प्रदीर्घ रचना याच्यापुरतेंच, मर्यादित केले आहे. त्यांनीं घालून दिलेली ही मर्यादा अयोग्य आहे, असें म्हणवत नाहीं. महाकाव्याची महती विचार व वर्णनें यांवरच विशेष अवलंबून असते. भावनेपेक्षां कल्पनेवर त्यांत अधिक भर असतो. विकारांची खळाळी त्यांत प्रसंगानें काय उचंबळून येईल तेवढीच. तेव्हां यमकांचं बंधन त्याला घालणें अगदीं अनिष्ट होईल. महाकाव्याचा आस्वाद प्रायः वाचूनच घ्यावयाचा असतो. परंतु भावगीत हें 'गानकाव्य' आहे. तेव्हां त्यांत वर्णसाम्य जितकें अधिक असेल तितकें उत्तम; व त्याची रचना सयमक असलेली चांगली. रेंदाळकरांना महाकाव्य व भावगीत यांतील या रचनेच्या भेदाचें भान राहिलें नाहीं. त्यामुळे, 'डाकवाला' वगैरे त्यांचीं यमक नसलेलीं भावगीतें प्रसिद्ध होतांच, विपारी टीकेचें वादळ एकदम उठलें. ते कविच नाहींत, असेंहि कांहीं टीकाकारांनीं जाहीर केले, रेंदाळकर मोठे धाडसी, म्हणूनच त्यांनीं, या तुफानाला दाद न देतां, आपलें व्रत धैर्यानें पुढें चालविलें. नियमक कवितेच्या प्रवर्तकांची केवळ महाराष्ट्रांत किंवा बंगाल्यांतच निंदा झाली असें नाहीं. इंग्लंडांतहि नियमक कविता लोकप्रिय व्हावयाला फार काळ लागला. रायमर किंवा जॉन्सन् हे टीकाकारच काय, पण ड्रायडन व बायरन यांच्यासारखे कवीहि नियमक कविता लिहिणें अगदीं नादानपणाचें समजत. व्हॉल्टेअर तर, एकादें काड खरडण्याइतकेंच नियमक कविता लिहिणें सोपें आहे, असें म्हणे. परंतु प्रतिकूल टीकेमुळे आजपर्यंत कोणतीच सुधारणा घडून यावयाची राहिलेली नाहीं. 'It will be found that, speaking broadly, the whole history of criticism has been a triumph of authors over critics'.—हे मोल्टनचे उद्गार अनुभवसिद्ध नाहींत, असें कोण म्हणेल ? जें जें म्हणून अभिनव किंवा अपरिचित दिसेल, त्यावर जे रूढीचे दास बेलाशक शस्त्र उचलतात, त्यांचा सूड घेतल्याशिवाय प्रगमनशील काळ कधींहि रहात नाहीं. स्वतःच्या संकुचित मताचा अभिमान धरून, जे जगाच्या अभिरुचीला आळा घालावयाला प्रवृत्त होतात, ते कालांतरानें नादान ठरले, तर त्यांत नवल काय ? सुनीत, गजल व नियमक कविता यांच्या प्रसाराला टीकाकारांनीं यापुढें कितीहि विरोध केला, तरी त्यांचें उन्मूलन होणें आतां अशक्य आहे.

रेंदाळकरांच्या साहसामुळे निर्यमक कविता मराठीत रुढ झाली इतकेंच नव्हे, तर इंग्रजी Blank verse च्या धर्तीवर गद्यसदृश व यमकविरहित रचना सुरू करण्याचा प्रयत्न आज सावरकर करित आहेत. रेंदाळकरांनी फक्त वृत्ताला असलेले यमकाचे बंधन तोडले. सावरकर त्याहून पुढे गेले असून, आणखी कांहीं काळाने चरणाची मर्यादाहि मराठी कवि मानणार नाहीत. जें सांगावयाचें असतें तें संपलें, तरी आज कवीला, केवळ चरण पुरा करण्याकरितां, फालतू शब्दांची भरती करावी लागते. खिके जुळविणारा जसा अक्षरांच्या मधील मोकळी जागा लेडा घालून भरून काढतो, तशीच आज काव्यरचनेची स्थिति आहे. विद्वत्मननें हें चरणाचें बंधनहि पाळलेलें नाहीं. विचार संपला कीं वृत्तहि संपलें: कारण भाषेकरितां भावना नसून, भावनेकरितां भाषा आहे. ही जाणीव कवींना ज्या दिवशीं तीव्रतेनें होईल, त्या दिवशीं चरणाची मर्यादाहि ते झुगारून देतील. रसात्मकता हा कवितेचा प्राण आहे. रचना हें केवळ बहिरंग होय. हें तत्त्व कवींना आतां उमजलें असून, मराठी कवितेंत यापुढें सतत परिवर्तन होत जाणार. पण त्यामुळे टीकाकारांना इतकें भेदरून अगर भडकून जाण्याचें कारण नाहीं. फळ किडले, कीं तें कुजून कालांतरानें आपोआप गळून पडतें. त्याची कीड वृक्षाला लागते, असें थोडेंच आहे ! सृष्टीचा हा नियम त्यांनीं लक्षांत घ्यावा. कोणताहि नवीन वाङ्मयप्रकार जर मराठी भाषेला मानवला नाहीं, तर तो कांहीं दिवसांनीं मार्गें पडेल. परंतु एकादा वाङ्मयप्रकार आपल्याला उमजत अगर आवडत नाहीं, एवढ्याच कारणामुळे त्यांनीं विरोध करावयाला पुढें व्हावें, हें अनिष्ट होय. कवीला बंडखोर म्हणणें सोपें आहे. पण त्याचें बंड मोडून काढणें मात्र सोपें नाहीं. कवि बंड करावयाला प्रवृत्त होतो, तो त्याला खुमखुम असते म्हणून नव्हे; तर, जगच त्याला सुखानें नांदूं देत नाहीं, यामुळे. त्याला स्वातंत्र्य हवें असतें; व तें जर त्याला मिळालें नाहीं, तरच तो बंड करितो. खरा कलावंत हा आपल्या प्रतिभेचा गुलाम असतो. स्वतःच्या मस्तकांतील मणि समोर भूमीवर काढून ठेवून नाग जसा त्याच्या तेजानें दिपून डुलतो, तशी त्याच्या मनाची अवस्था असते. त्याची प्रतिभा दाखवील त्या मार्गानें तो जातो; जगाची वाट त्याला दिसतच नाहीं. दुनियेंतील सगळ्या कलावंतांचा राजा जो कवि, त्याच्या स्वभावाचें हें मर्म न कळल्यामुळे, जग त्याला बंडखोर म्हणतें. परंतु, त्याच्या साहसामुळे समाजाची बुद्धि स्वतंत्र होते,

हा लाभ सामान्य नाही. साहसावांचून जगांत आजपर्यंत कोणती क्रांति घडून आली आहे ? 'The Danish poets never fell, because they never mounted to a height from which there was any danger of falling. They left it to others to ascend Mont Blank. They escaped breaking their necks, but they never gathered the Alpine flowers which only bloom on the giddy heights or on the brink of precipices' — हे डॅनिश कवींच्या दुर्बलतेचे जॉर्ज ब्रॅडिस यांनी केलेले वर्णन मराठी कवींनाहि लागू पडते. केशवसुत आणि रेंदाळकर यांच्याशिवाय एकहि साहसी कवि गेल्या शतकांत महाराष्ट्रामध्ये निर्माण झाला नाही. नवीन प्रदेश हुडकून काढण्याची हिंमत जे धरतात, त्यांचे गलबत खडकाला लागण्याचा संभव असतो, हे खरे. पण त्याला भिऊन साहस करू नये, असे म्हणून कसे चालेल ? रेंदाळकरांनी साहस केले, म्हणूनच आज निर्यमक कविता मराठीत रूढ झालेली आपण पहात आहो. त्यांच्या या साहसाचे गौरव समकालीनांनी केले नसले, तरी भावि कवि त्याबद्दल त्यांना धन्यवाद देतील, अशी मला खात्री आहे.

महाराष्ट्र-कचेरी,
नागपूर, ३०।९।२४ }

ग. त्र्यं. माडखोलकर.

म न्दा र म अ री

राधाविलाप

विरहाकुल राधिका मानसीं यदुनाथा चिन्ती
मन्दगतीनें विचरे विपिनीं कुन्दमुकुलदन्ती
स्कन्धीं रुळती कुन्तल कुरळे सुट्टुनि मालिन झाले
वसनहि मळलें इन्दुमुखीचें तेज लया गेलें !
शोकभरानें वाहति नयनीं प्रवला जलधारा !
फान्ति लोपुनी व्याकुल कोमल देह दिसे सारा !

“नन्दसुता, ही अनुचित करणी काय अशी केली !
शठा, प्रीति मजवरिची सारी केवि लया गेली !

“कालिन्दीपुलिनांत खेळलों बहुपरि आनन्दें !
भेटसि येउनि या कुञ्जीं जरि वारियलें नन्दें !

“विलास करुनी अनेक नेल्या पलापरी रजनी
पूर्वसुखाची अठवण देती स्थळें कितिक विपिनीं !

“हळु हळु कांहीं बोलत बसलों या आम्नाखालीं
या लतिकेचीं पुष्पें गुम्फुनि माळ तुवां केली !

“पडुनि चांदणें चमकुनि यज्जल मोहितसे नयना
अर्थें वसुनि देखियली कितिदां बा ती ही यमुना

- “ लपंडाव खेळलों मजेनें निबिडलताकुर्णी !
 विकसुनि कुसुमें जेथें घालिति मिलिन्द्रगण रुक्मी
 “या लतिकेवरि बसुनि घेतले झोके यदुराया
 दिन न जाहलें फार तव स्मृति जाय कशी विलया !
 “रुसुनी बसतां मधुरवचांनीं आनन्दित करुनी
 कृष्णा, माझें कवरीबन्धन केलें या स्थानीं !
 “रसालविटर्पीं बसुनि कोकिला मञ्जुल करि गान
 राहुनि येथें ऐकत होतों सोडुनिया भान
 “तोच अहा ! तूं अससी कृष्णा, काय सांग आतां ?
 या राधेचा विसर कसा वद पडला तव चित्ता ?
 “मथुरेहुनि अक्रूर पातला न्यायाला तुजला
 निघुनी जाशी पुसुनि न एका शब्देही मजला !
 “कार्य संपतां येशिल मागें भेटाया फिरुनी
 दमलें कृष्णा, आजवरी तव वाट अशी बघुनी !
 “उद्धव आला निरोप घेउनि शठा तुझ्याकडुनी !
 कुशलहि पुसलें न मला ह्मणुनी बसलें रडरडुनी !
 “आलें वैभव थोर म्हणुनिया गर्व काय आला !
 नीचजनोचितवृत्ती ऐसी उचित नसे तुजला !
 “गवळ्याची मज पोर म्हणुनि कीं त्यजिशी अवमानें ?
 तुझा जन्मही गाई वळतां गेलासे जाणें !
 “माझ्या सहवासाची आतां लाज काय वाटे ?
 नीचाहुनि तूं नीच ! मूढ तुज म्हणति वृथा मोठे !
 “मथुरेला तूं एकवार जो येथुनि गेलास
 तिथेंच गुंगुनि अससी फिरुनी इथें न आंलास !

मन्दारमञ्जरी

“प्रथम मला वाटलें प्रेम तव माझ्यावरि भारी
परि आतां समजली खचित ती विषयेच्छा सारी !

“नेउनि निन्द्या मार्गीं मजला भ्रष्ट करुनि आतां
दर्शन राहो, निरोपहि न कां धाडिसि यदुनाथा ?

“देव म्हणे हा कसला मेला मांग असे दुसरा !
छुनी दीनां, आनन्दें मनिं खेळ करी सारा !

“काय अलीका ! सगळी प्रीती लटकी ती ठरली! —
शपथा साऱ्या व्यर्थ जाहल्या ?—वचनें तीं गेलीं ?

“नीचा ! फसवुनि दीनेला या काय लाभ झाला ?
जननिन्दा लागली पाठिशीं ! काय म्हणूं तुजला ?

“राजकुमारी बहुता वरिल्या तरि कृष्णा समजें
प्रेम मिळेल न केव्हांही तुज मत्प्रेमासम जें !

“प्रेमाचें परि काय तुला रे !—विषयीं ज्या गोडी
छे छे ! कृष्णा, योग्य नसे ही कपटवृत्ति सोडी !

“काय मला तूं खरेंच त्याजिलें सांगें यदुराया ?
तुझ्यावांचुनी प्राण पातले हे कण्ठीं जाया !

“पूर्वींपरि या कुर्जीं दडुनी फसविसि कीं मजला ?—
ये ये झडकरि ! विलम्ब न करीं ! वांचिव दीनेला !

“थांब नाहिं तर—मीच काढितें तुजला हुडकोनी !
बाई, नाही या कुर्जीं तरि !—गेला कीं पळुनी !

“थांब कसा पळतोस पाहतें, धरितें बघ आतां !—
काय इथेंही नाही ?—कोठें लपसी यदुनाथा ?

“गेला बाई ! मला फसवुनी हाय हाय गेला !”
कदलीपरि कोसळुनी पडली शोकार्ता वाला !

प्रेमानिकुन्तन

आला भानु समीप हें बघुनिया प्राची हंस लांजुनी !
 दावोनी निजराग तो हृदयिंचा टाकी तथा मोहुनी
 वेडा तोहि भुओनि जाय न कळे वृत्ती तिची वञ्चका
 झाला कामविचारमग्न ! पडला पाशांत तीच्या निका
 सारोनी असिताभ्रवस्त्रपटला चुम्बी रवी तन्मुखा
 वाटे त्यास तदा “अहा, न उरली सीमा मदीया सुखा !”
 मूढाला कळरें न, जीस दयिता मानोनि आनन्दला !
 ती आहे कुलटा, -जिव्या न हृदयीं जागा मुळीं प्रीतिला !
 “प्रेमाची पुतळी मदीय दयिता प्राची असे सुन्दरी”
 ऐसें मुग्ध रवी गणोनि बहु तो सन्तोषला अन्तरीं !
 प्रेमें घेउनिया निरोप सखिचा वेगं पिटाळी रथ
 कान्तेच्या विरहें तथा गम तसे कष्टप्रदार्थी पथ !
 यत्नें चालुनि मार्ग थोर रवि तो अस्ताचलीं पोचला
 ध्याया दर्शन एकवार सखिचें मार्गें करी दृष्टिला
 तो रागान्वित पाहुनी तिज तदा प्रेमें करां लांबवी
 वेढाया रमणीतनू बघतसे कामप्रमादें रवी !
 हा हा ! तों कुरुटा बघेहि न तथा उन्मत्त होओनिया
 प्रेमोत्साह तथा कुटालें रविचा हा हन्त ! गेला लया
 हा उन्माद सखी कशास्तव करी नेणोनि हें अन्तरीं
 औदास्यें भरला न राग मानिंचा चण्डांशु सोडी परी !
 रागें पाश्चिम दिग्बधू विलसते भानू न पाही तिला,
 प्रेरोनी कर मागुनी प्रियसखी वेढावया घात्रला !
 कार्यत्याग कगवया न शकला, कान्तेस सोडावया, -
 झाला दीन उदास चञ्चल रवी, -आनन्द गेला लया !

प्रीतीचा महिमा असाच विलसे सामर्थ्य मोठें तिचें
दुःखानें दयितावियोगसमयीं कांहीं न लोकां सुचे !
कार्यव्यापृतमानसा गमतसे प्रेमीं बहू विश्रम
उत्साहें जन होय सङ्कुल,—करी यत्नें नवीन श्रम ।

शोकोद्भ्रान्त रवी वदे “ सुरुचिरे, कान्ते, प्रिये, सुन्दरी !
हा हा ! कोप वृथा किमर्थ करिसी या सांग दीनावरी ?
केला काय तवापराध म्हणुनी गे रूष्ट होसी गडे ?
क्रोधानें फिरवून पाठ करिसी दृष्टी न माझ्याकडे !

“ झालों उद्धत मी न, सोडुनि तुला कोपें नसें चाललों
स्वामीनें मज कार्य नेमुनि दिलें माझा न मी राहिलों
कान्ते, ही परतन्त्रता छळितसे, महोष कांहीं नसे
माझा काय उपाय ? हाय ! सखये, आतां न वेडे रसें ! ”

राकानायक तों हळूच उदया आला, तया पाहुनी
झाला मत्सरमूढ भानु विकल क्रोधानलानें मनीं
आतां हन्त तयास येइ कळुनी वृत्ती सखीची खरी !
शोकव्याप्त रवी भ्रमे, बडबडे, वेडावला अन्तरीं

“ हा दुष्टे ! अजि साधुगर्हचरिता ऐसें कसें दाविलें ?
मोहीं गुंतवुनी मला प्रथम गे आतां फशीं पाडिलें
कामोन्मत्त तुझा स्वभाव जर का होता मला ठाउका
गे नीचे तरि निश्चये न काधिहीं मी पाहतों त्वन्मुखा !

“ आतां तें परि कासया?—गवसुनी पार्शीं तुझ्या मी अहा !
झालों पात्र जनोपहासविषया कीर्तीहि लोपे महा !
भार्या हाय मदीय तूं म्हणवुनी उन्मत्त होसी कशी ?
दुष्टे, भीति समूळ सोडुनि अतां शीतांशुला पाहसी ?

“सारासारविचारणा त्यजुनि जो सेवी गुरुची सती
जो लोकीं उडुयामिनीकुमुदिनी यांचाहि आहे पती
ऐशा जारशिरोमणीवरि कशी झालीस तूं मोहित ?
प्राया कामविचारमूढ रमणी जाणें न कोठें हित !

“ मूढे हें समजे न, सर्व भुवनें संगोपितों मी स्वतां
पर्यायें सकलङ्क हा विधु असे मद्भृत्य गे तत्वतां
देतां मीच तथा प्रकाश म्हणुनी हा होय तेजोन्वित
ऐशा हीनगुणावरी तरि कशी गे भाळसी साम्प्रत ?

“ माझे प्रेम गणोनि तुच्छ बघसी हांसोनि त्याला कशी ?
आहे चञ्चलवृत्ति ही समुचिता उन्मादिनी, कां अशी !
माझे वैभव काय हीन गमलें ?—कीं सोडिसी या जना
किंवा हेंच खरें-पल स्थिरपणा नाहीं स्त्रियांच्या मना !

“ जा जा,—भोग विलास दम्भकुलटे, नानापरी त्यासर्वें
मी वेडा,—तव जाहलों पिउनिया उद्भ्रान्त ओष्टासर्वें !
हा हा ! दुःस्थिति कोण ही मजवरी आली ? सुचेना मुळीं
मीं मूढापरि सेविली अहह, ही हर्षें विषाची मुळी ?

“ कैसा हा अपमान—वञ्जन कसें—दुष्कीर्ति सोसूं कशी ?
गेलें नांव लयास, वेळ फिरली हास्यास्पदा ही अशी
देवा जीवित हें नको,—जळतसे मच्चित्त शोकानलीं ”
दुःखानें रविनें तदा जलनिधीमार्जीं उडी घातली !

कविता आणि कवि

जेव्हां निद्रित लोक होति सगळे सृष्टि प्रशान्ता असे
जेव्हां इन्दु डुले निरभ्र गगनीं ज्योत्स्ना प्रमोदें हसे
आनन्दें उडुबालिका विहरती स्वेच्छें नभःप्राङ्गणीं

त्या कालीं कविता प्रिया स्मितमुखें खेळे कवीच्या मनीं

-बेगें सत्प्रतिभा मनीं उसळुनी तल्लीनं होतो कवी
तन्द्री लगुनि देहभान विसरे हर्षा फुटे पालवी
तेजोगोल नभःस्थ, सृष्टि अथवा कांहीं तथा न स्फुरे
सारें तेजच तेज पूर्ण !—सुटती काव्यामृताचे झरे !

सृष्टी ही ललना, कवी पति तिचा, नातें असे हें खरें !
भोक्ता अन्य तिचा कवीविण जगीं आहे कुणी कीं बरें !
या कान्तेस बघोनिया कवि डुले उन्मत्त होई मनीं,
प्रेमालाप करी अनेक,—म्हणती त्या काव्य ऐसें जनीं !

उत्कण्ठिताचें गाणें

निशिदिनिं न सुचे कांहीं मजला ध्यास तुझा लागला
शोधुनी तुज हा जन भागला
भ्रान्त जाहली मति चञ्चल बहु कवणहि विषयिं न रमे
तुझ्याविण मन्दमाग्य हा श्रमे
अवनी सारी शून्य भासते तुजवांचुनि राजसे !
भरलें मनोरमे मज पिसें

तव चिन्तनिं सारी घालवितों यामिनी
परि कृपा न करिसी दीनावरि भामिनी !
अनुकम्पा कैसी येईना त्वन्मनीं ?
अहा, सकल ही शांति लोपली धैर्यहि गेलें लया !
गडे दे दर्शन दासास या !

फुलुनी कमलें प्रभातसमयीं गाते भ्रमरावली
जाउनी तेथ तुला शोधिली
पुष्पितलतिका रम्य उपवनीं तरुसङ्गें क्रीडती
धुंडिलें तेथहि तुजसी किती !

मन्दारमञ्जरी

वृक्षवल्लीमधुनी निर्झर हसत हसत चालला
हुडकिलें तिथेंहि सखये तुला
परि हाय कुठेंही यश नाही लाभलें !
हृदयेश्वरि, तुजासि न एकदांहि देखिलें !
मग आलिङ्गन वा चुम्बन दुरि राहिलें !
मनोहरे, तुजवीण शून्यता आली हृदयाला
गढे दे दर्शन दासास या !
त्वदर्शनलालसा धरोनी चढलों मी अम्बरीं
पुसिलें चन्द्रिकेस बहुपरी
उड्डुललनांसह खेळ खेळसी काय अशा सम्भ्रमें
तयांसहि पुसुनी जन हा श्रमे
नभःप्राङ्गणीं सजलजलधरासवें तडित् विहरतां
तिलाही बहुपरि पुसिलें स्वतां
करि रसालविटपीं मधुर गान कोकिला
उपवनीं सुगन्धित लहरि फिरे आनिला
परि सांगे वार्ता तुझी न कोणी मळा !
कविते ! अससी कुठें ?—समुत्सुक झालों भेटावया
गढे दे दर्शन दासास या !

उद्यान

लतिकाविकसितकुसुमसौरभा हरितो वायु तसा
यौवनललितप्रियावदनमधु युवजन सेवि जसा
कपटचरित उन्मत्त मधुप हे येती झोंबाया
प्रतानरज्जू वळुनि ठेविले त्यांतें बांधाया
विकसितकुसुमच्छत्रें दाविति हास्य, लास्य करिती
प्रियमन्दानिलसङ्गमनवसुख हृदयीं अनुभविती !

करुनी कम्पित शाखाकर जणु झिडकारिति अनिला
पुन्हा विनोदें कुसुमें फेकुनि भूषविती महिला

मधुप्राशनोन्मत्त मधुकर स्वच्छन्दें फिरती
स्वयंसिद्धकविसय आनन्दें गायन हे करिती

श्रान्तपान्थविश्रान्तिप्रद हे अवनीरुह डुलती
नूतनकिसलयिं राग हृदयिंचा जाणों दाखविती

लतिकाशाखान्दोलीं बसुनी विहङ्गगण गाती
मञ्जुलनादें अम्बर भरिती ! धन्या खगजाती !

इकडे कुसुमें ! तिकडे कुसुमें ! भूमिवरी कुसुमें !
रम्यताच सर्वत्र ! न तुलना या उपवनसुषमे !

जिकडे तिकडे हरितपल्लवा दिसते तरुराजी !
मृदुता विलसे इथें ! न मावे मोद मनामाजीं !

कारंजें रञ्जवी जना, जलतुषार उडवि अहा !
मानस भुलवित जणु आनन्दाचि वरती उसळत हा !

सन्ध्यारागें रञ्जित अम्बुदखण्डें नभिं फिरती
अनुरागें स्मित करित विहरती उपवनिं युवयुवती

लतिकाकुञ्ज प्रणयकथांनीं पवित्र हे होती !
रभसालिङ्गनचुम्बनदाना उचित भूमि हो ती

कोणी ललना उत्सुक विहरे प्रियदर्शनकामा
रामा कामाहता न गणिते उपास्थिता यामा !

रमणीगणमधुरस्मितनादें मोहित जन होती
उपवनशोभा देखुनि दीप्ता हो प्रणयज्योति !

शीतलमन्दानिललहरी श्रमपरिहारा करिते
सुधाशीकरोत्सेकें जणु मनिं नवोत्साह भरिते !

मन्झारमञ्जरी

शान्तिपथोन्मुख सन्व्यासमयीं भुवन सकल दिसते
प्रखर भानु जाउनि रमणीया रजनि पुढें येते
अचिरसङ्गमोत्सुकनवबाला यामागमिं हर्षे
दृढपरिरम्भादानकाङ्क्षिणी सुप्रणयोत्कर्षे

तिमिरपटल हळुहळू पसरले जगतावरि दाट
उद्यान त्यजुनी जन धरिती सद्नाची वाट
परि मज कसले सदन ! प्रियजनविरहानल भाजी
उद्यान न सोडवे ! गुंगली इथेंच मति आजी
बा उद्याना, धन्य धन्य तूं मनस्ताप हरिसी
जनसुखवर्धनकरा, दयाला, हृदयें शान्ति भरिसी
सदन नको मज ! पद न उचलवे ! इथेंच वैसोनी
वाटे नूतनकवितानन्दीं जावें गुंगोनी !

माझ्याच सुखासाठी !

प्रभातसमयीं अहा ! हरुनिया तमःसञ्चया
स्वकोमलकरीं जनार्तिकर शीत संहारुनी
सुगन्धहतमानसा कमलकानना हासवी
मलाचि सुख बावया खचित हा झटे भास्कर !
विलास लतिकांसवें करि शिशूपरी खेळतो
हळूच सुम हालवी भ्रमित भृङ्गपङ्की करी
तरङ्ग उठवी जलीं पुनरपी फिरे मागुता
मलाचि सुखबावया पवन गन्ध घेऊनि ये !
करी मधुर गायना मधु पिऊनि भुंगावली
सहास्य मदनोद्धता करिति या लता नर्तन

विहङ्गण मञ्जलस्वनभरें नभातं भरी

मलाचि सुखवावया झटत सृष्टिदेवी अहा !
विभूषाविति कामिनी श्रमुनि अंगणें आपुलीं

मुलें चिमकुलीं सहासमधुरध्वनी काढिती
अनेकजनसङ्कुला दिसत राजरथ्या कशी !

मलाचि सुखवावया श्रमति पौर सारे खरे !

वनें उपवनें अनन्त सदनें चमत्कार ते

न कां नयमरञ्जना आजि करूं सुखें पाहुनी ?
निवारण करी मला कवण या जगाभीतरिं

मलाचि सुखवावया भुवन हें उदेलें असे !
सतार जवळी नसे स्वरहि गोड नाहीं मला,

नकोच परि तें !-करी कवण यत्न भृत्यापरी !
नृपापरि वसूनिया श्रवणसौख्य मी सेवितों !

मलाचि सुखवावया करिती यत्न सारे जन !
दिनान्तसमयीं रविप्रखरतापतप्तां जनां

करी सुरभिशीतलानिल सुखप्रकर्षान्वित !
कुणी मनुज दीन वा नृपति सारखे त्या जला

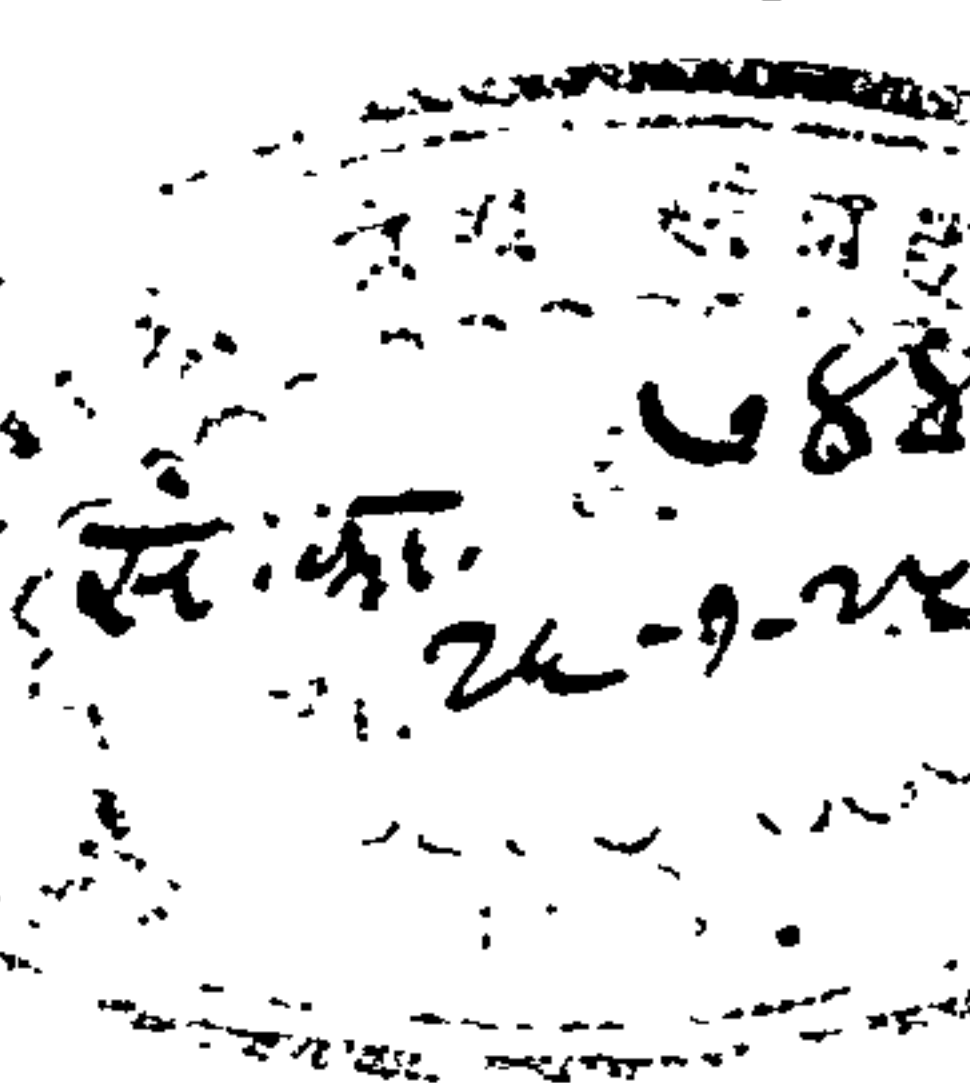
मलाचि सुखवावया श्रमतसे न कां मी म्हणूं ?
सुधामधुर शीतल स्वकर चन्द्रमा फेकितो

सुशान्त हृदया करी तमहि वारितो लीलया !
असे संमचि शीतता कुटाजिं राजसौधावरी !

मलाचि सुखवावया करित यत्न निःसंशय !
अनन्त मधुरोज्ज्वला मगनिं तारका शोभती !

महीवरि सुकोमला पसरिती स्वकान्ती अहा !
विलास करिती बहू रिझवितात मल्लोचनां

मलाचि सुखवावया उदय पावती निश्चये !

मला स्थिति न एकली रसविहीन व्हावी असा
 विचार करुनी भला निपजवी ऋतू सृष्टि ही !
 रसालविपटीं अहा ! बसुनि कोकिला मञ्जुल-
 स्वनें रमवि कीं मला सुखविण्या वसन्तीं अहो !
 तडिद्विलसितें नवाम्बुधरगर्जना प्रावृषीं
 नवीन हरितां वृणीं भरुनि शोभती काननें
 गभीर सरिता महाचपल मोहिती निर्झर
 मदीयसुखवर्धना सकल चालला खेळ हा !
 शरत्समयिं लाभती मधुर कैक धान्यें नवीं !
 कृषीवल मनोहरें करिति गायनें हे पहा
 असे अखिल सृष्टि ही मम, दिली जनां भोगण्या !
 मलाचि सुखवावया श्रमति खास सारे जन !
 अहा ! प्रभुवरें दिली अनुपमा मनःशान्तता !
 अहा ! भुवन सर्व हें मम सुखा असे निर्मिलें !
 पदार्थ सगळे जनां वितरुनी बघे तो प्रभू
 तसा बघत मीहि हो सकळ सृष्टिलीला मुद्दें !

कोकिल

कोठें कादुनि कर्कश ध्वनि जनां सन्नासवी काक हा !
 पूत्कारें भिववी सुकोमलमना हा घूक कोठें पहा !
 कोठें हाय ! विचारशून्य शुक हा स्वच्छन्द काठी ध्वनी
 लोकानन्दन एकलाचि दिससी तूं कोकिला, या जनीं !

गड्या ! श्रवुनी तव मञ्जु मञ्जु गान
 रसिक विसरे सानन्द अहा ! भान
 फिरुनि फिरुनी ऐकिली तुझी वाणी
 तरिहि उत्कण्ठे न ये कदा वाणी !

प्रतिश्रवणीं नव माधुरी निराळी !
 नुरे भुवनस्मृति तुझ्या गानकाळीं !
 सुधानिस्यन्दन करी तुझी वाचा
 प्राशुनी मी उन्मत्त होय साचा !
 अमरललनांची मधुर म्हणाति वाणी
 मधुर वीणारव वानिताति कोणी
 परी लटिकें तें सर्व मला वाटे
 तुझ्या गानें आनन्द मनीं दाटे
 कुठें नैसर्गिक रम्य तुझी वाचा ?
 कोण करितो अनुकार मधुरवाचा ?
 गड्या मजला नावडें जडा वीणा
 जवळिं अंसतां तूं गायनप्रवीणा !
 अमृत वर्षीं यामिनीपति करांहीं
 तुझ्या मञ्जुल नादांत तेंच राही
 करुनि सिञ्चन तूं विहङ्गमा, त्याचें
 लोकमानस पल्लवित करीं साचें !
 वचःपीयूषं न करी मुदित कोणा ?
 सेवुनी त्या विसरे न कोण भाना ?
 तुझ्या गानें तल्लीन वृत्ति होय
 लया क्षणभरि संसारदुःख जाय !
 जशी निर्मलता जान्हवीप्रवाहीं
 सुकविवचनीं माधुर्य जसें राही
 जातिकुसुमीं सौगन्ध्य मिले जेवी
 तुझ्या गानीं सौरस्य होय तेवी !
 विरस लोकीं दिसतात विषय सारे
 पिका ! अद्भुत रस निपजविशि कसल रे !

कुणाजवळी शिकलासि कला ऐसी !
प्रमोदानें जी भरित सज्जनांसीं

बसुनि विकसितसहकारविटपदेशीं
रवें सारें गजबजुनि विपिन देशी !
बघुनि सृष्टिचे रुचिरतर विलास
ध्वनिव्याजें ते सांगसी जनांस !

सृष्टिदेवीचा कवी जसा भक्त
तूहि अससी वा तेविं विपिनसक्त !
निसर्गाच्या वर्णनीं उभयतांही
तुम्ही झटतां सन्तत प्रयत्नांहीं !
मीहि आहे कवि, रञ्जनीं जनातें
तुझें माझें अजि होय एक नातें !

तुझ्या वाणीची माधुरी विहङ्गा !
ओतुनी मद्दचिं करी खेदभङ्गा !
कला माझी शिकवीन मीहि तूतें
करूं आतां ये स्वगुण-विनिमयातें
तुझें सांगें माधुर्यबीज काय ?
होय जेणें रोमाञ्चयुक्त काय
अरे—हां हां—हें काय ? थांब थांब !
पिका, कोठें उडुनियां जासि लांब ?
प्रश्न तूतें मी कवी हा विचारीं
नमीं गर्वें भारिसी कां भरारी ?
नसे निन्दक मो तुझा भक्त आहे
दाविसी वा उन्मत्तवृत्ति कां हे ?
वृथा रसिकावरि असा काय राग !
तान तरि जा घेऊनि महाभाग !

गायनाची फेकीत पिक लकेर
उडुनि गेला तो हाय हाय ! दूर
बीज त्याचें वाड्माधुरिचें काय
नाहिं कळलें शेवटीं मला हाय !

कांता आणि कविता

कांते ! शांते ! ये ये झडकरि !
परस्परांच्या करिं कर घालुनि
हृदयदेवता तुम्ही उभयतां
असतो संतत तुमच्या चिन्तनिं
मधुर मधुर आनन्द वितरुनी
कवण देत ती शान्ती चित्ता ?
कान्ते ! ये तर लाज कशाला ?
वेढी दुरि दुरि कां ही सरते ?
चल चल ! वेडे लाज क्तिती ही ?
हासत मुरकत कटाक्ष एक
कान्ते ! तूं तरि शिकवीं तिजला !
मुळची कविता आहे लहरी
अरे—काय हें ? कान्ता रुसली !
“कवितासवतीवरी गुंगला !”
अधर कापतो थरथर, गालीं
मुख फिरवुनि दुरि सरली कान्ता !
हळूच मागुनि वदनाखालीं
बळेंच सम्मुख करि दयितेला !
कवि हसतां कांताही हसली !
उत्कण्ठेनें अधरखण्डना.

कविते ! दयिते विलम्ब न करीं
हासत हासत या गे धावुनि !
मदीय सुखसर्वस्व तत्वतां !
अन्य विषय धरि हा जन न मनीं !
मनस्तापतति सहसा हरुनी
कान्ता किंवा दुसरी कविता !
ओढ पुढें निज मुग्ध सखीला !
उत्कण्ठेनें मन्मन भरते !
अशा समयें समुचित तुज नाहीं !
एकवार तरि मजवरि फेक !
मदनुराग तिज न दिसे कळला
कोण तुजविणें तिला आवरी ?
प्रिये तुला ये शङ्का कसली ?
छे छे ! वेडे, भ्रम हा तुजला !
गुलाबसम कोपें ये लाली !
कौतुक झालें कविच्या स्वान्ता !
हात घालुनी, कवि त्या कालीं,
म्हणे—“ वृथां कां राग पातला ”
कोपवृत्ति ती लया पावली !
नेलें कविनें जवळीं वदना !

लज्जामन्दसुहास्यामिषाने अधरिं वसति केली कवितेने
 यथेच्छ कविने सुधा प्राशिली तदा मनी कविता सञ्चरली !
 कवि बोले उन्मत्त होउनी “सखये ! कविता तूंच मम जनी”
 अधर तुझा करि अमृतस्यन्दन कवितेचें हा किलासभवन !”
 ✓ सजीव कविता आहे कान्ता ! मधुर विलासीं भुलवी स्वान्ता !
 वचन, दृष्टिविक्षेप, अधररस, यांही कविता निपजे सरस !

दे माझी भगिनी मला

[या कवितेत स्त्रीपुरुषांत बन्धु-भगिनी भाव असून शकणार नाही असा
 आक्षेप घेणारास उत्तर दिलें आहे.]

आलिङ्गी शशलाञ्जनास विमला प्रेमें अहा ! चन्द्रिका
 तो संयोग असे जनांस निखिलां आनन्ददायी निका !
 बन्धुप्रेम धरुनि उत्सुक सती भेटो मला लौकरी !
 दे माझी भगिनी मला ! न उभयां आतां विरोधा करीं !
 ही तारा करिते विलास विविध प्रेमें नभःप्राङ्गणीं
 इन्दूला गतिविभ्रमें भुलविते चित्तीं समानन्दुनी !
 बन्धुप्रेमभरें स्वकोमलकरी वेढो मला सत्तरी !
 दे माझी भगिनी मला ! न उभयां आतां विरोधा करीं !
 भानूची दयिता उषा मज बघे होऊनि रागान्वित !
 आम्नाची प्रियवल्लरीहि सुमनोव्याजें मला तर्पित !
 हा सान्या भगिनी मदीय ! मज का भीती जगाभीतरी ?
 दे माझी भगिनी मला न उभयां आतां विरोधा करीं
 लोकीं प्रेम असे अनेकपरिचें सारें पवित्र स्वतां
 प्रेमाची अनुगामिनी परी असे ही योषिता तत्त्वतां
 ज्या मार्गे प्रणयोपलब्धि घडते ती तो स्वयें आचरी
 दे माझी भगिनी मला ! न उभयां आतां विरोधा करीं !

आहे कान्त जसा तिला प्रिय तसा बन्धू-नसावा कसा ?
 कीं कान्तप्रणयप्रदानसमयीं बन्धू गमो शत्रुसा ?
 केले बन्धुवरी, करी न दयितप्रेमांत वाटा तरी
 दे माझी भगिनी मला ! न उभयां आतां विरोधा करी !
 मेधे सिन्धुंतुनी गिरीवारि नदी आणोनि निक्षेपिली
 तों ती सागरबन्धुदर्शन करायातें जवें धावली !
 लोकीं दग्ध करील बन्धुभगिनी कोणी वियोगान्तरीं ?
 दे माझी भगिनी मला न उभयां आतां विरोधा करीं !

सुप्तशिशुप्रबोधन

ऊठ मुला झडकरी पसरला प्रकाश अवनीवरी
 गेली रजनी, उडुगण लोपे, तिमिर जाय तें दुरी
 मधुरनिनादें सुखविति उडती विहङ्गण अम्बरीं
 मञ्जुलझंकृतिसंकुल केल्या सकल दिशा मधुकरिं
 पसरे नूतनविकासितसुमनो—गन्ध सरःपरिसरीं
 शीतलमन्दानिल सुखकारी मनोऽलसा ज्ञाणिं हरी
 पूर्वदिशा उजळुनी हळुच ये भानुरथध्वज वरी
 बालरवी हा घरादेविला आलिङ्गी निजकरीं
 चन्द्र निशाचर म्हणानि गतप्रभ झाला गगनान्तरीं
 शय्या त्यजुनी उद्यमरत हो विमल यशातें वरीं
 भाव धरुनि जगदेकनाथपादिं लीन होइं लवकरी

॥ ध्रु० ॥

अमर कसें व्हावें ?

वीरा ! जाण वृथा पराक्रम तुझा जो दाविसी सङ्गरीं
 वेड्या, धैर्य विशाल खड्गपटुता हींही वृथा भासती !

१ नदी व सिन्धु दोन्हीही जलमय असतात म्हणून येथें सिन्धुवर बंधुत्वाचा आरोप केला आहे.

- ✓ होतां लुप्त करालकालवदनीं राहिल वार्ता तरी ?
जा जा शीघ्र कवीकडे ! अमरता देईल तोची तुला !
राजा ! वैभव थोर भोगिसि, असे सामर्थ्य मोठें तुझें !
चा सामन्तकिरीटरत्नकिरणीं त्वत्पादही शोभती !
मोठा कोश असे प्रचण्डबलही कांहीं न तूतें उणें
या लोकीं कविवांचुनी परि दुजा कोणीं तुला वांचवी !
आहा ! मञ्जरि होसि कामतरुची नाही तुला गे तुला
सौन्दर्या उपमा न, लोक ललने ! त्वदर्शनें मोहती !
ही कान्ती मृदुताहि ही परि गडे कालापुढें का टिके ?
जा गे सूरिकडे ! बघूं मग कसा तो काल नेतो तुला !
- ✓ जें जें रम्य उदात्त कांहीं म्हणुनी आहे जगाभीतरीं
तें सारें विलयास जाइल पुढें कालोदरीं निश्चयें !
त्याचा पाश करोनि दूर फिरवी मार्गें धरोनी तथा
ऐसा विक्रमशालि कोण भुवनीं आहे कवीवांचुनी ?

चिरसम्मेलन.

“ मेघव्याप्त नभांतुनी उतरली विद्युलता खालती
कान्ते ! न स्थिर राहिली परि, निघे भूगोल सोडून ती
मार्गें भीषण अन्धकार पसरे ! वार्ता न याची तिला ?
झाली दुःस्थिति चारुहासिनि ! तशी; कां दास हा वाञ्छिला !

“ दिव्यप्रेमसुधारस प्रियकरे ! मीं स्वादु आस्वा.दिला
आलिंगूनि दृढ त्वदीय अधर प्राणेश्वरी ! खाण्डिला
तेव्हां मीं बहु धन्य धन्य गाणिलें लोकान्तरीं जीविता
दुःखव्याप्त वियुक्त काल असला आला पुढें हा अतां ?

“ गेलें तें सुख ! कोठुनी पुनरपी भोगावयातें मिळें ?
व्हावें दग्ध तुला स्मरून सतत प्रोद्दीप्तशोकानळें !

झाला कुद्ध कराल काल तुजला नेलें हरोनी बळें !
 नाहीं होत विवेक यद्यपि अशी लोकास्थिती ही कळे !
 “ कोठें स्वर्ग कुणास ठाउक ? नसे तन्मार्ग ठावा तुला
 कैसी जाशिल एकलीच सुभगे, टाकून येथें मला ?
 मी येतो तुजसङ्गती, क्षणभरी थांबे गडे अम्बरीं
 गे नाहीं मजवीण नन्दनवनक्रीडास्पृहा ही बरी !
 “ माझे प्रेम असत्य काय गमलें ? कीं मन्तु कांहीं घडे ?
 तें मातें कथितां न चालसि नर्भी, हें योग्य नाहीं गडे !
 नाहीं येत रुची खरीच कलहावीण प्रिये, प्रीतिला
 हें तों सत्य असे; परी तव सखे हा मार्ग नाहीं भला !
 “ या मार्गाविरुनी कशी परतुनी येशील मार्गें बरें ?
 दासाचे नयनाम्बुबिन्दु पुससी तूं केविं आतां करें ?
 शोकध्वान मदीय, वायुलहरी ओतील कर्णान्तरीं
 भ्रान्ता होशिल तेधवां ! परतणें नाहीं परी त्वत्करीं !
 “ केले रम्य विलास जे बहुपरी होतां तयांची स्मृती
 वेडें होय मन प्रिये ! तव कशी झाली कठोरा मती ?
 गाढालिङ्गनकालिं वस्त्रहि गमे शत्रूपरी सुन्दरी
 आतां मीं पडलों महीवरि अहा ! तूं नांदसी अम्बरीं !
 “ हा ! हा ! अंगुलिमात्र दूर असतां शय्येवरी तूं निशीं
 तेंही सह्य न होतसे मज मुळीं, हें तूं स्वयें जाणशी
 आतां दूरवरी कुठें निवससी ठावेंहि नाहीं मला !
 कण्ठावें वद केविं जीवित ! कसा हा काल गे पातला !
 “ स्वर्गीं प्रेम वसे अशी प्रियकरे, लोकोक्ति आहे परी
 प्रेमाची मम त्यास सत्य वदतो येणार नाहीं सरी !
 जेथें कल्पलतासुधादि वसती आनन्द खेळे सदा
 सत्प्रेमोद्भव काय होइल अशा रम्य प्रदेशीं कदा ?

“प्रशोनी नव अप्सरोधररंसा पीयूषगर्कोपहा
 जेथें देवगण प्रमत्त फिरती उद्यानभागीं पहा
 तेथें सात्विकभावरम्य मधुर प्रीती मिळवी कशी ?
 सोडोनी मजला किमर्थ सखये, गेलीस सांगे अशी ?

“ ये ये धांवत ! दस-हा श्रमिते गे झाला तुला बाहुनी
 शोककृान्त तनू मदीय सखये वेढी स्वयें बाहुनीं
 हा ! हा ! हा रुसवा तुझा न कधिंही जाणार हें जाणतो
 मोहोद्भ्रान्त परी पुनःपुनरपी मुग्धापरी बोलतो !

“ आं !—हें काय ? सखी—सखी उतरली स्वर्गातिनी खालती ! !
 ये गे ये जवळी अशी ! कर तुला वेढावया धावती !
 अश्रू गाळिसि कां ? प्रिये वद पुढें तूतें न कीं येववे !
 मी येतो ! — स्थिर राहिं तेथ ! बल गे आलें मला हें नवें !

“ न्याया नन्दनकाननीं मज, पुन्हां आलीस मागें प्रिये ?
 प्रेमाला तुझिया जगान्तरिं खरी देतां तुलाही न ये !
 आलों !— थांब ! — रहा उभी क्षणभरीं ! आलों प्रिये हा पहा !
 होवोनी प्रिय निर्गतासु पडला भूमीवरी तो अहा !

ढळे शुद्ध प्रीती न, शिरिं जरि आपन्नग पडे
 परी आपत्तीनीं उलट भरती प्रीतिस चढे !
 न कालाही भेद प्रणयियुगलीं सत्य करवे
 उपाधि भ्रंशोनी घडत चिरसम्मेलन जवें !

सुधाकलोल

जहालों कीं लोकीं विधिविलसितें धन्य गमते !
 नसे कांहीं पाहीं अवनिंतील मत्सौख्यसमते !
 अहाहा ! साठे हा मधुर नव आनन्द न मनीं !
 यदंशच्छायाही खचित न मिळे नन्दनवनीं !

मन्त्रास्मिन्वरी ग्रंथ संप्रहालव ठाणे
 मन्त्रास्मिन्वरी ग्रंथ संप्रहालव ठाणे

विशुद्ध प्रेमाची कवण असते वाम न कृती
 मिळाला प्रेमाचा मज्जासि पुतळा वामने कृती !
 हृदाकाशी झाला प्रणयतरणी हो समुद्रित
 फुले वेगें चित्ताम्बुरुह करुनी हास्य मुद्रित !

सुखाचें सर्वस्व प्रगट करि सम्मोहलहरी
 हरी सर्षा खेदा, झणें हृदय मोदाकुल करी
 तुलावी कीं जीर्णी कनकमणिगर्भा न वसुधा
 परेशानें प्रीती अहह । सृजिली हे नवसुधा !
 सुधेतें प्राशोनी वसति बहु मोदें सुर चिर
 परंतू त्यां नाहीं प्रणयमधु ठावां सुरुचिर !
 जयाची—राहे न स्मृतिहि असतां सेवत—रुची
 जया देती कष्टें सुकवि उपमा देवतरुची !

प्रिय स्वातन्त्र्याही त्यजुनि नमते कीं जनमती
 तरङ्ग प्रेमाचे प्रबल हृदयीं जें जनमती !
 मिळाय आलों मी सरलहृदये वामन ! तुला
 तुझ्या प्रेमा लाभे जगतिं मज कीं अन्य न तुला !
 कराया पार्थीतें सुखभरित दामोदर सजे
 तसें वर्षीं नेमें मजवरि सदा मोदरस जें !
 कठोरा रत्नाशीं उपमित मृदुत्वे न करवे
 मिळालें हें दैवें अभिनव सुहृद्रत्न बरवें !
 दिपे यत्प्रेमाला शशधरकराची धवलता
 वसन्तींच्या रम्या कुसमित अशा त्या नव लता
 अहा ! व्हावें लज्जावनतमुख वीणामधुरवें
 मिळालें हें दैवें अभिनव सुहृद्रत्न बरवें !
 हरोनी खेदाच्या तिमिरपटला इन्दुसम जें
 —मम प्रीती यत्प्रीत्युदाधिपुढती बिन्दु समजें

समुत्पन्ना माझ्या सुखलहरि चितीं करि जवें
मिळालें हें दैवें अभिनव सुदृढत्न बरवें !

सुगन्धातें शीतानिल वरि कर्गी पञ्चमरवा
वसन्तीं सम्फुलीं कमलिं अलिङ्गङ्गार बरवा
विधू ये आकाशीं शरदृतुमधें षोडशकल
तथापि त्वत्प्रेमापुढति गमती व्यर्थ सकल ! !

मृगाङ्गाची कोर प्रगटुनि चकोर प्रमुदवी
मृगा होतो किंवा मुखकर पयोदागम दवी
तसें मित्रश्रेष्ठा ! सुखवित तुझें दर्शन मना !
अहा ! तूं प्रेमाचा उचित मज आदर्श नमना !

अहा ! आदास्यातें सुमधुर पिकालाप हरवी
तशी त्वद्वाणी ! तूं मज अलसशैत्यापह रवी !
तुला रत्ना गर्वें त्यजुनि धरिं मी कांच न करीं !
विहारा मोर्दें सन्मणिसह सदा काञ्चन करीं !

यथार्थ दर्पोक्ति

“ वेडा हा करितो प्रलाप, उमजे याला न वस्तुस्थिती !
झाली मग्नचे कल्पनामय अशा सृष्टींत याची मती !
निद्राविश्रम ठाउका नहि सदा गुंगे विकारभ्रमीं !
कांहीं लाभ नसे तरी सतत हा होतो वृथा कां श्रमी ?

“ आम्हांला उपयोग काय तरि या आहे कवीचा वदा नू
याचे तर्कट तर्क ऐकुनि सुखी होईल कोणी कदा ?
नाहीं उद्यम ज्यास त्या नृपशुर्ने स्वच्छन्द काव्यामृत
प्राशोनी भुवनीं खुशाल, असुनी जीवंत, व्हावें मृत ! ”

ऐशों ऐकानि सोपहास वचनं सक्रोध झाला कवी
ईषन्मीलितलोचने उघडुर्ना पाही सभोंवार तो
गाम्भीर्यं निजहेलना परिसुनी धिक्कारिलें दूषका
थांबोनी क्षण एक त्या समयें तो वाणी अशी बोलला—

“ जा जा येथोनि मूढा !—पळभरि न रहा ! तोंड दावीं न मातें !
रे तूतें बेडकाला मधुरमधुरुची सांग कैसी कळावी ?
चण्डांशूसा कवी हा चमकत भुवनीं, घूक तूं दुष्ट कोठें ?
माझें सामर्थ्य ठावें तुजसि न, न तरी बोल घेतास मागें !

“ राजेही मस्तकातें नमविति चरणों ज्याच्या आदरानें
इन्दूसा जो जनांला प्रिय बहु गमला बोलती ‘धन्य धन्य’
लीलामात्रोंचि ज्याच्या सहज अमरते पावती क्षुद्र लोक
तो मी आहे कवीन्द्र ! त्वरित मुख तुझें आवरीं निन्दका रे

। “ कोठें सामर्थ्य माझें ? अबल मनुज तूं मन्दबुद्धीहि कोठें ?
वाचाळा, योग्य नाही बडबड असली, बोलसी काय कोणा ?
आहे ब्रह्मा दुजा मी रचिन ! अभिनवा सृष्टि अव्याजरम्या !
काळाचाही सपाटा जिजवरी न चले, मानवांची कथा का ?

“ सृष्टी ही नाशवंता, घडिभरि न टिके चालला फेरफार !
ही माझी काव्यसृष्टि प्रलयसमय तो येइपर्यन्त ऐशों !
वृद्धावस्था न ईतें सततचि सुभगा यौवनोत्फुल्लकान्ती !
ब्रह्म्याची थोरवी का मजपुढती टिके ? काय मी क्षुद्र कोणी ?

“ आहे संसार सारा चलचि, दिसतसे कल्पनेचा पसारा !
सौख्यें दुःखें नराला कवळिति सहसा कल्पनेवीण काय ?
युष्मद्भ्रालप्रदेशीं असुखचि दिसतें दीन झालां कळेना !
आनन्दाचाचि वांटा त्यजुनि असुख, मी सेवितों—कां ? कवी मी !

“ जारे जा ! मंदबुद्धे ! श्रम मम सगळा हा तुला फोल वाटो !
 नाहीं माझ्या सुखाचा खचित तुजवरी ठेविला जाण पाया !
 अन्नाचे चार गोळे उदरिं उतरणें हाचि कीं फायदा रे ?
 हा मूढा ! गाढवेंही सतत उकिरडा फुंकित्ती तींच थोर !

“ जा जा ! उद्योग कांहीं करुनि मर ! तुला कोण बोलावितो रे !
 तोरें जा भारवाही ! विषय न तव हा, आवरीं जीभ वेगें !
 जेथें तेथें असा कां धडपड करिसी गर्दभासारिखा रे ?
 सारे वाकपाटवातें तव परिसुनि या थक होतील खास !

“ पोटाची खाच मूढा, भरुनि विहरणें हेंच कीं लोककार्य ?
 मारावी कीं भरारी जनपदविहगें प्रीतिच्या अम्बरांत !
 अंगींचें वीर्य सारें उघड करुनियां दाखवावें प्रचण्ड !
 याचेसाठींच लोकीं कवि अवतरला हा असे जाण-सत्य !

“ बांधावीं स्नेहपाशीं अखिलजनमनें,—काव्य गातों म्हणून !
 लोपोनी वैर सारें मुदित जग असो,—काव्य गातों म्हणून !
 अंगींचें लोक वीर्य प्रगट झणिं करो,—काव्य गातों म्हणून !
 लोपो नैराश्य, आशा निखिल जनिं भरो,—काव्य गातों म्हणून !
 प्राण्यांचा प्राणसार प्रणय उपजवी हा कवी मी स्वकाव्यें !
 माझे सामर्थ्य मोठें कुठुनि तुज कळे मन्दधीला विचित्र ?
 कां आतां लाजलास ? स्वमुख करिसि कां हीनतेजस्क खालीं ?
 कोठें मी ? तूंही कोठें ? चल चल निघ जा—येथ राहूं नको-जा !

कवितादर्शन

सुधामधुर चन्द्रिका फेकितो इन्दू भूमीवरी

तारका चमकति नीलाम्बरीं

अभिनवसुमनःसुराभिः गन्धवह मन्द मन्द वाहतो

सकलजनमनस्ताप वारितो

ऐशा समयीं सौधावरती मी कविताचिन्तनी
 होतो शान्तमनें पड्डुनी
 रजनीवल्लभ निजकोमलकरिं झाकी मम लोचनां
 आलिंगी मज निद्राङ्गना
 तो अवचित उठला नूपरमधुरध्वनी
 देखिली सुन्दरी पद्मायतलोचनी !
 नवयौवनरम्या पाही मज हासुनी
 लज्जारुणवदनेन्दु वळवुनी चमकुनि होई दुरी
 फुकी मधुरदृष्टि मजवरी !

“ललितविलसिते ! तव प्रीतिला पात्र असें काय मी ?
 बुडवी मज न निराशातमीं
 “हृदयमन्दिरां तुला सतत गे, स्थापिन मी आदरें
 विसंबिन पलहि न चेतोहरे !
 “तूं जीवित मम ! तुजवांचुनि जग शून्याचि मज सुन्दरी !
 जिवलगे, या दासा स्वीकरीं !”

स्मित करित हळुहळू मजसान्निध पातली
 प्रेमें मज चुंबुनि अन्तर्हित जाहली !
 ती पुनरपि नाहीं हाय अजुनि देखिली !
 रचित मनःशान्त्यर्थ तिजवरी गाणीं मी बहुपरि
 कण्ठितों जीवित कैसें तरी !

प्रेममहिमा

शरच्चन्द्रज्योत्स्ना हरि जनमनस्ताप सहसा
 अहा ! वाहे सायंसमयमधुमन्दानिल कसा !
 नमःप्रान्ती तारा बहुविध विलासीं विहरती
 विभूति प्रेमाच्या परि मजसि या खास गमती !

अहा ! नाहीं प्रेमाविण लवाहि सत्यांश भुवर्नी !
 सुखाचें साम्राज्य प्रणयमहिमा स्थापित वर्नी !
 मधुप्रेमास्वादें नर अमर आनन्द वरितो
 न लाभे ज्या प्रीती, हतनर गमे भूमिवरि तो !
 प्रिये ! तूं प्रेमाची असासि पृतळी भावलालिते !
 मर्नी माझ्या रात्रन्दिन विहरसी शुद्धचरिते !
 चलद्दृक्पातानें सुखविसि मला मन्दहासिते !
 अहा ! प्रेमानन्दाकुल करिसि कान्तास दयिते !

प्रेमसाय्राज्य.

प्रेमें चमकें उडुमाला	मोहित करिते रसिकाला !
प्रेमें कुसुमें फुलतात	मोद अन्तरीं भरितात !
प्रेमें अम्बुदपांक्ति फिरे	वर्षुनि करिते सुखित धरे !
प्रेमें वाहत जाय नदी	बुडवी सकलां प्रचुर मुर्दी !
जिकडे तिकडे प्रेम दिसे	माझ्याही हृदयांत वसे !
प्रेमावांचुनि शून्य असं	स्थळ एकहि जगतांत नसे
सत्प्रेमाचा अधिकारी	नाहीं नर अथवा नारी !
प्रेमाचा सम्भव कोठें	होतो हें गूढचि मोठें !
बाह्य गुणांचें स्तोम जिथें	बहुधा न मिळे प्रेम तिथें
प्रेम न सौंदर्यांत वसे !	प्रेम द्रव्याजवळ नसे !
प्रेम न मधुरवचोजालीं	प्रेम न वाढे सुखकारीं
असेल जैशी परिस्थिती	तशी फिरतसे लोकमती—
आहे अचल प्रेम परी	भिन्नत्व न केव्हांहि धरी
स्वयंस्फूर्त हें प्रेम असे	बाह्योपाधिप्रभव नसे

प्रेम न नाकाडोळ्यांत
प्रेम जडांत न बद्ध असे

प्रेमाचें क्रीडास्थान
माळ शैलशिखरें विपिनें

प्रेम अम्बरीं धरेवरी !
सर्भोवतींही प्रेम असे !

प्रेम प्रकाशातिमिरांत
बोलुनि उघड प्रेम दिसे
मूकपणें तें बोलतसें !
गाम्भीर्यांतहि खेळ करी !

जीवित आर्द्र प्रेमरसें
जीवितकर्तव्य न दुसरें

प्रेमाचि यत्नें मिळवावें !
प्राशुनि मधुरप्रेमसुधा

काव्यमाधुरी तुच्छ गमे
व्हावें चित्त प्रेममय

प्रेम न सुललित वर्णांत
मन्दमतीं परि नित्य फसे !

केवळ नाहीं उद्यान
व्यापुनि गेलीं प्रेमानें !

प्रेम अन्तरीं बाहेरी !
सकल व्याप्त प्रेमरसें

समचि प्रेमा दिनरात
न बोलतां झांकतहि नसे !
दुःखांतहि तें गूढ हसे !
औदास्यांतहि नृत्य करी !

होतां ये स्वर्गत्व रसे !
डोलावें सत्प्रेमभरें !

प्रेमीं जीवित वळवावें !
वाटे व्हावें गुंग सदा !

प्रेमरसीं मन अनिश रमे !
मग मज कसलेंही न भय !

सुहृद्दर्शन

खचित फिटलें पारणें लोचनांचें
महा आनन्दें कसें हृदय नाचे !
गड्या ! दर्शन जाहलें तुझें आज
मधुर अपुली ती वचःसुधा पाज !
किती गेल्या यामिनी चिन्तनांत !
ध्यास धरिला तव सतत मी मनांत !

मन्दारमञ्जरी

मना रमवाया स्मरुनि तुला प्रेम
काव्यकुसुमें वाहिली करुनि नेमें !

तुझ्यावांचुनि कवितेस विषय नाही !
मनोवृत्ती जाहली अशी कांहीं
प्रणयमूर्तिस तुज वर्णितां स्वभावे
काव्यरसपाना रसिक तूर्ण धावे !

तुझ्यावांचुनि पूजुं मी कोण देव ?
मनोमन्दिरिं नांदसीं तूं सदैव
प्रेम तूं ! तूं सौंदर्य ! तूं विसावा !
गड्या ! नाही मज अन्य देव ठावा !

हृदय माझे निर्मलाकाश आहे
त्यांत विहरसि तूं शरच्चन्द्र पाहें !
तुला पाहुनि आनन्द मनीं दाटे
अहा ! वाहे तो उभयनेत्रवाटें !

देइ आलिङ्गन गाढ या जनातें !
नसे नांवाचें उघड मित्रनातें !
हृदय हृदया लावुनी वेढ हातीं !
परिष्वङ्गें जन भिन्न एक होती

नको आतां सोडून मला जाऊं !
एक ठायीं आमरण सख्या राहूं !
अतां पुनरपि तव विरह सोसण्याला
खचित नाही रे शक्ति या जनाला !

कोण तुजविण मज सांग असे लोकीं
अदय होउनि ढकली न विरहशोकीं !

नको मित्राला हेंहि कथायास
काय होती त्याला न महायास !

वियोगाचा तो समय आठवोनी
उभयतांचें हृदय ये तें भरोनी !
बधत अनिमिष दृष्टिनें एकमेकां
यौगपद्यें वरियलें मुदा शोका ।

उभयतांही करपाशिं बद्ध झालों !
शून्यहृदयें क्षणभरीं स्वस्थ ठेलों !
पुन्हां भानावरि पातलों तदाचा
मोद निस्तुल तो अवचनीय साचा !

प्रेमकळोळीं लोल हृदय होतां
दयित जन तो लोचनापुढें येतां
मनोवृत्ती जी होतसे विचित्र
तिचें काढावें लिहुनि केविं चित्र !

कवीचें मन

लक्ष्मीचें रमणीय लास्य न कदा तन्मानसा मोहवी
दृष्टी लावुनि उन्मनी विचरतो स्वच्छन्द लोकीं कवी !
सृष्टीतील न वस्तु एकहि तथा मोहांत पाडूं शके
मोहानें जरि हासुनी भुलुनिही कोणीकडे तो भके !

आहे जीवित चारुताच कविचें प्रीतींतही गुंग तो
होतो बद्ध न त्यांत तो परि, दुरी राहूनही रंगतो !
ढोले तो रमणीय वस्तु बघुनी हासे समानन्दुनी
त्याची दृष्टि परी असे , न कळते, कोणीकडे लागुनी !

कान्तेचें स्मित रञ्जवी , भुलवितो त्याला प्रियालाप तो
नाना विभ्रम दावितां प्रणयिनी उन्मत्तसा डोलतो

त्या कालीच परी तदीय मन तें अज्ञान कोण्या स्थलीं—
 होतें मग्न ! कुणा कळेल जगिं तद्बृत्ती कुठें लागली ?
 लोकांना दिसतो तसाच कविचा आचार नाहीं खरें
 त्याचें गूढ विचारमग्न मन कीं जाणील कोणी बरें ?
 सामान्याहुनि तो विचित्र ! कुठुनी अज्ञांस हें आकळे ?
 हें तत्व व्यवहाराभिन्न; न जडव्यांपारमग्नं कळे !

लोकांना समजे न. आंतुनि तसा बाहेर नाहीं कवी !
 भिन्ना दृष्टि तदीय ! सत्य मुशला आणील तो पालवी !
 त्याचें ज्ञान अतर्क्य ! शक्ति अतुला ! सामान्य नोहे मती !
 गर्वा सोडुनि थोर थोर कविला अथादरें वन्दिती !

पश्चात्ताप

मधुरदर्शने ! प्रणयदेवते !	भक्तवत्सले ! विबुधसंस्तुते !
दावुनि मजला भीषणचरितें	वञ्चियलें कैसें ?
पिशाच्चरूपा वरी अप्सरा !	हिमांशुलेखा होय प्रखरा !
कैसा केला विचार न जरा !	दुःखी लोटियलें !
हात तुझा विश्वासें धरुनी	होतों विचरत विशङ्क भुवनी !
त्यां मज नीरस कूपीं लोटुनि	काय तुला मिळलें ?
प्रीतिसरित्कल्लोललोल मन	पवित्रतानौकेवरि बैसुन
जातां खडकावरी आपटुन	हाय ! फुटुनि गेलें !
सौन्दर्यावरि नयन लोभती,	परि ती वृत्ती नोहे प्रीती !
वैपरीत्य शिरलें मग चित्तीं	हाय ! कोण पापें ?
यौवनललिता मुग्धा बाला	कां वाटावी प्रिय हृदयाला ?
पूर प्रीतीचा हा आला	हें म्हणणें लटकें !

बाह्य हेतुनें प्रीति न जडते परि हें मानिति असत्य, जड ते !
हें जाणुनिही चञ्चल होते कां हें हतहृदय ?

विशदस्मितमधुराघोरपल्लव तेषुनिं होतो सत्प्रेमोद्भव
होहि खरें मज वाटेना तंव जंव मज असति सखे !

भगिनीप्रेमसुधारस सेषुनि क्वितीकदां मी गेलों मोहुनि !
तो तरि निपजे पावित्र्यांतुनि ? अनुभव मज आहे !

सुन्दर वस्तू, जडचि परी ती ! कैसी निपजे शुद्ध प्रीती ?
ऐसें असतां सौन्दर्याप्रति मानूं श्रेष्ठ कसें ?

कळतें हें परि मन कां चञ्चल झालें ऐसें ? स्थिर नाचि तें पल !
हाय ! शिरीं पडला दुःखाचल ! सुटका होय कशी ?

ज्ञान असोनी मूढ जाहलों ! पापकर्दमीं पूर्ण बुडालों !
पावित्र्याल्य मुकलों ! मुकलों ! आतां काय जिणें ?

विद्वत्वाला डाग लागला ! हीनपणा सुविचारा आला !
पवित्र मित्रसहसुखाला अपात्र मी ठरलों !

जडासक्त मी बनलों कैसा ? अविवेकीही झालों ऐसा !
दुर्दैवाचा पडला फासा ! आतां काय जिणें ?

मनावरी तनुची पावनता, तनु भ्रष्टली मन भ्रष्टतां
पावित्र्याचा गर्व तत्वतां आज लया गेला !

हाय हाय ! ही कोण दुःस्थिती ? मानव्याला मुकलों सम्प्रति !
झाली हा रे ! शोकमूढ मति काय करूं नकळे !

स्पर्श न करिं मज मित्रा आतां ! घडली हा हा ! कृती अनुचिता !
अष्टाचि होशिल मला स्पर्शितां ! दूर सरव्या होई !

पवित्र दृष्टी तिकडे फिरवीं, त्यजुनि जाय मज विवेक केवीं ?
काय करूं ? मज अजुनी ठेवी कृतान्त तो कैसा ?

पापमूर्ति मी खल अविचारी अनीतिपङ्कीं रमलों भारी,
देवा ! नेशिल तरि आभारी- होइन फार तुझा

विषयाला प्रीतिचि मानुनी गेलों सौन्दर्यावरि मोहुनि
प्रमाद घडला मोठा हातुनि क्षमा कशी मागूं ?

विषयवासनामरुप्रदेश, न तिथें प्रीतिसलिलवलेश !
उलटे पडतो नाना क्लेश, परि मन ऐकेना !

होय न वस्तुस्थितिचें भान म्हणुनी धावे मृगजलपान
करावया मृग !-असुनी ज्ञान जालों मूढ कसा ?

विकारसलिलप्रवाहवश मी गेलों सम्प्राति बुडुनि गाढ ताम्बि
दीनदयाळा ! तुजला प्रणमीं, सत्पथ दाविं मला !

इन्द्रियसंयम मला घडेना; होतें ऐसें काय कळना !
देवा ! आतां नसे तुजविना आश्रय मज दुसरा !

अज्ञानी मी असुनी ज्ञान अवनत्युन्मुख होतो कळुन !
फळलें पाप असें हें कवण ? कां व्हावें ऐसें ?

वस्तुस्थिति तरि नाट जाणतो कूपीं जाउनि कैसा पडतो
कोण कळेना मला ढकलितो ? देई हात विभो !

विवेकबल तें गेलें लोपुनि ! भयविह्वल जाहलों मन्मनीं
देवा ! ऐशा विकट व्यसनीं तूं आश्रय एक !

कामवृकमुस्रांतून सुटाया बहुपरि धडपड केली वायां
अश्रांत श्रमली मग काया, ये धावुनि आतां !

सुन्दर रूपें व्यसनें येती, तेषें होते मोहित वृत्ती
 बनते पंगू विचारशक्ती तुजवांचुनि देवा !
 चञ्चल झालों स्थिरधी असुन, दावूं आतां कैसें बदन ?
 क्षमा करिल मज लोकीं कवण तुजवांचुनि देवा ?
 शुद्ध हृदय हें भ्रष्ट जहालें पश्चात्तापजलानें धुतलें
 प्रभो ! तुजपुढें आज ठेविलें तें स्वीकारावें !
 मित्रांनो ! हा खरा अभागी, मनोधैर्य तें नसे मदंगीं,
 परी विचारें प्रीतीरंगीं होतों दंग पुन्हां !
 स्वतःसिद्ध जगिं पवित्र मानव कुठुनी मिळतो ? विचित्र हा भव
 यत्न करुनि विमलप्रेमास्तव सेवावें नित्य !
 उदात्त गुण सम्पादन करणें, विकार जिंकुनि विजय पावणें,
 पवित्रता अकलङ्क राखणें, हेंच मनुजकार्य !
 व्यसनकण्टकोद्धरण करोनी धैर्यकवच अंगीं लेवोनी !
 सुखमन्दिरिं यत्नें प्रविशोनी शान्ति मेळवावी !
 बहिरंगावरि लुब्ध न व्हावें आन्तर सद्गुणिं लक्ष असावें
 प्रीतिसारित्सलिलांत रमावें स्वच्छन्दानन्दें !
 समयीं घडतें चूक परी ती यत्नें बुधजन नीट करीती
 हें ठेवुनि मनिं तैशी रीती नित्य आचरावी
 विश्वनियामक दयालु आहे, ही साधूकी असत्य नोहे
 अज्ञजना ! विश्वासुनि राहें त्याच्यावरि नित्य
 कठिणसमयिं मन हताश होतां धैर्यवृत्ति ती लयास जातां
 येतो साहाय्या अबलार्ता त्या प्रभुला वंदीं ?
 दुर्बल मानव काय करील ? प्रभू कृपालु न जरि होईल
 नीतिपथाक्रमणीं याया बल प्रभुला शरण चला

कविप्रभाव

जिकडे तिकडे जडाचि दिसतसे ! गिचित्र अद्भुत कांहींच नसे *
 पुनरापि भुलविल मनास असलें सृष्टितं काय असे ?
 वासवचापाविभूषित अम्बर, अथवा चमकति तारां ज्यांवेरं
 एकवार बघुनीही होवो उत्सुक कोणं नर ?
 कुसुमोद्यानीं लतिकाकुर्जीं घालितं असतां मिलिन्द रुजी
 पुनरापि पुनरापि जाया होतो कोण बघूं राजी ?
 क्षुब्ध सागराचें खळखळणें, गिरिसरितांचें चपल वाहणें
 नवीन दृष्टीनें पाहियलें आहे का कोणें !
 बालनिर्झरांचें बागडणें; वन्य सुमांचें कोमल हसणें
 नयनां कितिदां हरिततृणांचें मोहवील डुलणें ?
 विपिनदेवता करिती गान; उमट्टे कीचकरन्ध्रांतून
 असेल मञ्जुळ, परी पुन्हां तें भुलविल काय मन ?
 तरुशाखांवरि वसुनी नाना विहङ्ग अम्बरिं फोकिति ताना
 पुन्हां ऐकतां काय न वाटे कलकलाट काना ?
 इन्दू असतां क्रीडत गगनीं जातें क्षणभरि मानस भुलुनी
 परी विजेची पुनरापि गोडी येइ तदा कुठुनी !
 तमोव्याकुला सृष्टी असतां, तोष होय बहु रवी उगवतां
 सर्व दिवसभर ती उत्कण्ठा व्यापी कीं चित्ता ?
 असेल रमणी सुन्दर भारी, जाय परिचयें रुचि ती सारी,
 विटुनी सहवासा मन वेगें फिरतें माघारीं !
 तेच तेच ते पुष्पित वृक्ष हजार किंवा असोत लक्ष
 पुनःपुन्हां तद्दर्शनिं कैसें होय दक्ष लक्ष ?

लेशहि नहीं विचित्रता जरि सर्व पसारा फुकट समज तरि
तेंच पाहणें तेंच सेवणें, -गोडी काय परी ?

सतत मनाला बुडविल मोहीं ऐशी सृष्टिंत जादू नाही !
एकावांचुनि विचित्र दुसरें नाढळतें कांहीं !

सृष्टीची ही अशी जडस्थिति सुचिर मोहविल कशी रासिकमति ?
चटक न लागे जिच्या विलासें ती कसली युवती ?

अश्रू ढाळित सृष्टी गेली कविच्या सन्निध जाउनि ठेली
कविनें तिजला बघुनि लेखणी ठेवियली खालीं

घेउनि जवळीं डोळे पुसुन प्रेमें कुरवाळी तद्वदन
अपुल्याजवळीं बसवी तिजला कवी हास्य करुन !

काय नवल हो ! अवचित आलें सृष्टीविरती तेज कोठलें !
सौन्दर्य तिचें प्रतिक्षणाला नवीनसें गमलें !

साधेपणाच सगळा जगतांत आहे
कीं नव्यभक्त चिरकाल रसज्ञ मोहे ?
फेकी यदा कवि सुधोपम दिव्य दृष्टि
ही नित्यनूतन दिसे रमणीय सृष्टि !

सृष्टी मनोज्ञ गमते सुकविप्रभावे
पाहून जीस रासिकांहीं भुलून जावें !
लोकीं कवीच नसते तरि शून्य सारें
आनन्द ओतिति कवि स्ववचःप्रसारें !

कवितेचा जन्म

कान्तापल्लवकोमलाङ्गुलकीं स्थापूनिया मस्तक
होतो मो प्रणयोत्तरद्वितमनें पाहात तीचें मुख

आनन्दोर्मि खळाळुनी विसरली कांताहि देहस्पृति !
 झाली सर्वहि सृष्टि लीन उभर्यी ! वेडावली मन्मति !
 होता रम्य निशीथकाल, चमके तारावली अम्बरी,
 मोर्दे हासुनि चंद्रमा निजकरीं पीयूषवृष्टी करी !
 ही शोभा बघुनी कुतूहलवशा संस्तब्ध सृष्टी दिसे
 आम्ही प्रेमरसीं निमग्न ! दुसरी वार्ताहि ठावी नसे !
 योगी जाउनि काननांत बसती, न द्वैत भंगे परी
 नाना दुष्ट विकार उद्भवुनि ना शान्ती टिके अन्तरीं
 संसारीं वसुनी अम्ही समजतो अद्वैततत्त्व स्वयं !
 प्रेमाचा महिमा अगाध ! तुलना त्याची कुणाही न ये !
 कण्ठीं घालुनि हस्त एक, वदलों कान्तेस मी तेधवां—
 “ भार्ये ! हा अमृतप्रवाह असुनी कां निन्दिती या भवा !
 आनन्दप्रचुर स्थितीस असल्या भीती वृथा कां जन ?
 देती फेकुनि कालकूट म्हणुनी वेडे पयोभाजन !
 “ प्राशयास पुढें सुधाचषक जो केला जगन्नायकें
 तो गर्वें दुरि सारिला फळ तरी येणार त्यासारखें !
 आनन्दस्थिति लाभली मजसि जी ती गोड मी मानितों.
 हें स्त्रीरत्न मिळे करीं म्हणुनिया दैवासही वानितों !
 “ तूं माझी हृदयेश्वरी प्रियतमा मच्चित्तसम्मोहिनी
 तूं मन्मानसकैरवेन्दुकलिका तूं प्रीतिसौदामिनी !
 या दासा सुखवावया झटसि तूं आर्ये, अहर्यामिनी !
 हावें काय उदास मी उपगता सौख्यास धिक्कारुनी ? ”
 कान्ता हासुनि बोलली “ प्रियकरा, ही गोष्ट आहे खरी
 दासीची परि एकवार परिसा प्राणेश ! ही वैखरी
 ऐसें प्रेम मिळे कुठेंहि नाचि, मी याची असें स्वामिनी !
 ही लोकास्थिति पाहतां मज गमे मी धन्य आहे जनीं !

“ प्रेमाची स्मृति या, जनांस बहुधा होईल ऐशी कृती
कांहीं आचरुनी करा मज सुखी, व्हावें तुम्हींही कृती !
प्रेमाचा पुतळा म्हणून अपुली होईल लोकीं स्तुति
नाथा ! मीहि तुम्हांसवें जनमुखीं होईन धन्या अति !

“ विद्युत् दिव्य घनान्धकारिं चमके लोपे सर्वेचि स्वयें
युष्मत्प्रेम तसेचि चञ्चल असें कोणीहि बोलूं नये !
नित्य प्रीतिताडित् चकाकुनि तमोव्याप्ता जनाभ्यन्तरीं
दावो दिव्य पथ प्रमोदकर ती सारोनि शङ्कू दुरी !

“ हीं पुष्पें फुललीं सुगन्ध न उद्यां राहिल यांचा परी !
हेंही कोकिलमञ्जुगान पवनें वाहोनि गेलें दुरी !
आतां वाहत ही गभीर सरिता ग्रीष्मीं दिसे कोरडी !
प्राणेशा, विधुकान्ति फार तर ही राहिल कांहीं घडी !

“ दिव्य प्रेम असेंच काय अपुलें जाणार नाशाप्रती ?
नाथा ! काल न सत्य राखिल जनीं माझ्या सुखाची स्मृती !
हें सारेंहि टिकेल काय करितां तें आचरावें झणीं
त्यावांचून न शान्तता क्षणभरी नांदेल माझ्या मनीं !
आश्चर्याकुल जाहलों श्रवुनिया वाणीं प्रियेची अशी
ही स्वर्गीय मला विदग्ध वनिता देवी मिळाली कशी ?
प्लहावी पूर्ण तिची स्पृहा म्हणुनिया सानन्द रात्रान्दिनीं
सोढोनी श्रम अन्य, जाय कवितादेवीपदीं गुंगुनी !

देवगिरींतिल सायंकाळ

§ सन्ध्यारागसुरजिताभ्रपटलें संकीर्ण शोभे नभ
सायंस्नानकुतूहलें रवि शिरे सिन्धूत मन्दप्रभ

§ हें वर्णन कवीच्या एका अमुद्रित काव्यपैकीं आहे. प्रसंग रामदेव-
शापाच्या वेळचा.

आनन्दें विहगाहि मञ्जलरवें केल्या दिशा संकुल
 झंझुंगरें नवमल्लिकापरिसरीं क्रीडे अलींचें कुल !
 मोजाया नभउच्चता विहग जे वेगें नभीं धावले
 पाहोनी क्षितिजातळीं तम महं खालीं भयें पातले !
 शोभे निर्मल शान्त अम्बर, दिसे विस्तीर्ण सिन्धू जसफ
 तो अस्तोन्मुख शोभला दिनमणी कीं वाडवाग्नी तसा ।

सूर्यांच कर कोवळे पसरले चोहोंकडे शीतल
 कीं माधुर्यांचि सांडलें चहुकडे ! तें शोभलें भूतल
 झालीं काञ्चनयुक्त हर्म्याशिखरें कान्तिप्रकर्षाकुलें !
 शोभे देवगिरी, सुमेरुगिरिचें सौन्दर्य कीं पातलें ?

जैशी सागरगर्जितस्तुतगुणी द्वारावती शोभली
 तैशी देवगिरी मनोहर महत्तेनें निजें भासली !
 व्यासाची तिजला स्वभावमधुरा वाणी स्तवाया झटे
 येथें साम्य नसे, हिचा स्तव करी हा मन्दधी मी कुठें ?

फेटा बांधुनि झोकदार बरवा, मंदील कोणी शिरी
 कोणी खोवुनि पुष्पगुच्छ सुरभी, पोषाखही भर्जरी
 ऐटीनें बहु धुंद दृष्टि वरती फेकीत मानी जन
 स्वातन्त्र्योद्धत हिंडती चहुंकडे, ज्यां गोड वाटे षण

नाहीं ठाउक ज्यांस नम्र करणें शत्रूपुटें मस्तक
 दंडावें समरांत नित्य रिपुंना हें ज्यांस वाटे सुख !
 संग्रामीं रुधिरासवा पिउनिया आकण्ठ मत्ता जशा
 समशेरी करितात भीषणरवव्यामूढ सान्या दिशा !

ध्याया दर्शन चालल्या युवतिही या अम्बिकामन्दिरीं,
 कांहीं दर्शन घेउनी परतल्या जाया गृहा सुन्दरी

ते घण्टारव ! शब्द ते ! भरुनिया देवालयं गर्जलीं !
दाटी होय अपार वाट ने मिळे जाया जनांतें मुळीं !

“ देई थोर वियोगदुःख सविता तो जाय अस्ताचलीं
कान्ताची करि भेट तीं रजनि ही मैत्रीण कीं पातली ! ”
ऐसें चिन्तुनि मानसीं बघुनिया अस्तोन्मुखा भास्करा
वाला मुग्धगुणान्विता झडकरी सोत्कण्ठ चाले घरा !

हां संध्यासमय स्वयें पतिसवें कान्तेस संयोजवी
हा हा ! तो परि चक्रवाकमिथुना दुष्टापरी दूरवी !
गेली एक सुखीं बुडून दयिता आलिंगुनी कामिनी
झाली त्या समयींच एक विरहें दीना वियुक्ता मनीं !

रात्रीं नूतनकामिनीरतिसुखा घेवोनि कोणी युवा
झाला चिन्तनिं त्याच मग्न, हृदयीं आनन्द भोगी नवा !
तो गेहांतुनि देवदर्शन करायार्तें अहा चालला
आला भ्रान्तमनें फिरुनि फिरुनी मार्गें विलासस्थला !

ताजे हार तुरे सुरेख करुनी हे पण्यरथ्येवरी
मालाकार विकावयास बसले, सौरभ्य धावे दुरी
सारी देवगिरी तदा दिसतसे वासन्त कालापरी
या भृङ्गासम गन्धलोलुप जनीं संभ्रान्त भासे पुरी !

मोहोनी गतिविभ्रमें युवजनां मार्गांत वाराङ्गना
फेकोनी विषदिग्धदृक्शर झणीं त्या भेदिती तन्मना !
रम्य स्मेरमुखा पुन्हां वळवुनी मार्गें, तथा पाहती !
दृष्टी घेति न ओढुनी हृदयही त्यांचें अहा ओढिती !

कोणी वीर गढी बसून फिरतो डौलांत अश्ववरी
घोडाही बहु ऐटिनें निजपदा टाकी डुले अन्तरीं

केव्हां मन्द्गती घरी दुडकिही भर्धाव धावे कदा
ऐसे स्वार अनन्त दौड करिती देशांत या एकदां !

लाजावी अमरावती दिसतसे ऐसी पुरी तेधवां
विद्याकाव्यकलाकलाप विलसे, होती रुची भूधवा
कोठेही नव्हती अनीतिरति ती, सर्वत्र शांती वसे
रागद्वेष परस्परांत लवही तेव्हां न कोठें दिसे !

पाहोनी पुर तें मनीं गमतसे कीं रामभूनायका
मोहोनी जणु खालतीं उतरला हा स्वर्ग येथें निका !
शोभा ऐसि दुज्या स्थळीं न मनुजा पाहावयातें मिळे
हें सौन्दर्य बघून सर्व पुरिंचा कीं गर्व सारा गळे !

आतां मात्र न वाचकांस दिसुनी येणार हें वैभव
तें सौन्दर्य न होय गोचर, जनां आनन्द दे जें नव !
ते प्रासाद विशाल ! हर्म्य नव ते ! प्राकार विस्तीर्ण ते
गेले सर्व लयास ! काल-वदनीं हा ! जाहले लुप्त ते !

कैसा वीररसांत हाय पडला देवा, मिठाचा खडा ?
बा रे, कां लिहिलासि शोकरसर्ची दैवीं अम्हां रोकडा ?
जे सूर्यापरि एकदां चमकुनी गेले जर्गी विक्रमं
त्यांचीं वैभवहीन दीन वदनें पाहोनि चित्त भ्रमे !

अर्थ कीं अनर्थ ? !

कोणता वद ? गोपन ज्यामाजि होय सत्याचें !
स्वभाव कुशल ? जो वत धरि ' हांजी हां ' सदा करायाचें
कोण शहाणा ? नर जो द्रविणोद्धतचरणसेवनीं दंग !
थोर कुणास म्हणावें ? लाजेना करुनि जो वचनभंग !
मूढ कवण ? सत्यास्तव जो स्वार्थाची वृथाचि हानि करी !
दाता कोण ? करी जो अर्थिजनां तुष्ट निजवचोनिकरीं

बलवंत कोण ? दीनच्छल करि सस्मितमुखें बलोत्कर्षें !
ज्ञानी कोण ? करोनी सुजनाधिक्षेप अंतरीं हर्षें !

रसिक कवण ? भलत्याही वचनें सानन्द डोलवी मान !
सत्कवि कोण ? मनोहर पदपंक्तीनेंच लोभवी कान !

काव्यप्रसाद ? यमकश्लेषादिक विलसती अलंकार !
श्रीप्रीति कोणती ? रुचि चपलविषयजडसुखांत जी फार !

कोण स्वदेशभक्त ? स्ववचोजालांत बद्ध करि सकलां !
कोण प्रख्यात कथा ? आत्मस्तुतिलाचि जो सदा विकला !

ढैसक कोण ? कशाही शब्दांनीं भरुनि काढितो पानें !
वाचक ? पुस्तक संपवि झरझर वाचून ! भाव जन जाणे !

यामिनीवल्लभ

प्रदोषसमयीं अहा ! पवन वाहतो शतिल
मदान्धनृपतीपरी तिमिर आक्रमी भूतल
भयाकुलितमानसें शिरति बालकें मन्दिरीं
समुत्सुक सुखावती रमणदर्शनें सुन्दरी !

प्रिया मधुर हासुनी प्रियकरा बधे चोरुनी
प्रमोद दयितागमें मुळिं न मावतो तन्मनीं !
वियुक्तहृदया तिच्या गमत शान्तता कालिं या
अहा ! सकल पावती प्रियवियोगंदुःखें लया !

विशाल नभ निर्मल स्वविभवें दिसे भूपसें
अनंत नव मौक्तिकें उधळि हें भरोनी पसे !
नभःसुरनदीमधें जलविहारकामेंचि का—
निधे अमरवृन्द हें हळुहळू, न या तारका !

मन्दारमञ्जरी

अशा समयिं निर्मला उदयादिग्वधू भासत
जणो बहुत हर्षुनी वधुनिया प्रिया हासते !
तमःपटल सारुनी दुरि हळूच शीतप्रभ
महीध्रशिरिं ठेवितो चरण यामिनीवल्लभ !

विनाश तम पावलें ! पसरली प्रभा क्षमातलीं
सुखावुनि विकासलें कुमुदवृन्द ! गुंगे अली !
सरोजलिं भरोनिया विमल चन्द्रिका कोमला
मनोज्ञ सुषमा तदा वधुनि तोष झाला मला !

सुधांशुकर शोभती तरल रौप्यतारांपरी !
कुतूहलभरें भरे न नर कोणता अंतरीं ?
विलास करि मेदिनी मधुर मोदासिन्धूमधीं
न भान विसरोनिया रसिक जाय कैसा सुधी ?
नटूनि अभिसारिका दयितमन्दिरीं चालती
प्रदीपसम मानिला हृदयिं त्यांहि इन्द्र पथीं !
करीं धरुनि पोंचवी अहह ! तोहि कामोद्धते !
महाजनहि कर्म जें न करितो असें कोणतें ?

हळूच मग बोललों वचन काय मित्रास मीः—

“ सरख्या, जनसुखार्थ हा किति शशांक होतो श्रमी !
स्वसौख्य मिळवावया पथ न यास ठावा मना !
सतत सारखाचि सुजनां शठां वापना !

“ करो स्तुति कुणी परी मद न अल्प ये याजला
कुणी अवगणो तरी कधिं न ताप देई मला !
स्वकर्मरत हा खरा मन न लोकवादाकडे
गणी सुजन सारखे हृदयिं हर्म्यं किंवा कडे !

“ मनोज्ञ गणितों न मी जरिहि लोभवी लोचना
मनोज्ञ कृति याचिया ह्यणुनि आवडे मन्मना
जनांस सुखवावया झटुनि होतसे हा कृश
म्हणोनि सकलांस हा दयित जाण वाटे भृश !

“ असो उदय अस्त वा ग्रहणकालही यास रे
परी सहजशीतलप्रकृति सोडिना हा बरें !
प्रसंग कसलाहि ये अचल मस्तकीं कोसळे
स्वभाव निज सोडुनी कधिं न धीरवृत्ती ढळे !

“ न लोकसुखवर्धनीं झटत, काय तो मानव ?
त्यजोनि निजबान्धवां तरुनि जाय कीं तो भव ?
सबन्धुजन उद्धरे जगतिं तो भला एकला !
अहा ! न तरि ते किली असति भार या भूतला ! १२७

हसोनि मम वामनें वचन हें तदा बोलिलें:-

“ न कर्म अमृतांशुचें गमत कोणतेंही भलें !
पडे व्यसनिं मित्र तैं विभव इन्दुचें वाढतें !
स्वामित्रविपदेंतही स्वसुख इच्छिती नीच ते !

“ न मित्रसहवास या सुखद वाटतो कीं पल !
नसे गगनिं तो तदा बहुत डौल दावी खल !
फिका पडत लाजुनी कुटिल चन्द्र मित्रोदये
गतप्रभाचि होतसे सदनं भेट होतां भयें !

मनीं चकित जाहलों प्रणयसिन्धुला ये भर !

न मित्रवचनें मुदें भरत, कोण ऐसा नर ?

अहा ! अचलदृष्टिनें बघत तन्मुखा हासुनी

सुखार्णविं बुडोनिया प्रणयिं लीन झालों क्षणीं ! ..

प्रेमासाठीं !

प्रेमासाठीं वेडा झालों ! मिळेल तें कोठें मजला ?
 भ्रमुनी गेलें मन हें माझें, द्या हो कोणी प्रेमजला !
 बणवण फिरलों माळावरतीं गिरिशिखरेंही लंघियलीं
 शिलाखण्ड तुडविलें पद्मतीं श्रान्त विकल ही तनु झाली !

झोंप सुखाची मज सुकली !

उदासीन वृत्ती भकली

जांवेत—मधुकलिका सुकली !

शून्य त्रिभुवन भासे सारें, नयनजलें भूतल भिजला !

भ्रमुनी गेलें मन हें माझें, द्या हो कोणी प्रेमजला !

गुलाबकलिका घेतां हातीं कण्टक टोचुनि मध न मिळे !

हताश होउनि तेणें माझा धैर्यशैल हा ! हाय ! दळे

विपरीता झाली सृष्टी

भकली किंवा मम दृष्टी

होतीं अन्तरिं बहु कष्टी

इकडे वळतो तिकडे पळतो अंकुर न कुठें परि रुजला !

भ्रमुनी गेलें मन हें माझें, द्या हो कोणी प्रेमजला !

मृगजल भरलें, जलचि सुदुर्लभ; मिळे कोठुनी इथें सुधा ?

सोडुनि वेडा छन्द मनांतिल खेद करावा मी न मुधा—

परि तळमळ मनिंची न सरे,

प्रेमाविण न प्रिय दुसरें !

मिळेल तें मज कसें बरें ?

चैन पडेना क्षणभरि, कांहीं उपाय सांगा हो मजला !

भ्रमुनी गेलें मन हें माझें द्या हो कोणी प्रेमजला !

भ्रुवचिं विकसित प्रसूनें कशास ? जीं सुकुनी जाती

नित्यविकासी नन्दनवनिंचीं कुसुमें येतील का हातीं !

गन्धें भरतिल सकल दिशा !
हृदयवृत्ति होतील पिशा ?
दुःखतती टिकतलि कशा ?

त्यांची माला घालुनि कण्ठीं हिंडावें गमते कविला !
भ्रमुनी गेलें मन हें माझें वा हो कोणी प्रेमजला !
काय करावा उपाय आतां ? कायहि जडसा हाय गमे !
विचार करुनी मस्तक फिरलें, मानस कोठेही न रमे

रत्न म्हणूनी दीपाशिखा
धरुनी कितिदां मुक्के सुखा !
वाट दाखविल कोण सखा ?

सजला सोडुनि शरद्वधना हा हाका मारुनि जिव दमला !
भ्रमुनी गेलें मन हें माझें, वा हो कोणी प्रेमजला !

कविता.

शोकें आम्रसार्द्रमञ्जरि अहा ! जाईल वाळोनिया
दुःखें प्रेमतरङ्गलनिहृदया सेवील मौन प्रिया !
औदास्यें न करील गान विपिनीं मञ्जुस्वना कोकिला
पाहोनी कवितावधूस बुध न स्वान्तीं जरी तोषला !
शोभावें बकुलप्रसून आलिच्या झङ्कारनादीं जसें
सूरिचें मधुरम्य काव्य रसिकोद्धोषीं वसावें तसें !
वीणानादमरन्दपान करवी येथें स्वतां शारदा !
आली या स्थळिं इन्दुकान्ति उदया आनन्दिनी शारदा !
कान्तेचें स्मित रम्य मन्द करि जें पीयूषानिस्थन्दन
बालेचें मधुमाधुरी वितरि जें मुग्धाक्षिचें चुम्बन
प्रेमार्द्रान्तरकामिनीसह निशीं सोत्कण्ठ संलाप जो
हें सारें सुख सेवण्या रसिक तो तेथें प्रयत्नें सजो !

सुन्दरी

वाटे अम्बर सोडुनी उतरली ही चंद्रलेखा खरी
 किंवा काननदेवताच सलिलक्रीडार्थ आली सर्री
 कामाची रमणीय खड्गलतिका स्वच्छन्द की चालली
 बाला ही बघुनी विलासललिता मुग्धा मती जाहली !
 कोणाच्या निटिलांत रत्न लिहिले आहे विधीनें असं ?
 कोणाचें गृह भूषवी निशिदिनीं ही रम्यलीलारसें ?
 कोणा हासुनि मन्द ही निजभुजीं वेढी स्वये सुन्दरी ?
 प्रेमालाप कुणासवें करितसे ?- तो धन्य लोकान्तरीं !
 नाही का मिळणार ही मज कदा रामा मनोमोहिनी ?
 प्रेमें पाहिल काय ही मजकडे चन्द्रा जशी रोहिणी ?
 लागे वेड हिचें जसें मज तसें लागेल माझे हिला ?
 प्रेमव्याकुल कीं मदीय विरहे गाळील दुःखाश्रुला ?
 हातीं वासवचाप घेउनि घनीं आरोहुनी अम्बरीं
 नेसोनी विलसतडिद्वसन जी स्वच्छन्द केली करी
 तीं कां प्रेम करील हो मजवरी ? मी कोण आहे असा !
 रम्य प्रेमकटाक्ष दुर्लभ तिचा लाभेल मातें कसा ?
 हें सारें समजे परी तिजवरी हें चित्त जें बैसलें
 तें लीलाकमलापरी चुरुनिया तीनें जरी टाकिलें
 मागें घेइत मी घडीभरहि न प्राणान्त झाला तरी !
 व्यर्थ प्रेमहि सौख्यदायक बहू वाटे मदभ्यंतरीं !
 रागानें फिरवील ती मुख जरी होईन दृष्टीपुढें
 गेली दूर कुठेंहि जाइन तरी धावोनि तीच्याकडे
 प्रेमार्ची मधुगायनें निशिदिनीं घालीन कर्णावरी
 नाही का करणार ती निजकृपा केव्हांहि माझ्यावरी ?

आलिंगन

प्रीतिगायनें गात गात^{या} सागरलहरी किती
धावुनी शैला दृढ वेढिती

कठिण मार्ग आक्रमुनी वेगें प्रेमें होउनि पिशा
कवाळिती सरिता सिन्धुस कशा !

जातिसुमांचा शालु नेसुनी करित स्मित चन्द्रिका
मारिते मिठी महीगोलका

प्रेमगन्ध पसरित प्रसूनें उधाळित लतिकासती
तरूला प्रगाढ आलिंगिती

प्रीतिगायनप्रतिरवनादित करित पहा कन्दर्ग
वेढिती निर्झरिणी निर्झरा

विद्युल्लतिका धावत जाउनि अम्बुदकण्ठीं पडे
प्रेमें विद्युक्त धनही रडे

चन्द्र स्वकरीं ओढी क्रीडासक्त सागरोर्मिलां
धाराकरिं घन वेढी इला

प्रभा रवीला रवि प्रभेला सोडुनी न राहती
दाखवू प्रणयियुग्मकें किती !

प्रेमोर्मी हृदयांत दांटां प्रणयी सम्मेलती
तयाला आलिङ्गन बोलती

लावुनि हृदया हृदय परस्पर करीं गाढ कवाळिती
अमित सुख ते प्रणयी सेविती !

आनन्दाचा सत्प्रेमाचा महोत्कर्ष हा खरा
जहाली सुखमय यानें घरा

उग्र संकटें, प्रखराहि दुःखें, मनस्तापसंतती
आलिङ्गनापुढें लोपती

प्रणयियुग्मसम्मेलनकालीं हर्षें नाचे धरा
स्वर्गही तुच्छ तिजपुढें खरा !

वायू गाती आनन्दानें दृक्षलता डोलती
प्रसूनें प्रेमभरें हासती !

परिष्वङ्गसमयीं जे गळले प्रेमाश्रू भूवरी
प्रसूनें तींच जहालीं खरीं !

प्रीती आज्ञापी आश्लेषीं सुटला निश्वास जो
' वायु तो सुखवूं विश्वा सजो ! '

मायाब्रह्मालिङ्गन होउनि सृष्टी ही निपजली
वियोगीं तिची स्थिती कोठली ?

सखये, ये ये कमलनालमृदुभुजपार्शीं कवळुनी
ठेव मज, धन्य होउं दे जनीं !

तव वक्षावरि असतां पडुनी मरणाहि येवो सुखें
नाहीं परवा त्याची सखे !

तव करपार्शीं बद्ध करीं, मज हीच मुक्ति आवडे
सर्वही सुखें तुच्छ इजपुढें !

कविते, कां मग दूर राहसी सखये, ये जवळ गे !
दासा आलिङ्गीं जिवलगे !

तुजसाठीं सोडिला जलाञ्जलि संसारीं गुणखनी
आप्तजनकोप न गाणिला मनीं !

' वेडा ' म्हणुनी जनोपहासा विषय जाहलों पहा !
करिसि मग मजवरि कां कोप हा !

जातिकुसुममृदु मानस न करीं कठोर तव सुन्दरी !
 नसे ही वृत्ती तुजला बरी !
 विश्वसुनी तुजवरी राहिलों दुःख कितो साहिलें
 अनन्य प्रेम तुला वाहिलें !
 न करीं आतां वञ्चन माझें न करीं लोकीं हसें
 जीवित कण्ठावें मग फसें ?
 सस्ये आले नेत्र भरोनी पुससि न कां अञ्चलें ?
 काय तूं खरेंच मज वञ्चिलें !
 दुःखोर्मा हेलावति हृदयीं, त्वदालिंगनाविणें
 जाहलें भारभूत हें जिणें !

गुणज्ञ पाहिजेत !

करी कोकिल पञ्चमीं मधुर गान
 श्रवुनि जावें विसरोनि जनीं भान
 परी घायचें त्यजुनि त्या सहाय
 काक चञ्चू मारिती हाय हाय !
 सुरभि परिमल कोंदला दशदिशांत
 मना भुलवी आनन्द जना देत
 बघुनि चन्दन मोहुनि न कवण जाय !
 मूढ घालिति परि घाय हाय हाय !
 मधुरगन्धें मल्लिकाकुसुम आहा !
 करी उत्सुक कवणाहि शीघ्र पाहा !
 मन्दमति परि त्यावरी देइ पाय
 चुरुनि टाकी गर्वांत हाय हाय !
 विनयवति नवयौवना मुग्ध बाला
 कामललिता सुस्तनी कुरलबाला

स्वयं शयनीं पातली परी-काय ?
 मर्दे अवमानी मन्द हाय हाय !
 इन्दु पसरी चहुकडे शीत कान्ती
 ताप वारी भरि मोद जनस्वान्ती
 भुवन सुखसिन्धूमधे बुहुनि जाय
 परी कमलें मिटतात हाय हाय !
 सुखोत्कर्षा पाहुनीया दुजाचे
 खला शल्यापरि मनीं तेंच जाचे
 होय रोमाञ्चित जयें सुजन-काय
 तेंच नीचा वाटतें दुःख हाय !
 तशी सत्कविची सहजमधुर वाणी !
 रसिक येती परि विरल आढळोनी !
 वन्यचम्पककलिका न रम्य काय ?
 परी मधुपाविण वृथा ! हाय हाय ! !
 जरी कौतुक करण्यास रसिक आहे
 कवी वाग्विभवे सिद्ध असे पाहें !
 मधुर काव्ये निर्मून रजवाया
 झटे संतत जरि यत्न हो न वाया !
 खचित भुवनीं हो गुणा नसे तोटा !
 गुणजाला धुंडण्या यत्न मोठा !
 चन्द्र अवनीवरि करी सुधावृष्टी
 चकोरातें परि मात्र मिळे तुष्टी !
 प्रियाधरमधुसममधुरकाव्यमाला
 करुनि अर्पिन मी रसिकसत्तमाला
 डोलवावा सानन्द तयीं माथा
 थोर उत्कण्ठा अशी एकनाथा !

सत्कविबंधन

शृंगारनें बहु सजविली काव्यदेवी जयाने
जी टुकपातें भुलवि रसिकां चित्तवृत्ती लया ने
आनन्दाम्भोनिधिंत बुडवी, जी न ठेवी उदास
तो सप्रेम प्रथम विनये वान्दिला कालिदास !

करी आमित शोक जी रडविते सर्वे सज्जना !
परी सुखचि देतसे करुनि तन्मनोरंजना !
अपूर्व गुण देइ जो सुकवि काव्यदेवीप्रती
कसें स्मरण होय त्या न भवभूतिचे संप्रती !

कादम्बरीपान होतां उडे मान जी मोहवी सानथोरांसही
चित्तीं न ये भ्रान्ति लाभे महाशान्ति यत्सद्यशःकान्ति मूषा मही !
ध्वंसे वपुःपाप नासे मनस्ताप वाणी पिकालापगर्वापहा
जो स्वःप्रमोदास दे शारदादास त्या बाणपादास वन्दीं पहा
पदलालित्य जयाचें पाहुनिया रसिक वाकवी मान
त्या दण्डीस प्रेमें देईल न केविं हा कवी मान !
जो मूर्त प्रतिभारवी चमकला चण्ड स्वतेजें अहा !
नक्षत्रांपरि ज्यापुढें कवि-दुजे लोपोनि जाती पहा !
कण्ठीं वाग्वधुला मिठी प्रियसखा जो मारुनी बैसला
तो ज्ञानेश्वर तत्पद स्मरुनिया सप्रेम मीं वान्दिला !

जयाचें सुखी काव्य ठेवी जनाला
भवे तापल्या जें करी वीजनाला
अहो शारदेच्याहि यावा मनाला
कवी वान्दितो हा तथा वामनाला !
माधुर्य यत्काव्यरसीं अपार
सुधाहि ज्याचे पुढतीं असार !

ज्या सेवितां तोष मनीं न मावे
सुक्तेश्वरा त्या न कसें नमावे ?

“ तत्रु भववनिं त्रितापदवपावके कावली
 म्दुष्पोनि करुणास्वरें करि मयूर केकावली ”
 अहा ! श्रवुनि त्या दुले गहिवरें भरे सज्जन
 तथा नमनिं होय मी मग कसा बरें सज्ज न ?

बालेन्दुची गगनिं शोभत साच कोर
 डोले परी सुखभरांत कसा चकोर !
 त्याची कृती सरसरम्य असेल सान
 तत्रापि वन्द्य रघुनाथकवी कसा न ?

द्राक्षापाकमधुर तीं यत्काव्यें भुलवितात रसिकांसं
 चिषळूणकर ' बृहस्पति ' मम वन्दन हें असो अतां त्यास
 जो दे सत्सुख दावुनी सहृदयां कादम्बरी माधुरी
 उत्कण्ठा निजरम्यकाव्यकुसुमीं लोकान्तरीं जो भरी
 बत्नीनीं बहु शारदोपवनिं जो लावी जणों मोगरे !
 आनन्दें कविरत्न सादर अतां तो वांदितों मोगरे !

ज्याची सुधामधुर मञ्जुल रम्य वाणी
 ऐकोनिया रसिक जाय अहा ! भुलोनी
 पाही ज्यास कवितारमणी सहास
 हें त्या असो नमन केरळकोकिळास !

यौवनविकसितगात्रीकाव्यवधूभालिं शोभला तिलक !
 हन्त ! प्रेमानन्दें न कसा वर्णान तो भला तिलक ?
 यशवंतजनक धन्य स्वगुणोत्कर्षेहि वासुदेव खरे !
 तत्काव्यसुधापान न मिळे म्हणुनि दीन होत देव खरे !

- यल्ललितसरसमूक्ति श्रवुनि यशोविभव अतुल वानु जन
 रसाविन्मानसहंस प्रणमूं तो केविं माधवानुज न ?
 त्या चंद्रशखराचें या समयीं होय केविं विस्मरण !
 तत्काव्यरसास्वादनसुख करि संसारतापतति हरण !
 प्रतिभानभोविहारी केशवसुत कविखगेन्द्र वन्दावा
 राधारमणहि शुभगुणवाञ्छुनें मीं हृदन्तरीं घ्यावा !
 श्रीमन्मयूरकेकारवानुकारी भिडेद्वय प्रणयें
 कानिटकर कविरायहि आठवुनी वन्दितों तथा विनयें
 असो आतां, लोकीं कविवर असंख्यात असती !
 किती झाले मार्गें ! कितिक तरि आतांहि वसती !
 त्यांना सर्वांना सविनय करी वंदन कवी
 “ रचाया ठेवा मच्छिरिं कर कूपेचा कृति नवी ! ”

का व्य कु सु म मा ला

शोकाचा आनंद !

पुष्पावली सुरभि रम्य विशीर्ण होओ
जाओ गळून ललिता मृदुपर्णराजि !
होतात नव्याविभवे तरु शोभिवंत
शोक त्यजून डुलतात नवप्रमोदे !

ग्रीष्मांत सैकत पडे उघडे सताड
लोपून तीं मधुर चंचल वीचिलास्ये
वर्षागर्भे पण अहा ! स्थल तेंच केसे
पावे प्रकंप नवपूरविगर्जिताने !

तारे शशांक रवि लुप्त समस्त झाले
चारुत्व सौख्य हृदयोत्सव सर्व लोपे
होतां न हें तरिहि अंबर खंड खंड
नव्य प्रमोदरसमग्नच होत आहे !

संतापहारक पयोद नवांबुधारा
वर्षून नंतर कुठें तरि लुप्त झाला
तें विस्मरून वनराजि निलाजऱ्या या
होतात अन्यजलवाहरसे कृतार्थ !

जे एकदां हृदयलोभन वस्तु झाले
यत्सन्निधान सुखसारच होत होतें
ज्याचा प्रभाव जगतास नवीनता दे
पीयूषसीकर समुत्सरणैकपात्र !

तन्नाश होय सहसा त्रिधिदुर्विलासे
 किंवा चिरंतन वियोग घडे म्हणून
 जावे तयास विसरून घडीभराने
 व्हावे नवीन सुखसेवनमग्न काय ?
 कोणी जगांत असतील विचारशील
 हा स्वार्थ निंद्य पशुचा अवडो तयांस
 सृष्टिक्रमास परिचालन द्यावयाचा
 मक्ता असोच लखलाभ सुशाल त्यांना !
 गेलें जळून अथवा नरकीं बुडालें
 हें विश्व सर्वहि उद्यां जरि नष्ट झालें
 सांगा तरीहि मजला परवा कशाची ?
 होणार याहुनिहि काय अनिष्ट माझे ?
 या रौरवासम जगांतिल कायद्यानें
 स्वार्थाधुर्मति विचारबल प्रकर्षे
 होईल वर्तन मदीय जमा पिशांत
 लोकांतलें मज नकोच परी सुधीत्व !
 विश्वाकडे करुनि पाठ, मिटून ढोळे
 साराहि तो तुडवुनी व्यवहार पायीं
 कल्पद्रुफुल्लकुसुमावलिचारुभूषा
 देवी दिवंगत सदोदित चिंतणार !

अधर

हा अधर, नव्हे ही सुधांशुलेखा आहे
 पीयूषबिंदुमय सरिता तींतुनि वाहे
 कीं मरंदगर्भा ललित मालतीकलिका
 बधतांच एकदां, वेड लागतें रासिका !

काव्यकुसुममाला

शोकाचा आनंद !

पुष्पावली सुराभि रम्य विशीर्ण होओ
जाओ गळून ललिता मृदुपर्णराजि !
होतात नव्याविभवे तरु शोभिवंत
शोक त्यजून डुलतात नवप्रमोदे !

ग्रीष्मांत सैकत पडे उघडे सताड
लोपून तीं मधुर चंचल वीचिलास्ये
वर्षागमें पण अहा ! स्थल तेंच कसे
पावे प्रकंप नवपूरविगर्जिताने !

तारे शशांक रवि लुप्त समस्त झाले
चारुत्व सौख्य हृदयोत्सव सर्व लोपे
होतां न हें तरिहि अंबर खंड खंड
नव्य प्रमोदरसमग्नच होत आहे !

संतापहारक पयोद नवांबुधारा
वर्षून नंतर कुठें तरि लुप्त झाला
तें विस्मरून वनराजि निलाजग्या या
होतात अन्यजलवाहरसे कृतार्थ !

जे एकदां हृदयलोभन वस्तु झाले
यत्सन्निधान सुखसारच होत होतें
ज्याचा प्रभाव जगतास नवीनता दे
पीयूषसीकर समुत्सरणैकपात्र !

तन्नाश होय सहसा त्रिधिदुर्विलासै
 किंवा चिरंतन वियोग घडे म्हणून
 जावें तयास विसरून घडीभरानें
 व्हावें नवीन सुखसेवनमग्न काय ?
 कोणी जगांत असतील विचारशील
 हा स्वार्थ निंद्य पशुचा अवडो तयांस
 सृष्टिक्रमास परिचालन द्यावयाचा
 मक्ता असोच लखलाभ खुशाल त्यांना !
 गेलें जळून अथवा नरकीं बुडालें
 हें विश्व सर्वहि उद्यां जरि नष्ट झालें
 सांगा तरीहि मजला परवा कशाची ?
 होणार याहुनिहि काय अनिष्ट माझें ?
 या रौरवासम जगांतिल कायद्यानें
 स्वार्थाधदुर्मति विचारबल प्रकर्षें
 होईल वर्तन मदीय जमा पिशांत
 लोकांतलें मज नकोच परी सुधीत्व !
 विश्वाकडे करुनि पाठ, मिटून ढोळे
 साराहि तो तुडवुनी व्यवहार पायीं
 कल्पद्रुफुल्लकुसुमावलिचारुभूषा
 देवी दिवंगत सदोदित चिंतणार !

अधर

हा अधर, नव्हे ही सुधांशुलेखा आहे
 पीयूषबिंदुमय सरिता तींतुनि वाहे
 कीं मरंदगर्भा ललित मालतीकलिका
 बघतांच एकदां, वेड लागतें रासिका !

हा अधर-सुरलतामृदुकिसलय नव विलसे
 प्रत्यक्ष चारुता पाहुनि ज्याला हांसे !
 या तारा मंथुनि रम्य निघालें सार
 विधि बनवी त्याचा कौशल्ये हा अधर
 माधुर्य जगांतिल एकवटुनि या ठायीं
 विश्वास विमोहन घालाया जणुं राही !
 तें वचनातीत स्मित उपजे एथेंच
 तें बघुनी करिती फूलपांखरें नाच !
 या अधरसुधौर्षी वाहत वाहत जावें
 किंबहुना जीवित त्यांतच मम झिरपावें !
 हा अधररक्तिमा—उषःकाल मज नित्य
 गाववी सारखें स्वर्गीचें संगीत !
 या अधररसें निःसार सरस जग झालें
 मग नवल काय मम वचन काव्य जर बनलें !

प्रकृति

हंसे उदय भानुचा बघुनिया उषःसुंदरी
 तदीय विरहें सदा रडत पश्चिमादिग्वधू !
 वसंतऋतुच्या शिरीं विलसती फुलांचे तुरे
 अहोरजनि वर्षते अविरलाश्रु वर्षा पहा !
 विकासवि निशीथिनी कुसुमकुड्मलां प्रेमला
 दिवा पण सुकोनिया विकचपुष्पमाला गळे !
 रमे मधुरतारकाकरसुधारसीं मेदिनी
 कधीं अहह जाळितो तरणिरश्मिवन्ही तिला !
 रसाल डुलती वनीं स्तविति कोकिला त्या किती

इथें करित बाभळीवरि कशब्द काकावलि !
जिथें स्मित असे तिथें उठति ऊर्मि त्यांच्या सदा
उदश्रुसरितेस ये सतत पूर लोकांतरीं !
असे खचित निष्ठुर प्रकृतिदेवता वाटते
कुणावरि तरी तिची जडत अंधभक्ती दिसे
कुणा हसविते कुणा रडविते निजेच्छेपरी
स्वतंत्रपण लेशही क्षणभरीं अम्हांला नसे !
तिला प्रिय गमे, असे म्हणुनि नित्य कोणी सुखी
तिला प्रिय गमे, असे म्हणुनि नित्य दुःखी कुणी
विचार न भलाबुरा प्रकृति केधवां पाहते
फिरे लहर त्यापरी दिसतसे तिचें वर्तन !
किती नृपशु-ठेवणें उचित ज्यांस कारागृहों
असे विभवमंदिरीं विहरती सुखें सर्वदा
किती अधम पातकी-न करणें ज्यां स्पर्शहि
सुशाल जगतामधें म्हणवितात सन्मान्य ते !
मृदुत्व कुसमांस ये मधुर ज्यांचिया मार्दवें
करीत शुचितारकाततिस शौच ज्याचें अहा
यदीयं गुणगौरवें जगतिं होय नीत्युद्गम
महापुरुष होति ते अहह ! मग्न कष्टांमधें !
उषःपवन ज्यां कधीं न शिवला असे दुर्भग
तमांत फिरती कितीतरि पहा कुठेंही जर्गी
अशा प्रहतभागिंचे विषमयाश्रुसंमार्जन
करील नर कोणता ?-गाणित त्यास मी ईश्वर !

आलिंगन देशील तर

जाइन नन्दनविपिनीं, मिळविन विकसित कल्पलतासुमनें
दिष्य परिमलें भरुनि दशादिशा करीन चञ्चल रासिकमनें !

मधुर रुचिर पीयूष वर्षुनी दीन जनांतें हसवीन !
 झटुनी आविरत गाढ निराशातिमिर स्ववळें पळवीन !
 स्वर्गां आणिन खालीं, निश्चित खेचिन वरती पाताळा !
 सहज दृष्टि फेकुनी वाकडी करिन स्थिर चञ्चल काळा !
 पूर्ण चन्द्रमा शीत दिवाकर निर्मुनि सकलां सुखवीन !
 द्वेष नाशुनी शुद्ध प्रेमीं सानां थोरां बुडवीन !
 हा हलका, हा श्रेष्ठ, असा हा भेद हानिकर मोडोनी
 वन्द्य बन्धुता—समता हितकर सकलां देइन पटवोनी !
 हाय ! नीच ते दीन अनाथां पोंचविती पशुकोटीला—
 झटुनि अहर्निश सुरपदवीला नेइन निश्चित मी त्यांला !
 ऋभूंसारखें गायन करुनी चराचराला भुलवीन
 कोमल भेदक सूर काटुनी पाषाणाही उलवीन !
 उदात्त अन्तर्वृत्ती करुनी उत्तेजित मञ्जुल गानें
 प्रेमालापें भरुनी टाकिन शून्य वाटतीं जीं रानें
 करीन सारें, निर्माण प्रतिसृष्टी, काय अशक्य असें ?
 लावुनि सुरतरुवृन्द तयांच्या फलभारें झाकीन रसे !
 उडुरत्नांचा हार घालुनी विहार करणें महीविर
 कठीण नाहीं मला सुन्दरी ! आलिंगन देशील तर !

भगिनी—प्रेमाकारितां !

वारत वृषा मधुर सलिलें
 निर्झर दर्शनसमुत्सुका ही निर्झरिणी विमले !
 पतितजनपापध्वंस करी
 जलनिधि कण्ठालिङ्गनतरला गंगा होय जरी !

वेढिते शाखाकरिं तरुला
तरी लता ही विकसित कुसुमें रमवितसे मजला ?

अर्पिते मकरन्द भ्रमरा
तरी मालती निज सौगन्ध्यें सुखवी अखिल नरा !

काय तनुताप न दूर करी
सुधाकराची प्रिया कौमुदी आहे सत्य तरी !

सती या दृष्टिपुढें ठेवीं
वाग इन्दिरे ! मनास तुझिया रुचेल मग जेवीं

पति प्रिय आहे तुज भारी
असो; म्हणुनि मजवरिची प्रीति काय सरे सारी ?

भानू तेजस्वी आहे
तारि निस्तेजाहि शशीस अम्बर वाग्वी न का हें ?

जीवित निष्फळ हें भासे
निष्प्रणयाची स्थिती परी हे दुःसह शुचिहासे !

तुझ्याविण कोण असे मजला ?
गडे इन्दिरे ! बन्धु तुझा हा अश्रुजलें भिजला !

गेले त्यजुनि तातजननी
तवाचि प्रेमावरि विश्वसुनी आहे मी भुवनी !

मित्रप्रेम तीव्र गमते
कर्तव्यास्तव मार्दव चरणीं हरहर ! तुडवी तें

भार्याप्रेमाहि तें नलगे
कामविलासीं परिणत होतें वाटे निष्फल गे !

जाहला बन्धु तुझा भ्रान्त
शुद्ध प्रेमामृता वर्षुनी त्यास करी शान्त !

कोणता कळे न सत्य पथ
 असें शहाणा वा वेडा मी ?—सांग तुला शपथ !
 विचित्रचि विचारसरणी ही
 बघुनि हासतिल लोक परी तूं हासुं नको कांहीं
 मम स्थिति आधीं नीट पहा
 दिसेल मग तुज बन्धु तुझा गे आहे सुज्ञच हा !

वृथा निंदक आणि कवि

मुक्ताहार सुरेख वायुतनया दे जानकी आदरें
 आहे कीं रघुनाथ आंत म्हणुनी संचूर्णिला तो तयें !
 ही त्याची बघुनी विलक्षण कृती सामान्य ते हासले
 अन्तस्तत्व निगूढ मन्दमतिला कैसें कळावें बरें ?
 मी काव्यांश न ज्यांत लेशहि मिळे त्या गौणसें मानितों
 याचा विस्मय मानुनी ठरविती वेडा मला कीं जन !
 बाहेरील न थाटमाट मजला संमोह पाडूं शके
 आहे चम्पक पुष्प सुन्दर परी त्या भूङ्ग कीं लोभती ?
 आनन्दें जन हिंडती स्मितमुखें नाना नवीनोत्सवीं
 त्या कार्ळीं तनुपोषणार्थ बघतों मी राक्षसी वासना !
 नाना मण्डनभूषितां सुवसनां लोकां सुखी मानिती
 सौख्याची, न कळे मला, करिति हे व्याख्या तरी कोणती !
 छे छे ! लोक किती वहावति पहा सन्मार्ग सोडोनिया—
 जाती हे भलतीकडेच ! मग त्या कां हो हसावें मृगा ?
 त्याला ज्ञान नसे, न बोधाहि कुणी द्याया तया ये पुढें ! —
 हे बोधा अवमानुनीहि पडती दुःखांत गवें कसे ?
 अज्ञानावृत—मानसां मग तया भ्यावें वृथा काय मीं ?
 स्वैरालाप हवेंत जे चढति ते ऐकूं कशाला वृथा ?

माझा मार्ग विभिन्न, भीषणदरीमध्येच त्यां सोडुनी—
मी जातो उडुनी नभांत धरुनी स्वर्गप्रमोदस्पृहा !

माझा दोष न, मी झटें हतजगन्मोदाभिवृद्धीस्तव
रम्येन्द्रदय जाहल्यावरिहि हे कां झाकृती लोचनें ?

गेले यत्न मदीय सर्व विलया, जाओत गेले तरी
कां हे तद्धितकारका अरिपरी निन्दानलें भाजिती ?

प्रियेचें हास्य

तिमिर नाशुनी फुलवित कुमुदा इन्दुकला उदया आली
तेविं सखीच्या हास्य मुखांतुनि निघुनि नृत्य करि तें गालीं !

अशोकपल्लवसम स्निग्ध मृदु अरुण अघर तो विकसवुनी
खेळत खेळत आलें अवचित सुधवलरदनद्युतिमधुनी !

चकित भुवन जाहलें, लागलें वस्तुमात्र तें हासाया !

पीयूषार्णवलहरींमार्जीं निमग्न झाली मम काया !

अनिमिष दृष्टी तिथें लाविली प्राशाया सौन्दर्यसुधा

भावपूर्ण रमणीय सखीचें हास्य करी समूढ बुधा !

काय असावी तिथें माधुरी अशी मनीं जी मोह भरी

प्रतिक्षणाला नव्य रम्यता येते ही कोठून तरी ?

हृदयस्थित अनुराग काय हा हास्यमिषें बाहेर पडे

अहा ! खरी रमणीय चारुता फिरे न दृष्टी तिथें जडे

गडे, रहा स्मित करित आशिच तूं वाहूं दे ही प्रेमसुधा

हें आनन्दस्थल त्यजुनि मी अन्यत्र न जाईन कदा

हास पुन्हां तूं ! हास पुनरपी ! आनन्दाची वृष्टि करी !

रमणी तूं ! रमणीय शुचि स्मित करुनि निराशा तिमिर हरीं !

लाजुनि सखिनें वदन फिरविलें कृत्रिम कोपा दाखवुनी

चञ्चल चपलेपरी हास्य तें गेलें हा हा ! मावळुनी

झटकन उठुनी प्रेमोन्मादें दृढ करपाशीं तिज धरिलें
 उचलुनि मुख वरि बळेंच बघतां हास्य न कोठें तें दिसलें !
 हां हां ! मुग्धे, पूर्ण समजलों कोठें तूं तें लपावियलें
 म्हणुनि असें खंडिला अधर मी कपोल पुनरपि चुम्बियलें !
 होतें बसलें स्मित वञ्चक तें लपुनी तेथें फसवोनी
 काय सोडितों मीहि, घेतलें हृदयीं त्याला शोषोनी !
 पहा हवें तर हृदय चिस्नि हें येथ नांदतें तें अजुनी—
 प्रेमोज्ज्वल रमणीय शुचिस्मित ! साक्ष तीच आहे रमणी !

माझी प्रीति

“ कां प्रीती करितां तुम्ही मजवरी ? ” कान्ता विचारी मला
 “ सौंदर्यास मदीय काय भुलतां ? किंवा वपुःकान्तिला ?
 माझे हास्य तुम्हांस मोहित करी ? कीं मञ्जु मञ्जु स्वन !
 नक्षत्रोपम लोचनें बघुनि वा वेडे जहालें मन ?
 “ भृङ्गश्यामल कुन्तलांहिं तुमची कीं वृत्ति आकर्षिली ?
 किंवा गाल गुलावसे बघुनि हे ती नाथ ! वेडावली ?
 माझी ही गति मन्द मन्द बहुधा तुम्हांस झाली प्रिय ?
 कीं सांगा मम यौवनें भुलविलें ? होईल यांचा लय !
 “ नाथा ! काय अज्ञा जडांत तुमची प्रीती असे साचली ?
 मी ती तुच्छचि लेखितें प्रियकरा ! वाटो तुम्हां ही खुळी ! ”
 “ वेडे ! कोण खुळा म्हणेल तुजला ? ” मी बोललों हासुनी
 “ प्रीती मी करितां तुझ्यावरि सदा प्रतियर्थची भामिनी !
 “ बाह्योपाधि अनेक आढळति या प्रीती न तेथें वसे !—
 होती साधन मात्र, त्या मग त्यां सर्वस्व मानूं कसे ?

ये अम्भोरुह कर्दमांतुनि वरी राही अलिप्त स्वतां
 प्रीती उद्भवली तुलां बघुनि, ती नांदे न देहीं अतां !
 “ भक्षो यौवन ती जरा, तनुलता कालानलें वा जळो,
 दुर्दैवें अथवा तुझा जड जगा सोडून आत्मा पळो,
 माझी प्रीति अखण्ड ! निश्चल ! सखे होईल कालान्तही
 तेजें व्यापुनि सत्य राहिल अहा ! तो स्वर्ग हीही मही ! ”

इंद्रधनुष्य

बालभानुप्रभा चुम्बिते क्षमातला
 सृष्टिला नव्य उत्साह तो पातला
 वायु वेढावुनी गातसे अम्बरीं
 पद्मखण्डें हसूं लागलीं तीं सरिं !
 इन्द्रकोदण्ड तो उद्भवे सुन्दर
 चारुतेचें दुजें भासलें मन्दिर !
 रम्य आकाश तो रम्य वाटे अति
 लोचनें वेधुनी गुंग झाली मति !
 काय ही रम्यता ! काय ही दिव्यता !
 मानसाला पडे मोहिनी तत्वतां
 स्वर्ग आहे असे चाप हें दाखवी
 थोर आशातरू अन्तरीं पालवी !
 गूढ सन्देश हें देत कांहीं तरी
 स्वर्गवासस्पृहा लोकचित्तीं भरी
 दुःखमग्ना जना शांतवाया नभों
 सांगतें हें ‘ असे शांत, वायां नभों !’
 बद्ध झाली तिथें दृष्टि वेढावली !
 ही फिरेना जरी मागुतीं ओढिली !

तेंच आहे धनू रम्य वाटे परी
 त्यांत जादू असे सत्य कांहीं तरी !
 वीट नाहीं कसा स्वर्गता हीच ती !
 एरवीं कां बरें लोचनें गुंगती ?
 स्वर्ग नाहीं कसा ? साक्ष घ्या त्यास ही !
 वाटते रम्यशी त्यामुळें ही मही !
 दर्शनें वाटतो तोष ऐसा जरी
 काय वाटेल हो लाभतां तें करीं !
 टेकलें काय त्या तुंग सानूवरी ? —
 भास हा ! राहते अम्बरीं तें दुरी !
 लोचनांची जरी तृप्ति झाली तरी
 हाय ! येणार तें नाहिं माझ्या करीं !
 लाभ नाहीं तरी चित्त होतें खुळें
 वाटते स्वास्थिती हीनशी त्यामुळें !
 मानसीं ऊठती रम्य आशा किती
 पूर्ण होतां न त्या हाय ! हा ! लोपती
 भास होती किती बीज जैशी लवे
 नष्ट होती, मना दुःख देती नवें !
 कोण ही चारुता स्वर्धनूची अहा !
 भूवरी या किती रुक्षता हो पहा !
 काय आहे इथें ज्याकडे पाहुनी
 हाय ? घ्यावें बरें सौख्य मी मानुनी ?
 स्वास्थिती पातली पूर्ण दृष्टीपुढें
 खेद वाटे अतां, हाय आलें रडें !

अश्रु ढाळीत तें खालिं पाहात मी
 बैसलों व्यापुनी हा ! निराशातमीं
 वायु गोंजारुनी अश्रु माझे पुसे
 देखियेलें तदा मी रसे नीरसे !—
 दृष्टि केली वरी स्वर्धनू अम्बरीं
 लोपलें तों दिसें ! वृत्ति हो बावरी !
 इन्द्रचापा ! तुला वन्दितों आदरें
 स्वर्ग तूं दाविला आजि मातें बरें !
 लुप्त झालेंस बा तूं जरी अम्बरीं
 नांदशी सर्वदा या मदभ्यन्तरीं

आशेर्ची निराशा

जावें आनन्दानें जीवित, चिरसौख्य तेविं लाभावें
 म्हणुनी उत्कण्ठेनें भजलों मी काव्यदेविला भाव
 द्राविणार्जनीं न रतलों, धोरिली लोकेषणा कदा नाहीं
 झटलों मिळवायाला मी न कदापीहि नाक दानांहीं
 व्यवसाय त्यजुनि दुजे भजलों सप्रेम दयित भारतिला
 भार तिला जाणविला जेविं चकोरें विधुप्रभारतिला
 नाहीं परंतु नाहीं शान्ति मिळाली मला कदापी ती
 कोठुनि शमे पिपासा उन्मत्त जरी सुरा सदा पीती !
 होतों उदास आधिंच त्यांत स्वर्गीय कल्पना अमित
 पसरुनि या कवितेनें केलेंचि मदीय मानस भ्रमित
 चित्तीं मीं प्रेमाची व्याख्या जी कसनि ठेविली हो ती
 भीषण अनुभव येतां दुर्दैवे भंग पावली होती !
 कविच्या उन्नत हृदयासम तत्परिवार कोठुनी मिळतो ?
 ढळतो धृतिनग म्हणुनी नैराश्यें हाय जीव तळमळतो !

जिकडे दृष्टि करावी तिकडे ये दिसुनि पाशवाचार
 स्वर्गीयता न कोणा ठावी, हा बोल होय साचार
 पाहुनि नीलाकाशीं कल्पुनि कांहीं प्रसंग काव्य करीं
 म्हणती मज आनन्दी परि अन्तःस्थिति कळे न त्यांस सरी !
 कांहीं उदात्त, अभिनव, मधुर, स्वर्गीय रम्य भाव नसे
 तरि तें व्यर्थचि जीवित ! गणितों भवना गतप्रभा वनसें
 गातों यश दुसऱ्याचें, मज्जीविनिं काय हो असे तसलें !
 रुसलें तें सुख मजवरि, मानसिं मम हा विचार सतत सले
 कां ते चिररमणीय स्वर्गीय प्रेम लाभतें न मला ?
 आम्ही प्राशावें जल, सुरगण पीयूषपानिं कां रमला ?
 होतों आजवरी मी अज्ञ म्हणुनि सुखाचि वाटलें सारें
 आतां नित्य रडावें ! झालें विपरीत काय हें हा ! रे !
 कविते ! काय असें हें केलें त्वां ? फसविलेंस काय मला ?
 सुखदे, छळिसी कां गे ? दास तुझा दुःखतप्त हा भ्रमला !
 चमके, घनान्धकारीं चमकन् विद्युत् सर्वेचि लोपतसे
 दावून तेज ढकलिशि तिमिरीं हें उचित खचित तुजसि नसे !

रम्य कुसुम

कोप लटका आणुनी एकदां मी
 मौन धरुनी बैसलों अहा ! धामीं
 शून्य दृष्टी लाविली व्योमदेशीं
 तदा वाटे बहु विषाद प्रियेशीं !
 म्लानवदना निश्वास सोडुनीया
 गाल कोमल करतलीं ठेवुनीया
 भावमंथर मजवरी दृष्टि लावी
 प्रेम हृदयचिं उघड जणों दावी !

असा तेव्हां लोटला काल कांहीं
 राग माझा परि संपलाच नाही !
 निराशेनें तेधवा दीन बाला
 उठे हळु हळु सोडुनी स्वस्थलाला
 मन्दगमनें पातली मजसमीष
 मम स्कन्धीं स्थापिला कर सकम्प
 अन्य हस्तीं मम हस्त धरुनि कान्ता
 ठेवि मजवरि आपुली दृष्टि शान्ता !
 हाय ! तरिहि न मम शान्त होय राग
 प्रिया होती जरि बघत सानुराग
 क्षणामध्ये प्रेमौघ तिचा वेगें
 अश्रुरूपें धावला नेत्रमार्गें !

हाय ! केलें मीं काय दुष्ट कर्म ?
 नष्ट करितिल हे अश्रुबिंदु शर्म
 प्रिया निष्कारण गांजिली कशी मी ?
 विनोदें या पेरिलें दुःख धामी !

नेत्र आले मम भरुनि आसवांनीं
 मनोद्रावक तो समय कोण वानी ?
 प्रियाश्रूंनीं मम अश्रु तें मिळाले—
 देह भिन्नहि आमुचे एक झाले !

* * *

अश्रुबिंदू जे तेधवा गळाले
 रुक्ष माझे मन त्यांहि आर्द्र झालें
 प्रीतिलतिका उगवलीं त्यांत कालें
 तिला ऐसें हें रम्य कुसुम आलें !

पुनर्मेलन

होता प्रकाशत निशाकरसा प्रदीप
काव्ये मनोहर किती पडलीं समीप !
लागे न लक्षं तिकडे परि आज कांहीं
आहे तरंगत मन प्रणयप्रवाहीं !

वाटो न विस्मय कुणा असल्या स्थितीचा
हा होय सर्व परिणाम सखीरतीचा !
आली घरीं प्रियतमा बहुतां दिसांनीं
हा पर्वसा समय मी विरहात मानीं !

सोत्कण्ठ सारुनि झणीं गृहकार्य सारें
होतां निशासमय आवरुनी पसारे
मद्दर्शनोत्सुक अशी रमणीय दारा
दारांत येउनि उभी स्थिरली उदारा !

दृष्टीस दृष्टि' भिडतां तनु कम्प पावे
उत्कण्ठित प्रियतमा जवळीच धावे !
अम्भोजनालनिभपेशलबाहुपार्शीं
वेढोनिया मज सखी बहु दे सुखाशीं !

वक्षःस्थलीं कुरलकुन्तल ठेवि माथा
प्रेमाश्रु वर्षुनि जर्गी करि धन्य नाथा !
वेढी पुनःपुनरपी करि गाढ मातें
कीं सौख्य तें अतुल या हृदयीं न मातें !
देहस्मृती हरपली, हृदये मिळालीं,
अद्वैत पूर्ण ठसलें; असुखें पळालीं,
मी चुम्बिला रसभरें हसुनी गुलाब
कोणास होइल असा सहसा न लाभ !

होतें मनांत मज पुष्कळ बोलण्याचें
ते स्पष्ट भाव न यथातथ व्हावयाचे
केलें म्हणूनिच ममाधरदान तीतें
प्रेमाप्रती अधरखण्डन वाढवीतें !

वेढोनिया दृढ करांत परस्परांस
होतों किती समय न स्मृतिही अम्हांस !
प्रेमांत कालगणती कसली करावी ?
प्रेमी जनास खल काल न भीति दावी !

मोदाश्रुसेक दयिता करि लोचनांहीं
प्रेमा तदीय जगतीं तुलनाच नाही !
कान्ते ! तुझा कवण यांत असेल हेतू
सुप्रेम कां मजसि दाखवितेस हें तूं ?

प्रेमास कोण बधुं दे तरि निंदितो या ?
कोणी म्हणे मलिन अम्बुदपंकितोया ?
स्वर्गीय तें विमल त्यांत नसे विकार
पीयूषसार तव ही नयनाम्बुधार !

प्रेमें उषासतिस चण्डमरीचि भेटे
चित्तीं तिच्याहि अनुराग अपार दाते
आनंदवी अमृतरश्मिहि यामिनीला
ती ही तदीय करि कान्तिविवर्धनाला !

शाखाकरांहि लतिका तरुलागिं वेढी
आलिंगिते नभिं घना चपलाहि वेढी
ही सर्व धन्य म्हणुनी कवि वर्णितात
ती धन्य केविं नच हें उतरे मनांत !

कां वर्णिती कवि तयां ? सुख काय त्यांत ?
 आलिंगना स्तविति कां समजे न मात !
 माधुर्य अद्भुत तयामधिं काय आहे ?—
 तें मूर्तिमंत मृदुलांगि ! समोर राहे
 मोदोर्मि ज्या उसळतीं मधुरा मनांत
 कोठून आणवति त्या जड वर्णनांत ?
 दृष्टि प्रियावदनिं लावुनि शान्त ठेलों
 स्वर्गांत—या महिवरी असुनीहि—गेलों !

* * *

चित्तीं असेल तुझिया प्रणयांश कांहीं
 हें प्रेमचित्र बघुनी बुडशील मोहीं
 रे वाचका ! पुनरपी करि पाठ याचा
 मी स्वाद चाखित जसा दयिताघराचा !

कवि आणि जग

मरन्द प्राशोनी मधुर अलि मन्दारकुसुमीं
 अहा ! होतो हो तो पुनरपि कसा लुब्ध कुटर्जीं ?
 लसत्काव्यानन्दीं गढुनि कवि पीयूषमधुरीं
 पुन्हा गुंगे कैसा इहजडसुखीं तो स्थिरमति ?
 जर्गीं विद्वेषाग्नी भडकुनि सुखें होरपळती
 लया गेले आपद्द्वयसनिं किति आनन्द पडुनि !
 विकारप्राबल्ये प्रणय सुखहेतू हरपला
 रहावे या दुःखप्रचुर भुवनीं केविं काविनें ?
 जगाला मूढाला विदित न महोदात्त विषय
 कवीला ढोलानें परि अहह ! वेडा ठरवितें !

भ्रमें वा मौख्ये दे हरहर ! गुणां रूप भलते
 कवीना राहाया अनुचित असे ही वसुमती !
 जहाली मानव्योन्नति दिसतसे सत्कविमनीं
 जगत् आहे प्राया समवनति पंकांत बुडलें !
 न मुक्ताशी हंसा सहगति घडे वायसकुलीं
 जगद्व्यापाराशीं विसदृश असे सत्कविकृति !
 परीहार्शी निन्दावचनिं जग गांजी कविस हें
 तरी त्यातें घाया सुख कवि किती हा झटतसे !
 निशी रम्या निद्रा अवगणानियाही श्रम करी
 स्वसंसारिं ओती जल, परसुखार्थींचि झटतो !
 जनाज्ञानध्वंसा भुवनपति दीनोद्धरणिं वा
 धरी ज्या ज्या इच्छा, कवि करिति त्या सिद्ध कृतिनें
 प्रभु प्रेरी तैसें कवि वदति, तत्किंकरचि ते
 जगा सूरि आणि प्रभु मिलुनि यत्नें नियमिती !
 स्वसौख्याची व्हावी स्मृति तरि कशी त्यास मग हो ?
 कवी ईशांशानें उपजति परार्थींचि जगती !
 असे विश्वेशाज्ञा न तरि कवि सोडून सद्ना
 चिरानन्दीं होते रत, विपिनिं वास्तव्य करुनीं !
 नको या लोकांचा असुखकर सम्बन्धाचि, नको !
 असूया सन्निन्दा श्रवुनि उठतो शूलचि शिरीं
 अनीतिप्राबल्य प्रगट दिसतें कीं चहुकडे !
 कशाला या लोकीं हरहर ! विभो जन्म दिधला ?
 तुझी आज्ञा देवा ! म्हणुनि जगिं कर्तव्य करितों
 परी औदास्यानें हृदय सतत व्याप्तचि असे !

जगन्नाथा ! हा हा ! बघुनि जगतीं ही विषमता !
कशाला मी झालों कवि तरि असें वाटत मनीं !

बरी ती अज्ञान स्थितिच परमेशा, गमतसे
भाविष्यज्ञानाचां स्वचित्तिच तिरस्कार उपजे
कवी झालों तेणें विशद सुखदुःखें समजती
सवालाखाची ती अहह उघडी मूठ दिसते !

जगा, मूढा, गर्वें कविस अवमानी न कधिंही
तुझ्या सौख्यासाठीं निशिदिनिं पहा तो झटतसे
नको चिन्तारत्ना उपलशकलांमाजि ढकलूं
नको चण्डांशूच्या समुदयिं बसूं नेत्र मिटुनी !

कवि स्वर्गातूनी भुवि परसुखार्थें उतरले
सुरेशाज्ञा होतां निजसदनिं जातील परत !
नको त्यां धिक्कारूं निजहित करोनी त्वरित घे
पुढें पश्चात्तापानलिं स्वचित जाशील जळुनी !

कादम्बरीप्रवाह

चषक १ ला

सम्राज्ञी विलासवती पुत्राकरितां अत्यंत दुःखित झाली असता
सम्राट् तारापीड तिचें समाधान करीत आहे हा प्रसंग या प्रकरणांत
वाणिंला आहे.

पुरे पुरे हा शोक आवरीं, क्षुब्ध हृदय करिं शान्त
देवि ! चुकेना सुरासुरांहि असेल जें दैवांत !

पापी आपण ! नसे अनुग्रह आम्हांवरि देवांचा
येइल कैसा समय सुखाचा मगं गे आनन्दाचा ?

पुत्रालिङ्गनसुधास्वादसुखसेवन घडेल कैसें ?
 पूर्वजन्मिं आचरिलें नाहीं आपण कर्मचि तैसें !
 जन्मान्तरकृत कर्म सुखीं वा दुःखीं पुरुषा ठेवी
 विचार करुनी असा प्रयत्नें शमवीं शोका देवी !
 दैव अन्यथा पंडितांसही करवेना हें सत्य
 सुरनरदानव किन्नर सारे हे दैवाचे भृत्य !
 शक्य मनुष्या असती ते ते उपाय करुनी पाहीं
 ईशोपासनगुरुजनसेवानिरता संतत राहीं
 काय मलाही तुजसम नाहीं उत्कण्ठा पुत्राची ?
 उपाय नाहीं परी गोष्ट ही दैवाधीनचि साची !
 प्रवृद्धगर्भालसा कदा तुज पाहिन पाण्डुरगात्री ?
 आसन्नेन्दूदया मनोज्ञा जशी पूर्णिमारत्री
 केव्हां आत्मजजननमहोत्सविं निर्भर आनन्दानें ?
 करीन परिजन सन्तोषित मी देउनि इच्छित-दानें ?
 अङ्गी घेउनि पुत्रा केव्हां हर्षविशी मज देवी ?
 बालदिवाकरयोगें सुन्दर गगनश्री ही जेवीं !
 दशनशून्यमुख उत्तानशय स्वाङ्गुलि वदनिं धरोनी
 रम्या लीला करुनि कदा सुत टाकिल मज भुलवोनी ?
 अन्तःपुरयोषाकरभूषा यदीय मूर्ति अदोषा
 दोषाकरसा प्रदीपसा कीं देइल तिमिरीं तोषा ?
 मोहित दृष्टिस करीत हृदया आकर्षीत सलील
 रजोमलिनतनु मम भवनाङ्गण मण्डित कदा करील ?
 स्फटिकरत्नभित्तिप्रतिबिम्बित धरण्या बालकुरङ्ग
 रांगत रांगत जाइल केव्हां मृणालदलमृदङ्ग ?

अन्तःपुरनूपुररवमोलित गृहकलहंस धराया
 सोडुनि धात्रीजना समुत्सुक लागेल कीं पळायी ?
 रत्नखचितभूमधें आपुलीं प्रतिचिम्बें पाहोनी
 हास्य मनोहर करिल कुतूहलतरलनयन होओनी !
 होतिल भीतिवस्ता लपुनी वसतां तो गृहकोणीं
 कनकमेखलाघण्टानाडें अनुसरतिल त्या कोणी !
 देवि ! तुझे पद भूपवुनी जो अलक्तकद्रव राही
 तें कञ्चुकिमुखें रंगविल हसत कदा स्वकरांही ?
 सभामण्डपीं घ्याया बघतां नरेन्द्र पसरुनि हात
 चकित मजकडे येइल भूषणमयूखजाल पहात !
 धीरललित तच्छैशवलीला पाहुनिया सानन्द
 मम प्रजा मद्भाग्या केव्हां वर्णितिल स्वच्छन्द ?
 असे मनोरथ बहुप्रकारें चिन्तित असतां स्वांतीं
 कान्ते ! बहुधा माझ्या रजनी निद्राविरहित जाती !
 पुत्राभावोद्भवशोकानल रात्रांदिन मज जाळीं
 देवि ! त्रिभुवन मजला शून्यचि भासतसे या काळीं
 अप्रतिशासन राज्य सकल हें निष्फळ चित्तीं वाटे !
 नैरोश्योद्भवभाषण तिमिरें मन्मानस गे दाटे !
 दैवगती ही ! काय करावें ? उपाय माझा नाही
 प्रिये म्हणोनी शोक सर्वही सोडुनि शान्ताचि राहीं
 निराश होऊं नको, धरोनी धैर्य आचरी धर्म
 धर्मपरायण मनुजाजवळी समजें आहे शर्म !

रंगपंचमी

मधुमधुर प्रेमरंग उसळुनि करि खेदभंग
 युवहृदया करित गुंग रंगपंचमी !

चंद्र किरण आलोहित फेकित हो रंग उदित
 हसत हसत करि रंजित पूर्वदिग्बधू !
 चपलेसम चमकति अति विलसति किति नव युवती !
 सस्मित पति तनुवरती रंग उधळित्ती !
 प्रेमरंग भरला मनिं जाय तनुहि भिजुनि वरुनि !
 सकल शिरति कर धरुनी प्रेमसागरीं !
 विलसित हें प्रेमाचें तरल करी मन कविचें !
 वेड भरे गानाचें वृत्ति मोहुनी !
 फेकिन मधुगानलहारि स्वर्ग करिन अवनिवरी
 समजा मम तरिच खरी काव्यचातुरी !
 रंग भरुनि रसिकमनीं गळविन मोदाश्रु नयनिं
 रंजित नव मधुगायनिं करिन दश दिशा !
 होइल रसहीन उदधि रवि वरिल भ्रंश कधीं
 राहिल तरिही निरवाधि प्रेमरंग हा !

अहाहा कवे !

तुझें ऐकुनी गान मोहून सारे नभीं धावती घेत ताना विहंग
 तुझा मंजुगानप्रतिध्वान रम्य दरींकंदरींही घुमे तो अखंड !
 तुझें काव्यमाधुर्य सेवून दिव्य मधू अंबुजीं हृत्पुटीं सांठवीला !
 तुझी कीर्ति वर्णीत दासापरी हा नभस्वान् पुरीं काननीं धावताहे !
 तुझें काव्यपीयूष ओतून इंदू करांहीं निशीं ताप सारा निवारी
 नभीं तारकावृंद सानंद नाचे करीना तुझी मंजुला काय वाणी !
 तुझीं ऐकुनीं प्रेमगाणीं प्रमत्त नद्या धावती सागराश्लेषकामें !
 उड्या शैल सानुवरुनीहि घेती ! करी काय न प्रेम! लीला तुझी ही

तुझा सूर जाई भरुंनी नभांत अहा ! गाळिती मेघ मोदाश्रु तेव्हां !
 तुझी वाड्ढनटी नाचतां सूरिराया करी नृत्य विद्युलता व्योमभागीं !
 न जाऊं शके जेथ सूर्यप्रकाश तिथें कल्पना धावतांहे त्वदीय !
 करोनी जडालाहि उन्मत्त मित्रा तुझें गान शून्यांतही धावताहे !
 नर्भीं लावुनी दृष्टितूं गान गासी कवे, स्वर्गांचा मोद देसी आह्मांला !
 तुझे सर्वही यत्न होती तदर्थ अहा भूवरी सर्वदा स्वर्ग नांदो !
 गड्या, सोडुनी दिव्यपीयूषपान त्यजूनी सुखें नंदनांतील मौज
 तुझें गान माधुर्य सेवावयाला निशीं तारका-देव ते येति खालीं !
 प्रभावे तुझ्या हास्य खेळे जनांत प्रभावे तुझ्या प्रीतिगंगा वहाते !
 प्रमोदाश्रुयोगें घडे तापनाश जगत् त्वत्प्रभावे असे हें जिवंत !
 गड्या ! लुप्त होईल गाणें तुझें हें तरी सत्य होईल सारा अनर्थ !
 कशाला स्त्रिया स्वप्रिया पाहतील समाश्लेष द्याया तरी धावतील ?
 अहो नष्ट झालें जरी प्रेममूल घडावे कसे अन्य सांगा विलास ?
 कवे ! प्रेमवृद्धी जरी तूं न केली कशा प्रेमलीला दिसाव्या जगांत
 कशाला स्त्रिया भूषणें घालितील ? कशाला वदा लोकही हासतील ?
 मनें सर्व वा सत्य होतील शून्य कुठें प्रेम आनंद, आशा दिसेल
 गड्या ! ईश्वरें निर्मिली सृष्टि सारी तिला स्वप्रभावेच तूं चालवीसी
 तुझें काय माहात्म्य वर्णूं मुखानें अहाहा ! कवे धन्य तूं धन्य लोकीं

प्रबोधन

उघाडि नयन ! रम्य उषा हसत हसत आली
 अरुणकिरणमय वसना अवनी ही ल्याली !

मंजु मधुर गान करित
 विहगवृंद गगनिं उडत

आनंदें भुवन भरित
 या सुरम्य कालीं !

हसति फुलें, तरु डुलती
 धावति या भ्रमरतती
 स्निग्ध दृष्टि तव पडतां
 रविकारिं घनपांक्ति तथा
 सुप्रभात सुखकर हा
 रमवी सकलांस पहा
 ऊठ ऊठ ! तुजविण परि
 विफल गमत तें ज्यावरि
 विक्रचकमलगंधि पवन
 त्यांत परी श्वसन तव न
 खगकूजित अलिङ्गित
 सुदति ! विफल सकल गमत
 गगन तरणिकरंजित
 क्षणहि परि न दृष्टि वळत
 ऊठ ऊठ ! सखि झडकरि
 रम्य मधुर हास्य करीं
 प्रेमाचा ओघ सरल
 अचरहि जग करुनि तरल

लतिकागण नृत्य करिति
 सुप्ति तुला आली !
 होय वृत्ति सुखभारिता
 स्वर्णमय जहाली !
 दारुण तिमिरोत्करहा
 दिव्य विभवशाली !
 नीरस हें सुख सुन्दरि !
 दृष्टि न तव गेली !
 शीतल करि तापशमन
 तप्त तनु जहाली !
 लतिकातरुगणसिंजित
 तुजविण या काली !
 चपल धवल घन विहरत
 तव मुखिं दृढ ठेली !
 नयनद्युति चपल पसरिं
 स्वर्ग आण खाली !
 वाहो तव मुखिं अविरल
 बुडविं सुखिं विशाली !

निःस्वार्थ प्रेम

कां करिसी मज दूर असा
 निशिदिनिं चिंतन तव केलें
 सुख हेतु न तुजवीण जगिं
 सुधास्यंदिनीं तव दृष्टि

दयिता ! निर्दय होसि कसा !
 वेडें होउनि मन गेलें
 चढलों प्रेमानंदनगीं
 पडतां मधुर हसे सृष्टि

मंजु स्वन तव ये श्रवणीं
 मधुर स्मित करितां सहसा
 आलिंगिसि जैँ गाढ करीं
 आनंदाशा संसारीं
 ढकालिसि कां मग दूर मला
 दोष काय तुज आढळला ?
 तूं आत्मा मी जड देह
 सेवक मी, तूं खरा धनी
 तुच्छ गणी कितिही मजला
 करुं नको मज दूर कदा
 अवलोकित तव मुख हसरें
 होउं नको बा तूं 'माझा'
 स्वस्थानीं स्थिर सिंधु ! रहा
 अचल ! सलिल तलें फेकुनि दे
 सरसिजां ! फिरवी मुख सहसा
 प्रीति फलाशा मम न धरी
 भास्कर जाळी चंड करीं
 शिलाशकलयुत गिरिवरि का
 प्रचंडतरु उपवनिं न मिळे
 सुखचि पाहिजे मत्प्रणया
 तव आचरणावरि नाहीं
 अनंत निर्मल आहे ती

चंद्रास पाहून

दारुण तिमिरपटल गेलें
 मधुर स्मित करिती कुमुदें

वृत्ती जाय तदां भुलुनी
 ज्योत्स्ना जगतिं भरे दिवसां !
 वेदिति गमत सुधालहरी
 आहे तुजवरि मम सारी
 शोकें हतजन हा भ्रमला
 किंवा मंतु असे घडला ?
 सखया यांत न संदेह
 शिरिं न, ठेव मज तरि चरणीं !
 परंतु म्हणवी मज 'अपुला'
 राहिन सन्निध तुझ्या सदा
 हतजीवित कंठीन वरें !
 या दीना तरि मान 'तुझा' !
 धावत येत पहा नद हा
 तरि घन हा करि वृष्टि मुदें !
 तरि विधु वर्षीं अमृतरसा
 खुशाल मज तूं धिक्कारीं !
 कमलें विकसति कीं न तरी ?
 नाहीं वाढत मृदुलतिका ?
 नगशिरि तो स्वच्छंद डुले !
 नाहीं असली स्थिति सखया
 माझा प्रणय कदा पाहीं
 आकाशासम मत्प्रीती !

अंबर तेजानें भरलें

आलिंगण गाती गान मुदें

तों ये उदयाचलिं इंद्रू
हृदयीं उठल्या सुखळहरी
प्रेमनिंदें नयनजलें
उन्मादें झटकन उठुनी

“ ये ये दयिता ये जवळी
उतर उतर गगन त्यजुनी
ये रे सखया ! एथ कसा
वाट तुझी पाहत आहे
वेढूं दे तुज गाढ विधू
सुधाप्रवाहीं रुचि न लव
ये तर सखया ! महीवरी

“ हाय हाय ! हें घडे कसे ?
उतरतां न मज ये महिला

“ हर हर ! दुःख असह्य किती
समोर माझा प्रिय आहे

स्पर्शवे न मज परि त्याला
पडलों शोकें महीतलीं

वर्षित अमृताचे बिंदू
दृष्टि स्थिरली त्यावरी !
नीरस हें भूतल भिजलें
वदलों बाहू पसरोनी—

या दीना करिं दृढ कवळीं
काय अससि तेथावि अजुनी
दे आलिंगन मज सहसा !
भेटसी न कां लवलाहें ?
सेवूं दे तव वदनमघू !
परिरंभण बहु सुखद तव
या दीनातें सुखित करीं ! ”

स्वतंत्र मी हृदयेश ! नसे
देउं कसा आश्लेष तुला ? ”

झालें हृदय भ्रांत अती !
नयनिं त्यास मी बघताहें !

काय करूं दुर्भाग्याला ! ”
शिरे इंद्रुही घनपटलीं !

इंद्रधनुष्यास पाहून

विश्वीं सुंदर दिव्य मोहक असें जें जें दिसे लोचना
तें सारें जमवून इंद्रधनु हें केले असे निश्चित
वैचित्र्यें निज संतत क्षम असे लोकीं मनस्तर्पणा
पाहोनी परि यास चित्त सहसा हें होतसे दुःखित !

केले यास चिरायु न प्रभुवरें, आतां दिसे अंबरी
जाईल भ्रमदभ्रपंकित तरी लोपूनिया हें क्षणें !

कां लोकोत्तर वस्तु चंचल अशी केली तयानें बरें ?
 नाहीं का टिकणार सुस्थिर जर्गो स्वर्गीयता दुर्विधे ?
 व्हावी नष्ट सुरम्यता मग जर्नी होऊनि शोकाकुल
 ढाळवे नयनाश्रुबिंदु, वद हा आहे तुझा हेतु की ?
 कां रे व्यर्थ निशीथ गाढ तिमिरीं विद्युत् प्रकाशूनिया
 दृष्टी आमुचिया अशा दिपविसी गर्वाधट्क् निष्ठुरा !

माझें तें माझें नव्हे ?

आशाभंग होत नाहीं असा कोण आहे ? हें दुःख प्रत्येकास
 थोड्या बहुत अंशानें भोगावें लागतच आहे. खालील कवितेंत वाणिंलेळा
 अनुभव ज्यास आला नाहीं, असा कोणी महामाग दैवशाली असेल काय !

गेला भानु कुठें त्यजून भुवना वार्ताहि त्याची नसे !
 पीयूषांशु करालराहुवदनीं संलुप्त तो जाहला
 गेला सर्व अकालमेघपटलीं झाकून तारागण
 त्या काळीं अहह ! प्रगाढ तिमिरीं होती बुडाली रसा !
 मी अंधापरि कंटकांकित पथीं गेलों श्रमोनी अति
 आले लोचनिं अश्रुबिंदु, हृदयीं दुःखोर्भिं हेलावुनी !
 झालों शून्यमनस्क, जीवित वृथा माझें तदा वाटलें
 आहा ! रम्य दिसे प्रकाश सहसा तों दूर एका स्थलीं !
 गेलों धावत देहभान सगळें सोडून उन्मत्तसा
 तेजस्वी नयनाभिराम दिसलें सद्रत्न तेथें मला !
 आनंदें कुतुकें क्षणैक अचला दृष्टी तदा जाहली
 घ्याया तें रमणीय रत्न हसुनी केला पुढें मी कर !

तोंची एक गभीर नाद उठला जो भन्मना कापवी
 “ त्वत्स्पर्शें रमणीय रत्न सहसा होईल रे नष्ट हें ! ”

हा हा निष्ठुर दैव ! हेहि सुख कीं त्या पाहवेना पहा
त्या रत्नावरि दृष्टि लावुनि किती दुःखाश्रु मी गाळिले !
~ आहे जें अपुलेंच तें विधिबलें व्हावें ' परा ' सारखें ?
लोकीं याहुनि दुःख थोर दुसरें सांगा असें कोणतें ?

पतंग

“आहे या जगतांत काय ? दिसती सर्वत्र दुःखेंच ती !
होतां दूर, अनेक मोह फिरुनी मागें पहा खेचती !
भासे भीषण सर्व हें, क्षणभरी येथें रहावें कसे ?
स्वर्गा शोधित अंबरांत विचरू सोडूनिया या रसे ! ”

ऐसें बोलुनिया पतंग चढला व्योमीं तदा तो जवें
डौलानें हसुं लागला, न मजला तद्वर्ष हो मोजवे
झाला स्वार समीरणावरि, हळू स्पर्श घनांची शिरें !
वाटे जीवित धन्य धन्य बहु त्या उन्माद अंगीं शिरे !

“ माझे भाग्य किती विशाल ! अवनी सोडून आलों इथें
आतां स्वर्ग असेल दूर कितिसा ? जाईन वेगें तिथें !
धिक् धिक् ! दुर्भग मेदिनी ! सुख न हें तूतें कदाही मिळे
आहे काय तुझ्या समीप ? तिकडे हें चित्त जेणें वळे ? ”

मूढाचीं असलीं कठोर वचनें ऐकूनिया मी मनीं
झालों क्रुद्ध सर्वेचि अश्रुसरिता वाहावल्या लोचनीं !
~ “ देवा ! का सुखदायिनी अवनि हे लोकीं तिरस्कारिली ?
कोठें स्वर्गहि कल्पनागत असे ? ही रीत नाही भली !

“ स्वर्गीं काय असे विशेष ? भुवनीं आहे कमी कोणतें ?
कां निंदा करिती वृथा अवनिची हा ! थोरही जाणते ?

कीं हा होय जनस्वभावाचि, घडे तेणेंच निंदा अशी ?
 नाहीं स्वर्ग महीविना, मग तिची निंदा करावी कशी ?
 स्वर्गाभास-निमग्न मूढ जन ते पृथ्वीस या निंदिती !
 कोठें स्वर्ग ? कुठें सुधा ? सुरलता ! वेड्यापरी धावती !
 उन्मादें त्यजुनी सुखा करगता गोडी भ्रमीं मानिती
 कांहीं मानसिं कल्पुनी मग तया रात्रंदिनीं वानिती ”
 होता दोर मदीय हस्तिं, हिसडा देतां तया सत्वरी
 झाला भ्रांत पतंग भीतिवश तो होता जरी अंबरीं
 “गोला डौल तुझा कुठें वद अतां ? कां हा असा नाचशी
 स्वर्गीं जा, सुख भोग, सोड अवनी; मारीं भरारी कशी !
 “ही दुःखप्रचुरा प्रमोदरहिता आहे पतंगा ! रसा
 वा रे हा तव दुर्विचार हृदया पोळीत अंगारसा !
 हा पृथ्वीस्थित दोर जोर करितो, जाशी म्हणोनी वरी
 तूं आहेस कुठें ? कळे न तुज कां ? वृत्ती नसे ही बरी ! ”
 मी हातांतुनि दोर सोडुनि दिला तों होय कैशी स्थिती ?—
 तत्स्वर्गच्युति जाहली, गरगरा धावोनि आला क्षिती !
 एका कंटाकिता तरुवरि पडे, झाली विदीर्णा तनू
 कीं ही मानुं अधोगतिप्रवणता ? स्वर्गस्पृहा वा गणूं ?

मुलें !

शोभविती हे गगना तारे कल्पतरुचीं जणूं फुलें
 लींच हंसत महिवरि खेळाया अवतरलीं होऊन मुलें !
 काय मधुरता ! काय रम्यता ! मोहकता ही काय तरी !
 स्वर्गींचा आनंद उतरतो तळीलांनीं महीवरी !
 पाहुनि त्यांचें मनोहर स्मित कुसुमें शिकलीं हांसाया !
 डुडडुड पळतां पाहुनि त्यांना निर्र्जर लागे नाचाया !

आनंदाशा सुख शांती ही बालदर्शनें उद्भवते !
 प्रेम उसळते ! हृदय नाचते ! अश्रुजळें दृष्टी भरते !
 आनंदाचें स्थान माझिया जगांत असतीं मुलें फुलें !—
 फुलें मुकीं परि ! म्हणुनी पाहुनि मुलांस माझें चित्त मुले !
 गुलाब गालीं अधरिं जाइजुइ मृदुहस्तीं कमलें वसती
 सर्व फुलें जमवुनी बालकं विश्वेशें घडिलीं असतीं !
 मुलांवांचुनी फुलें कुठें तीं फुला मूल हें नांव दुजे !
 फूल मूल हा भेदाचि नलगे ! मुला फूल हा कवि समजे !
 पृथ्वीवरचीं गंधपूर्ण हीं नक्षत्रें मृदु हसणारीं
 स्मितप्रभा फाकुनी आपुली उजळितात जगती सारी
 नसे निराशा उदासनिता ठावी ज्यांना घडीभरी
 उत्साहाचें तेज सर्वदा पडलें ज्यांच्या मनावरी
 पवित्र मानस, उदार वृत्ती, निर्मळ आचरणें असती
 धन्य धन्य ते ! —अशीं बालकें ऋडा ज्यांच्या गृहिं करिती !

प्रेम आणि व्यवहार

कापट्य दंभ शठतादि अनंत दोष
 संव्याप्त यांहिं सकल व्यवहार आहे !
 झालें पदोपदिं जरी नुकसान मोठें
 प्रीती खरोखर जगांत असे पवित्र !

द्रव्यादि हानि बहुवार घडेल सत्य
 निंदोपहासविषसेवनही पडेल
 बेतेल येउनि जिवावरिही कदाचित्
 तत्रापिही प्रणय आवडतो जनातें !

प्रीती असे सुखनिधान वृथा न बोल
याचा असे अनुभव प्रणयी जनातें
दुःखस्वरूप तिजला व्यवहार देई
जें रम्य तें अहह भीषण का गमावें ?

लोकांतली मधुरता सगळी मिळाली
प्रेमांत एकवटुनी रमणीय भासे !
संयोग हा प्रिय किती गमतो मनाला
त्या हाय ! निंदित खल व्यवहार पाहीं !

न द्वैतभाव लवही प्रण्यांत नांदे
ईशस्वरूप दुसरें प्रण्याविना न !
दोषैकृद् कुटिल हा व्यवहार आहे
कैसा प्रिय प्रणय त्यास तदा गमावा ?

स्वार्थाविणें न दुसरें दिसतें जयास
कैसा उदात्त गुण त्याप्रत आवडेल ?
प्रेमा खुशाल समल व्यवहार निंदी
आहे जगांत मम जीवनसार तेंच !

माझी ज्योत्स्ना

निदाघकाळांतिल दारुण तो अस्तंगत रवि झाला
हृदयकैरवा हासवीत विधु उदयगिरीवरि आला

मधुर सुधेच्या ओर्षी बुडवुनि तरल करीत जगास—
पसरे त्याची रम्य चंद्रिका, झाला तापविनाश !

रोमहर्षण प्रसंग तो, जड जावा वेडावून !
काय नवल जरि कवि मी गेलों आनंदांत बुडून !

प्रेमाश्रुंचें वर्षण करुनी भिजवियला भूभाग
 मीलित-लोचन बसलों स्तब्धचि, काय करि न अनुराग !
 ब्रह्मानंदीं घडिभरि वृत्ती झाली होती लीना
 नयन उघाडिले, सुभग मेदिनी दिसली तों बहु दीना !
 अकालजलधरपटलें भरुनी गेलें अंबर सारें
 तिमिरमज्जिता शून्या मजला दिसली हाय ! रसा रे
 हतनयनांचें आनंदैकस्थान जाहली होती
 गेली कोठें अवचित मधुर ज्योत्स्ना प्रेमज्योती ?
 प्रतिक्षणाला नवरस दे जी दावुनि मृदु मधु केली-
 सांग सांग ती हृदयविलोभन करुनी कोठें गेली ?
 मरुप्रदेशीं भ्रमतां दिसली निर्झरिणी नयनांला-
 मृगजलसम ती गुप्त जहाली ! ये न दया दैवाला !
 कुठें लाडकी माझी ती मज फिरुनी सांग मिळेल ?
 प्रियोत्तमा ती स्थलीं कोणत्या या दीनास दिसेल ?
 केव्हां प्रेमें पाहुनि मजला गालीं मंद हसेल ?
 गाढ करांनीं पुन्हां काय ती मजला आलिंगील ?
 अहा ! कसा मी स्वर्गसुखाचा अनुभव होतों घेत ! -
 पूर्वजन्मिंधीं दुष्कर्म हीं सांप्रत छळिताहेत !
 काय करावें ? कसें करावें ? प्रिया कशी भेटेल ?
 ताडिल्लता ही तरी काय मज नभिं घेउनि जाईल ?
 क्रूर मेष हे करिति गर्जना विपत्ति मम पाहून
 दुष्टांचें मन कठोर गमतें बहु पाषाणाहून !
 कुठें लाडके असासि चंद्रिके ? शोकाकुल हा दास !
 अमृतपूरित स्निग्ध दृष्टिनें अवलोकन करिं यास !

सुटला झंझावात जवन तों देव कृपाळू झाला !
 सकलहि मेघप्रांत अकस्मात् अहा ! लयाला गेला !
 पूर्ण कलेनें रम्य इंदुचा पुनरपि उदय जहाला !
 माझी ज्योत्स्ना अहा ! सुधेनें न्हाणी अवनितलाला !
 मृदुल करानीं अश्रु पुसुनि मम चुंबी वदन प्रेमें ! —
 आलिंगियलें मीहि समुत्सुक हासुनि त्या अभिरामे !

भाऊ भाऊ ! आम्ही सारे भाऊ !

भाऊ भाऊ ! आम्ही सारे भाऊ आहों बरें !
 स्वर्गावाचुनि दुसरें कांहीं भुवनीं नाहीच रे !
 जिकडे तिकडे पीयूषाच्या मधुलहरी उसळती !
 जिकडे तिकडे शांत मनोहर तेजें कोंदाटती !
 नक्षत्रांच्या माला घालुनि सारे आनंदुनी
 कल्पतरूंचा कुसुममरंद प्राशितात नंदनी !
 राविकररांजित घनशकलांवरि बसुनि मुद्दें विहरती !
 स्वयंप्रकाशें निविड तमीं ही स्वच्छंदें चालती !
 'मी' 'माझे' यावाचुनि जगतीं कांहीं नाही दुर्जे !
 आत्मत्वाचें बीज पेरिलें तेंच चहुकडे रुजे !
 देश जाति वा धर्मपंथ ही, तिकडे पाहीं न मी !
 सान थोर वा वृद्ध, भेद हा मानुनि होऊं श्रमी ?
 असोत कोणी ते ! —ते माझे, मी त्यांचा हें खरें !
 प्रेमगुणानें गुंफूं आपण सकलांचीं अंतरें !
 प्रेमसमुद्रां जलप्रवाहासम जाऊं मिसळुनी !
 "भाऊ आपण !" या गीतानें नभें टाकूं कोंदुनी !
 एकत्वाची स्फुरहीपिका धरुनी हातीं चला !
 अवनतिचा अंधार नाशुनी कांति भरा निर्मला !

जग हें सारें प्रेमज्योती लावुनि उजळूं त्वरें !
 भाऊ आपण सर्व ! तत्व हें लोकां पटवूं खरें !
 चला चला तर करित गर्जना जाऊं द्वैतावरी-
 अद्वैताचें साम्राज्य प्रिय पसरूं अवनीवरी !

निज नीज लाडके !

निज नीज लाडके आतां ! रजनी वहु झाली आहे !
 तारका चमकती गगनीं प्रेमाच्या विमल ज्योती
 फेकुनी मृदुल करजाला आलिंगन तुजला देती
 ही नूतन मधुर ज्योत्स्ना संवाहन तव करिते ती !

प्रेमाचीं मंजुल गानें
 गात गात आनंदानें
 कावाळित तुज शुचिवदने !
 मंदानिल शीतल वाहे !

मम वक्षःस्थलं या विमले ! शिर कुंतलभूषित ठेवीं
 लावून गाल गालाशीं वा नीज सुखानें देवी !
 परिरंभण दे कीं हृदयें हृदयाला मिळुनी जावीं !

फिरवित तव तनुवरि हात
 जड नयनें तुजसि पहात
 होउं दे मग्न मोदांत
 हो निद्रावश लवलाहें !

कुंतल तव उडती पवनें प्रीतीचे चामरभार !
 उच्छ्वासगंध हा ललिते ! मलयानिल करि निःसार !
 हे इंद्रकिरणमृदु बाहू अवगणिति जातिसुमहार !

चंद्रनरसशीतलतनु ही
 मज बुडवी चिरतर मोहीं
 यापुढें दुजे सुत्र नाहीं
 स्वर्गशी गमे अवनी हे !

ही शांत यामिनी दिसते ! अंबरीं इंदु हा शांत !
 ही शांत तारकामाला ! दशदिशाहि गमती शांत !
 ही शांत चंद्रिका विलसे ! भूदेवी आहे शांत !

साम्राज्य शांतिचें सारें !
 वाहती शांत हे वारे !
 हो शांत वृत्ति तव तारे !
 सुखवो तुज शुभ वेला हे !

**शीघ्रकवि नरहर गंगारामसा गुजर, यांस दिलेलें
 शिफारसपत्र**

आश्चर्यस्तिनिता क्षणैक सहसा झाली मदीया मति
 पाहोनी तव शीघ्रशब्दरचनाचातुर्य हें संप्रति
 वाणो धावत नीट जाय पुढती वर्षानिदी तो जशी
 तेवीं अद्भुत धारणा तव कवे, ही विस्मरावी कशी ?
 भाषेची परवा नसे, मग तिथें कोणी कवीला पुसे ?
 झाला गौरव येथ फार तव, हें भासे महाश्चर्यसें !
 लाभे आज सहानुभूति कविला, संतोष याचा गमे
 सर्वांच्यापरि हर्ष पूर्ण मजला झाला तुझ्या आगमें !
 ये मित्रा ! यश सर्वदा तुज असें लाभून सर्व स्थलीं
 लोकीं वा कविची ध्वजा निजगुणें तूं पाहिजे लाविली
 होतें—निद्रित हा समाज म्हणुनी—गाणें कवीचें वृथा
 त्याला जागृति द्यावया तुजपरी व्हावे कवी सर्वथा !

उन्मत्ताचे प्रलाप

कशास तेजोलवें चमकसी गगनीं-तारे ! अशी ?
 दिसेना मम तारा तुज केशी ?
 कशास कुसुमा ! उद्यानीं तूं लतेवरी हाससी ?
 कुसुम हें काय न तूं पाहसी ?

कशास गर्वे वृथा चंद्रिके महीवरी नाचशी ?
चंद्रिका ही नच अवलोकिशी ?

कशास वल्लरि ! उन्मत्तेपरि रत होसी नर्तनीं ?
वल्लरी मम ही बध लोचनीं !

विफल कोकिले ! डौलानें कां ' कुहू ' ' कुहू ' लाविलें !
कोकिले मम नाहीं देखिलें !

सायंसमयानिललहरी ! तव आलिंगन कासया ?
असतां सन्निध माझी प्रिया !

बकुलकुसुममालिके दूर जा ! संग नको तव मला !
आहे दयिता ही कोमला !

विकसितजातिप्रसूनहारा ! कशास लोळसि उरीं ?
जिथें मृदु विलास रमणी करी !

या हृदयाची या देहाची प्राणाची ही जनीं
एक प्रियाच ही स्वामिनी ! !

बधिन लोचनीं रूप श्रवणीं श्राविन मधुर भाषण
देइन दृढ करिं ! परिरंभण !

अधरमधुरमधु यथेच्छ सेवुनि उन्मन होउनि जनीं
वाटतें हिंटावें मन्मनीं !

स्वर्गा खालीं ओढावें वा न्यावी वरि मेदिनी
नादीं त्याच सदा गुंगुनी !

मेरुनगाच्या तुंग सानुवरि आरोहुनि सत्वरीं
गमे विधु कवळावा निजकरीं !

सप्तपयोनिधि शोषुनि ध्यावे दिव्य मणी वेचुनी
करावी माळ, हौस ही मनीं

सन्निध असतां दायिता माझी करीत मधु हास ती
देवही वाकवीन खालती !

गाढ करांनीं आलिंगुनि हिज जेव्हां असतो असा
इंद्रही गमे चरणधूलिसा !

मुलांचे गाणे

हासूं खेळूं नाचूंया आनन्दानें गाऊं या !
चमकति तारा गगनांत हसती कुसुमें विपिनांत
मन्द मन्द वायू विचरे मधुपरिमल सुखकर पसरे !

चंद्र डुले

गगन खुले

चित्त भुले

प्रेमें उन्मन होऊं या प्रेमीं गुंगुन जाऊं या !

कोमल किरणें चन्द्राचीं हास्यें मोहक तारांचीं
नील नभाची निर्मलता कुमुदांची मधु सुन्दरता
बहु यत्नांनीं

ही जमवोनी

मुलांस निर्मुनि

मण्डित केली देवानें ही अवनी उत्साहानें !

गिरिसंगें गातो वारा प्रदेश नादित करि सारा
खेळत हसत झरे पळती विहंग आकाशीं उडतीं

तरू डोलती

लता नाचती

पुष्पें हसती !

क्रीडा मोदें अशी करूं एथें तेथें मोद भरूं !

नक्षत्रें संतत फिरती नभा स्वगतिनें भूषविती
 गरगर झरझर फिरूं तसे पाहूं स्थिर जग राहि कसें !
 खालीं वरती
 मार्गें पुढती
 व्यर्थ भ्रमती

भेद सर्व हे नष्ट करूं ! एकीं सगळें विश्व भरूं !

शरत्कालांतली एक रमणीय रजनीप्रसंग

निशिथीं डुले इन्दु नीलांबरीं
 दिसे सस्मिता सर्व सृष्टी तदा
 नभःप्रांगणीं तारका नाचती
 प्रमत्ताप्सरोवृंद आनंदुनी
 इथें सूर त्या देति भुंगांगना
 शरच्चंद्रिका रम्य आनंदिनी
 सुखप्रेमकल्लोललोल स्वये
 हसे हासवी चारुचंद्रप्रभा
 कुठें कौमुदी ? सृष्टि कोठें पहा ?
 अहा ! काय ही चारुता नव्यता
 प्रिये ! निर्मलव्योमभागांतरीं
 त्वदीय स्मितौघ प्रमोदोद्भव
 सुधास्यंदिनी इंदुकांति स्वये
 तुझें हास्य हें फांकतां अंबरीं
 लसल्लोचनें तारका जाहलीं
 करी शांतता वास सर्व स्थलीं
 निशा शांत ही चंद्रमा शांत हा
 गडे स्फूर्ति ! हो शांत तूं ही कशी
 रहा तूं प्रियेच्या सुरम्याघरीं

सुधाबिंदु वर्षीत भूमीवरी
 फिरे वातही गात गाणीं मुदा
 बघोनी प्रसूनें सुखें हासती
 दिवीं गुंगती मंजुला गायनीं
 प्रमोदें करी बल्लरी नर्तना
 इनें होय धन्य प्रिये ! मेदिनी
 नभश्चुंबना सिंधु वाढून ये !
 इनें आणिली स्वर्गता या नभा
 म्हणावा चिरप्रेमसंयोग हा
 तशी दिव्यता सन्मनःसंमता !
 पहा केविं आकाशगंगा तरी !
 जणों वाहतो तेथ रूपें नव !
 त्वदीय स्मितीं सत्य राही प्रिये !
 करी केलि आनंद या भूवरी
 मिळे त्यांस तेजस्विता एथली !
 पुरीं काननीं शांतता बिंबली
 प्रिया शांत ही सुप्त झाली पहा !
 सुखें घालवूं शांत आतां निशी
 निजे मीहि तत्पीनवक्षावरी !

नैराश्याचें साम्राज्य

परिमलमोहितमिलिन्दमाला
 बघुनि घ्यावया उत्कंठेनें
 निकटवर्तिनगाशिखरसंस्थिता
 गेलों धावत कंटकमार्गें
 विमलसरोजलिं मधुविधुकलिका
 कवळाया तिज सलिलीं शिरलों
 लतिकाकोमलकिसलयिं सुन्दर
 कंठीं घालाया तो जावें
 वसंतकोकिलगानमाधुरी
 हास्यें तारारमणींचीं तों
 हाय हाय ! ही कोण निराशा
 आहे कोठें तरी काय हो
 जें जें व्हावें तें तें न मिळे
 वाहुनि गेली प्रमोदसरिता
 काय करावें कोठें जावें
 काय निराशातिमिरीं बुडुनी
 माझें तें मज मिळेल काय ?
 आनंदामृतसारिप्रवाहीं
 दुःखी सृष्टी काय हसेल !
 तें माझें का पुन्हां दृष्टिला
 आनंदाचें सत्प्रेमाचें
 विलासमांदिर आहे माझें

मुकुरप्रतिबिंबितकुसुमाला
 हात पुढें केला !
 अमरनाथधनु रम्य पाहतां
 तिकडे हाय वृथा !
 हांसत असतां अमृतवल्लिका
 पावूं केविं सुखा ?
 प्रभातिं विलसे नवमुक्तासर
 नष्टच होय तर !
 कुसुमसुगंधितसमीरलहरी
 येतिल काय करीं ?
 शून्य दग्ध भासती दशदिशा !
 प्रेमानन्दाशा ?
 झटतां इच्छित दूर कां पळे
 मार्गें केवि वळे ?
 जें व्हावें तें कसें मिळावें ?
 अश्रू गाळावे ?
 काय करावें अथवा 'हाय' ?
 बुडेल का काय ?
 शरच्चंद्रिका कीं उगवेल ?
 गोचर होईल ?
 नवीनतेचें माधुर्याचें
 तें कोमलतेचें !

वेडा झालो त्याकरितां मी अहर्षामिनी न सुचे धामी
आहे झाली वृत्ती मम त्या अनुरत अभिरामी !

अद्वैताची अनुभूति !

कुशल कवीनें रसाळ सुंदर विरहकाव्य राचिलेलें
वाचित असतां सहसा माझे चित्त विमोहनि गेलें !

चंद्रवियोगें नमीं आसवें ढाळित होत्या तारा
निबिड तमानें व्यापुनि गेला हा भूगोलहि सारा
मदीय मंदिरिं मृदुल शयनिं मी पडलों होतों शांत
हृदयदेवता मम वक्षावरि होती निद्रा घेत !

कुरल कुंतलासर्वें तिच्या मी क्रीडत त्या मधुकाली
कुरवाळित तिज असतां वृत्ती काव्यीं तन्मय झाली
प्रियावियोगें व्याकुल होउनि नायक करि बहु शोक
सारी सृष्टी तेव्हां मजला दिसली विगतालोक !

शून्य ! शून्य सर्वत्र ! दिसेना कोठें लव आनंद !
वाहे हा ! हा ! तदा लोचनीं अश्रुसरित् स्वच्छंद !

शोकवेगें काव्य करांतुनि फेकुनि दिघलें दूर
आहे हार्तीं काय कुणाच्या ? खेळे दैव क्रूर !

तों वक्षःस्थितदयितास्मृति मज होतां मन उल्हासे
शरच्चंद्रिका देखुनि विमल, न कुमुद कोणतें हासे ?

निश्चल दृष्टी लावुनि तिजवरि किती काल होतों मी !
आनंदाची ताडित् तरल मम नाचे रोमीं रोमीं !

दुःखाश्रूंचे आनंदाश्रु क्षण न लागतां झाले !
प्रेमानंदें तेव्हां माझे हृदय व्यापुनि गेलें !

हळूच उचलुनि मृदुल कुसुम तें संमोहन हृदयाचें
 अहा ! चुंबिलें मांगल्याचें निधान सत्प्रेमाचें !
 चुंबन होतां तें, ती—मी हा भेद शीघ्र लोपोनी
 आत्मा अमुचा एक जाहला एक रसीं मिसळोनी !
 तेज आमुचें पसरत पसरत गगन भेदुनी गेलें
 विश्व सर्वही त्यांत भासलें तदा निमज्जित झालें !

कांहीं स्मृतिचित्रें

होती हार करीत सुंदर गृहीं तार्जीं फुलें गुंफुनी
 माझी पाहत वाट उत्सुक मनें दृष्टी बसे लावुनी
 गेलों अन्यपथें हळूच तंव मी तीच्यापुढें हासत
 लाजोनी उठली प्रिया चमकुनी तेव्हां करीत स्मित !
 राहे हार तसाच तेथ पडुनी विद्युलता ती तदा
 गेली शीघ्र पळून हासुनि मला पाहोनिया एकदा !
 सौधीं स्वस्थ मनें प्रिया निजशिरा अंकीं मम स्थापुनी
 आकाशांतिल तारका हळुहळू मोजी मनोमोहिनी
 पूर्णेंदु स्वकरीं तयांस धरुनी होता मुदें चालत
 हा ! हा ! तों उडु एक दीन सहसा तेथून झाली च्युत !
 ती तारा पडतां, विकंपितमनं माझी प्रिया तेधवा
 वेढोनी मज गाढ वक्ष भिजवी गाळोनिया आसवा !
 उद्यानीं फिरतां अनेक कुसुमें संफुल्लशीं पाहुनी
 आनन्दें बहु एक त्यांतिल तदा मी घेतसें तोडुनी
 तत्सौन्दर्य बघून, गन्धहि तसा सेवूनि संतोषुनी
 ध्याया रम्य लताप्रसून दुसरें मीं तें दिलें फेकुनी !
 रागानें मजला पहात रमणी तें पुष्प घेई करी
 प्रेमें केशकलाप भूषित अहा तत्सन्निवेशें करी !

होतों जात गृह त्यजून सहसा दूर प्रवासार्थ मी
झाले त्या समयीं मदीय विरहें सारेहि आप्त श्रमी
बाष्प—व्याकुल दृष्टि कातर अहा माझ्या प्रियेची परी
पाहोनी मम काय काय न तदा आलें मनोभ्यंतरीं !
प्रेमें कोपुनिया प्रिया मजसर्वें बोलेचना एकदा
मीही हासत सारखा तिजकडे पाहात होतो मुदा
“ आला क्रोध कुठून दुष्ट उसना हा आज देवीकडे
छे हें योग्य न, हास ! हास ! हसली ! हा राग कैसा गढे ॥”
माझे हें वच संपलें न तव ये धावोनि माझी प्रिया
हासे हासवि रम्य बाहुलतिका कंठांत घालोनिया !
तार्जे एक गुलाबपुष्प सखिच्या वेणींत मी खोविलें
आनंदें कुतुकें पुनः पुनरपि प्रेमें तिला पाहिलें
तेव्हां जो करि दृष्टिपात मधुरा साकूत माझ्यावरी
रेखायास समर्थ तो कवण या भूमंडलाभ्यंतरीं !

माझे पिशाच !

पवनविकंपित अभिनवविकसित मृदुल कुसुम उधानीं
परिमल पसरीं, अवलोकुनि तें जाय वृत्ति मोहोनी !
हासत नाचत धावत गेलों पुढें करूनी हात
शिरीं धराया, चुंबाया वा स्थापाया हृदयांत !
आनंदाश्रू घळघळ वाहुनि दृष्टी अंध जहाली
दिसलें नाहीं निर्दय विधिनें लिहिलेलें मम भाळीं
कंटक टोचुनि रक्तस्रावें गेला देह भिजोनी
प्रेयोलाभा केली नाहीं अशी तपस्या कोणी ?
नेला पुढतीं हात कुसुम तें आतां ‘ मम ’ होणार
सुधाप्रवाहीं विशुष्क जीवित भिसळोनी जाणार !

काव्यकुसुममाला

तों दुर्दैवे माइया तेव्हां पूर्ण साधिला दावा !-
हाय ! हाय ! अहि का कडकडुनी फलसमयांच डसावा !
त्या दंशानें तीव्र गरल मम देहीं भिनुनी गेलें !
झालें जीवन दग्ध, या स्थलीं शरीर केवल ठेलें !
प्रनष्टाश मी पिशाच होउनि भटकें रानोमाळ !
येइल का हो केव्हांतरि मम वदा मुक्तिचा काळ !
नलगे कांहीं दुसरें मजला ! एक मिळो तें फूल !
मलाच केवळ नव्हे, जगालाही पाडिल तें भूल !
त्याच फुलावर आशा सारी माझी बसली आहे
पिशाच मी ! मी ढाळित अश्रू निशिदिनिं भटकत राहे !

गानलुब्ध

झालें निद्रित विश्व, पूर्ण पसरे सर्व स्थलीं शांतता
आनंदें हसुनी अनंत गगनीं आल्या पुढें तारका !
प्रेमानें धरुनी परस्पर करीं नाचूं रमूं लागल्या
झाली स्वर्गाचि मेदिनी चहुकडे माधुर्य सांडूनियां
उल्हासें मग मुक्तकंठ रमणी गाती मधू गायनें
त्या नादांत समस्त विश्व बुडुनी हर्षें करी नर्तन !
प्रेमाच्या लहरी अनंत उठल्या त्या गायनापासुनी
आला धावुनि इंद्रु ही कुठुनसा सोत्कंठ त्या सुस्थलीं !
उन्मत्तासम दृष्टि लावुनि वरी बैसें तदा स्वस्थ मी
स्वर्भूसंगम जाहला गमतसे त्या गायनें आजि हा
मीही हासत भान सोडुनि जवें गेलों नर्भी धावुनी
तारामंडलिं गात डोलत अहा ! नाचावया लागलों !

या हो या सुखलिप्सु सर्व जन हो माझ्या घरोनी करा
आनंदें करुं गात गायन नभोगंगातटीं क्रीडन !

शेवटची निराशा

तापानें रमणीय तत्तनुलता अत्यंत कोमेजली
हा ! हा ! अल्पहि दिव्यलोचनयुगीं कांती न ती राहिली !
झाले गाल गुलाबपुष्पसम ते निस्तेज तेव्हां तिचे
ऐशी तत्स्थिति दारुणा बधुनिया कोणा न कांहीं सुचे
होती शांत पडून मृत्युशयनीं माझी विरुग्णा सखी
आम्ही सन्निध बैसलों निज दृशा लावूनिया तन्मुखीं
नैराश्यें भय दुःख दाटुनि मनीं अश्रू किती गाळिले
वंदोनी करुणावचें स्तवुनिया देवासही प्रार्थिलें
हा ! हा ! दुर्विधिला परंतु अमुची नाहीच आली दया
डोळे झांकुनिया क्षणैक पडली निश्चेष्ट माझी प्रिया !
यत्नानें तिजला कशीतरि तदा शुद्धीवरी आणिली
स्निग्ध प्रेमल दृष्टि तोंच सखिनें माझ्यावरी प्रेरिली !
होते सन्निध आत, पूर्विल परी झाली विनष्ट स्मृती
उन्मत्तासम मन्मुखावरुनि तें दृष्टी न काढीच ती !
हासोनी मधु ओष्ठ कंपित करी मच्चुंबनाकांक्षिणी
प्रेमानें कृश दीर्घ बाहु पसरी सोत्कंठ आलिंगनी !
“नाथा” अस्फुट शब्द ऐकुनि असा प्रीती तिची पाहुनी
दुःखोर्मी उसळोनि अश्रुसरिता वाहे तदा लोचनीं
मूढें मी तिजला तदाहि जवळी नाही परी घेतलें !
मर्यादा धरुनी वृथैव न कसें ओष्ठामृता सेविलें !
पाहोनी मजला क्षणैक सखिनें आलिंगना विन्मुख
दुःखाश्रू नयनीं भरून सहसा बाजूस केलें मुख !

आले हस्तहि खालती जडपर्णे, झाली तनु पांडुरा
प्राणज्योति तिची क्षणांत विझुनी गेली नमीं सुंदरा !

हा ! हा ! शेवटचें तुला न मधुरे ! लाभे ममालिंगन
अंतीही सखये ! कठोर हृदये मी मोडिलें त्वन्मन !
अश्रुव्याकुल दृष्टि, ते कृश कर, म्लानानन, प्रेयसि !
होतां तत्स्मृति कोठुनी तुज कळे होतें कसें मानसीं !

भारतसम्राट् पंचम जॉर्ज यां वें राज्यारोहण

१। हांसत आज भानु उदया, सानंद गाती खग,
झाले कोमल राश्मिरंजित पहा हे मेघ तैसे नग
ढोले वृक्षततीहि, नाचति लता, पुष्पें सुखें हांसती,
सारें विश्व किमर्थ हें दिसतसे सोत्कंठसें संप्रती ?

राज्यश्रीहृदयैकवल्लभ लसद्भूपालचूडामणी
श्रीमज्जॉर्ज विभू अधिष्ठित असे हा आज सिंहासनीं !
वाहे मोदभरोत्थलोचनजलस्रोतस्विनी ही कशी
झालीं भारतवासिलोकवदनें संफुल्ल पद्मे जशीं !

विद्या, वैभव, लोककार्यपरता, सच्छील, निर्मानिता
हीं एकेकहि मानसा निजगुणें संमोहिती तत्वतां
सर्वांच्या शुचि मेलनीं प्रभुवरें ईशांश जो निर्मिला
पुण्यश्लोक नृपाल जॉर्ज आजि तो सिंहासनीं बैसला !

देवांनीं स्वकृपैकपात्र तुजला केलें असे निश्चित
कीर्तिश्री दृढ जाहली नरमणे ! त्वत्पादपद्मीं रत
भाग्याचा पुतळाच तूं, तुजसि वा आहे कमी कोणतें
ईशप्रार्थन मी परी करितसें प्रेमामुळें भूपते !

आहे मंगल काल हा, पसरलें मांगल्य सर्व स्थलीं
प्रेमें वर्षित मीहि हा तुजवरी आशीःप्रसूनांजलि !
राज्यारोहण हें सदा तुज असो कल्याणकारी नृपा
राहो निश्चल आतपत्रमय ती विश्वप्रभूची कृपा !

आहे त्वत्कुलगौरव प्रचुर या भूमंडलाभ्यंतरीं
धर्मन्याय धरून त्या द्विगुणित क्षोणीश ! तूंही करीं
दुष्ट ध्वंसुनी सज्जनां सुखवुनी लोकीं भरीं शांतता
सांगें याहुनि राजधर्म दुसरा आहे तरी कोणता ?

होती रक्षित ज्यांस नित्य सदया विहकटोरिया माउली
प्रेमाची करि एडवर्डीहि सदा शांतिप्रदा साउली
ते हे आज पहा प्रजाजन तुझे आलक्षिती त्वन्मुखा
यत्नें भारतभूमिपालतिलका ! दे सर्वदा त्यां सुखा !

हा भूगोल विशाल नित्य पुरवो सारीं तुझीं वांछितें
हें आकाश विकाशदायक सदा देओ सुखा सन्मते
प्रेमें सागर वीचिभूषित तुला अक्षुब्ध सेवो नृपा
चंद्रार्कद्युति नव्यरागमधुरा ठेवो अनंता कृपा

नक्षत्रावर बैसुनी विहरती स्वच्छंद ज्या देवता
वांछा त्या पुरवोत सर्वहि तुझ्या विद्वत्सभासंमता
दिग्देवीहि करोत रक्षण सदा त्वद्राज्यसीमेप्रती
पावो चंडमरीचि अस्त न कदा भूपा ! धरोनी रती

वर्षोनी स्वकृपासुधाकरण करी दीनार्तिविध्वंसन
व्हावें लोकहितेषणःरत नृपा ! धीरोन्नत त्वन्मन
शुक्लेंदूसम थोर वैभव तुझें वाढो अहर्यामिनी
होओ त्वच्छुभदिव्यकीर्तिपट्टइध्वानाकुला मेदिनी !

तारकोद्धार

शरदिंदु नील गगनीं हासे, वसुधे करामृते न्हाणी
शीतल मंद समीरण नवविकसित कुसुमपरिमला आणी !

ताराविलसनमधुर व्योमश्री रम्य लोचनां रमवी
भवदववन्निहज्वाला ताप क्षणभरिं मनांतला पळवी

आनंदाचें राज्य प्राया गगनांत जाहलें भासे
शोभा पाहुनि मीच न आनंदें कुमुदवृंदही हासे !

तों अवचित एक नर्मी तारा स्वस्थान सोडुनी ढळला
वेगें भूवरि येउनि मत्सन्निध हाय ! हाय ! आदळला !

ही शोचनीय त्याची स्थिति पाहुनि गहिंवरून दुःखानें
भिजवियलें मीं तेव्हां त्याला मल्लोचनाश्रुतोयानें !

तो हासला परंतू ! मज विस्मय वाटला तदा थोर !

“ आनंद मानिसी कां झाला असतांहि पात हा घोर ? ”

या माझ्या प्रश्नाला उत्तर त्यानें दिलें करुनि हास्य

“ स्वर्गी काय असे ? या भूवरि आनंद करि सदा लास्य ”

कारण दिव्य प्रीती स्वोज्ज्वलरूपें कवे ! इथे विहरे

सुरतरु फुलतो नंदनिं, परि भूवरि या प्रसूनगंध भरे !

प्रेमावाचुनि शून्य स्वर्ग ! नसे चारुता तिथें लेश !

स्पृहणीय वैभवांतहि होती आम्हांस त्या स्थलीं क्लेश !

आनंदखनि मही ही प्रेमाश्रुसमार्द्र मोहवी सकला

म्हणुनी स्वर्ग त्यजुनी सुरगण अजवरि अनंत अवतरला !

वेड मानव स्वचित ! स्वर्गसुखास्तव वृथाचि घडपडती

गाढ निराशाकूपीं अंतीं जाऊन निश्चयें पडती !

जबनीच स्वर्ग असे स्वर्गाची करुनि कल्पना भलती
न कळ मजला कां हे स्वर्गसुखस्पृह विमूढ जन भुलती !

प्रीति स्वर्गौ नाहीं, तन्निवसनभूषिता रसाच खरी
घनवृंद फिरे अंबरि, पण जलवृष्टी महीवरोच करी !

सुखखनि अवनी जाणुनि आलों मी खालती कवे, मोदें !
दिव्य प्रेमविकाशें बघ रे सर्व प्रदेश हा कोदें ! ”

स्तंभित विस्मित झालों ऐकुनि हे रम्य तारकोद्वार
रसिकांनींही घ्यावें या बोलांतील निवडुनी सार !

दावाग्नि

कोठें त्या रमणीय पुष्पलतिका चेतःसमाल्हादिनी !
नांदे स्वर्ललनाकपोलमृदुतामाधुर्य यत्पल्लवीं
ज्यांचा सौरभ सेवुनी सहृदय प्रेमें शिरा डोलवी
तीं पद्मं मकरंदपूर्ण दिसती आजी न कां लोचनीं ?

स्निग्ध श्यामल रम्य नव्य तृण हो झालें तरी काय तें
गोला अंबरचुंबि वृक्षगण तो विध्वंसुनी कां असा ?
हा ! हा ! सुंदर भूप्रदेश सगळा निस्तेज झाला कसा !
देखावा बघुनी भयाण असला मच्चित्त हें कापतें !

कोठेंही खगकंठनिःसृत कसें गाणें न ये मंजुल !
कीडाचंचल खेळतां मृगशिशू कोठें न कां भेटती ?
गेल्या आटुनि या कशा गिरिनदी, ज्या सर्वदा धावती !
ती रम्या वनभूमि ही बघुनिया वाहे जवें दृग्जल !

हा ! हा ! काय म्हणूं तरी वद तुला दावानला ! निष्ठुरा !
दुष्टा ! कानन जाळुनी खचित हें तूं नाश केला पुरा !

मुग्धकलिका

वातांदोलनिं एक मुग्ध कलिका डोले प्रमोदें इथें
 आतां हास्य करील ही विकसनप्रोद्दामगंधोत्कटा—
 आशा ही धरुनी मनीं तिजवरी लावून मल्लोचनें
 आहे पाहत वाट—होइल कदा हा विश्वभाग्योदय !
 भावी वैभव कल्पुनी प्रमुदिता नाचे लता चंचला
 गाती भुंगततीहि धावत तिथें गाणीं किती मंजुल
 प्रेमानें कुरवाळुनी मृदु करे वायू तिला डोलवी
 खेळे तत्प्रातिबिंबभूषित सरिं कल्लोलमाला मुदें
 विश्वाचें सुख राहिलें तिजवरी मी काय वेडा तिथें
 चार्वंगी कलिका बघून सहसा गेलों पुरा मोहुनी
 होओ सत्वर ती प्रफुल्ल, पसरो सौरभ्य चेतोहर
 डोलो विश्व तदीय हास्य बघुनी ही एक वांछा मनीं !
 आहे प्रेमरसानभिज्ञ कलिके ! सारें जगत् निश्चयें
 त्याला देशिल तूं खरी रसिकता स्वीयप्रभावे गडे !
 हास्याच्या मधुर च्छटा पसरतां श्यामांबरीं गे तुझ्या
 स्वर्भूमी करितील नर्तन मुदें एकत्र होऊनिया !
 नाहीं यौवनदर्प, दंभ अथवा ठावा न केव्हां तुला
 प्रेमें तूं हसणार निश्चित सदा अव्याजचेतोहरे !
 वायू हा सुपरागरेणुनिकरीं होईल गंधान्वित
 मोदें चारु विकास पाहुनि तुझा हासेन नाचेन मी !
 मुग्धे ! त्वद्रसमाधुरी अभिनवा आतृप्ति संसेवुनी
 स्वच्छंदें भटकेन उन्मन सदा मी गात कांहीं तरी
 त्या गाण्यांत नसेल अर्थ कसला, वाटेल विक्षिप्त तें
 आत्मत्वा विसरून विश्वहि परी राहिल गे डोलत !

किंवा हे विफल प्रलाप वदुनी आहे नफा कोणता
- मुग्धे ! हासच एकवार मग तूं होतें कसें तें पहा !
- वेडें होउनि वस्तुजात सहसा लागेल नाचावया
- तें संप्रेक्षानि लाजशील मजला पाहोनि मंदस्मिते !

तुषारकण

सौख्यानंदाचा
बालभानुकिरणीं
गृहसौधावरुनी
मंद वायुलहरी
त्या लहरीवरती
करिती मधुलीला
कुसुममृदुल शिशुचे
हासविती सकलां
प्रेमल हृदय जसें
स्वर्गांच्या देवी
स्तिमित तदा झाला

सुरम्य प्रभात मौजेचा
जाहली रंजित ही धरणी
हर्षला शोभा कवि वधुनी
फुलांचा मधुर गंध पसरी
बसोनी तुषारकण येती
चुंबिती तरुणीवदनाला !
कपोलहि भूषविती सांचे !
बालकें करिती वृद्धांला !
सुकोमल तुषारकणाहि तसे
सुनिर्मल शोभति हे तेवी १
वधुनि कवि वेडावुनि गेला !

*

*

*

कमलदलांवरती
लतिकांवरि वसुनी
आनंदानंद !
खेळ वधुनि त्यांचे
बालच तो झाला
बाल्यानंदांत

निवसुनी कांहीं कण हसती
डोलती रमती स्मित करुनी
धावती गगनीं स्वच्छंद
हरपलें भान तदा कविचें
विसरुनी स्वप्रौढत्वाला !
गुंगलें विदग्ध तच्चित्त !

*

*

*

चिंता लेश नसे
हसा ! हसा ! सारे
नाचा ! डोला हो !
गा ! गा मधु गाणी !
वृष्टी ही तुमची
प्रेमाचा सेक

हृदय पातक्यांचें
प्रेमपरीवाह
गाइन मग गाणें

*

*

*

साडुनि आकाशा
रत्नें उधळीलीं ?
मोत्यांची माला
हास्यविनोदाचे
दिव्ये स्वर्गांची
नीरस लोकीं या
नित्यनूतना ही
दुःखें झाकाया
भाग्योदयकालें

*

*

*

असां तुम्ही कोणी
युष्मत्कांतीनें
तारा लाजोनी
काय मधुर तेज !

ठाउकें केवळ एक हसें !
विश्वही हसो तदनुसारे !
चराचर पावो सुखलाहो !
स्वर्गही येइल तीं श्रवुनी
विनिर्मिल माला सुरतरुंची !
करुनि हा हलवा जड लोक !
निकेतन करा सुशांतीचें !
वाहुनी वाढो उत्साह
तुम्हांला मी आनंदानें !

उतरले तारे कीं दिवसां ?
देवतरुकुसुमे कीं गळलीं ?
दिनश्री बघे करायाला !
लोटले अश्रु अप्सरांचे !
घेउनी रूपे कणिकांचीं—
सुधारस आलीं वर्षाया !
चारुता भूषवि काय मही !
प्रमोदचि जगांत पसगाया—
कुतूहल मूर्तिमंत आलें

परी जग गेलें मोहोनी !
शिरविलीं भूविवरीं रत्नें !
स्ववदनें घेती झाकोनी !
जाहलों धन्य खचित आज !

हांसा ! हो हांसा ! स्वर्ग हा आला भुवि सहसा !
वेढे व्हा नाचा ! काल हा प्रेमानंदाचा !

*

*

*

होतें आकाश
तरुगण निष्पंद !
लता ताल देती !
पुढें पुढें आला

शांत परि करीत शुचि हास !
गंधवह वाहे बहु मंद !
प्रमत्तहि मधुप सूर धरिती
द्विवाकर मुग्ध जसा झाला !

मोदें अनुरागें
भूतमात्र गेलें
निघतां कविवदनीं

चराचर डोलाया लागे !
खरोखर वेडावुनि गेलें !
रुचिर ही नवपद्यश्रेणी !

*

*

*

कृतुकें वसलेला
काय कुणां झालें ?
दुःखपूर्ण अवनी
पाप्यांच्या, भासे,
चारुत्व न एथें
अदृश्य कां झाले ?
मीही जाईन
आशाभंगांत
उपलब्धी त्यांची
कोठें असतील ?
त्यांचा कर धरुनी
तारामंडल तें

अकस्मात् चमकुनि कवि उठला
न कळतां कोठें ते गेले ?
म्हणोनी गेले कीं गगनीं ?
पळाले विषमय उच्छ्वासें ?
म्हणुनि कीं गेले परतुनि ते !
कळेना कोठें ते लपले !
तयांसह गाणीं गाईन !
कशाला राहूं मी एथं ?
काय मज कदा न व्हायाची !
मला ते केव्हां दिसतील ?
अंबरीं जाइन मी उडुनी !
ज्या स्थलीं प्रेमगान करितें—

तेथें जाईन	चिरसुखीं विलीन होईन !
काय इथें आहे	ज्यावरी मन गुंतुनि राहे !
तुषारकण परि ते	भेटतिल कुठें कसे मातें ?
हीहि अभाग्याची	आस कीं पूर्ण न व्हायाची !

*

*

*

उदास कवि बसला	टेकुनी करतालिं शीर्षाला
अश्रुनदी प्रबला	लोढुनी भिजवी भूमीला
गाढ तिमिराशी	राहिला वेढुनिया त्याशी
मग कांहीं काळें	उठे तो पुसुनी नयनजळें
बघुनि सभोवार	विषण्णाहि झाला अनिवारें
“ तुषारकण गेले !	खरोखर नष्टचि ते झाले
माझी ही आस	सत्य कीं आहे तो भास !
मग तें मरण बरें !	कशाला जगणें दुःस्वभरें ! ”
वेडावुनि गेला !	कवी तो शून्यहृदय ठेला !
प्रेयास्तव कोणी	न झाला वेडा या भुवनीं !

गंगावतरण

कल्पलतांचीं पुष्पें विकसित
 गळुनि जिचें जल झालें गंधित
 सुरलोकींची भूषा अद्भुत
 हासत खेळत गात गान ती गंगा उतरे महीवरी !

चकित स्तिमित प्रमोदनिर्भर
 झालें भूगत अखिल चराचर
 जिकडे तिकडे उठति मनोहर हास्यसुधेच्या मधुलहरी !

शिखरश्रेणी उंचावुनि गिरि
गंगास्वागत सादर हा करि
तरुगण वंदी वायुविनताशिरिं
गगनमंदिरीं प्रमत्त मारुत मंजुल गायननाद भरी !

सिकताकणसम उडुगण लोटित
पीयूषाचे तुषार उडवित
गंगा आली उठवित चंचल आनंदोमीं हृदंतरीं !

ये ये गंगे ! प्रीतिरूपिणी
स्वागत करितों प्रेमाश्रुकर्णी
स्वगुणें धन्या कर ही अवनी
पापध्वंसन करुनी स्वर्गत पवित्रता जगता वितरीं !
कानीं पडतां तव कलकल रव
हृदयीं भरतो प्रमोद अभिनव
तुझ्या दर्शनें अनंत पापें प्रदग्ध होती खरोखरी !

स्पर्श तुझा मग काय करील ?
सदेह मनुजा स्वर्गीं चढाविल
गाढानंदीं संतत बुडाविल !
ये तर गंगे ! हासत हासत भूगत सत्वर पाप हरीं !

पडतां मधुजलतुषारकण तव
माळावरिहि उठे उपवन नव !
अभावांतहि प्रगट भाव करि समर्थ ऐशी तूंच खरी !
प्रखर निराशावह्निज्वाला
भडकुनि जाळिति मम हृदयाला
जीव नकोसा खराच झाला !
या पाप्यावर-दुर्भाग्यावर अल्पाहि तव जळसेक करीं

गंगे ! देवी ! सहृणजननी !
 होय दीन हा नत तव चरणीं !
 ताप वारुनी धन्य करीं त्या विश्वसला जो तुझ्यावरी !'

संयोग

विरह संपुनी संयोगाचा चिरवांछित दिन आला
 उरली नाही उत्कंठेला सीमा आनंदाला !
 वाढविली जी नयनांबुकणा सेचुनि वारंवार
 आशालतिका करी आज ती धारण मधुफलभार !
 विरहज्वाला भडकुनि झाले शुष्क कपोलप्रांत
 त्यांवर हास्यच्छटा झळकली गभीर मोहक शांत !
 अश्रु गाळुनी श्रमलेले स्मित करिती आतां डोळे
 मुग्ध जाहले येतां पुढती प्रियजन मनिं जो घोळे !
 उत्कंठेनें भरलें मानस, कंठहि रुद्ध जहाला
 हात धांवले पुढें प्रगाढ प्रियजन वेढायाला !
 भिडतां हृदया हृदय, वियुक्तां झालें जें त्या कालीं
 तें वर्णाया भूगत वाणी नाही प्रतिभाशाली !
 कसें कसेंसें होउनि लोचनयुगलातें भेदोनी
 परस्परांतें मिजविति अश्रु झरझरझर वाहोनी !
 गगनश्रीनें त्या अश्रूंची केली सुंदर माला
 कुतुकें भूषवि रजनीदेवी स्वीय अलकराजीला !
 कृपण सागरें उल्हासानें अश्रु ते वेचोनी
 निधि आपुला पूर्णच केला तेजस्वी मुक्तांनीं !
 पुष्पमिषानें अश्रुच धरिती स्वशिरीं सादर वेली
 फूलपांखरें त्या अश्रूंस्तव वेडीं सत्यच झालीं !

.त्या अश्रूनीं स्नात होउनी धन्य प्रेमी झाले !
 .दृश्य मनोहर पाहुनि कविच्या नयनीं अश्रू आले !
 गुंग होउनी हासत डोलत सोडुनि सारें भान
 कळलें नाहीं कोठें गेला कवी गात मधु गान !
 त्या गानानें कपोल झाले रोमांचित तरुणींचे
 शोभा बघुनी ती संमोहित हृदय होय युवकांचें !
 धन्य प्रणयी ! धन्य कवी तो ! धन्य धन्य तें गान !
 या धन्यांनीं रसज्ञभाग्या तदा उरे सीमा न !

माझे हंसरें फूल

आशा सर्वहि सोडुनी निशिदिनीं ढाळीत मी आंसवें
 होतो हें जड दग्ध जीवित जगीं कंठीत कैसें तरी
 तो झाला सहसा खरोखर गमे मत्पूर्वपुण्योदय
 कीं हें आज सुरम्य पुष्प हसरें आलें दिसोनी मला !
 पानाआड कसें लपून बसलें लाजून वेलीवरी
 पाहोनी मजला हळूच करितें सानंद मंद स्मित
 माझ्यावाचुनि चिंतनीय दुसरें कांहींच याला नसे
 हेतू एक—मला पहात मधुर प्रेमें हंसावें सदा !
 देखोनी मज गाळितां कुसुम हें अश्रु प्रमोदोद्भव
 त्यांला बालदिवाकर स्वकिरणीं रत्नांपरी झेलितो !
 मातें चिंतुन उन्मन प्रमुदित प्रेमांत हें डोलतां
 गाती मंजुल गायन भ्रमरही मोहें तयाभोंवतीं !
 विश्वाला हंसवावया विकसलें हें पुष्प माझे स्वरे
 वाटे तुच्छच निश्चये मजपुढें स्वर्गांतला इंद्र तो !

प्रेमस्फूर्त तदीय हास्य वधुनी वेडाच मी जाहलें
 किंवा मीच कशास विश्व सगळें जाईल वेडावुनी !
 केव्हां चुंबित हांसतां कुसुम हें ठेवीन केव्हां शिरीं
 केव्हां स्थापुन हें मदीय हृदयीं होईन आनंदित !
 केव्हां पाहत याकडे स्थिर असा बैसेन रात्रंदिन
 गाणीं गाइन रम्य जीं श्रवुनियां डोलेल सारें जगत् !
 ये माझ्या हसऱ्या फुला ! तुज कुणी लावील दृष्टी गढेः
 माझें चुंबनरूप तीट म्हणुनी लावून मी ठेवितों !
 प्राणेशा ! करितों मदीय हृदयीं आतां तुझी स्थापना
 कीं कोणी मजपासुनी हरवुनी नेणार नाहीं तुला !

रडगाणें !

सारें जीवन—मधुसुख ज्यावर
 एक ! एक तें प्रसून सुंदर !
 परिमल ज्याचा जगन्मनोहर
 तेंच हरपतां अवचित, शोकें चढला ज्याला उन्माद !
 पिशासारखा अश्रू ढाळित
 कुणी एक जगिं होता भटकत !
 निःश्वासानें भरीत अंबर घालित त्या कुसुमा साद !
 हृदयतंत्रिची चढवुनि तार
 गाई मग तो गाणीं भेसुर
 रवें होत त्या भ्रांत चराचर
 भुतें स्मशानीं काढिति दारुण त्या गानाचा पढसाद !
 दाट धुक्याचें पटल पसरलें
 तारक रवि शशि कुठें पळाले !
 मधुनी मधुनी मेघांच्याही रडण्याचा उठला नाद !

फिरतां फिरतां ग्रहमालाही
 स्तब्धच उद्भ्रांतासम राही !
 सुटला मारुत विषकणवाही !
 सारी सृष्टी होय अचेतन ! गेला मरुनी आनंद !

पुष्पें सुकती ! लतिका रडती !
 पुरीं काननीं तरु थरथरती !
 जिकडे तिकडे औदास्यांतिल पसरे दाहणतम खेद !

त्यांतच विसरुनि सारें भान
 रडत रडत तो गाई गान
 हृदयविदारक ऐकुनि तान
 ज्वालामुखिंचीं हृदयें फुटलीं ! उत्कंपित झाली अवनी !

हळू हळू तो सूर हरपला
 गायकही शून्यांत बुडाला
 रडगाणें तें मात्र वेधितें चराचरालाही अजुनी !

जातिकलिका

गंधें नूतन पारिजातकुसुमें होओत कोणा प्रिय
 सौंदर्यातिशयीं गुलाबहि कुणा प्राणाहुनी आवडो
 कोणी प्रेमभरें खुशाल, अथवा, घेओ करीं मालती
 वाटे केवळ मुग्ध जातिकलिका ही एक मातें प्रिय !

नाहीं सौरभ चारुताहि अथवा कांहीं तुझ्या सन्निध
 लीला अन्य असोत दूर, अजुनी ठावें न तूतें हंसें !
 उन्मत्त भ्रमगावली न तुजला हुंकूनही पाहते
 देखोनी तुज जाहलों जिवलगे, मी मात्र वेडा खरा !

धिक्कारें फिरवून पाठ तरलप्रेमोत्सर्वां गुंगुनी
 सारेही जन हांसती मजसि, कीं झालों तुला मोहित !
 शून्यां लावुनि दृष्टि नित्य रचितों त्वत्प्रीतिच्या कल्पना
 कोणी कीं व करून इच्छति गडे व्हावें परावृत्त मी !
 निंदो नित्य कुणी, हंसोहि अथवा कोणी करो कीं व वा
 नाहीं प्रेयसि ! सोडणार तुजला कांहींहि झालें तरी !
 वाढे निंदकदुर्वचां हि उलटी मत्प्रीति वेगें गडे
 कृष्णांभोधरगर्जना श्रवुनिया विद्युत् कडाडे नर्भी !
 आहे काय तुझ्या समीप असलें जें मुग्ध मातें करीं
 तें अन्या सहसा खरेच मधुरे कैसें कळावें बरे ?
 जेव्हां भाग्यवशें मनोहर तुझें होईल उन्मीलन
 हास्याच्या उठतील रम्य लहरी सर्वत्र गे तेधवां !
 तेजें हीरकखंडशा चमकती नीलांबरीं तारका
 केव्हां होय तुझा विकास सखये सोत्कंठ त्या पाहती
 व्हावा मोद तुला, जगा हंसवित प्रेमें हंसावें तुवां
 गाती नाचति हांसती म्हणुनि त्या, पाहीं वरी एकदा !
 आहे विश्व समस्त उत्सुक तुझ्या मंदस्मितप्रेक्षणा
 विश्वाची परवा नसे पण तुला हें पूर्ण मी जाणतो !
 दावी हास्यमुख त्वदीय न कुणा, पाही न कोणाकडे
 हांसें लाजत एकवारहि परी देखून भक्तास या !
 तें लज्जामधुर त्वदीय तरलप्रेमस्मित प्रेक्षणी
 मुग्धे ! गीतरसाभिषेक करुनी स्वर्गीं तुला नेइन !
 स्वेच्छें नंदनकाननीं सुरलतापुष्पासव प्राशुनी
 फेकूं आपण दिव्य तारकमणी या भूवरी लाढके !

तारामंडलिं गात मी विहरतां दे सूर तूही मला
 त्या गानें मग सर्व लोकहृदये स्निग्ध प्रिये, होतिल !
 दिव्य प्रेमगुणें अनंत भुवनें एकत्र गुंफूनियां
 घालूं सुंदर हार तो जिवलगे ! विश्वेशकंठांतरीं !
 माझे गायन, मोहक स्मित तुझें, हीं एक झाल्यावर
 या साऱ्या जगतांत दुर्घट असें कांहींच नाहीं मला !
 ज्योत्स्ना निर्मल शारदीय दिसतां चारुस्मिताची तुझ्या
 माझा गायनमंजुनाद करिल प्रत्यक्ष शून्यासही !
 देवी ! हास्यसुधा त्वदीय मधुर प्राश्नून आकंठ मी
 स्तोत्रें सुंदर मुक्तकंठ तुजला गाईन आनंदुनी !
 तेणें पल्लवित प्रदग्धहृदये होतील चेतोरमे,
 लज्जाप्रेमभरें प्रियास दयिता देतील आलिंगन !
 ये ये हांसंत मंद मंद कलिके आतां पुरे लाज ही
 बेढे सांग वृथा अशी लपविशी पणांतरीं कां मुख !
 नेओ दिव्यपरागसौरम तुझा वाहून संध्यानिल
 त्या लोभें उतरेल भूमिवर या आनंदुनी स्वर्गही !

दग्ध प्रेम

उद्यानांत सुरम्य एक लतिका सोत्साह मी लाविली
 षारी सेचुनि नित्य वाढवियली तीतें जशी कन्यका
 स्वर्वाभाधरकोमलां किसल्यां पाहून संतोषलों
 इच्छा ही—मधुरम्य मुग्ध कुसुमें चुंबीन केव्हां तरी !
 या आशेवर कंठिले दिवस ते, होतों सुखी मी खरा,
 हा धिक् ! पुर्विघिलालसें हरपलें माझे कुठें स्वप्न तें !

वेलीची मृदु पालवी हळुहळू जाऊन आली तिथे—
 पत्रें तक्षिण कठोर फार उठले काटेहि अंगावरी !
 पुष्पे ? तीं तर गंधहीन नव्हते सौंदर्यही त्यांजला !
 गुंफुं दाम वृथा कशास ? धरितो हातांत कोणी तया ?
 राहो अन्य परंतु लेश नुरलें औत्सुक्य माझेच कीं ?
 मी व्यर्थ श्रम दीर्घ सोसुनि करूं अन्यांसही श्रांत कां !

गेल्या त्या मधु कल्पना मम, पुरे आतां पयःसेचन
 उत्कंठा तुडवून मी चरणिं हा निस्संग झालों पुरा !
 कोणाला उपचार ते सकलही व्हावेत आतां बरे ?
 आशा सर्वहि होमुनीच बैसलों नैराश्यवन्हींत मी !

विश्वाची मज राहिली न परवा, होओ सुखें ध्वस्त तें !
 स्वर्गाला नरकांत मी ढकळुनी झालों असें मोकळा !
 तारांच्या दिवट्या करांत धरुनी आतां नभोमंडपा
 लावोनी बघ आग विश्व सगळें हें जाळुनी टाकितों !

झालें आजच नष्ट केवि सगळें विश्वांतलें मार्दव !
 शुद्ध प्रीतिहि हाय ! हाय ! ठरली आभास !—दृष्टिभ्रम !
 देतो फेकुनि चंड चंड गिरि हे श्यामांबराभ्यंतरीं—
 कीं कोठें लपवील शीघ्र अपुलें हा भानु काळें मुख !
 नाही कांहिच दर्शनीय उरलें, शून्यां बुडालें जग
 नैराश्योद्भव अश्रु गाढ तिमिरीं ढाळीत हिंडेन मीं !
 माझीही नलगे स्मृती मज ! पुरे प्रेमप्रतीक्षाहि ती !
 सर्वस्वावर शांत आज बसलों सोडून बाष्पांजली !

पुष्पास—

ताजें सुंदर फुललेलें तेथें तें मम कुसुम डुले
 हळु हळु हसतें गालांत हास्याचे उठावित झोत

स्रोत वाहवी प्रेमाचे
केलिसदन विश्रामाचें
मधुसौरभ अनुपम पसरे
मी तर बनलों पूर्ण पिसा

शांतीचे आनंदाचे !
माझे, साऱ्या जगताचें !
विश्वहि नाचे मोदभरें
खुशाल कोणी मजासि हंसा !

* * *

ये ! ये कुसुमा ! ये इकडे
हासूं खेळूं प्रेमानें
व्योमधरेला एक करूं
प्राचीच्या गालांवरती
घाल दिशांसह तूं फुगडी
मी तूंचें विसरुनि भान
नाचूं नाचवुं विश्वाला
विश्व कुठें पण तें दुसरें

लाजत लाजत हंसत गढे !
गाऊं या आनंदानें
गगनीं तारकमाणि विखरूं !
प्रेमच ठसवूं मधुगीतीं !

मीहि नाचतो तुझा गढी
गाऊं प्रेमाचें गान !
आनंदीं बुडवूं त्याला !
तूंच ! तूंच सर्वत्र बरें !

* * *

वससी अजुनी कां तेथें ?
दृष्टि लावुनी तुझ्याकडे
तेथें तूं, मी एथ वसें
मधली भीषण खोल दरी
दूर दूर हे वसण्याचे
अंतरिं शोकाचे वणवे
स्थिति दुःसह ही पुरे पुरे

फुला ! कधीं येणार इथें
बसलों आहे पहा गढे !
होय कधीं हें नाहीसें !
कधीं बरें होईल दुरी ?
केव्हां दुर्दिन जायाचे !
वरती उसनें हास्य नवें !—
भेटणार तूं कधीं बरें !

* * *

जाइल मधली घोर निशा
तेव्हां हास्यच हास्य गढे

येइल सुखकर रम्य उषा
भरेल निश्चित चेंहिकडे !

खरें ! खरें ! पण काय करूं ?
कशी आवरूं उत्सुकता ?

“ माझे तें माझे नाही ”—
तव लाभें मी धन्य खरा !

अधिपति असतां स्वर्गाचा

* * *

कशास पण ही विषण्णता
ज्ञात असे तुज मन माझे
माझे दुःखाश्रु तुजला
हे मम नैराश्योद्गार

झालों मी विक्षिप्त पिसा
निधान तूं मृदुलत्वाचें
आनंदानें हांसावें
निर्विण्ण तुला करूं कसा ?

हांस ! हांस तूं ! बघूं बरें
मीहि फुलां विसरुनि भान

तोंवरि कैसा धीर धरूं ?
दृष्टिसमोरचि तूं असतां !

स्थिति ये कैशी मजलाही ?
तव विरहें दुर्भाग्य पुरा !

लेश नसे मज सौख्याचा !

* * *

फुला ! दाखवूं तुज आतां !
मीहि जाणतो प्रेम तुझे
अनलासम होतिल मृदुला !
कष्टवितिल तुज अनिवार !

श्रमवूं पण तुज फुला कसा !
शुचितेचें चारुत्वाचें !
मला, जगाला हंसवावें !
शोकीं बुडवूं केंवि रसा !

ढोलो स्थिरचर मोदभरें !
गाइन अभिनव मधुगाने !

तारा

झालें अंबर मेघमेदुर, भरे अंधार सर्व स्थलीं
नक्षत्रें गगनांतलीं सकलही चंद्रासर्वें लोपलीं
वायू गायन गात भीषण रवें स्वच्छंद घावे जवें
आक्रंदून नमःकटाहहि पहा ढाळीतसे आसवें !

मेघांचा पडदा हळूच करुनी बाजूस लीलाभरें
हांसे मंद पहात लाजुनि मला ही कोण आहे बरें ?

तेजाचे मृदु शांत दिव्य किरण प्रेरिनिषा भूवरी
या दीना तम वारुनी बुडवि ही आनंदरत्नांकरि
झालें जीवित मग्न घोर तिमिरीं आशालता वाळली
होतों सोडित मी विषण्ण हृदये नेत्रांबुधारावली !
तारे ! तों उदय त्वदीय अमृतस्यंदि प्रभा फेकित
झाला शांत ! मदीय भाग्यच खरें हें पूर्वजन्मार्जित !

पूर्णंदू अथवा रवी तळपती-तेजःप्रभावे खरे
या काळीं पण तूंच एक मंजला आनंद देशी बरे !
घे घे रम्य गलन्मरंदसुरभिप्रोद्दाम पुष्पावली
गुंफोनी नयनांबुसिक्त सखये कंठीं तुझ्या वाहिली !
हास्याचे किरण त्वदीय भरले सर्वत्र जे उज्ज्वल
त्यायोगें मधुनंदनासम गडे सारें दिसे भूतल !
मुक्ता, तारक दिव्य, कल्पलतिकानव्यप्रसूनें, माणि
यांना लाजवित त्वदश्रु गळुनी ही धन्य हो मेदिनी !

वीणेची चढवून तारं गगनप्रासादपृष्ठावरी
देसी फेकुनि रम्य गानलहरी पीयूषसिक्त स्वरीं !—
तैं रोमांच थरारुनी गळति गे प्रेमाश्रु महोचनीं
तूंही ते पुससी स्वकोमल करीं अश्रु स्वये गाळुनी !

ते तेजोनिधि इंदु भानु धजले नाहींत याया पुढें
गाढ प्रेम तुझें खरें मजवरी, आलीस कीं तूं गडे !
स्वार्थत्याग दिसावयास नलगे, वागजालही व्यर्थ तैं
होतो स्पष्ट दृढानुराग सखये एकाहि मंदस्मितें !

तारे ! प्रेममयी त्वदीय वदनश्री पाहुनी सुंदर
उत्कंठा उसळून मी पसारितों आश्लेष द्याया कर !

नाहीं तें पण भाग्य ! दूरुनिच गे पाहात देवी तुला
 न्यावें जीवित सर्व मी, विधिवलें दुष्काल हा पातला ।
 ये खालीं उतरून तूं महिवरी मन्मानसानांदिनि !
 किंवा मीच तुझ्या समीप सखये येतो त्वरें धावुनी
 तारे ! त्वत्सहवासलाभ करिन त्यागूनही देह हा
 आतां ही विरहस्थिती पण गडे झाली महा दुःसहा !

काराबद्ध !

! अष्ट दिशांच्या भिंती रचुनी
 नील नभाचें झांकण घालुनि
 बद्ध करुनिया देहबंधनीं
 दुर्विधिनें मज असे कोंडिलें भीषण कारासदनांत !

जिकडे तिकडे तिमिर पसरलें
 तेजाचें नच नांवहि उरलें
 डोळे असुनी व्यर्थ जहाले
 माझेही मज रूप कळेना ! काय दुजाची मग मात !

सैरावैरा धावुनि धावुनि
 गेलों विफल श्रांत होउनी
 दरींत पडलों एका चुकुनी
 तळमळ तळमळ करित लोळलों तीक्ष्ण महोपलखंडांत ।

तडतड मस्तक करीं बडविलें
 वैतागुनि बहु केश उपडिले
 प्रबलाश्रुंचे झरे निर्मिले
 दीर्घक्रंदनरवप्रातिरवें गांजविला सर्व प्रांत !

त्या देवाला - सैतानाला
 दयालवहि पण नाही आला !

मुक्त न कोणी केले मजला
 हृदयस्थित शोकाग्नीवरती बसलों अश्रू टाळीत !
 भोकें पडलीं जीर्ण नभाला
 प्रकाश दिसला मज पलिकडला
 स्वर्ग तोच ! मी त्या स्थानाला
 केव्हां जाइन सांगा कोणी, झालों पुरता उद्भ्रांत !
 तेथें आहे आनंदाचें
 मधुररसाकुल नव आशांचें
 सुंदर सदन प्रीतिशांतिचें
 कारासदनांतून सुट्टुनि या जाइन केव्हां मी तेथ !
 नको नको हें जगणें आतां
 मृत्युच केवळ तो सुखदाता
 त्याविण नाही अन्य त्राता
 या स्थानांतुनि-या नरकातुनि करील कां तो मज मुक्त !

प्रतिबंधित स्त्रीवर्ग

जी दिव्यकल्पलतिका कुसुमासवाला
 धिक्कारिते निज सुरम्य गलन्मरंदें
 संव्यापिते दशदिशा मधुसौरभानें
 ती मालिका अहह ! काय तमी वसावी !
 पयिषसेचन करून निजप्रभेनें
 माधुर्य दिव्य पसरी अवनीवरी जी
 ताराहि हाय ! गगनीं प्रणयोज्ज्वला ती
 का कुष्णमेघपटलांत अदृश्य व्हावी !
 हा ! हा ! सुधोपम जलें सुस्रवी तृषार्ता
 पद्मोत्करीं जिस विभूषवि सृष्टिदेवी

देवा ! अशी मधुर पुष्करिणी कशी ती
शैवालजाल पसरून दिसूं न यावी ?

जी वाढवील अमरेशकिरीटकांति
दिव्यांगनाधवलकंठ सुशोभवील
रम्यप्रभोज्ज्वल अलौकिक तीच मुक्ता
व्हावी अनंत जलराशिनिमग्न काय ?

सौंदर्यसार गुणकेलिनिकेतनास
योषिज्जनास बुधं झाकुनि ठेविती कां ?
वारोनि शीतलशरन्मधुचंद्रिकेला
विश्वास कां बुडविती तिमिरप्रवाहीं ?

माधुर्यशौचमृदुतादि गुणैकपात्र
कां निंध मानिति जगों महिलागणाला
जी गेह नंदन करीत निजाधिवासें
ती तुच्छ लेखिति कशी गृहिणी कळेना !

जें सत्य तें कधिं असत्य घडेल काय ?
नाहीं असत्यहि कधीं घडणार सत्य !
ठेवून बंधनिं कशी गुणवद्धि व्हावी
साधेंच तत्व पण हें न कळे कुणाला !

संगें जिच्या गुण समस्त पवित्र झाले
स्वर्गीय दिव्य शुचिता भुवि मूर्त आली
ती चारुशील ललना मुकवून विश्वा
आनंदशून्य सदनें करितात मूढ

सांगा जरी मिसळली वनिता समार्जी
होईल काय तरि फारि असा अनर्थ ?

नाहीं कदापि मुख दाखविलें कुणाला
स्तंभ प्रचंड उठतो मग नीतिचा की ?

या बंधनें अमित हानि घडून आली
स्त्री जाहली स्वचित कीं पशुहून नीच !
पीयूषसिक्त भगिनीप्रणया मुकून
वेडें पहा धडपडे तिमिरांत विश्व !

स्त्री आणखी पुरुष सर्व मुलें प्रभूर्ची
तीं होत बंधुभगिनी पण हाय ! हाय !
या काममूढ पुरुषांहिं स्वराच केला--
स्त्रीवर्ग सर्व अपुल्या विषयास पात्र !

देवा ! अधोगति कधीं वद ही सरेल ?
योषित्समूह कधिं होइल बंधमुक्त ?
उच्छिन्न तूंच कर ही ज्ञाणिं दुष्ट रूढि
मी तत्पदीं भ्रमतसें नमवून माथा !

तुफानांतील वारा

कमलविभूषित तडागतीरीं
मधुलीलारस वेडा मारुत
झोंबे लतिकामृदुलपल्लवा
जमवुनि मधुचोरांचि टोळी
गड गड गड रथ लोटित अपुला
कडड विजेचा चाबुक वाजवि
अवाचित संकट असलें देखुनि
होउनि सहसा स्मृती कशाची

परागगंधित शीतल नीरीं
होता कांहीं गात बागडत !
हळूच प्राशी सरोजासवा
धांगड धिंगा भारी घाली
तो अवचित घनराणा आला !
चराचराला नादें भ्रमवी
क्षणभर चकितचि होय वायु मनि
भारी धांदल झाली त्याची !

घावूं लागे सैरा वैरा
काय हरपलें कुणास ठावें
अति दुःखें सुसकारे सोडित
काय शोधितो न कळे मजला .

मुसळधार पाऊस कोसळत
मेघहि कर्कश नर्भी ओरडत
तरि न जुमानुनि असलीं व्यसनें
कोठें जातो वायु कळेना
कांहीं कालें वादळ सरलें
मारीत उड्या हासत खिदळत
वायु विचारा बहु दमलेला
अश्रुबिंदु तै टपटप गळले

मंचि अभागी एक जगांत
नैराश्यें मम अंतर कढतें
लोक दुजे असतिल सौख्यांत
पण तें कुठलें हा वाराही

काय प्रियकर त्याचें गेलें ?
पिशापरी थैमान घालित
देवा ! अपुलें तें गमवोनी
पिशाच होउनि दग्ध जीवित

हीच काय तव असे वासना ?
दुःखाश्रूंच्या दुस्तर डोहीं
जा ! जा वायो ! आकाशांत
त्या गाण्याला मीही एथुनि

इकडुनि तिकडुनि वेडा वारा
तें शोघाया वेगें घावे
उन्मत्तासम चाले भटकत
असेल ठाउक त्याचें त्याला !

मधुनी मधुनी वीज कडाडत
तिमिर चहुकडे दारुण पसरत
घेत आडवीं तिडवीं वळणें
कारण त्याचें मज उमगेना
जिकडे तिकडे जलमय झालें
फेसाळुनि निर्झरगण घावत
एका झाडावर मग बसला
दुःख त्यास हें असलें कसलें ?

देवा ! होतों ऐसें समजत
जिकडे तिकडे शून्य भासतें
निदान जडतरि; होतों मानित
रढतो कढतो भमतो पाही !

फिरुनी नाहिंच काय लाभलें ?
होता, पण तें झालें व्यर्थ !
उदास अश्रू ढाळित नयनीं
कंठावें सर्वांहिं जगांत !—

कल्पनाहि ती सहवे न मना
कां करिशी रे विमग्न भू ही ?
शोकाचीं तूं गाणीं गात !
देतों अपुला सूर मिळवुनी !

ओढ्याची खळखळ !

जिकडे तिकडे अंधारानें
राज्य पसरलें भेसुर भारी
नांवहि नाही शांतिसुखाचें
किंकाळ्या फोडुनी भालुका गाजविती अवनी सारी !

आजूबाजुस काळा फत्तर
तुटके वरुनि कडे डोकावति !
झुडुप सानहि न हो दृग्गोचर
हिरव्या गवतांचे रे तेथें कुठुनि गालिचे मग दिसती !

हरिणांचीं चिमुकलीं पाडसें
या बाजुस केव्हांहि न फिरकति
क्रूर लांडगे अथवा तरसें
बुमाकूळ घालुनी भाग हा सारा खळबळुनी देती !

आशा ठेवुनि मेलेले किति
नाचति येथें भुतें होउनी
कर्कश भेसुर शब्द काढिती
तेणें ऐविल दन्या गुहा या सगळ्या जाती गजबजुनी !

अशा स्थळीं मी जन्म पावलों
परिस्थितीचीं भूतें पाहुनि
खुळाच पुरता भ्रांत जाहलों
रडत ओरडत इकडे तिकडे आहे धांवत दग्ध बनीं !

काटेरी म्रडकाळ खबदडी
तिध्यांत बसतो लपुनि कसातरि
भुतें लांडगे हेच मम गडी
त्यांच्या संगें भटकत आहे स्वच्छंदानें कुठें तरी !

वाट न दिसते पुढची कांहीं
 कोठें जावें मजहि न आशा !
 कर्तव्यच मज कसलें नाहीं
 जळक्या या रानांत राहतों शून्य गमंति मज दाहि दिशां !

आकाशांतिल गंगादेवी
 तुजवर वर्षी बिंदु आपले
 तिचा लाडका तूंच एक भुवि
 कोठें तूं ? मी कोठें ? सांगे काय जवळ मम तुज दिसलें !

त्या गंगेनें—पवित्रतेनें
 अश्रुजळानें तुज वाढविलें
 तिच्या लाडक्या गड्या ! तव मनें—
 काय घेतलें ? म्हणुनी माझे पाणी तूं रे मागितलें !

पाणी अमृत स्वर्गगेचें
 काळकूट हें माझे दुसरें !
 सेवन करितां अल्पहि याचें
 कांति हरपुनी वाळुनि जाशिल खुळ्या ! त्वरित तूं हेंच खरें !

सोड ! सोड तो हेतू सारा
 जा ! जा एथुनि शीघ्र कुठेंतरि !
 मलाहि जाऊं दे परभारा
 रडणें हंसणें वद केव्हांही एक कसें होईल तरी ?

आनंदें तूं स्वर्गी जावें
 कदा बोलवीं परंतु न मला !
 स्वशाल तूं स्वेच्छें हांसावें
 मला रडूं दे पिशाचसंगें भटकत ढाळित अश्रुजला !

कां ? तें न पुसें ! दुःख मनीचें
सांगवे न मज तुला कदाही !
जा तूं भोगी सौख्य मजेचें
भटकत भटकत विलीन व्हाया शून्यांतरिं जातों मीही !

डास !

केर साचला बहु खोलीभर
वरहि घरोसा फार मातला
किती जळमटें लोंबति खालीं
त्यांतच पडलों तसाच मळकी जुनी हांतरी पसरून !
खालीं वरती आजूबाजूस
उदासनिता नांदे दारुण
उदास अंतर, उदास विश्वाहि !
फसातरी मी रात्र कंठण्या पडलों डोळे झांकून !

बाह्य उपाधी होतां दूर
तंद्री लागूनी गुंग होय मन
स्पृती होउनी पूर्वस्थितिची
प्रबळाश्रुंनीं दृष्टी भरली कसें कसेंसें होऊन !

स्वर्गां जाउनि कल्पलतेच्या
फुलांतला रस जो प्राशन करि
तो मी सांप्रत विधिघटनेनें
पडलों आहे कोठें न कळे, पुरा पुरा झालों दीन !

कोठें ती स्थिति ? कोठें ही स्थिति ?
कशास कांहीं मेळ असावा !
हाय ! हाय ! ही काय दशा मम !
अवचित गेली प्रणयरूपिणी प्रिया मला कां सोडून !

असो ! असो तो विचार दुःखद
 सुखद संगतिस्मरण करून
 तद्गुणचिंतनिं गुंग होउनी
 घ्यानीं आणुनि तिचे मधुस्मित जातों विश्वा विसरून !

गुड् ! गुड् ! गुड् ! गुड् ! अरे काय हें !
 स्वर्गातिहि ये नरककीट हा !
 जा ! जा परता ! हो दूर कसा !
 पहा प्रिया ही, बोलूं दे मज एकतरी तिजसह वचन !

ये, ये सखये ! जवळ ये अशी !
 आजवरी होतीस कुठें वद ?
 दूर दूर कां अशी राहसी !
 गुड् ! गुड् ! गुड् ! गुड् ! जा रे अधमा ! काळें कर जा एथून !

प्राणेश्वरि ! अनुराग गाढ मम
 ठाउक असतां तुला निष्ठुरे !
 घ्यावी गमली काय परीक्षा ?
 गुड् ! गुड् ! गुड् ! गुड् ! कां रे नीचा ! त्रासविसी बटवट करून !

पुरे ! पुरे हें रडणें आतां !
 जाउं नको मज पुन्हां सोडुनी
 ये ! ये मज ते अश्रु पुसूं दे
 गुड् ! गुड् ! गुड् ! गुड् ! जा रे दुष्टा ! नरकीं बस मुख खुपसून !

आली ! आली ! पसरुनि करयुग
 आलिंगाया जवळ लाढकी
 अहा ! काय हें भाग्य अतुल मम
 गुड् ! गुड् ! करुनी तों वैऱ्यानें मला दंशिलें कडकडून !

सुखस्वप्न तें हाय निमालें !
 हृदयदेवता गुप्त जहाली !
 मंदभाग्य मी खराखरा जगिं
 अंधकार बाहेर आंतही दारुण गेला व्यापून !

अहो ! कुणी तरि या डासाला,
 करा खळाला कठोर शासन !
 रुचिरप्रभ रत्ने भरलेलें
 आकाशाचें अंगण त्याला खेळाय मी देईन !

डाकवाला !

लहानशी पिशवी चमड्याची
 गळ्यांत अडकवुनी डौलानें
 दूत यमाचा, स्वर्गसुखाचा
 रडवीं हंसवीं पत्रवाहका ! कर जा तूं अपुलें काम !

अर्धावृत भू तेजास्तिमिरे
 सुत्रा हलाहल समुद्रगर्भी
 कंटक मधुसौरभ्य गुलाबा
 परंतु हींही या तव पिशवीपुढें वाटती मज तुच्छ !

कुणास हंसवित, कुणास रडवित
 करित कुणाला उत्कंठित बहु,
 जाळित पोळित हृदय कुणाचें
 गाढनिराशाकूपीं कोणा ढकलित जा तूं स्वच्छंद !

विद्युत्पतनें जाळी नवतरु
 करकावर्षाणि छिन्न फुलें करि

लताकुंज मधुजलकणसेकें
नाचवि ढोलवि घनराणा तो, तसाच तूंही अससि गढ्या !

वनराजि हंसे वसंतागमें
तशीं तुजमुळें कितीक सदनें;
कुठें उद्भवे दीर्घ क्रंदन
वर्षाकालीं देत हुंदके अश्रु ढाळितें गगन जसें !

प्रेमाचे संदेश पोचवुनि
दग्ध मना उज्जीवन देसी
अश्रुसिक्त त्या प्रणयपत्रिका—
माग्यवान तूं ! धन्य स्वरा ! कीं तुझ्याच करिं येती आधीं !

दुःसह विरहें फिकट जहाले
त्या कोमलमधुकपोलभागीं
स्मितच्छटा झळकतां अकस्मात्
बघसी प्रियसंदेशहारका ! तूंच; तूंच त्या कारण ही !

गभीर सरिता, प्रचंड पर्वत,
कितिक योजनें माळ आढवा ! —
तरीहि सखया ! पत्रवाहका
वियुक्त हृदयां एक कराया समर्थ भुवनीं तूं एक !

सुखदुःखाचीं सूत्रें हातीं
घरुनी विश्वाला चाळविशी
काय थोरवी तुशी वदावी !
धन्य अससि तूं कीं निंद्य पुरा, हें कांहीं न मज पण कथवे !

धन्यच अथवा ! कीं प्रिय सखिचीं
लिहिलेलीं मधु मुडुल करानीं

पवित्र पत्रे तुवां आणिलीं
तीं स्पर्शाया भाग्य कुणाचें या जगतावर मजवीण !

व्यवसायीं या कितीहि पातक
असो, घाल तें माझ्या मार्थीं
परंतु दे दे नित्य आणुनी
गोड सखीच्या गोड हातचीं गोड गोड पत्रे मजला !

हृदयभेदन

जाती धावत शैल-निर्झर वनीं स्वेच्छें सरित्संगमा
देती पुष्पलता खुशाल तरुला विश्रब्ध आलिंगन
विद्युन्मेष मिळून रम्य करिती व्योमांगणीं नर्तन
स्वैरालाप सरोजिनीसह सदा चाले अलीचा पहा !

तारा आणि विधु प्रशांत गगनीं गातात गीतें किती
चंडांशु प्रणयच्छटा उमटवी गालीं उषेच्या नव
वायूची लहरी करी हितगुजे शैलासर्वे सर्वदा
पद्मे हीं हंसती क्षणांत रुसती प्रेमें तडागावरी !

विश्वांत प्रणयी सुखें विहरती सर्वत्र ऐसें दिसे
प्रीतीचा सुविलास अप्रतिहत प्राणेश्वरी ! चालला
नाहीं होत कदापि लौकिकभयें प्रेमाश्रुसंरोधन
औदास्यें अथवा कधीं न दिसती निस्तेज हास्यच्छटा !
आनंदें उघडें करून हृदय प्रेयास आलापणें
स्वच्छंदें करणें विहार सखये सोत्कंठ त्याच्यासर्वें
प्रीतीचें फल काय याहुनि दुजे लोकांत आहे खरें
नाहीं प्रेयासि ! हाय ! हाय ! पण हें दैवांत माझ्या सुख
तूं माझी परि दैवदुर्विलासितें नाहींस माझी अतां
हा ! हा ! दृष्टिहि फेकणें तुजकडे चोरीच झाली तरी

प्रेमालाप तुझ्यासवें मग गढे कोठून व्हावा बरें
 स्पर्शाची तर आसही जळुनिया केव्हांच गेली असे !
 अंधारांत बसून नित्य करितों नेत्रांबुसंवर्षण
 हा दुष्ट व्यवहार अश्रुहि मला ढाळूं न देतो पहा !
 झालें शुष्क शरीर, दग्ध हृदयीं शोकानलें जाहलें
 उत्कंठा पण गे तुझ्याविषयिंची आहेच ही वाढते !

तो काल !

होता डोलत इंदु अंबरिं, हंसे ज्योतिष्मती यामिनी
 गाणीं मंजुल गात गात विहरे सोत्कंठ तारागण
 वाहे कैरवसौरभाकुल अहा ! सानंद मंदानिल
 कांतासंगतकोकिलस्वनभरें व्यापून गेलें वन !
 वेढोनी दयितास गाढ लतिका प्रेमाश्रु ढाळी किती
 हास्याच्या लहरी सरांत उठती हें चित्र पाहोनिया
 आशा प्रेम कुतूहल प्रगटवी तो काल सर्व स्थलीं
 प्रेयश्चितनिं मीहि गुंगुनि तदा होतों सुखें क्रीडत !
 तो वासांतिक काल सुंदर परी गेला अकस्मात् कसा ?
 हा ! हा ! सर्व जगास आज सहसा आली कशी रुक्षता !
 इंदू, तारक, वायु, कोकिलरव, प्रेमाश्रुवर्षीं लता,
 अध्यापी दिसती जगांत, पण ती जादू कुठें नाढळे !
 विश्वाला रमणीयता अजवरी आली प्रभावे जिच्या
 होती वर्षित नित्य नूतन सुधा माझ्यावरी जी स्मितें
 ती तूं प्रेयसि ! आज नाहिस इथें विश्वैकसंमोहिनी
 सांगें रंजनशालि हें जड जगत् होईल कैसें मग ?
 होता आजवरी वसंतचि जगीं, तूं माघवी देवता
 दृक्पातें तव तारका निपजल्या शून्यांबरींही किती !

या दावानलधूसरा दशदिशा झाल्या पहा सांप्रत
व्योमीं हे भरले स्फुलिंग, म्हणती वेडे त्या तारका !

शुद्धे ! या नयनास गोचर कधीं तो काल होईल का !
माझी होशील काय तूं ? — पण गडे नाहीस माझी कदा ?
तूं माझीच ! पुनः पुन्हाहि म्हणतो माझीच तूं शोभने !
देवी ! या तव तीव्र दीर्घ विरहे झालों परीं गे पिसा !

मूक गायन !

तारांच्या मृदु हास्यरश्मिवरुनी आली इथें शांतता
दिव्यप्रीतिसुधातुषारकणिका वर्षीत सर्व स्थलीं
हर्म्याग्रावर बैसुनी सखिसर्वे दृष्टी नभीं लावुनी—
मी त्या शान्त निशीथ कालिं रचिलीं अव्यक्त गाणीं किती !

नक्षत्रावर लाविले नयन मी, माझ्यावरी देविनें
गेलाला काल असा किती झरझरा याची स्मृतीही नसे !
सारे विश्व च वाटलें मज तदा माझ्यांत सामावलें
दिकाला विसरूनियां क्षणभरीं झालों अनाद्यंत मी !

गातां तें नव मूक गायन नुरे तेव्हां अहंभावही
व्योमस्थ ग्रहपंक्ति मत्पदतळीं लोळावया लागली !
अंगीं रोम थरारुनी जवभरें नेत्रांबु वाहे किती
तें धावून सखी मला निजभुजीं देई दृढालिंगन !

व्यक्तांतून सुखप्रमत्त शिरलों अव्यक्तिं मी तेधवा
अव्यक्तांतिल रम्य सार धरिलें तें बाहुपाशीं गुंदा !
स्वर्गगापुलिनांत हासत जवें देवीसर्वे चाललों
तारारूप धरून सुंदर अम्हीं केलीं किती नर्तनें !

तेजोगोल अनंत ताल धरिती अव्यक्त गाना मम
 आनंदाश्रु गळून पूर चढला मंदाकिनीला महा !
 त्या कार्लीं लय पावलों उभयतां विश्वांत आम्ही अहा
 किंवा विश्वच आमुच्यांत, न कळे झालें कसें काय तें !

तूं !

नवेंदुकलिका नर्भीं पसरि चारुहास्यच्छटा
 अहा ! दिसति कौतुकस्तिमितलोचना तारका !
 परागकण फेकितो सुरभिशीतमंदानिल
 प्रमत्त जन डोलती भ्रमरमंजुगुंजारवें
 तुझ्या विमल दृष्टिचा प्रचुर दिव्य आलोक हा
 तुझे मृदुल लज्जित स्मित इथें तिथें नाचतें !
 त्वदीय मधुरालसोच्छ्वसनगंधरेणुव्रज
 भरी भुवनिं देवि ! हा अनिल गात संगीतिका !
 गढे ! जनन पावला तवाचि कंठिं वीणारव
 निनादमय अंबरा करि निज प्रभावे पहा !
 मनोज्ञ तव रूप हें धरुनि सृष्टि सारी कशी
 अहा ! मम विलोभना झटत आज जीवेश्वरी !
 मनीं वससि तूं सदा सुमुखि ! तेंवि बाहेरही
 नसे तुजविणें दुजे किमपि सर्व विश्वां प्रिये !

सायंप्रसंग

संध्यारविच्या मृदु किरणांनीं रंजित नभ झालें
 लज्जित यौवनवतिच्या गालासम मोहक गमलें !
 जरतारी नव शालु नेसुनी सरिता ही चाले
 लाजत लाजत हळूच हासत करित किती चाले !

कलकल नादें गात गात ती प्रेमाचीं गाणीं
या भूमीवर मधुनंदनवन मूर्तिमंत आणी !
शारदीय इंद्रुच्या करांतिल मधुर सुधाधारा
खेचुनि नीरस भूप्रदेश ही आर्द्र करी सारा !

मधुमासांतिल विकचकमलमधुसौरभ आणोनी
विषण्ण हृदयां पहा पहा ही टाकी हंसवोनी !
बघुनि ललितगतिविलास कुतुकें स्तंभित होऊन
तटतरुजाजी उभीच राहे विसरुनिया भान !

मीही मुग्धासम तीरावर होतो किति वेळ
मूर्तामूर्तहि विविध कल्पना करिती मनिं खेळ !
परंतु अरसिक भानू गेला तोंवर अस्तास
भीषण तिमिरे पूर्ण व्यापिलें सर्वहि जगतास !

निरुपायें मग घरीं परतलों स्वर्गच सोडून
एकांतीं तर भारिच झालें मानस निर्विण्ण !
आद्यंतीं तम, मधेंच दिसतो तेजोलव नयना
कटु दुःखांचीं पुटें चढविलीं मानवसौख्यांना !

शोकक्रंदन असे सदाचें, केव्हां तरि हास्य
एथें तेथें चाले संतत दुर्विधिचें लास्य !
दुःखोच्छ्वासोद्भव झंझानिल वाहे जोरानें
पुष्पलतातरुवृंद ध्वंसुनि शून्य करी रानें !

कां हास्यांतहि औदास्याची छटा दिसे ऐसी ?—
उद्वेगीं कां विधि क्षेपितो प्रमुदित हृदयांसी ?
सुधाचषक कां विषप्रवाहीं जातो वाहून ?
या दुःस्थितिचें कारण सांगुनि देइल मज कोण ?

शून्याकाश

होता शोभत केधवा दिनमणी कांतिप्रकर्षान्वित
 केव्हां इंडुहि शारदीय अमृतोत्सेकीं मुदें डोलला
 संशांतप्रभ तारकाविलसनें भूषा कधीं पावलें
 केव्हां हें नभ जाहलें मधुवियद्रंगोर्मिघाताकुल !

श्यामांभोधरमालिका विहरलीं केव्हां जलोद्धारिणी
 संध्यारांजितशुभ्रमेघशकलें चारुप्रभ क्रीडलीं
 नाचे सुंदर इंद्रकार्मुक कधीं कौतूहलोद्दीपन
 केव्हां मंडित जाहलें गगन हें चंचत्तडिन्नर्तनें !

होत्या हासत गात अस्फुट कधीं दिव्यांगना गायनें
 प्रेमोद्दीपित लोचनांतुनि जलें संवर्षलीं केधवां
 दिव्यांचीं मधुचुंबनें घडुनिया दाही दिशा रंगल्या
 झालें विश्व समस्त निद्रित कधीं गुंगून वीणारवीं !
 आनंदैकनिधान तेंच नभ हें संशून्य झालें कसें ?
 शून्याचेंच पहा जर्गी पसरलें साम्राज्य सर्व स्थलीं
 आहे तीव्र चिताग्निधूम भरला फेकीत विश्वा तमीं
 हा ! हा ! धावति लोचनांतुनि कशा उष्णाश्रुधारा पहा !

माझीही स्थिति जाहली विधिवशें देवा ! कशी सांप्रत
 दग्धानंद मृताश शून्य हृदये शून्यांत मी राहतों
 हास्याच्या किरणावरी पसरला अंधार दुःखाश्रुचा
 प्रेमाच्या रमणीय नंदनवनीं दावाग्नि संचारला !

पुष्पांतिल सुगंध, वायुलहरी, कृष्णेंदुमंदप्रभा
 यत्नें आवरिताहे जाति सुटुनी हातांतुनी ज्यापरी
 माझे तें मजपासुनी निसटुनी गेलें पळोनी तसें
 आकाशांत अनंत दूर बसलें जाऊन ताच्यापरी !

जाते होउनि शीर्ण बाललतिका वज्राभिघाते जशी
माझे तें मजपासुनी हरपतां झाली तशी मत्स्थिती !
आहे सांप्रत गाढ नैश तिमिरे भूगोल हा झाकला
ती येईल कधी तरी नव उषा-आशाच नाही मज !

प्रेमाचे मधुराश्रु, रम्य हसितें, आनंदसंगीतकें
प्रेमाचीं रमणीय चाटु वचनें, विश्रंभसंलापही
नाहीं याविण अन्य हेतु धरिला ज्यानें कशाचा मनीं
तो मी सांप्रत हाय ! हाय ! जळतो आहे वियोगानलीं !

मुक्ता

यत्ने दुर्गम ते विशाल अचल प्रोत्तुंग उल्लुघुनी
गेलों बाहुबळें अनंत तरुनी चंडोर्मि उन्मत्तसा
नाहीं दारुण नक्रभीति धरिली प्रेमोत्सवें लेशही
सिंधूच्या तळिं जाउनी मिळविली ही चारु मुक्ता पहा !

प्राणाची परवा क्षणैक धरिली नाहीच नाही कदा
या मुक्तेस्तव संभ्रमें अजवरी केले अनंत श्रम
त्यांचें सार्थक होउनी विधिकूपें हातांत ही पातली-
ती माझीच अतां, तिचा मजविणें स्वामी न लोकीं दुजा !

रत्नांच्या मधुदामबंधनिं मुद्दे मुक्तेस या गुंफुनी-
कंठीं घालुनि मी विहार करितों स्वच्छंद कोठें तरी
तद्दिव्यामलरम्यकांति हृदयीं विस्तारतां माझिया
मी होईन अहा ! खराच सहसा प्रत्यक्ष देवापरी !

मुक्ते ! तूं असलीस सस्मित जरी वृक्षावरी लोळत
स्वर्गाचीहि मला क्षणैकहि कधी होणार नाही स्मृति !

स्वप्न

नंदनवनिंच्या दिव्यांनों !
 वासंतिक मधु मृदु वाता !
 शारदीय रजनीकांत
 कोकिलकूजित अलिगान
 दहा दिशांना घेऊन
 चटका लावुनि हृदयाला
 पळुनी सहसा जें गेलें

धरा धरा यत्ने त्याला
 होतों स्वस्थ इथें पडुनी
 दिव्य सुगंधी सुंदर तें
 बघुनि त्यास मी प्रेमानें
 नंदनवनगतसंगीतें
 जिकडे तिकडे दिव्यांच
 होतों गुंगत हांसत मी
 तें माझे कोठें गेलें

दिसलें कां तें कोणाला ?
 दया काय या दीनाची
 कुठें पहा तरि शोधून
 अश्रुविंदुमुक्तामाला
 पाहिन त्या डोळे भरुनी
 तें जर मजला लाभेल
 पग कुठलें व्हाया असलें
 हाय ! कधीही परि मातें

आकाशांतिल तारांनों !
 धावत सारे या आतां !
 रम्य उषा, अरुणहि शांत
 सुरेंद्रकार्मुकयुत गगन
 या रे सारे धावून
 हाय ! करुनि वेढें मजला
 तुम्हां कुठें कां तें दिसलें ?

द्या द्या माझे तें मजला !
 तों अवचित दिसलें नयनीं
 कांहि तरी उज्ज्वल होतें !
 अश्रु गाळिले मोदानें
 भरुनि टाकिलें गगनातें !
 झोत उसळती शांतीचे !
 अवचित पडलों कसा तमी !
 शून्यां हा ! हा ! कीं लपलें ?

द्या हो तें माझे मजला !
 कोणाला येत न साची ?
 द्या तें माझे आणून !
 वाहिन आनंदें त्याला
 हीच वासना एक मनीं
 भूचा स्वर्गच होईल !
 कसें मिळावें गेलेलें ?
 खरेंच कां मिळणार न तें ?

अनुताप

केलें आजवरी वृथा श्रम किती दुष्प्राप्यलामास्तव
वाणीही जडवर्णनीं शिणविली मुग्धापरी सर्वदा
विश्वांतील रहस्य गूढ हृदयीं नाहीं कदा आणिलें
आत्मत्वस्मृति विस्मरून रमलों द्वैतामर्षे कौतुके !

झालें विश्व किमर्थ हें उदित ? त्या कोणी कसे निर्मिलें ?
आहों आपण कोण ? काय अपुलें कर्तव्य लोकीं असें ?
विश्वाचा अपुला कसा नियमिला संबंध ? इत्यादिंचा-
एकांतीं बसुनी विचार कधिंही केलाच नाहीं पहा !

जाते जी घटकेंत लोपुनि उषा, किंवा क्षयी चंद्रमा
वृष्टी चंचल, अल्पजीवि कुसुमे किंवा दवाचे कण,
यांना पाहुनि मोहुनी भ्रामितसा मी डोललों हांसलों
त्यांचा नाश बघून हाय ! रडलों स्वच्छंद उन्मत्तसा !

या तारा गगनस्थिता न मिळती माला कराया मला
नाहीं हें रुचिरेंद्रकार्मुक कधीं हातांत येत त्वरें !
पुष्पांचें हंसणें, नवेदुकिरणें दावीं विणाया पट
ऐशी नित्य विचित्र हाव धरुनी मी यत्न केले वृथा !

मी ईशांश, जडांत काय रमण्या जन्मास आलों इथें ?
कां मी व्यर्थ विनाशि वस्तुवरती सारीं सुखें ठेविलीं ?
हा धिक् ! बैसुनि नित्य चंचल घनच्छायातलीं मूढसा
मी नैदाघ दिनेशभैरवकरीं संतप्त झालों पहा !

माझे भाग्यच थोर, कीं लवकरी शुद्धीवरी पातलीं
सत्याचा सहसा प्रकाश नयना झाला भला गोचर !
शांतीचा अमृतप्रवाहि पथ मी स्वीकारतो आदरें
चिद्रूपांत विलीन आत्मविजयें होईन कीं निश्चयें !

कवीचें आत्मसमाधान

गेलों दूर कुठेंहि, काय म्हणुनी व्हावें उदासीन मी
आहे काय इथें विशेष ? तिकडे आहे कमी कोणतें ?
स्वर्गगा, विधु हासरा, विमल हे तारेहि गानप्रिय
कोठेंही असणार ना मजसर्वें आनंदवात स्वयें ?

तेथेंही मज पाहुनी प्रिय उषा हांसेल लाजेल ना ?
मत्काव्यश्रवणास तो अरुणही प्रेमोत्सर्वें येइल !
यत्नें नूतन कल्पना जमवुनी आणील ना मारुत ?
श्रांतस्वांतविनोदना करिल हें आकाश दीपोत्सव !

ही चेतोरम दिव्य सृष्टि कविची मैत्रीण आहे खरी
जां कोठेंहि खुशाल, तेथ सरला राहील तैशीच ती
आत्मा नूतन, दिव्य दृष्टिहि जयां काव्योदयें लाधली
त्यांना शांतिसुखप्रमोद मिळतो सर्वस्थलीं सर्वदा !

चिरदुःखी !

कुठेंहि गेलों तरी कसें
कितिहि धावली ही रजनी
खळबळला जलनिधि भारी
भर्जित तरुला उडवाया
मृत आशेला फुलवाया
नैराश्यानल विझवाया
प्रबलाश्रुनदी अडवाया
दुःखाग्निज्वालाताप
स्वर्ग निरामय केवळ तो
हाय ! हाय ! परि मत्संगें
जाऊं कोठें ? काय करूं ?

सुख हतभाग्या लाभेल ?
तरि रवि तिज कां भेटेल
मेरुशिखरिं कां जाईल ?
मेघ कोणता वर्षेल ?
समर्थ कुणि कां होईल ?
जलद कोणता येईल ?
तट कोणी कां घालील ?
कुठेंहि तरि कां सोडील ?
तिथें कुणी मज नेईल ?
स्वर्ग नरकसम होईल !
शांति कशी मज लाभेल ?

दुर्विधि या हतभाग्याला छळीत आहे बहुकाल ?
देवा ! ने चरणाजवळी श्रमला भारी हा बाल !

काव्याचें रसवत्त्व

व्योमीं दीप्तिमयी विलासललिता या हासती तारका
किंवा चंचल ऊर्मिपंक्ति करिती लीलोत्सवा सागरीं
उद्यानीं कुसुमें लता, स्मितमुखी भार्या मुलें वा गृहीं
काव्याला रसवत्त्व पूर्ण दिधलें यांनींच आहे खरें !

प्रणयोद्धार

काव्यें आजवरीं कितीक कुतुकें वाचून मीं पाहिलीं
शास्त्रेंही पढलों गडे ! अनुदिनीं विश्रांति सोडोनिया
शब्दब्रह्म समस्त आजवरि मीं आलोडुनी टाकिलें
त्वन्नामाक्षरमाधुरी पण मला नाहीं कुठें लाधली !
वीणासंस्कृति, मंजु कोकिलरव, स्वर्गागनागानहि
केलें त्वन्मृदुरम्यमुग्धवचनें निःसार निःसार तें !
हास्यें लाजविलीं अहा ! तव सुधासंसिक्त इंदुप्रभा
शुद्धे ! देहलतेपुढें मग तुझ्या त्या कल्पवल्ली किती !
सोडोनी मलयाचला पवन ये त्वद्देहगंधस्पृहें
पाहाया तुजला अनंत जमती व्योमांगणीं तारका !
वाणी त्वद्गुणगौरवा बध तिथें पद्माकरिं भृंग तो
स्वर्गाये ! कमलावलीहि मधुर प्रेमाश्रु ढाळीतसे !
तूं आहेस तशीच ! सृष्टि भुलली आश्चर्य याचें नसे
दिव्ये ! रुक्ष अनंत विश्वपुलिनीं तूं एक मुक्ता खरी ☐
चेतःकुंजिं मदीय बैसुनि अहां ! मद्वाक्झरीस्पंदनें
लोकां मोहाविशीं जशी विधुकला रम्या नभोवासिनी ☐

शब्दसृष्टि आणि तूं.

शून्यां घावत शब्दसृष्टि अवधी होती पिशाचापरी
 चित्ताचा नव भाव रम्य तिजला व्यक्तीं न ये आणतां
 अर्थावीण मृतापरी दिसतसे निस्तेज अद्यावधि
 नव्योज्जीवन तूंच आज दिघलें देवी तिला निश्चयें
 प्रेमाश्रूंत करून मज्जन तुझ्या जीवंत ती जाहली
 तेजाचीं चढवी पुटें तिजवरी त्वद्दिव्य हास्यप्रभा !
 शुद्धे ! त्वन्मुखसंगमें उपजले बव्हर्थ तीच्यामधें
 आहे ही अनुभूति, कांहितरि मी नाही वृथा बोलत !
 होती आजवरी प्रगाढ तिमिरीं ही शब्दसृष्टी खरी
 तीतें प्रेमसुधांशुमुग्धकलिके ! व्यक्तांत तूं आणिलें !
 विद्युद्दीप्त मनोविकार सगळे आले पुढें मूर्तिमान्
 कोणाचा असला प्रभाव जगतीं आहे तुझ्यावांचुनी ?
 हीं प्रेमांबुतुषारसिक्त करिती लोकांस मज्जल्पनें
 मीं कांहितरि अर्थहीन लिहिलें वाचून तें डोलती !
 उन्मत्तासम बोललों पण गडे ज्ञातेहि होती खुळे !
 माझें क्रंदन रम्य काव्य म्हणुनी आनंद वाखाणिती !
 नाही छंदहि तो, कुठून यमकप्रासादि येती तिथें ?
 भाषेचें ललितत्व पादतलें मीं केव्हांच संमर्दिलें !
 जीं वाहून तथापि शब्दकुसुमें निर्माल्य झालीं तुला
 प्रेमानें रसिकाग्रणीहि धरिती तीं आपल्या मस्तकीं !
 याचें कारण काय तें समजुनी केव्हांच आलें मला
 हा साराहि तुझा प्रभाव ! कळते माझी मला योग्यता
 व्योमांतून यदा नवांबुकणिका कादंबिनी वर्षते
 डौलें निर्जल शैलनिर्झर तदा माळावरी गर्जती !

माझा भाऊ

बंधो ! मेलन आपलें पुनरपी होईल केव्हां बरें
दृष्टी लावुनि तन्मुखावरि पुसें मी शोकरुद्धस्वरें
तेव्हां सोडुनि दीर्घ निश्वसन तो निर्विण्णभावे महा
पाही शून्य नभीं उदश्रुसरिता तों लोटली दुर्वहा !

यत्नें आवरुनी विकार सगळे बोले तदा वैखरी
“ भेटूं आपण त्या तिथें पुनरपी नक्षत्रकुंजांतरी ”
तेव्हांपासुनि हाय ! गाठ पडली त्याची न भयावधि
व्योमीं नित्य विलोकितों पण दिसे तेथेहि ना तो कधीं !

मनुष्याची परतंत्रता

आहे कंटकिता गुलाबकुसुमा कां एवढा सौरभ ?
कां कोणासहि वाटतें करिं तथा यत्नें धरावें असें ?
जाते दृष्टि रजःकणांहिं फुटुनीं हा ! हा ! तथापी कसे
भुंगे केतककाननांत पडती जाऊन वेड्यापरी ?

होवो दग्ध वपू पतंग पण तो दीपावरी झेपतो
जावो प्राण सुखें, कुरंग न परी सोडी मृगांबुस्पृहा
चालोनी खडकाळ मार्ग पडती खान्या समुद्रामर्धे
सांगा हो सलिलप्रवाह पण हे न स्तब्ध कां राहती ?

कोणी काळकुटास हाय नकळे माधुर्य ऐसें दिलें ?
कां डोळेहि मिटून दुःखचषक प्राशावया लागतो ?
जाणोनी व्यसनांत पाउल रुते तो ये न काढावया
कां जाळें विणुनी स्वतांच मनुज प्राणा करी बंधन ?

आहे ज्ञान, ' असें नको ' मन म्हणे, अश्रूहि टाळी जन
त्याच्या हातिं नसे परंतु सुटणें त्या तीव्र दुःखांतुनी !

भूगोल त्यजुनी कुणीहि न कदा मेघावरी बैसती
तारे कोसळुनी क्षणांत मुकती रूपद्युतीला पहा !

आहे हा परतंत्र मानव पुरा, त्याचा न तोही कदा
विश्वाचा अधिप प्रमत्त असला सैतान आहे कुणी !
शांति-प्रेम-सुख-प्रमोद-लवही त्याला न केव्हां स्वपे
प्रेमाच्या शिशुला उगाच भिववी बागूलबावापरी !

ठेवी लोंबत अर्धदग्ध मनुजा आशानिराशांतरों
त्यांचें कंदन ऐकुनी खदखदा सैतान तो हासतो !
हास्याच्या रुधिरप्रसक्त करुनी तो रौद्रमुंडावली
कंठी घालुनि नाचतो थयथया सर्वत्र उन्मत्तसा !

त्याच्या या जुलमांत होरपळुनी गेलें जगत् सर्वहि
माझी काय कथा तिथें, विफल कां मी शाप देतो त्या
ज्यानें अंबरचुंबि पादप किती स्वेच्छाक्रमें जाळिले
त्याला काय विशुष्क हीन दुबळें हें बाभळी रोपटें !

उपचाराचें प्राबल्य

आहे एक मनांत, तेथ भलतें दावावया लागतें
तो मोठा हतभाग्य, सर्वच परी आहेत लोकीं तसे !
उद्यानीं जळती मढीं, विकसती पुष्पें स्मशानीं नवीं
तेथें सृष्टि समस्त होय उलटी आदर्शविंबापरी !

अश्रूंचा प्रबलौघ आवरुनि ये जोरांत हांसें वर
फल्गूचा जलबिंदुही अजवरी आहे कुणी चाखिला !
क्रोधोच्छ्वास करून संयत नदी प्रेमाश्रुची लोटते
आहे वाहववान्हे सिंधुगत तो कोणीं कधीं पाहिला !

कां लोकीं उपचार-बंड इतकें सांगा असे माजलें
 कां आचाररुचींत भेद इतका होतो ? कुणाच्या बळें ?
 आहे काय जनस्वभावच असा सर्वत्र घाणेरडा ?
 कीं कोणी तिसराच दुष्ट छळितो ? तो कोणं आह बरें ?
 नाहीं आत्मिक धैर्य, नीतिबलही वागोत कैसेहि ते
 धीरांनीं पण निंथ रूढिस पदीं संचूर्णिलें पाहिजे
 आहे आंत जसें तसेंच दिसणें, हें केवढें भूषण !
 धिक् ! धिक् ! दुर्बल आत्मवंचक जर्गी कां माजले पोळसे ?

डबक्यांत पडलेलें फूल.

किती किड्यांनीं बुजबुजलेलें
 डबकें घाणेरडें माजलें
 आंतिल पाणी सारें कुजलें
 दर्प त्याचा दूर दूरही फिरवी डोकीं सर्वांची !
 नाक धरोनी घट्ट मुठींत
 निरुपायें मी होतो हिंडत
 तरीहि कळमळुनी पोटांत
 ओक ओकुनी तुटुनि आंतडीं व्याकुळ झाला मत्प्राण !
 दिव्य गंध तों अवचित आला
 रोमांचित मम देह जहाला
 अननुभूत हर्षा भर चढला !
 काय असे तें पहावया मी वळवियली तिकडे दृष्टी
 अहा ! कथूं आश्चर्य काय तें
 कल्पलतेचें सुम तें होतें
 सौंदर्यानें भरित जगातें
 फेकित हास्यप्रभा खालतीं होतें उतरत मौजेनें !

तेव्हां वेडा झालों क्षणभर
 झेलाया त्या धावत भरभर
 गेलों पसरुनि मी दोन्ही कर
 पहात वरती थेट पोंचलों अगदीं डबक्याच्या काठीं

पुढें बघत तों समोर डबकें
 घाण त्याची वर्णू न शके
 जवळ त्याच्या पशुही न टिके
 पण हा दैवा !—सैताना रे ! काय निर्दया हें केलें !

डोलत डोलत गरगर फिरत
 फूल रम्य तें हांसत हांसत
 पडलें अवचित त्या डबक्यांत !
 किडे अधाशी क्षणांत चढले झरझर त्याच्यावर सारे !

मुखें उघडिलीं अपुलीं कोणीं
 टाकणार ते फुलास भक्षुनि
 तों मी कर्कश हाक फोडुनी
 उढी घालुनी पोहत पोहत त्या पुष्पाजवळीं गेलों

हातीं प्रेमानें तें धारिलें
 एकवार सोत्कंठ चुंबिलें
 माझ्या हृदयीं त्यास लपविलें
 तों झालेले निराश सारे किडे तुटुनि मजवरि पडले !

लचके लचके माझे घेउनि
 अर्धा केला जीव त्यांनीं
 हळू हळू निशक्त होउनी
 गेलों मी त्या पुष्पासंगें पूर्ण बुडोनी डबक्यांत !

अहो किड्यांनों ! खुशाल सर्वहि
खाउनि टाका माझी तनु ही
पण त्या पुष्पाचें दर्शनही
आतां नाहीं तुम्हां व्हायचें, विसरा ते सारे मांडे !

आशा—निराशा

निळ्या बिठान्यावर बसुनी	गाती तारक नव गाणीं
मल कसलाही	
तेथें नाहीं	
मिळेल का मज अशी स्थिति ?	पण कुठली सोडिल नियती !
फूलपांखरें बागेंत	उडती फिरती मौजेंत
श्रमवीं चिंता—	
लवहि न चित्ता	
मिळेल का मज अशी स्थिति ?	सोडिल पण कुठली नियती !
पद्मवनीं भुंगे रमती	आभिनव सुरुचिर मधु पीती
कमलदलांवर	
झोंपति निर्भर	
मिळेल का मज अशी स्थिति	सोडिल पण कुठली नियती !
लतिका किसलयिं हिमकणिका	चकचकती भुलविति रासिका
रत्नें सुंदर	
तुच्छ खरोखर	
मिळेल का मज तंशी स्थिति ?	सोडिल पण कुठली नियती !
हंसरें फल गुलाबाचें	शिरोविभूषण सृष्टीचें
हासहासुनी	
डोलवि अवनी	
मिळेल का मज तशी स्थिति ?	सोडिल पण कुठली नियती !

श्लोक

होतां मार्दव, चारुता शुचितमा कोठोहि दृग्गोचर
 त्यासाठीं मन बावरून बनतो मी शुद्ध वेदापिसा !
 आशा आणि फलांत फारच परी आहे जर्गी अंतर
 नैराश्ये म्हणुनीच चित्त कढते, वाहे नदी अश्रुंची !

खरी उन्नति

झाडें भूंतुनि वाढती झरझरा, होतात मोठी किती
 जाती भेदुनि मेघमंडळ गिरी उत्तुंग उत्तुंगसे
 ओढे चंचल वा प्रचंड सारिता खाली सदा घावती
 मेवांचे कण अंत्रांतुनि पहा येतात या भूवरी !
 नाही उन्नतिचें स्वरूप ठरलें वाहेरुनी एकलें
 स्वार्था सोडुनि साधणें जगतिचें आनंदसंवर्धन
 आहे मूढ समाज, दृष्टि बहुधा त्याची भ्रमें झाकते
 वेडे जीस अधोगती समजती, ती कीं नसे उन्नति ?
 केव्हांही करिती विचार न मनीं, शक्तीच ती ज्यां नसे
 ते बेलाशक आपलें मत पहा देती हवें त्यावर !
 त्याला काय विचारशील मनुजें भ्यावें अजाणापरी ?
 कोणी कांहीं ह्मणो, स्वतांस रुचला तो आचरावा पथ
 सिंधूला भरती चढे किती तरी, होते पुन्हां ओहटी
 माना लोकमता तसें, न पळही त्याच्यावरी विश्वास
 ज्याला आज समाज घेउनि शिरीं नाचेल आनंदुनी
 क्रोधानें तुडवील त्यासच उद्यां उन्मत्तसा खास तो !
 जो लोकप्रियतेस होइल वश, भ्रंतींत तो गोंविला
 वागावें व्यवहार तुच्छ करुनी प्राज्ञें विवेकें सदा

निंदो कोणि ह्मणो कसेंहि, तिकडे केव्हांहि पाहूं नये
लोकांच्या शिरिं पाय देउनि सुखें स्वर्गांत जा चालत !
निंदा जे करितात नित्य, करुं द्या निंदाच त्यांना सदा
खातेऱ्यातिल सूकरा प्रिय कधीं होईल गंगारस
ज्याचा जो असतो स्वभाव, करितो तो त्यापरी वर्तन
त्यांचें दुष्फळ भोगितील खल ते, कां त्याकडे पाहतां ?
जे येतील तुझांबरोबर सखे येवोत ते बापडे
तुम्ही मात्र मुळीं क्षणैकहि कधीं धांवूं नका त्यांस्तव
वेगें गर्जत अंबरांत पवन स्वच्छंद जेव्हां फिरे
तेव्हां शुष्क तृणें कितीक उडुनी येती पुन्हा खालतीं !
या हो ! वासवचापदांडिं वसुनी सर्वास मीं बाहतों
मत्संदेश कळावयास सकलां मेघांस मीं प्रेरिलें
विद्युत् कोसळतां कडाडत जवें व्योमांतुनी निर्घन
प्राणां हांकुनि तेथ ठेवि तिज जो, होईल तो उन्नत !

समाज आणि व्यक्ति

पोरें नाचत होति बालिशपणें स्वच्छंद जीं एकदां
त्यांना दाढि मिशा फुटून बनलीं तीं थोरलीं माणसें !
ज्ञानाचें भरपूर माप पदरीं घेती वयोवर्धनें
कोणाहीवर तोंड टाकिति पुढें उन्मत्त कुत्र्यापरी !
सर्वांहून खुशाल कीं समजती जे शाहणे आपणां
ऐशांचीच जगांत आज भरती आहे, कुठेही पहा !
त्यांचा संघ जिथें तिथें जमुनि हे रानांतले लांडगे
शांतीचो मृग-पाडसें करकरा चावोनिया टाकितो !
भोळे पूर्वज वागले न कळतां, यांनाहि जें आवडे
तेथें वास्तविक प्रकार दुसरा नाहीच मौख्याहुनी

यांना वाटतसे परी न अपुलें अज्ञान आहे असें !
 कां कीं संघबल प्रचंड असतें त्यांच्याकडे सर्वदा
 कांहीं दिव्य अपूर्व तत्त्व पुढती कोणी कधीं आणिलें
 हें यांना कळतें न नीट, न चढे वृत्ती मनाची तिथें
 ज्ञानाचा अधिकार सर्वहि परी त्यांनाच देवें दिला
 त्या जोरावर नाक मोडुनि तथा गर्वाधि धिक्कारिती !
 एकांतीं बसुनी विचार करुनी जें सिद्ध केलें मत
 तें जातें सहज क्षणांत उडुनी वाऱ्यावरी पर्णसैं !
 जी सत्ता तुडवी शहाणपण ती मानील कोणी बुध
 बोलो कांहीं समाज, मान हृदया ! जें आपलें तें खरें !
 तूं जें शांतपणें मनीं ठरविलें, धिक्कारिलें तें कुणी,—
 त्याची कीं व करून वाग तुजला स्वेच्छें जसें आवडे
 ज्यांनीं फूलच पाहिलें न दुसरें धतूरपुष्पांविणें
 त्यां झाली प्रिय मालती न म्हणुनी ती तुच्छ होते कशी !
 लोकांतील सुधारणा घडतसे व्यक्तीमुळें सर्वदा
 एकाद्यासच लाभतो चुकुनिया स्वर्गाय संदेश तो
 अज्ञांना पण नेहमींच सहसा वाटे कसासाच तो
 अंधारांतिल दृष्टि जाय दिपुनी दिव्य प्रकाशें जशी !

अणु

सूर्याचा कर एक बारिक पडे खालीं झरोक्यांतुनी
 होता एक तयांत नाचत अणु स्वच्छंद कैसा तरी
 खेळे त्या किरणांत तोंवर दिसे नेत्रास सुस्पष्टसा
 गेला बाजुस तों कृठें हरपला पत्ताच, त्याचा नसे !
 आला एक अणू दुजाहि तिसरा दिव्य प्रकाशांत त्या
 ते सारेहि किती चक्राकत तिथें होते सुखें खेळत

गेले तेहि हळूहळू निघुनिया अल्पावकाशीं कुठें
 आले तेथ पुन्हां अनेक अणु, हे सारेच होते नवे !
 आले कोठुन एथ एकदम हे गेले कुठें नाकळे
 हा ! हा ! निश्चित आमुचीहि सगळी आहे अंशीच स्थिति
 येतो कोठुनि, ओढल्यापरि पुन्हां जातो कुठें गूढ हें
 भीतीनें म्हणुनीच नित्य अमुचें काळीज होतें द्विधा !

गुप्त स्वर्ग

जा कोठेहि जगांत नित्य दिसते सर्वत्र हास्यप्रभा
 दुःखाचें वर अभ्र येत पण तें अल्पावकाशीं पळे
 जाते धूम्रशिखेपरी क्षणभरें निर्विण्णतेची छटा
 दुःखाची रजनी न जाय सरुनी तों रम्य येते उषा !
 एका कांहिंहि, माधुरी कितितरी येईल कार्नी पण
 प्रेमाचीं वचनें पहा तरि जर्गी थोडीं न कीं चाललीं !
 नाहीं हो पण भागणार वरच्या कर्णेद्रियें केवल
 गुप्त स्वर्ग उगाच काय भलत्या हातांत येतो असा ?
 कांहिंही निरखा, दिसे चतुरता तेथें विधीची किती
 जों जों नीट पहाल होतिल तशीं गूढे किती मोकळीं !
 नाहीं दिव्य हिराच केवळ, तसा तो कोळसाही असे
 ज्या धर्मे सुरवल्लिपुष्प घडलें, त्यानेंच हा धोतरा !
 झालें वाळुनि कोळ, फूल पडलें तें खालती वायुनें
 तेथें सुंदर रोपडीं चिमुकलीं वाढून आलीं पुढें
 दुःखां तो रडतो फुलास्तव, हसे रोपे बघूनी सुखी
 स्वर्गीं वा नरकीं स्वतांच पडती जाऊन सारेजण !
 सार्धे फूलहि एक, पान हिरवें प्रेमें जरी पाहिलें
 होतो रम्य सुखप्रवाह हृदयीं बाहेरही वाहता

ओढ्याची झुळझुळ, त्यांतिल तृणें खालीं वरी नाचतां
जो पाहील विमुग्ध दिव्य नयनें न स्वर्ग कों त्या भिळे ॥

आहे स्वर्ग इथें-घरांत अमुच्या, तो गुप्त झाला पण
हा निंघ व्यवहार, खेळ सगळे त्याचेच हे चालती !
थोडा कोणि नसो समीप दुसरा, होतो कसा मानव—
येतां कोणि तिजा, क्षणांत बसते वेडी तिथें सभ्यता !

अन्यांला भिउनीच पूर्ण खुरटीं झालीं मनें आमचीं
खोटी भीति धरून हाय ! मुकलीं सौख्यास सारेजण !
सर्वांना मनिं वर्तन प्रिय गमे, तें निंघ कां जाहलें ?—
त्यांच्याशीं पण काय काम अपुलें ? जाओत मार्तीत ते

आहे हा व्यवहार-सभ्यपण हें लोकांतला रौरव
त्या पार्यां तुडवून दृष्टि अपुली फेका जराशी पुढें
स्वर्ग ! स्वर्ग ! सुरद्रुम्यकुसुमीं या भूतला झांकिलें !
आहे हांसत तेथ कोण बसलें !— तुम्हींच तें ओळखा !

गिधाड

एका भेसुर मसणवटींत
धूर मढ्यांचा लागलागुनी
करपटलेल्या काळ्याठिकर
जीर्ण बाभळीवरी एकलें गिधाड होतें बसलेलें

मान करोनी उंच पुनरपी
अडवी तिडवी मोडमोडुनी
इकडे तिकडे पाहत पाहत
फडफड करुनी पंख, धावलें सरसर शून्याकाशांत !

धन्य ! धन्य तूं ! गड्या गिधाडा
 मार भरारी जा जा वर वर
 जग हें सारें मूढ पातकी
 धिक्कारुनि त्या लाथ मारुनी जा गगनीं—जा स्वर्गांत !

जगास कंटाळुनि वैतागुनि
 होतो मटकत कुठें तरी मी
 जिकडे तिकडे घाण साचली
 फुलांत कीटक, कलंक चंद्रा पाहुनी भारी हळहळलों !

पाविऱ्याचें नांवच नाही
 गटारांतले किडेच सारे
 स्वपसुनि घाणित तोंडें अपुलीं
 गंगेला मनसोक्त निंदुनी दुरदुरती वेडुक धिक् धिक् !

त्या अन्नमांचा—निर्लज्जांचा
 वाराहि नको मज लागाया
 म्हणुनी आलों इकडे त्रासुनि
 तूं तरि मजसम गड्या गिधाडा ! भेटलास मज खल वैरी !

आहे घाणेरडें जग, परी
 सोढायाचें बळ मज नाही
 तूं तरि दिससी तसें समर्थ
 जा, जा व्योमीं उंच उंच जा ! खालीं येऊं नको पुन्हां !

गेलें गेलें उंच किती हें
 धन्य गिधाडा नमो नमस्ते !
 जा—जा वर, हो विलीन शून्यां
 सुटलेंस गड्या, पण मी बसलों इथेंच चिकटुनि काय करूं ?

अरे काय हें पण मी बघतो ?
 सरसर कां हें ओलें खालीं ?
 हर हर ! मी स्वप्नांत तरि नसे
 सडक्या कुऱ्यांच्या प्रेतावर गिधाड उतरुनि तें बसलें !
 कुचक्या त्या मासांत मजेनें
 खुपसुनी अपुली चोंच पुनरपी
 तोडतोडुनी घाण आंतडों
 समोंवार डौलानें पाहत होतें तेंथें नाचत तें !
 देवा ! देवा ! काय स्थिति ही !
 हीच काय उन्नति नीचाची ?
 हें तर अधमांचा अधिराज !
 समजुनि यास श्रेष्ठ पूज्यतम सादर मी वंदित होतो !
 हतजगतीं या साधु, समुन्नत
 जें जें नजरसेमोर येतें
 गिधाड-माळेंतिल या तें तें
 नीचांचा या संग नको मज !-देवा, पण जाऊं कोठें !

मी तुझाच आहे

कष्टें सोडुनिया तुला विधिबलें मी दूर आलों इथें
 माझे प्रेम टिकेल काय विरहीं, कीं नष्ट होईल तें-
 शंका घेउनि ही विचित्र लिहिसी सुस्निग्ध पत्रें तशीं
 देऊं उत्तर त्यास काय ? न सुचे, वेडाच होतो सरा !
 जेव्हां देवि ! निरोप घेउनि तुझा मी जावया लागलों
 मदक्षीं शिर ठेवुनी भिजविलें उष्णांश्रुनीं तूं मला
 अश्रुंशीं तव अश्रु मीं मिळवुनी जीं मूक संभाषणें-
 केलीं तीं इतक्यांत काय मधुरे ! झालीं तुला विस्मृत !

हास्ये निर्मल, मंद मुग्ध वचनें, प्रेमाश्रुमक्तावलि-
लाभोनी तव, एकवार बनलें यन्मानस त्वन्मय
गोला यद्यपि तो कुठेंहि तरि हा आहे तुझाच प्रिये !
दिव्यप्रेमानिबंधनांतुनि तुझ्या जाईल कैसा दुरी ?

आहे काय जगांत या, वद तुझी पाडील जें विस्मृति
जें त्वच्चिंतनमग्नमुग्धहृदया संमोहिल प्रेयसि !
देवी ! केवल एक हास्यच तुझें चित्तांत येतां क्षण
विश्वांतील समस्त रम्यपण गे निःसार होतें मला !

तूंही जाणसि ही त्वदेकनिरति प्राणा ! मुळापासुनी
दुःशंका घरुनी वृथा श्रमसि कां वेढ्या ! खुळा काय तूं !
पत्रीं जें लिहिलेंस तें तुज तरी वाटे खरें काय रे ?
वेढे ! कांहींतरी लिहून करिसी मातेंहि कां दुःखित

जातो चंद्रकलेस सोडुनि किती दूर प्रकाश स्वयें
धावे सस्मितपद्मिनीपरिमल स्वच्छंद्र वायूसर्वे
गंगेतून तरंगबिंदु उडती संध्यानिलानें वरी
तैसा सोडुनि तूज एथ वसतो, आहे परी मी तुझा !

रात्रीं भेसुर शब्द घूक करितो तेंही असे गायन
येतें बामळिलाहि कांहींतरि जें पुष्पेंच त्या मानितों !
वाहे जें सडकेंतुनी खळखळा पाणीच तें मी म्हणे
आहे हा तरि कोकिले, सुरलते, गंगे ! तुझा भक्त मी !

प्रीती, सुंदरता, मृदुत्व, शुचिता हीं एक तूं एकलीं
सोडोनी तुज शब्द ते भटकती विश्वांत निःसत्वसे
त्यांचें सार समग्र एकवटुनी देवें तुला निमिलें
व्हावें मोहित मी कशास ? जगतीं आहे दुजें काय गे ?

जातो दूर पतंग उंच गगनीं नेत्रा दिसे शून्यसा
दोरी खेचुनि तो परी झरझरा हातांत ये आणतां
आहे दूर इथें जरी जिवलगे इच्छानुसारें तुझ्या
येतों घावत मी तुझ्याजवळ; कां ते अश्रु आतां बरें ?

पुष्प आणि स्त्रिया

हां हां ! आवर हात, थांब, करिसी हें काय तूं सुंदरी ?
वेलीच्या बसुनी कडेवर कसे तें पुष्प हांसे पहा
तें तूं तोडिसि काय निष्ठुरपणें ? हें योग्य नाहीं तुला
देवी ! मार्दववर्धनास्तव जगीं त्वज्जन्म झाला असे !

हांसो पुष्प तिथेच तें, जवळ तूं त्याच्या रहा हांसत
आनंदें मज ढोलुं दे बघुनि तें सौंदर्यसंमेलन
काव्यांच्या नव मालिका ग्रथुनि मी वाहीन शुद्धे ! तुला
तेव्हां रूप तुझें विलोकुनि खुळ्या होतील दिव्यांगना !

तोढाया सुम तें जरी प्रियकरे गेलीस तूं सन्निध
नाहीं क्रोध तुझ्याकडेहि हसुनी तें सारखें पाहतें !
दिव्यानंदतरंगमग्न हृदयें होतात ज्यांचीं अशीं
केव्हांही न त्यास दुःखलवही उद्विग्नता पोचवी !

थोडें कांहिं घडो, लगेच रुससी, अश्रू जसे ठेवले
या भोळ्या हंसण्या फुलाजवळुनी गे शीक कांहींतरी
केली न स्तुति केधवा, तर मम प्रीतीच खोटी गमे
मुंगे गाति किती, परंतु तिकडे याचें नसे लक्षहि

कोणाची अपुल्यावरी अविचल प्रीती असे कीं नसे
त्याचा नाहिं विचार, चित्त उघडें याचें सदाचें पहा !

माझें प्रेम किती असे तुजवरी हें लोकही जाणती
वेडे ! संशय मात्र एक तुजला — हें बोलतांही नये !

हें पाहून मधु प्रसून कितिदां आलें मदीयांतरीं
केलें प्रेम तुझ्यावरी अजवरी मी निश्चयें निष्फळ
जें कोणाप्रति एकवार दिघलें ध्यावें न तें मागुतीं—
ऐसें सांगति साधु, नाहिं तर मी याचाच होतो स्वरा !

पुष्पा ! मी फसलों स्वरोस्वर ! नसे आतां उपायांतर !
मी होईन तुझा बरें, जिवळगा ! आगामि जन्मीं तरी
प्रेमाची मम ज्या कळे न महती ऐशा मनुष्यासर्वें
आहे जीवित कंठणें, न चुकतें दैवांत जें लेखिलें !”

बोलूं काय पुढें, न शब्द पडले माझ्या मुखातून हे
तो गंगायमुना क्षणांत जमल्या नेत्रीं प्रियेच्या मम !
क्रोधें तोडुनि फूल तें चुरडुनी फेकोनि देई डुरी
गेली तेथुनि पाय आपटत ती गेहांतरीं भामिनी !

झालें काय पुढें, कसा शमविला सारा तिचा क्रोध मी
आहे मौजच ती, तुम्हांस पुढतीं सांगेन केव्हां तरी
पुष्पाचा इतिहास हा रसिक हो ठेवा परी मानसीं
थट्टा सोसत नाहिं लेश अगदीं माझ्या सखीला कधीं !

रम्य कहाणी

रम्य कहाणी ही ऐका

• व्योमदेवता

आकाशाच्या बागेत

खेळखेळुनी

गोफ दिशांचा गुंफियला

कशास अथवा ऐकुं नका

फिरतां फिरतां

गेल्या नाचत मौजेत !

हांसहांसुनी

त्यांतच गुंफिति अपुल्याला !

मंजुळ गाणीं	अमित गाउनी
मोहनमंत्रच मग जपला	झोंप लागली जगताला
नाचुं लागला	वायु हर्षला
ढोंगरही पाषाणांचे	लोट सोडिती अश्रूंचे !
शांतिसुधारस	बुडवी अवनिस
ताज्या फुललेल्या तारा	चिमटे घेती घनतिमिरा !
स्वर्गगेला	पूर लोटला
आले बुद्बुद अमित तिला	नाचति त्यांवर सुरवाला
शब्द प्रेमळ	अश्रु विनिर्मल
मुग्ध लाजरी दृष्टि अहा !	व्यापी सारें गगन पहा
भरभर फिरतां	खदखद हसतां
व्योमदेवता त्या सगळ्या	एका जागीं मग जमल्या
गात मधुस्वर	तळहातावर
घेउनि तारा-रस पिळला	शुष्क घरेवर तो गळला
तशाच नाचत	गुंगत गुंगत
चंद्रावरती त्या गेल्या	तमालतरुतलिं झोंपल्या !
तारारस जो तें गळला	एक घोट मी प्राशियला
मी तूं विसरुनि	निंदा तुडवुनि
सर्वहि विश्व गिळनि हंसलों	ढेकर देउनि हा बसलों !

उलटी सृष्टि !

जे चालती करुनि दृष्टि सदैव खालीं
 तारे शशांक दिसती डबक्यांत त्यांस
 जो मंदबुद्धि मधुसेवनमत्त झाला
 तो बोलतो गरगरा फिरती घरें ही

जानंदसिंधुजलघौत जगत् समस्त
 वाटे कुणास जणुं शोक करीत आहे
 नैदाघभास्करसमुज्ज्वलरश्मिदीप्त
 अंधास भासत तमोमय लोक सारा !
 नाहीं विवेकबल, तर्कवितर्क सारे
 त्यां सत्य तत्व कळणार कसें अपाप !
 यांनींच हाय भरलें पण विश्व सारें
 स्वच्छंद मूढ करिती भलते प्रलाप !
 लाखांत एक जन सत्यविचारशील
 तत्वज्ञ त्यांत तर दुर्लभ फार फार
 झाला पहा सुळसुळाट अजाणत्यांचा
 तत्वज्ञ एकच तिथें करणार काय ?

खारा समुद्र भरला सगळा अफाट
 कोठें तरी विलसतो मधुबिंदु एक
 भेसूर कर्कशाहि वाजति कैक वाद्यें
 वीणानिनाद मधुमंजुल तेथ कोठें ?
 सारेहि भीषणतमोमय विश्व झालें
 कोठें तरी चमकती गगनांत तारा !
 स्वच्छंद ओरडति पद्मवनांत काक
 तेथें हळूच पिक गात असे विचारा !
 ही होय सृष्टि उलटी सगळी अशानें
 नक्षत्रजाल म्हणुनीच नभांत गेलें !
 पुष्पें सुगंधि फुलतात इथें चुकून
 जातात तीं सुकुनि याचमुळें अहाहा !
 प्राबल्य मंदमातिचें जगतांत झालें
 हा ! हा ! शुचित्व ठरलें म्हणुनीच निंद्य

स्वर्गाय माव चरणीं तुडवी कुबुद्धी
जोत्नेसै आडविति कृष्णपर्योदसंढे !

निंदो कृणास सगळें जग तुच्छ मानो
त्याच्यावरी खल रचोत अनंतं दोष
निःशंक त्यांत नसतें पण लेश तथ्य
लोकप्रवादवश होऊं नये कुणीही

निरोप

जातो दूर म्हणून देवि ! अगदीं तूं दुःख मानूं नको
गे उत्कर्ष मदीय खास वदतो होईल त्याच स्थळीं
मेघाचे कण खालती न पडते व्योमांतुनी ते जर
मुक्ता होउनि केवि गे विलसते राजेश्वराच्या शिरीं ?

राहोनी गृहिं चांगले दिवस का येतील कोणा कधीं
अन्य स्थानिंच पूर्ण चीज जननी ! होते गुणांची बरें
गंगा सांग हिमालयाच धरुनी प्रेमें जरी बैसती
तीचें नांव तरी कुणास कळतें ? पूज्यत्व तें दूरच !

गेलों मी जर सोडुनी गृह अजी बाहेर कोठें तरी
माझें काढिन नांव, तूंहि तिकडे होशील लोकप्रिय
चंद्रापासुनि चांदणें शुचितमे ! येतें इथें भूवर
होतें आवडतें जगास, करितें तें वंध चंद्रासहि

वीणेपासुनि मोहवीत रासिका झंकार जातो दुरी
आहें जात तसा तुझ्याजवळुनी; कधी वृथा होसि कां ?
तूं प्रेमाश्रुजलामिषिक्त सदये ! केलेंस ज्याला असें
विश्वांतील समस्त येतिल सुखें प्रत्यक्ष त्याच्यापुढें !

मूतदयेचे अश्रु

रत्नें उज्ज्वल भूपकुंडलिं किती आंदोलती चंचल
मुक्ताहार रुळे मनोज्ञ तरुणीवक्षःप्रदेशावरी
उल्हासें हिमबिंदुही चमकती अंभोजपत्रीं कसे
नीलव्योमतलीं अनंत हंसती चेतोहरा तारका
येती जे परदुःखतप्तनयनीं उष्णाश्रुबिंदू पण
वाटे त्यांपुढती मला खचित हें सारेंहि निःसारसें !

तूं-मी !

वेलीची जपमाळ घेउनि करी पुष्पें-मणी ओढित
घेते देवि ! विहंगगायनमिषें त्वन्नाम वृक्षावलि
वाहोनी तव दिव्य देहलतिका धन्या मही जाहली
आनंदातिशयें तिच्यावर तृणें-रोमांच आले पहा !
या त्वत्पादरजोभिलाष धरुनी सिंधूर्मिं येती पुढें !
कोणीसें करितें तुझें मधुर त्या कुंजीं यशःकीर्तन !
विश्वाला गमसी खरोखर दुजी देवीच जी तूं गडे
झालों मोहित मी तिला तर असे आश्चर्य कांहीं तरी ?
साध्याही तव दृष्टिनेंच बनती पाषाण रत्नासम
निर्व्याज स्मितही तुझें शिकवितें मुग्धां धडे प्रीतिचे
त्वच्चेतोंबरचंद्रिकौघलहरी माझ्यावरी लोटतां
मी शुद्धीवर राहिलों तर खरा पूर्वींच बेशुद्ध मी !
नाना नायक भाग्यशील कविनीं काव्यांत जे वाणिले
सारे वाचक आज ज्यांस गणिती लोकांत भारी सुखी
त्यांचें तें सुख सुंदरी ! मजपुढें कांहींच नाही बरें
कोठें रूपगुणान्विता तुजहुनी झाली दुजी योषिता !

विरही

किति दिवस लोटले सुंदरि ! तुजला बधुनी
 हा विषमय दुःसह विरह न संपे अजुनी !
 अंबरीं तारका स्निग्ध चमकती जेव्हां
 तव दृष्टि लाजरी आठवते मज तेव्हां
 मधुसंध्यारांजित अर्धस्फुट कुसुमातें
 देखुनी चिंतितों हंसरें मुख तव ललिते !
 झळकतां ताडित् घनमेघश्यामलगगनीं
 आठवशी येतां अवचित अंतःसदनीं ।
 तीं सार्धीं मोळीं ऐकुनि निर्झरगाणीं
 गुणगुणतीं स्वन तव मंजुल मधुर श्रवणीं !
 विधुकलिका निजतां अभ्रपटावर शांत
 तव सुप्त तनुलता स्मरुनी श्रमतें स्वांत
 झंकार विणेचा येतां कार्णीं दयिते
 त्या स्वरलहरीवर दिव्य नाम तव दिसते !
 तरुलता समीरणकंपित मर्मर करिती
 हितगुजे तुझीं तैं कार्णीं माझ्या पडती !
 मृदुकुसुमविभूषित डुलतां या कुंजांस
 प्रेक्षुनि ये हृदयीं तव आनंदोच्छ्वास !
 चुंबितों मल्लिकानवकुड्मलसंभार
 अंगुलि तव आणुनि हृदयीं वारंवार !
 सर्वत्राहि भुवनीं बघतों तुजला नित्य
 पण देवि ! शांतता लवही न मिळे सत्य !

भेटशील केव्हां सांग जिवलगे सांग !
 का विधिला न सहे अमुचा हा अनुराग ?
 उष्णाश्रुविंदुची त्वदर्थं गुंफित माला
 हा दीन अभागी आहे एथें बसला !

शिंंग

तुंग गिरीची उशी करोनि
 श्यामल तरुच्या मृदु शय्येवर
 पांघरुनी मधुसमीरलहरी
 पडलों होतों स्वस्थ आपला सुखकर तंद्रावस्थेंत
 काय, कसें जाहलें, न ठावें
 इंद्रकार्मुक व्योमीं उठलें
 गुणगुणतां मी कांहींबाहीं
 टोंक त्याचें एक चिकटलें येउनि माझ्या ओष्ठाला
 एका हातें दंड धरोनी
 केलें त्याचें शिंंग तदा मी
 विश्वांतिल आनंदोच्छ्वास
 मरुनि त्यामधें वाजविलें तें, अनंतांत तो ध्वनि शिरला !
 आनंदानें वेड्या होउनि
 ' गिरगिर माता' तारा खेळति
 ब्रह्मांडाचा गोल सर्वहि
 नाचुं लागला डोलुं लागला, शून्याहि झालें प्रत्यक्ष !
 आकाशांतिल काळे डोंगर
 फुटुनी फुटुनी गेले कोठें !

तारामंदिर झालें निर्मल
मरुभूमीवर फलपुष्पान्वित नवतराजी उद्भवली !

रवि शशि तारा उदित एकदम
होउनि भरलें तेज चहुंकडे
गडबड झाली रात्रिचरांची
फुलांतल्या कीटांचीं हृदये विदीर्ण झालीं शतवार !

आशा प्रीती उत्साहाची
उषा जगावर उदया आली
स्वर्णरसानें न्हालीं भुवनें
वियुक्तमेलनमधुसंगीतें दुमदुमला अंबरभाग !

निरूपचार विमल व्यवहार
पवित्र वांछा, उन्नत जीवन,
उघड्या हृदये प्रेमभाषणें
या साम्राज्यां गुलाब फुलला कंटक सारेही गळुनी !

वैराग्यावर गदाच पडली
प्रीतिसरिज्जलतरंग शीतल
अशांतिवन्हिज्वाला विज्ञविति
त्या शिंगाच्या नादरसानें सेचित झाली रुक्ष मही !

हिंसा, द्वेष, क्रोध, निमाले
बंधुत्वाचें नातें पसरे
मंगल मंगल जिकडे तिकडे
हास्यें मंगल, गीतें मंगल, मंगल आनंदाश्रुनदी !

क्रंदनभीषणनाद हरपला
सर्व विश्व झालें नंदनवन

विषयेच्छा मग टिके कोठुनी
स्वर्गगेसम पवित्र झाले माळावरचे निर्झरही !

नव कुसुमें अश्रुचीं विकसलीं
भूवर त्यांचा सडाच झाला !
शिशुसम थयथय नाचति वृद्धहि
दिव्य सौरभें एका ठायीं धावत आल्या दाहि दिशा !

खालीं वर हें कांहींच नुरलें
मेघ उतरले भूवर सरसर
व्योमीं सागरवीचि उसळत्या
अनंत विश्वें गोळा झालीं एकच उज्ज्वल तेजांत !

त्या शिंगाच्या नादलहरिवर
बसुनी कुतुकें गुंगत गुंगत
हळुहळु मधुनी करित मधुस्मित
प्रणयी जन विहरती घालुनी हस्त परस्परकंठांत !

पापी हृदयें जळून गेलीं
पवित्रतेला फुटले किसलय
वृचि पालटुनि कलुषित सहसा
शुचिप्रणयरसमृदुकळोलीं करिती लीला नर नारी !

‘तुझीच मी’ ‘मी तुझाच’ मंगल
गान चाललें त्या शिंगावर
जड गिरि उठले तें ऐकाया
आत्मत्वा विसरुनी रंगलीं सारीं हृदयें प्रेयांत !

त्या शिंगाच्या गभीर नादें
गेण्या वाकळ रूढि ध्वंसुनि

क्षुद्र थोर हा निरसुनि भेद
 एकत्वाचा समतेचा नव मधुर भाव सर्वत्र भरे !
 त्या शिंगाच्या नादवायुने
 जने पुराणे उडून गेले
 नावीन्याचे वर्षण झाले
 पुष्पगुच्छसम विश्व सर्वही सुंदर हृदयंगम दिसले !
 उल्हासाने आवेशाने
 शिंग फुंकतां मी त्या वेळीं
 प्राणवायुसह शिरलों त्यांतच !
 तेजाचे कण सरसर उठले अनंत आकाशांत तदा !
 दिव्य कांतिने त्या विश्वांतिल
 भीषण सारे तिमिर नाशिले
 आहे अजुनी आत्मा माझा
 अनंत तेजोगोलकरूपे तळपत या ब्रह्मांडांत !

माझे राज्य

शेतास कुंपण सरितेला तट	सागरास आहे वेलाबंध
विश्वाला दिग्भाग मर्यादा घालिती	काळास मापिती आज-उद्यां
वाढला वाढला किती जरी चंद्र	तरी त्याचे क्षेत्र ठरले आहे
अनंत तारका ! -दिसती मोकळ्या	होईल त्यांचे मोजमाप
अनंत हीं विश्वे म्हणती परंतु	निमेषांत होती पाहूनीयां !
प्रकाश हा आहे सर्वगामी पण	मनोभाव त्याला न दिसती
चारुत्व णविद्य वंद्य सर्वकाल	पण पापमूल झाले आहे !
अशा या विषम स्थितींत कशाला	राहतां ? चला हो माझ्या संगे
समीरलहरांवर ताराशय्या	तीवर साम्राज्य माझे आहे !
तेथे नाही भीति तेथे नाही बंध	बसून स्वच्छंद गाणी गावीं !

मयादा सोडून हासावें नाचावें
 कुणाच्याहि गळां घालोनियां हात
 माझें-तुझें तेंथें नाहीं भेदभाव
 आज उद्यां, मार्गें पुढें, खालीं वर,
 हसणारीं फुलें किंवा कंटकहि
 अग्रीत बसावें चंद्रिकेंत न्हावें
 शरीरीं शरीर मिळवून प्रेमी
 उठा ! उठा ! चला ! बसलां किमर्थ
 स्मशानें, गटारें, उकीरडे घाण
 विषारी हवेंत कुबटून गेलां
 जगाचा या आहे नियमच ऐसा
 बाळपर्णी होतां हासत खेळत
 हृदयांत भरे दारुण निराशा
 बतावणी आतां पुरे ही सुखाची
 सोडा बंध सारे घाणेरडे पाश

अनंतांत जावें मिळोनियां
 गुंगत डोलत विहरावें !
 एकत्वीं एकत्व लीन आहे
 व्यर्थ हा विचार कोण करी !
 मृदुत्व सर्वांचें एक आहे !
 सुखें झोपी जावें जलपृष्ठी !
 बाष्प-लोटासम फिरतात !
 धरा माझा हात चला व्योमी !
 नाहीं काय वीट आला यांचा ?
 पुरें झालें आतां वेगीं उठा
 फुलांमधें किडे व्हावयाचे ?
 पण तो आनंद आतां नाहीं !
 कोरडें हासतां वरवर
 आंतील मजला ठावें सारे !
 माझ्या राज्यीं चला उठा वेगें !

कर्णमंगल

रानफूल

ज्याला कोमल आणिता युवतिचा निःश्वासही म्लानता.
ही तारावालि भीतभीतच करी ज्याला करस्पर्शन
संध्यावात हळूच दूरुनि जया चुंबीत होता मुदें
तें हें सुंदर रानफूल पडलें वाळून रुक्षोपलीं !

पुष्पा ! उज्ज्वल काय वैभव तुझें होतें, न ये वर्णितां-
नित्य स्वर्णरसाभिषेचन करी तूतें प्रमोदें उषा
आनंदें विहगावली तुजवरी गाणीं किती गातसे
होता फेकित रम्य मौक्तिकमणी सोत्कंठ दिव्यारुण !

वारा अंचल पालवून तुजला घालीत होत्या लता
वाराया रविराश्मिताप तरुही होते उभे उत्सुक
रुक्ष प्रस्तरखंडपूर्ण पथ हे उल्लंघुनी कौतुकें
होते धावत येत निर्झर तुला पाहावया लाडक्या !

यत्नानें मिळवूनिया गतकला संतोषवाया तुला
तारानायक येत आज उदया पूर्ण प्रकाशें पहा
पुष्पा ! ही पण दुःस्थिति तव अशी पाहून हृद्भेदिनी
गेलें चित्त तेंदीय भंगुनि, तया लागेल आतां क्षय !

हा त्वन्नाश बघून अंतरिं कसें होतें, न ये सांगतां
टाकावें बुडवन विश्व सगळें मी अश्रुपूरीं, पण
आहे हें दयिता-वियोग-दहनीं संदग्ध झालें मन
देऊं कोठुनि अश्रुविदुहि तुला, निःश्वास हा एक वे !

शरत्संगीत

गाणीं भेसुर गात नाचत नर्भीं होतीं पिशाचापरी
 कार्ळीकुड्ड भयाण मेघशकलें गेलीं फुट्टनी कुठें !
 ओसाडींतिल आटले करिति जे आक्रोश ओढे सदा
 या बेफाम गढूळ आज सरिता झाल्या प्रसन्नांतरा !
 सृष्टी वागडते मुलीपरि जणों रानीं वनीं कौतुकें
 हासे रानफुलांसर्वे खदखदा, गाई विहंगांसह !
 हीं शेतांत पिकें नवीन डुलती, झिम्मा तिथें खेळते
 उल्हासे फुगडी लतांसह पहा घाली, न थांबे क्षण !
 वार्ते हालवितां मरंद गळतो जींतून खालीं जलीं
 ऐशा अंबुजिनी-दलांवरि सदा जी शारदश्री वसे
 ती ही आज नवेंदुदिव्यकिरणीं सोल्हास आंदोलत
 विश्वें गुंफित गुंफित स्वविभवे व्योमांतुनी चालली !
 नीलाकाश निरभ्र मोहवि मना आकर्षुनी लोचनें
 कोणी त्यावरि तारकाक्षरिं जणों लेखी शरद्वर्णन !
 त्या लेखांतिल कांहिं भाग गळला उद्यानकुंजांतरीं
 हें एथें पहिलेंच पत्र दिसतें पद्माकरीं स्पष्टसें !
 त्या पत्रांतिल अक्षरें कितितरी दृष्टीस आल्हादिती
 अर्थ स्पष्ट जनां स्वतांच वदती, त्यांतून वाहे रस !
 वेढे बोलति कीं रसार्द्र कमलीं गाते मिलिंदावली
 खोटे तें !- मजलाच ठाउक असे त्याचा खरा अर्थ तो !
 चंद्राचे मृदु शुभ्र राश्मि मथुनी ज्यांचीं जळें निर्मिलीं
 त्या स्रोतस्विनिंच्या हंसे बसुनि जी चंचत्तरगावरी
 वायूची करुनी सतार, लहरी-तारा करीं छेडिते
 टाकी भारुनि शारदा भुवन ती अव्यक्तगानस्वनें !

कर्णमंगल

रानफूल

ज्याला कोमल आणिता युवातिचा निःश्वासही म्लानता,
ही तारावालि भीतभीतच करी ज्याला करस्पर्शन
संध्यावात हळूच दूरुनि जया चुंबीत होता मुदें
तें हें सुंदर रानफूल पडलें वाळून रुक्षोपली !

पुष्पा ! उज्ज्वल काय वैभव तुझें होतें, न ये वर्णितां -
नित्य स्वर्णरसाभिषेचन करी तूतें प्रमोदें उषा
आनंदें विहगावली तुजवरी गाणीं किती गातसे
होता फेकित रम्य मौक्तिकमणी सोत्कंठ दिव्यारुण !

वारा अंचल पालवून तुजला घालीत होत्या लता
वाराया रविरश्मिताप तरुही होते उभे उत्सुक
रुक्ष प्रस्तरखंडपूर्ण पथ हे उल्लंघुनी कौतुकें
होते धावत येत निर्झर तुला पाहावया लाडक्या !

यत्नानें मिळवूनिया गतकला संतोषवाया तुला
तारानायक येत आज उदया पूर्ण प्रकाशें पहा
पुष्पा ! ही पण दुःस्थिति तव अशी पाहून हृद्भेदिनी
गेलें चित्त तंदीय भंगुनि, तया लागेल आतां क्षय !

हा त्वन्नाश व घून अंतरिं कसें होतें, न ये सांगतां
टाकावें बुडवन विश्व सगळें मी अश्रुपूरीं, पण
आहे हें दयिता-वियोग-दहनीं संदग्ध झालें मन
देऊं कोठुनि अश्रुविदुहि तुला, निःश्वास हा एक वे !

शरत्संगीत

गाणीं भेसुर गात नाचत नभीं होतीं पिशाचापरी
 काळींकुडू भयाण मेघशकलें गेलीं फुट्टनी कुठें !
 ओसाडींतिल आटले करिति जे आक्रोश ओढे सदा
 या बेफाम गढूळ आज सरिता झाल्या प्रसन्नांतरा !
 सृष्टी बागडते मुलीपरि जणों रानीं वनीं कौतुकें
 हासे रानफुलांसवें खदखदा, गाई विहंगांसह !
 हीं शेतांत पिकें नवीन डुलती, क्षिप्पा तिथें खेळते
 उल्हासे फुगडी लतांसह पहा घाली, न थांबे क्षण !
 वार्ते हालवितां मरंद गळतो जींतून खालीं जलीं
 ऐशा अंबुजिनी-दलांवरि सदा जी शारदश्री वसे
 ती ही आज नवेंदुदिव्यकिरणीं सोल्हास आंदोलत
 विश्वें गुंफित गुंफित स्वविभवे व्योमांतुनी चालली !
 नीलाकाश निरभ्र मोहवि मना आकर्षुनी लोचनें
 कोणी त्यावरि तारकाक्षरिं जणों लेखी शरद्वर्णन !
 त्या लेखांतिल कांहिं भाग गळला उद्यानकुंजांतरीं
 हें एथें पहिलेंच पत्र दिसतें पद्माकरीं स्पष्टसें !
 त्या पत्रांतिल अक्षरें कितितरी दृष्टीस आल्हादित्ती
 अर्थ स्पष्ट जनां स्वतांच वदती, त्यांतून वाहे रस !
 वेढे बोलति कीं रसार्द्र कमलीं गाते मिलिंदावली
 खोटें तें !- मजलाच ठाउक असे त्याचा खरा अर्थ तो !
 चंद्राचे मृदु शुभ्र राश्मि मथुनी ज्यांचीं जळें निर्मिलीं
 त्या स्रोतस्विनिंच्या हंसे बसुनि जी चंचत्तरगावरी
 वायूची करुनी सतार, लहरी-तारा करीं छेडिते
 टाकी भारुनि शारदा भुवन ती अव्यक्तगानस्वनें !

गानाची न लकेर अस्फुटहि त्या, कर्णावरी पातली
 गेली तोंच तुटून पार फुटुनि सारीं मनोबंधनें !
 तो नादध्वनि दूर दूर सरुनी गेला अनंतामधें
 आत्मा मी अपुला अनंतिंच दिला फेकून त्याच्यासवें !

मी शून्य स्थलिन-शून्य ? छे ! त्रिभुवनें होती जिथें शून्यशीं
 ऐशा दीर्घ विशाल उज्ज्वल नव स्थानांत गेलों तदा !
 दिव्याच्या किरणांवरी पडुनि जें अव्यक्त गातों तिथें
 त्याचा हा पडसाद अस्फुट, कसें याला म्हणूं गायन ?

कोरांटीचीं फुलें

शोभा नाहीं, सुवास दूरच
 बाभळिचा पाला खाणारीं
 उपटसुंभ ये तेथें एक
 गुंडाळलें एकत्र कशितरी
 मला न पुसतां हळूच मागुनि
 म्हणे “ यास धर शिरींच संतत
 यासच पाहुनि तूं हासावें
 मधू मिळाला दैवें तर पी
 जग मेलें तुज आतां सारें
 याविरहित कांहीं न कुठेंही
 साऱ्या आशा उत्कट हेतु
 यांना सोडुनि तुझी वासना
 गुलाब, जाई, जुई, मोगरा,
 तुझी दृष्टि तवं मनोवृत्तिही
 सावध ! सावध रे ! मन आवर
 सौंदर्याला भुलूं नको वा

कोरांटीचीं फुलें माजलीं
 माकडेंहि त्या हुंकुनि बघति न !
 ओरबडुनि तीं फुलें तयानें
 केला त्यांचा तुरा विचित्र !
 येउनि माझ्या शिरीं खोविला
 इकडे तिकडे नको पाहुंही
 नसला गंध तरी डोलावें !
 न तरि उपाशी रहा आपला !
 याच फुलांत त्रिभुवन भरलें
 असलें तरि तुज नाहीं मिळणें !
 याच फुलांवर तुझे असोत
 अन्यत्र न केव्हांही जाओ
 दवणा, मरवा, बकुल, शेवती
 आर्कषाया असति तयार
 सैरावैरा असा न धावें
 तें नरकाचें उघडें साधन !

कोरांटीच्या फुलावांचुनी
तर तें पातक असे केवढें ?
फुलें विकसलीं किंति या बागीं
तुजसम तरुणा भुलवायाला

गंध न हा, ही नरकघाण रे
सौंदर्याचा देखावा हा
कोरांटीचीं फुलें घेउनी
अन्य फुलां बघणेंही पातक !

गटार घाणेरडें धांवतें
ऐकत होतों वेड्यासम मी
तुरा दूर तो फेकायाला
हरे राम ! हें काय जहालें ?

मारमारिले कितीक हिसके
हात दमोनी आला घाम
देवा रे हें झालें काय ?
मनांत होते विचार कसले

झाला न प्रिय गुलाब ज्याला
कोरांटीच्या फुलासंगतीं

अन्यत्र तुझी दृष्टी गेली
छे ! तें वर्णन अशक्य आहे !
पडाशिल मोहीं वेड्यासम तूं
सैतानें बाजार मांडिला

मधू नव्हे हा, तीव्र हलाहल
नव्हे, खचित ही आगच सारी !
रहा तयांवर तूं संतुष्ट
असोच मग तें दूर हुंगणें !

बडबड तसली ही आश्चर्यें
गेली पण ती पीडा नंतर !
सहज लाविला डोक्याला कर
धरलें त्यानें मूळच तेथें !

इकडुनि तिकडुनि ओढओढिलें.
पण सारे श्रम गेले व्यर्थ !
काय नशीबीं आलें माझ्या !
घडला कसला हा परिपाक

मालतीहि ज्या पसंत नव्हती
कंठावें का जीवित त्यानें ! !

निवडुंगांतून सुटका

सभोवार निवडुंग पसरलें
रानघुशीही घालिति धुडगुस
क्रूर विषारी पिवळे साप
काळ्या काळ्या कितीक इंगळ्या

सरडे उंदिर फुसफुस करिती
कवसकुल्लि फोफावति सरसर
सैरावैरा धांवति भरभर
शांतपणें मधुनी सरपेटती !

गळलीं पानें कुजुनी कुबटुनि
त्या दर्पानें पोसविलेलें
कांटेरी बाभळिचें झाड
जळक्या प्रेतांची नव शोभा

दारुण देखावा तो तसला
फुटुनी त्यांच्या खाचा व्हाव्या !
बघणें कैसें पण चुकणार
ऐसें हट्टानें तो सांगुनि

क्षणभरही दृष्टी उघडाया
तां अवचित यातना अनंत
दचकुनि डोळे फाडफाडुनी
ज्याला होतो भीत आजवर

कोणी मज त्या निवडुंगांत
कैक विषारी काटे शिरुनी
त्यांतच विंचू सापहि चाडुनि
तीव्र यातना, दाह विषाचा

आजू बाजुस खालीं कांटे
किती वेळ मी तसाच होतो
आले आकाशीं नव तारक
त्यांनीं अवचित या दीनावर

त्या सुरसानें दिव्यत्वानें
कष्ट कष्टें उठुनी नंतर
तरीहि होता त्रास सारखा
सांधि साधुनी मधुनी मधुनी

असह्य त्यांचा सुटला दर्प
कुजक्या पाण्यानें जगलेलें
होतें झगडत वाऱ्यासंगें
होती त्यावर पसरुनि गेली !

बघण्याहुनि दोनीही डोळे-
रमणारे ते रमोत तेथें !
कर्म कुणाला नाहीं सुटणें
गेला गीतेंतील सैतान !

पण मज होइ न तेव्हां छाती
मम देहाला सुरू जाहल्या !
पाहुं लागलों-तो- हा नशिबा !
तेंच पुढें अवचित आलें कीं !

होतें सहसा फेंकुनि दिघलें
तनुचें झालें नुसतें जाळें !
घेती अपुला साधुनि दावा !
यानें झालों तें बेशुद्ध !

गगन मोकळें वरती मात्र
भानरहित त्या स्थळीं पडून
प्रेरक शांतीचे प्रेमाचे
कल्पलतांचा सुरस वर्षिला !

हळुहळु मी शुद्धीवर आलों
यत्नें चढलों त्या बाभळिवर
क्षणभरि नव्हती शांति मनाला
साप विंचुही चावत होते !

तसाच कष्टें अश्रू पुसुनी
नव तेजाच्या मधुर रसांत
सूर्येदुग्रहमाला तळपत
तिथें कसा जाणार ना कळे

विचार हा घोळत मनिं होता
आनंदानें स्वच्छंदानें
अहा ! अहा ! मी असा विहंग
ध्यास तोच घेउनी बैसलों

दिव्य पंख मज फुटले तोंच
पाहुनि खालीं धिक्कारानें
निवडुंगांतील अनंत सरडे
“ काय-काय हें ! नसे योग्य हें

नको कोण म्हणतो या उन्नति
वंद्य-वंद्यतम हा बाभूळ
हळूहळू त्यासवें वाढत
पण त्याकरितां असें एकदम

परंपरा पूर्वींची सोडुनि
कसें धांवतां येइल कोणा ?
या निवडुंगीं पाया बळकट
व्हावें उन्नत-याविण दुसरा

फार कशाला अमुचे पूर्वज
सांगत आले कीं कोणाहि न
हेच एकटे दीड शहाणे
वृद्ध वृद्ध ते पूर्वज मूर्ख

दृष्टि फेकिली नील व्योर्मी
होते उज्ज्वल तारे पोहत
होती, तें पाहुनि बहु रमलों
एथुनि कैसा कधीं सुटेन ?

तों दिसले मज विहंग कांहीं
होते विहरत किती तरी ते !
होइन काय कधीं उडणारा
लावुनि दृष्टी नीलाकाशीं

तेव्हांचें सुख वानूं काय ?
नर्भी भरारी जवें मारिली !
साप विंचु ओरडूं लागले !
आहे नुसतें हें औद्धत्य !

पण कांहीं सुविचार पाहिजे !
नाहीं काय समुन्नतिशील ?
खुशाल जावें होतें गगनीं
स्वच्छंदी का व्हावें कोणी !

आधाराविण शून्य नभांत
छे छे ! ही मौर्व्याची सीमा !
करुनी वाढत वाढत हळुहळु
उपाय आम्हां तरि न ठाउका !

जुने जुने कृतयुगांतलेही
आधाराविण चढतां येणें !
दिवटे आले कीं जन्माला
हेच काय ते हुशार मोठे !

वा ! वा ! आतां काय म्हणावें ? आहे हा या कलिचा महिमा !
 पूज्य बाभळिस या सोडोनी चढणें गगनीं—कोण निंद्य हैं !
 खेद वाटतो फार अम्हांला पुढें कसें होणार जगाचें !
 परंपरा पूर्वींची सोडुनि गणुनि पूर्वजां मूर्ख, नाचती
 सुबंध बाभुळ—हें निवडुंग हवा मोकळी ताजी इथली
 सोडुनि हें भरकटत कुठेंतारि जाती वेडे उपाय नाही !
 अम्हां सारख्या कितिक जणांना खेळविलें या निवडुंगानें
 त्यानेंही हा स्वच्छपणाचा धरिला नाही मार्ग आजवर !
 असो, बोलुनी काय अम्हांला ? भोगतील फळ ज्याचे तेच !
 मरोत ! — अमुचें जातें काय ? परंतु नाही उगिच राहवत !
 चारुळामधें शिरले साप सरडे उंदिर विळांत गेले !
 मीही गेलों उंच उंच नभिं स्वच्छंदानें फिरलों रमलों !

मनोगत ✓

सुरेशवनवहारीकुसुमसौरभीं धुंडिलें
 किती अहह ! शोधिलें शिरुनि दिव्य गंगाजलीं
 क्षणैकहि न देखिलें विमल चारुमुक्ताकरीं
 वृथा पसरला नभीं रुचिर तारकापुंज हा !
 मनोगत मदीय तें किमपि लुप्त झालें कुठें
 विशाल जगदंड हें दिसत शून्य त्या वाचुनी !
 विरक्त हृदयीं मम प्रियजनाश्रुसंवर्षणें
 कदापि उठला क्षणैकहि न रम्य नव्यांकुर
 मनोज्ञ वचनावली हृदयहारि मंजु स्मितें
 प्रदग्ध मम मानसा न लव शांतता लाधली !
 कुठें हरपलें बरें त्रिभुवनैकसंमोहन
 अहोरजनि जीव हा धडपडे तथा शोधित !

प्रफुल्लकुसुमाल्लसत्सुराभिवायु वासंतिक
सुधाकवलिता शरद्वुचिरचंद्रिका निर्मला
जगद्वलयमोहनस्वराविसारिवीणारव
प्रभातपवनोत्थितश्रवणहारि गंगास्वन

अहर्निश कुठें कुठें अहह ! धुंडिलें धुंडिलें
मनोगत मदीय तें पण अजून हातीं न ये !
वनीं कुसुमवाटिका फुलविल्या सुगंधान्विता
मनोहर नवे किती बनविले लताकुंजही

विशाल तरुमालिका उठविली नभश्रंबिनी
सुरेंद्रधनुचीं अहा ! मधुर लाविलीं तौरणें ?
सरिल्लहरिमंडिता रुचिर राजरथ्येवरी
उभे सतत ठेविले अमित हंसकारंडव !

नवारुणसुरंजितांबुधरचारुखंडावरी
उषा मधुरहासिनी बसुनि गातसे गीतिका
सुरामधुनि त्या इथें अवतरे पुढें मूर्तिमत्
क्षणांत हरपे मनोगत मदीय कोठें तरी

मनोबलहि होतसे विफल हाय ! तद्वर्णनीं
कशास पसरूं वृथा गगानिं कोरडे शब्द हे !

उद्गम

गान पुरे, हास्य पुरे, दूर फेंक बासरी
होओ तिमिरांत लीन ही उषाहि हांसरी !

फोड मोड शून्यांवारिं दे सतार झोकुनी
त्या बेसुर नादानलिं टाक अवनि जालुनी !

आशेवर मार फुंक फुट्टुनि गगनिं ती उडो
खंडजाल त्रिल तिचें कृष्ण मेघपटलिं दडो !

गिरिराजिस लाव अमित सरितांच्या तुंबड्या
बिंदु बनुनि व्योमांतुनि घाल सागरीं उड्या
निवडुंगाचीं विपिनें पसरिं अखिल जगतितलीं
अश्रुवर्षणें घेओ वाढ कंटकावली !

फुट्टुनि गगन एथ पडो भंगुनि ते इंदुरवी
तिमिरावर तिमिरांची लोटणी वळो नवी
गाढ त्या तमांत जाऊं आपणाहि विस्मरुनी
लुप्त होउं शून्यांतरिं शून्य गडे होउनी !

संकीर्तन

कुठे चालल्या मुग्ध तारा वृथैव
उड्या घालिती सागरीं कां रवींदु
पिसाटापरी धावतो वायु का हा
अरे जाहली काय गंगाहि वेडी !

वनीं दुर्गमीं हासताहे वसंत
फुलें दूर कोठेंतरी डोलतात !
नभीं मूढ मंदाकिनी कां पळाली ?
जगत् सर्व झालें खरें आज वेढें !

मनश्चंद्रिके ! तूं असूनी इथेंच
कुठें चालली सर्व ही अंधमाला ?
तुझ्यादांचुनीही मनोलोभनीय
दुर्जे देखिलें काय विश्वांत यांनीं

सुख प्रेम आनंद कैसा मिळेल
जिथें लाडके ! तूंच नाहीस देवी
परी बोध हा काय व्हावा जडांनां
कशाला वृथा आडवूं मार्ग त्यांचा !

जगांतील सर्वस्व तूं एक माझे
सुखें सर्वही नांदती त्वत्समीप
तुला सोडुनी सांग जाऊं कुठ मी
चकोरास संजीवनी चंद्रिकाच
जसा मत्त नागेश नैदाघतप्त
शिरे शीघ्र सोत्कंठ गंगाप्रवाहीं
तसा चारुशीले ! मधु त्वद्गुणाब्जिं
मनोभृंग माझा असे लुब्ध झाला !

कवितादेवीघें आगमन

कल्पलतांचे करुनी दोले
हांसत मधु मृदु गाति तारका
गळले आनंदाश्रुपयःकण
त्यांत तरंगुनि उज्ज्वल जीवन जिला जाहलें संप्राप्त !
आकाशांतुनि कोसळणारी
चंचलवीचिविभूषित गंगा
तिच्या सुघोपम रसांत पोहुनि
जगत्पावनी निरुपम शुचिता जिला लाभली दैवानें
सरस्वतीच्या वीणावादनं
नादस्रोतस्विनी उठे जी
तिच्या तुंग अभिनव कल्लोलीं
करुनी मज्जन जिच्यांत आलें मार्दव हृदयंगम दिव्य

रानफुलांची विमुग्ध वृत्ति,
बालनिर्झरांचा आनंद,
गिरिसरितांची ललित धीरता,
तडिल्लतेचे स्वैर विहार, व्योमाचें स्थिर गांभीर्य

वासवधनुची चिरनूतनता,
प्रिय वचनाची मोहकारिता,
रमणीचीही रुचिर सरलता,
घेउनि गुण हे कवितादेवी ज्योत्स्नेमधुनी अवतरली !

तिच्या दृष्टिच्या तेजें सारें
विश्ववलय जाहलें समुज्ज्वल !
दिव्य तारका, काळे फत्तर,
एकच तेजीं स्नात होउनी प्रतिबिंबित झालीं अन्यां !

सारीं बिंबें, सारीं तेजें,
वस्तु समस्तहि, जगत् चराचर,
दूर दूरचे अनंत गोल,
येउनि झरझर तिच्या स्वरूपीं क्षणांत झाले ते लीन !

बघतां बघतां मीहि अहंता
विसरुनि बनलों कवितारूप;
जगांत कविता, हृदयीं कविता,
कविता-कविता एथें तेथें ! कवितेनें शून्याहि भरलें !

गुलाब आणि त्याचे कांटे,
गंगालहरी, वन्हिज्वाला,
एकच एकच सारें झालें !

दुःखाश्रूनां स्वरूप आलें क्षणांत आनंदाश्रूंचें !

शोक हरपला, हास्यहि गेलें !
 आहे नाहीं सारें सरलें
 परत्व लपलें, मीपण कुठलें ?
 स्वयंज्योतिनें विश्व कोंदलें, तिमिराला कैसा ठावें ?

मी कविता, कविता मी, अथवा
 नव्हेचि आम्ही कुणी तत्वतां
 आहों नाहीं एकचि ही स्थिति !
 या विश्वाचा जनिता अथवा मीच असें ! सारीं भुवनें—

केवळ माझ्या या दृक्पातें
 होतिल भस्माचि अनंत काल !
 अनंत विश्वें माझ्या उदरीं
 मीच स्वळांचें शासन केलें पुरा घेउनी अवतार !

विभूति माझ्या जर्गी पसरल्या
 सर्व दृष्टिचें केंद्र एक मी
 चिदानंद मी स्वयें प्रगटलों
 स्वागत माझें करावया या चिमण्या तरण्या बाळांनों !

या या तारांनों ! या जलधर !
 या सरितांनों ! वनपुष्पांनों !
 यशोगीत मम गा चंडोला !
 रजनिवल्लभा पीयूषाचा करी मजवरी अभिषेक !

अनंत भुवनांचा मी स्वामी
 मालक कवितेच्या हास्याच्या !
 कोण सांग मी ? वसतों कोठें ?
 तुह्यांत केवल नव्हे अहर्निश चराचरांतहि वसतों मी !

अभिनन्दन

होतां कालवशें प्रगाढ तिमिरें संव्याप्त सारी धरा
 येतो कोमलरश्मिदीप्त सहसा धांवून दिव्यारुण
 नैदाघप्रखरातपें सुरधुनी जाणार जो आटुनी
 तो हैमाचलशीतलांबुलहरी वेगें तिला भेटती
 झालें अंबर शून्य निष्प्रभ, रवी होऊन अस्तंगत
 त्याला हांसवि इंदु शांत मधुर स्वीय प्रकाशें पहा
 कोऽप्यंभोधरवर्धिता वनगता दावाग्निदग्धा लता
 ती उज्जीवित जाहली अजि खरी नव्यांबुवाहागमें !
 वर्णावें तव शुष्क शब्दनिवहीं कैसें यशोगौरव
 शून्यांतिलच सृष्टि आज उदया आली प्रभावे तुझ्या !
 ही दुर्दैवशताभिघातदालिता वैधव्यपंकांतुनी
 धैर्ये उद्धरिली तुवां गुणवती बाला यशोमंडिता !
 हास्याला हंसवावयास जगतीं कोणा नको सांगणें
 पूर्णेंदू डुलतांहि अंबरिं पुन्हां येतात तारे किती !
 सौख्यानंदविवर्धनास असती उद्युक्त सारे जण
 पाथोधीवर वर्षणार दिसती थोडे न अंभोधर !
 ज्यांना सोडुनि दैवदुर्विलसितें गेलीं सुखें सर्वहि
 ज्यांचीं दारुण लोचनांबुताटिनीपूरीं बुडालीं शुभें
 ज्यांच्याभोंवति गाढ पूर्ण भरलें निर्विण्णतेचें तम
 निंदायास तयांस मात्र सहसा निर्लज्ज येती पुढें !
 मूढांनीं अविचारुनी पसरिलीं निर्वध वाग्जल्पनें
 झाला निष्ठुर धर्म, पातक रची तोही निसर्गावर
 अश्रूंचा प्रबलौघही, शमविण्या हा हट्ट, झाला वृथा
 धिक्कारून मृदुत्व निष्ठुर मनें अस्निग्ध केले जगत् !

जीं कांहीं विकतात आज ऋषिंच्या नांवावरी दुर्मते
तीं त्यांची म्हणण्यास लाजच बरे वाटेल कोणासहि !
सोंगे घेउनि गोड, गोंधळ पुरा केला वृकांनीं मधे
त्यांचा फोलपण पुराच पटतो आतां विचारी मना

जी झाली परि हीन संस्कृति असे सामान्य लोकांवर
सर्वांचीच तिच्यामुळे दिसति कीं झालीं मने दुर्बळ
धैर्याचे तुजसारखे नरमणी व्हावेत याया पुढे
दुःखाचा लवलेशही हतजगीं राहिल कैसा मग ?

होते पूर्वे कसे—विचार करुनी कांहीं नसे फायदा
व्हावे काय पुढे— पुढे धरुनियां हे ध्येय चाले बुध
येतां चारु नव प्रभात, पसरे सर्वत्र दिव्य प्रभा
तेव्हां काय तमोविचार करितो कोणी विवेकी नर ?

केले जे अविचार पूर्वजजनीं ते क्षम्य माना सुखें
आल्या चालत अंधरूढि भलत्या, त्यांची करा कींवाहि
धैर्यानें परि मोह सारुनि दुरी, निंदेस धिक्कारुनी,
त्यांचा नाश करुनि उन्नतिपथ स्वीकारिला पाहिजे

बोलोनी कितिही निरर्थाचे असे सामान्य लोकांस तें
रूढीला दृढ रूढिनेच सुजनीं वा पाहिजे जिंकिलें
मोठे ग्रंथ रचून आज कितिसा होणार तो फायदा ?
यावे हेंच खरें तुझ्यासम पुढें उत्साहशाली युवे !

वृद्धांच्या कटु निंदनोक्ति उडुनी जातील वाऱ्यावरी
आहे हें जग सत्य सत्य अपुलें, या या युवे हो चला !
धैर्याचा ध्वज अंबरीं फडकत स्वच्छंद राहो अतां
न त्रेतायुग—काल सांप्रत असे, भीऊं नका लेशहि !

सारे निर्दय कायदे स्मृतिंतले ते दूर फेका सुखें
 हळींचे स्मृतिकार आपणच, हें ध्यानीं असूं द्या पुरें !
 भावी काल समस्त आज तुमच्या हातांत आहे खरा
 भावी सृष्टिहि खास खास तुमच्या नाचेल शब्दावरी !
 न्याय, प्रीति, समत्व, शांति जगतीं नांदावया सर्वदा
 यत्नें आजच गाढ रोपण करा सर्वत्र सद्भावना
 कालें वाढुनियां प्रचंड, भुवन व्यापून टाकोत त्या
 त्यांच्या स्वादुफलप्रसूननिकरें आच्छन्न होओ घरा !

रसिकाभिवादन

व्योमीं उज्ज्वल तारका पसरिल्या आहेत कैशातरी
 त्यांचे चारु विलास पाहुनि कसा आनंद व्हावा मग ?
 ही चेतोरम नूतनोदित सुधागर्भेंदुलेखा असे
 त्या वक्रेस परी नकोच बघणें ! हे झांकिले लोचन !
 आली वर्षित दावदग्ध विपिनीं शीतांबु कादंबिनी
 तीचें श्यामल रूप देखुनि दुरी ती सारिली सत्वर !
 गंगा वक्रपथें शिलाशकलवत्प्रांतांतुनी धावते
 गेला प्राण तरी सुखें पुरवला बिंदूहि तीचा नको !
 शोभे अंबरिं रम्य इंद्रधनु तें आहे परी निर्गुण
 झाली तुच्छ अहो मनोज्ञ ललना या कर्णपूरांविणें !
 पुष्यज्जातिलताप्रसून रसिकस्वांतास संकषितें
 राहो दूरच—त्यांतुनी न पडती बाहेर संगीतिका !
 आहे हीरकखंड सुंदर परी नाहीं तया सौरभ
 हा वीणारव कर्णमोहन, नसे याला सुरम्याकृति !

बालाचा मृदु हास्यनाद, परि तो येतो न तालामधे
नाहीं भासत पंडितत्व दयितासंलापजालांतरां !

आहे शब्दनियोजना सुरुचिरा, वाटे रसोत्कर्षही,
तैशी उज्ज्वल कल्पनाप्रचुरता येते मनःप्रत्यया,
लेखी तुच्छ तथापि काव्य यमकप्रासांविणें पाहतां
त्या विद्वान् रसिकाग्रणीस मम हें आतां असो वंदन !

भावस्तोत्र.

जीच्या दिव्ययशःसुधारसकर्णीं संसिक्त झाली धरा
केल्या सद्गणसौरभाकुल जिनें दाही दिशा लीलया !
पुष्पां मार्दव, तारकांस शुचिता, नैर्मल्य गंगाजला,
प्रेमाला रसवत्त्व, दग्ध हृदया आनंद जी देतसे !

केली रम्य उषा जिनें निजमनःपावित्र्यभूतीमुळें
व्योमीं इंद्रुकला यदीय विमल प्रेमप्रभावे हंसे !
मांगल्यायतन प्रभावलिंत जी विश्वैकसंमोहिनी
आहे कोण अशी जगांत ललिता ?—तूं एकली लाडके !

माझी जीवनचंद्रिका स्मितमयी, काव्यांतरात्मा मम,
वाणीचें मम एकमात्र भुवनीं तूं रम्य लीलास्थल !
अश्रूंच्या अमृतप्रवाहिसुमनःसंवर्षणें देवते !
विश्वा स्वर्गसमक्षता वितरिशी, धन्यत्व माझें किती !

आतां कंटक लोपले, विषमय प्रोद्देगशल्यें तशीं
झाली सर्वहि मेदिनी सुरलताफुल्लप्रसूनावृता !
भासे पूर्ण इथें तिथें मधुरता प्रेमामृतोत्सेचनें
झालें नादित मंजुहास्य—रुचिरध्वानें नभोमंडल !

काव्ये मीं रचिलीं किती तवयशोमाहात्म्यसंकीर्तना
झालीं तीं अपुरी तशीच उरली माझीही इच्छा गडे !
कांहीं वर्णानि पाहतों पुनरपि त्वत्कीर्तीविस्तार तों
गे पूर्वाधिक वाढलाच दिसतो शुक्लेंदुकांतीपरी !

जेथें वाङ्मन पोचतें न कधिं, त्या ब्रह्मस्वरूपापरी
तूंही भाससि देवते ! निरुपमप्रेमातिभावे मला !
वर्णावें तरि तेधवा तुज कसें ? स्तोत्रें रचार्वीं कशीं ?
अश्रूचा अभिषेक मात्र करितों तंद्रेमधें त्या तुला !

जेथें मानस शून्य होय, कुठली ती शब्दशक्ती तिथें
जी सूक्तावलि तेधवा प्रगटली नेत्रांबुधारेंतुनी
होता भाव तयांत काय ललिते ! ये सांगतां तो कसा ?
काव्याचाहि तिथें प्रवेश मग गे होईल केवीतरी ?

माझें गाणें कुणांसाठी

तारांसंगें हांसत खेळत
कल्पलतासुमसुराभिदाम नव
निर्झरगायन मंद चालतां
मृदुलध्वलशशधरकरविरुचिर
नेसुनि मुक्ताप्रभांगरागा
जिच्या स्मितावर विश्व चाललें
कंटकतरुला फुटे पालवी
पंकांतुनि येतात अंबुजें
त्या मन्मानसदेवीसाठीं
काय तिथें संबंध जगाचा ?
एकटिला हें तिला आवडो
माझें गाणें असे तिच्यास्तव

शुभ्रज्योत्स्नारसांत पोहत
कंठीं घालुनि आनंदानें
करिते नर्तन वनपुष्पांवर !
इंद्रचापरससेचितवसना
समुद्रलहरांवर घे निद्रा !
जिच्या अश्रुनें प्रलयचि होतो
वाहि शिलामय गिरिंतुनि निर्झर
सर्व जिचा हा प्रभाव आहे !
गातों, कांहींतरि बडबडतों
भलें बुरें म्हणणारे कोण ?
नाहीं पर्वा मग कोणाची !
कुणा न तिजविण हें कळणार !

गंगेसाठीं

श्यामतिमिरमय रजनी गेली
कोमल अरुणप्रभा पसरली
विहगकलरवें रानें भरलीं
मंद मृदु वातें—नव जीवन ये स्वर्गातें

दीप्तिसमुज्ज्वल सृष्टि विलोकुनि
हर्षभरानें शय्या त्यागुनि
उल्हासानें हांसहांसुनी

गंगास्नाना—चाललों गात मधु गाना

चालुनि चालुनि दमलों भारी

कंटकमय भू लागे सारी

वारे सुटले तीव्र विषारी

जाणों अंगार—भानुही वर्षि अनिवार !

विशाळ भेसुर उजाड रानें

क्रमिले गिरिकंदर यत्नानें

रंगविले पथ प्रदरुधिरानें

गंगेसाठीं—सारी ही आटाआटी !

निर्झर, सरिता, कूप, तडाग

किती पाहिले जागोजाग

लवहि न जडला पण अनुराग

एक ती गंगा—खेळे मनिं तुंगतरंगा !

प्रगूढ भेदक विरहगायनें

गेलीं व्यापुनि अनंत गगनें

दिशाहि भरल्या उत्कंठेनें

परी अजुनी ती—कां न दिसे मज शुचिमूता ?

गात्रें गळलों, शक्ती सरली,
 प्राणज्योती नेत्रीं ठेली
 दैवा ! काय असे मम भालीं
 गंगादेवी—भेटणार आतां केवीं ?

तटतरुमाला किसलयमंडित
 दीर्घभूमिका हरिततृणावृत
 एथुनि दिसती नयनां सांप्रत
 लहरिनिर्घोष—दे श्रवणां अति संतोष !

शीतमधुरजलसीकरवाही
 दे आल्हादा मंद वायुही
 त्राण शरीरीं पण लव नाही !
 येउनी एथ—तळमळे तप्त धूर्ळीत !

गंगे ! तव जलपान न घडतां
 लहरिविलास क्षणहि न दिसतां
 तळमळतों तूं सन्निध असतां
 गळाला धीर—चालले प्राण बाहेर !

मंगलपंचक

स्वण हीरक शोभतो, जलद वा विद्युत्समालिंगनें
 किंवा पुष्पितवल्लरीयुत तरू संमोहवी लोचनें
 ज्योत्स्नाभूषित नील अंबर खुले, आचार नीतीमुळे,
 हे शोभोत तसे वधूवर, शुची होओत दोन्ही कुळे
 विश्वाचा जनिता दयामय तुम्हा मांगल्य देओ सदा
 आनंदांबुधिवीचिवेष्टित असा, राहो दुरी आपदा
 सौख्याची चिरवर्तिनी स्मितमयी नांदो उषा सन्निध
 प्रेमाचा पथ आदरा, अनुदिनीं ज्या वर्णिताती बुध

ईशादिष्ट पंथं क्रमं जगतीं मोदोर्मिमाला मरा
विश्वांतील समस्त दुःखतिमिर स्वयिप्रभावे हरा
न स्वार्थार्थचि हा प्रपंच, सहजाचारासि या दिव्यता
भूमि स्वर्ग करा, जुन्याच दिवसा या रम्यता नव्यता !

पावे मुग्ध जगत्कली विकसना ज्या माधवतूर्मुळें
त्याला पाडुनि मोह सुस्थिर करा लोकीं गुणांच्या बळें
विश्वांतील विशाल कंटकवनें, विध्वंसुनी सत्वरी
ठेवा संतत हास्यभूषित धरा ही पुष्पशय्येवरी !

मांगल्यैकनिधान, साधु म्हणती, आहे गृहस्थाश्रम
हा ! हा ! अज्ञ जनां परी अनुदिनी होती अनंत श्रम
नित्य स्वादु सुधारसा पिउनिया सोत्कंठ हांसा रमा
सौख्यार्चा अमृतप्रवाहि कुसुमें वाहील तुम्हां रमा !

मृत्युस

जाती तीव्र दवालनांत जळुनी बालद्रुमांच्या तति,
संशुष्क प्रखरांशुभैरवकरीं होते प्रसूनावलि
मेघाचे नवमौक्तिकाभ सुकती व्योमींच बिंदुवज
होतो शून्यविलीन तारकगण स्निग्ध, प्रभातीं क्षणें !

झाला जन्म न, तोंच तापवालिता संसारदावस्थला
सोडोनी सहसा विलीनच परंज्योतींत जो होतसे -
तो लोकीं बहु भाग्यवंत, मज कां तें भाग्य नाही प्रभो !—
या दीनास सदैव दुर्वह मनस्तापांत कां जाळिशी ?

वांछा अल्पहि पूर्ण होत न कदा, नैराश्य वाढे सदा
नाहीं सौख्यलव क्षणैकहि कधीं या दुर्भगा लाधला !
चिंताविह्वल तीव्रदुःखगरलव्यामूढ होऊन मी
मृत्यो ! शांतिनिकेतना ! करिं तुझे सोत्कंठ मार्गक्षण !

मांगल्याचा विजय

भेडुनी नभस्तल येती पुढती तारा
 वर्षती अमित मृदु मुग्ध किरणरसधारा
 गिरिगर्भ विदारुनि निर्झर धांवति रानीं
 सुस्निग्ध भूमिका करिती जलबिंदूनीं
 मृदु किसलयजालक कठोर तरुवरि झुलते
 अप्सरःश्वासमय कुसुम कंटकीं फुलते !

दयिताधररांजित शालू-नेसुनी
 ये उषा पुढें तिमिरातें-वारुनी
 मृदु हंसुनि हास्य पसरते-त्रिभुवनीं

घनवृंद फोडुनी तडिल्लता ये खालीं
 स्वर्गासहि आणी ओढुनि अवनी जवळी

लंघुनी दीर्घतर रुधिराणव भयकारी
 अवतरे शांतता रम्य तीव्र संसारीं !
 व्यसनांतुनि होतीं सत्तत्त्वे संभूत
 पापासहि सहसा स्वबळें करिती पूत
 दुःखांतुनि चढती विशाल सुखतरु गगनीं
 फलपुष्पभरानें आच्छादिति हत अवनी !

तरु अधिक भरानें वाढे-तोडितां
 / आकुलतेमधुनी येई-सुकविता
 हो ग्रीष्मापुढती वर्षा-स्निग्धता

खलनिंदागरलज्वाला होउनि शांत
 उत्कर्ष होतसे सुजनांचा निभ्रांत !

जॉर्जगीत

ललितगुणदाम भो जॉर्ज राजेश्वरा !
 अवनितलिं करिं सदा शुभयशोविस्तरा !
 भावसंगीतके, तव जयंस्तुतिरवे
 व्यापिती गगन हे चारणांचे थवे !
 शांतिसुखवैभवे विनटली मेदिनी
 त्वत्कृपे स्वर्गशी भासते लोचनी !
 दिव्यवीणास्वनव्याप्त दिङ्मंडली
 नामसंकीर्तने तव पहा चालली !
 भरतभूराजगणपुण्यनामावलि
 भूतिने तव विभो ! दिव्यतम जाहली !
 ईश ठेवो कृपाछत्र तुजवरि सदा
 राज्यलक्ष्मी तुला अनिश सेवो मुदा !
 स्थनादेवी तुझे अवन भूपा ! करो
 नियति तव सर्वदा व्यसनजाला हरो !
 शत्रु होओत तव मित्रसे भूपते !
 होइ कारण सदा हतजगत्पर्णते
 कालकलिविकसना माधवर्तु स्वये—
 तूच हो, तुजजवलिं काय वांछूं नये ?
 रंगले भुवन तव मधुयशःसेवनीं
 दूर राहूं कसा मी कवी होउनी ?
 विजय तव ! विजय तव ! जॉर्जराया सदा !
 दिव्य निष्ठा तुझी मज असो शर्मदा !

भरतभूमि

सुनील सागरजल भेदोनी
 प्रकट झालीस भरतजननी
 विश्वीं उद्भवे कोऽपि कलरव
 हर्ष पसरला उद्गमें तव
 तुझ्या ज्योतीनें त्या कालीं
 दीन धरा अवचित चढली
 स्थिरचर बोले “जगज्जननि !
 जयोऽस्तु तव मंगलरूपिणी !
 तुझ्या चरणकमलस्पर्श
 गाईं गीतें प्रेमोत्कर्ष
 सद्यःस्नानसिक्तवसना
 विशालभाला तूं शोभना
 व्यापून गगन नृत्य करिती
 मुग्ध सागर चरणांवरती
 शुभ्र तुषार किरीट शिरीं,
 रुळे मुक्ताहार वक्षावरी
 तप्त रुक्ष मरुप्रदेशीं
 शामलशस्यस्थलीं हांससी
 प्रबल स्वनें पवन उपरि
 मधुर पिककलनादलहरि
 हातीं घेऊन तीव्र अशानि
 कुंजकानन तुझ्या चरणीं

उजळीत तमोग्रस्त मेदिनी
 तद्दिनवैभव काय वर्णू ?
 भक्तीचा उठे उद्रेक अभिनव
 सकल प्राणिवृंदांत
 गभीर रात्रीची प्रभात झाली
 उत्सवाच्या तुंग शिखरीं
 जगद्धात्रि ! जगत्तारिणि !
 जगत्पावनि ! भरतभू ! ”
 धरणी डोले अमित हर्ष
 जगन्मोहिनि ! तुजवरुनी !
 विमल हास्योर्मिदीप्तानना
 सिंधुशीकरिं लिप्त चिकुर
 वरी सूर्येंदु तारकातर्ता
 लोळे, गर्जे गभीरसा
 आच्छादिति तनु सागरलहरि
 सिंधुगंगायमुनांचा
 भीषण दीप्त कुठें तूं दिससी
 विश्वहि करिसी हास्यरत
 शून्यीं अविश्रांत गर्जन करी
 तव चरणांतें चुंबिती
 सिद्ध पयोधर संलिल वर्षाणि
 कुसुमगंध विस्तारी

हृदयीं तव स्थिरप्रेमशांति वदनीं वसे चिर अभयोक्ति
हस्तें करिसी अन्नपूर्ती चरणीं नांदे मुक्ति सदा
तुझे संतान मी माते ! मग कां नये भर हर्षतिं
घन्य करिसी निखिल विश्वातें, घन्यतम मी कसा नव्हे ?

भावगीत

दयाघन ज्याचा प्रभु झाला
चिरानंदमय जीवन त्याचें ! काय उणें त्याला !

दुर्जेपण कोठें त्या उरलें ?
निजात्मतेजोरसें सर्वही विश्ववलय भरलें !

भक्तिचा मधुर गंध सुटला
हटला त्याचा शोक, सुदुस्तर भवसागर अटला !

प्रभुस्तुतिसुधासेवनांत
घन्य घन्य तो ! कंठि काल जो प्रभुगीतें गात

त्याला पुण्यपाप कसलें ?
सदसद्द्वंदातीत होय तो, मूढ इतर फसले !

प्रभुमय सर्व विश्व त्याला
जातिनिबंधन, उच्चनीच हा भेद येइ कुठला !

नटला तोच जगत् सारें
त्याला ' मी-तूं ' द्वैतविषाचें लागलें न वारें !

मंदिर अमर्याद त्याचें
तदात्मीयते क्षेत्र पुरेना सर्वहि विश्वाचें !

दिसता तोच नित्य त्याला
जणों मुकुरमय विश्वमंदिरीं एक असे वसला !

तेथें ज्ञान खरें ठसलें
 कसलें समजे त्यां हें, जड जे भक्तिसुखा रुसले
 बसले कामपांकिं रुतुनी
 प्रभुनामांबुजमरंद सुलभहि त्यांस मिळे कुठुनी !

गा गा जगन्नायकाला
 जय जय शब्दै व्यापुनि टाका या ब्रह्मांडाला !

धर्मनिष्ठ

नोहे हिंदुहि, जैन मी न, अथवा बुद्धैकसेवी तसा
 ख्रिस्ताचा चिरशिष्य मी न अथवा इस्लामधर्मानुग
 त्या त्या धर्मपथास मानुनि परी मी सर्वदा वागतों
 सारेही मम धर्म ते असति हे उच्चस्वरें सांगतों

ही विस्तीर्ण वसुंधरा, मधुजल स्रोतस्विनी, अंबुधि,
 तेजोगोलक तारकादि नभिंचे, संशांत नीलांबर,
 वायू जीवनवाहि, साधुहि तसे सद्धर्मसंस्थापक,
 हीं नाहींत विनिर्मिलीं प्रभुवरें एकाच जातीस्तव !

विश्वांतील समस्त दुर्विषमता, सीमाहि हानिप्रद,
 ध्वंसाया अवतार या हतजर्गी ज्यांचा असे जाहला,
 त्यांची शांतिसुधातुषारमधुरा विस्तीर्ण बोध्यापगा
 घालोनी तट कोणता पुरुष तो ठेवील मर्यादित ?

‘ हा मद्धर्म ! म्हणूनियां मद्भरें जे गर्जतो दुर्मति
 ते सारे प्रतिबिंबमुग्ध, न त्यां मूलोपलब्धी घडे !
 चंद्रानें रजतप्रभा विखरुनी आच्छादिलें भूतल,
 बालातें परि वाटतें उतरला आहे घटों मात्र तो !

नक्षत्रें भरलीं अनंत गगनीं—तेजःप्रभा एकचि
मेघव्रात असंख्य वर्षति—परी ततोय नाहीं दुजें,
आकाशीं किरणच्छटा उसळती—इंदू परी एकला,
नाना धर्म असोत, एकचि वसे सर्वत्र सद्भावना !

एकाची करणें स्तुती अनुदिनीं, निंदा दुज्याची तशी
सांगा हो विपरीत वर्तन असें मीं दाखवावें कसें ?
लोकां भिन्न किंतीहि रंग दिसले देवेंद्रचापावरी
लाभोनी राविदृष्टि दिव्यतम का मींही म्हणावें तसें ?

बुद्धख्रिस्तमुहम्मदादि सगळे एकाच तत्वास्तव
झालेले अवतीर्ण, भेद कुठला त्या सद्विभूतींमधें
अज्ञानानुचरींच हाय, पुढती घालूनिया कुंपणें
धर्मांचे, नरजातिचेहि तुकडे केले खरें दुर्ग्रहें !

दारें लावूनिया पहात बसले मंदप्रदीपप्रभा
सूर्याचा प्रखर प्रकाश पडला बाहेर वार्ता नसे !
धर्माचा अभिमान तीव्र धरुनी धर्मप्रसारास्तव
धर्मांच्या नरडीवरींच बसले हे मूढधी धार्मिक !

ऐशा या अनुयायिमंडलकृती पाहून लोकोत्तरा
नेणों काय असेल वाटत मनीं त्या धर्मसंस्थापका ?
कोठें भक्तजनींच धर्म अपुला निष्प्राण केला असे
कोठें प्रेत सडून हाय ! सुटली दुर्गंधि त्याची महा !

बाह्याचारच धर्म मानुनि उठे गंभीर वाक्पाटव,
कां हो त्या उपहासिती मग वृथा देहात्मवादी जनां ?
अज्ञानें असत्याच कष्टद किंती सद्धर्म झाला असे
जाणों कोमल अंबु तीव्र बनलें होऊन शैत्यें हिम !

‘ वाटो उत्तम अन्यधर्म कितीही, तो होय भीतिप्रद
गेल्या सांगुनि अर्जुना उघड तो ज्ञानीजनांचा गुरु
तें चित्तो धरुनी अहर्निश हटें धर्माभिमानी जन
आले निंदित अंध होउनि सदा हा ! अन्यधर्माप्रति !

आतां काल परी असे बदलला, आत्मीयता वाढली,
सारे विश्व कुटुंब एक बनलें, माझे—तुझे लोपलें
तेथें हा ‘ परधर्म ’ ही मनिं कशी येईल दुर्भावना ?
ब्रह्मांडासह धर्मपंथ सगळे झाले अहा आपुले !

या विश्वावरि सर्वतः पसरतां दुर्भेद्य आत्मच्छटा,
कोणाचा अभिमान गाढ धरुनी गावी त्याची स्तुति ?
ही धर्मांबुजमालिका विकसली उद्दाम गंधोत्कटा,
कोणीही अलि होउनी सुखभरें स्वच्छंद सेवो मधु !

एकाया उपदेश पावन कुणा तद्धर्मदीक्षा नको,
तैसे अन्यहि धर्मपंथ अवघे आहेत त्या मोकळे
पुष्यत्पद्ममरंद सेवन करी तो पद्म कां होतसे
कीं त्याला अपरप्रसूनरस वा न प्राशितां येतसे ?

सारे धर्म सदंशभाक् उपजले त्या मूलधर्मांतुनी
तत्त्वाची घडली नसे परिणती एकाहिमध्ये दिसे
अंधाचार विवेकहीन नसती ज्याच्यामधें अल्पाहि
नाहीं—नाहिंच एकही दिसतसे सद्धर्म ऐसा जगीं !

सांगा एकच धर्म सेवुनि कशी लाभेल शांती मग ?
चालावें परधर्म निंदुनि कसें सत्तत्त्वजिज्ञासुचें ?
स्वातंत्र्यप्रविदारि बंधन मनःक्षेत्रास ज्याच्या नसे
तो कां राहिल बद्ध होउनि बरें एकाच जागेमधें ?

केशवसुतास-

कोठें सांप्रत सांग केशवसुता ! वास्तव्य आहे तुझें ?
 गाणीं सांग कुठें वसून राचिशी अस्मानभेदी नवी ?
 सोडोनी जड देह काव्यरतिनें उच्छेदुनी बंधनें
 ज्या तेजोवल्यांत लीन अससी तें सांग आहे कसें ?
 तूं येशील फिरून, या हतजगीं केव्हां कवींद्रा ! पुन्हां ?
 व्योम व्यापुनि टाकशील अपुल्या केव्हां तुतारी-रवें ?
 ब्रह्मांडाप्रति या नवा दम तुझा स्वर्गावरी नेइल
 आम्हांला मिळतील तीं हरपलीं श्रेयें तुझ्या आगमें
 तूं नाहीस इथें बघून डुलती अत्यल्पबुद्धी कवि,
 दर्पें बोलुनि वल्गना चकविती सामान्य लोकांप्रति;
 हें पाहून अतीव खेद सुकवे ! वाटे विचारी जनां
 यावास पुन्हा म्हणून करिती नित्य प्रभुप्रार्थना !
 गंगौघापरि भव्य केशवसुता ! सावेश वाणी तुझी
 नव्योज्जीवनलाभ देत अमुच्या कर्णी पडावी पुनः
 वीराची धृति, वा शुचित्व शिशुंचें स्त्रीजातिचें मार्दव,
 यांचा पाठ तुझीच एक कविता देईल राष्ट्राप्रति !
 झालेलें अतिशुद्ध पुण्यमयही गानध्वनीनें तुझ्या
 केलें दूषित विश्वमंडल असे सूरिब्रुवांनीं पहा !
 स्वार्थाचा अतिरेक होउनि जगिं विस्तारली दीनता
 अव्यक्तांतुनि ये पुढें पसरुनी सर्वत्र दिव्यच्छटा !
 तंद्रा सोडुनि एकदां उघडुनी डोळे पहा भोंवतीं
 निद्रा दूर पळून जागृत किती होतील आत्मे जगीं !
 गाण्याचा पहिलाच सूरहि न जां बाहेर तूं फेकिला
 तों जाईल समस्त विश्व बुडुनी पीयूषपूरामधें !

नक्षत्रापरि दिव्य शांत असुनी आत्मा तुझा सर्वदा
त्याला पार्थिवदोषलेशहि कधीं ठावा कवींद्रा ! नसे !'
गंभीरार्णवगर्जनेसम तुझा गीतध्वनी चालुनी
देई फेकुनि रुक्ष सैकततटीं जीर्णाभिमानी जनां !

आहे त्वद्वचनामधे अभिनवा जादूच कांहीं तरी
स्वर्गातीलहि सार एकवटुनी वाटे तिथें नांदतें !
ती जादू कविनायका ! पुनरपी सोडून विश्वावरी
पापातेंहि करून पुण्यमय तूं स्वर्गासही लाजवी !

आहे साथ करावयास बसलों राहून मार्गें तुझ्या,
हर्षे देइन भीतभीतच कधीं त्वद्गायना सूरहि;
किंवा गानरव त्वदीय इतका साधा असे का कवे ?—
कीं तो ऐकुनी एकवार, मग मी राहीन शुद्धीवरी !

माझी ताई

पडुनि कोवळें ऊन सकाळीं अंगण शोभे सोनेरी
अल्लड वेली लाजत डुलतां मौज दिसे कांहीं न्यारी :-

माझ्या छबुड्या ताईसह मी किती खेळलों खेळ तिथें
ऐकुनि गाणीं तिचीं बोंबडीं येई आनंदा भर्ते

नव्हता कांहीं अर्थ त्याला, सूरहि होता साधाच,
परंतु गाणें गोड ऐकिलें जन्मामध्यें मीं तेंच

इंद्रधनुष्यापरि जे उठले मनांत नाना रंग तदा
अजून असती तसेच तेथें पुसून जातिल ते न कदा !

त्या नादाचें करीत चिंतन जातो माझा वेळ किती
निसटुनि गेला स्वर्ग पुन्हां तो येइल का परतुनि हातीं !'

गोड हांसरीं फुलें तोडुनी ठेवुनि ताईच्या कार्नी
 'वनदेवी तूं !' म्हणुनी कुतुकें तिला पाहिलें हर्षोनी
 रूप तिचें तें उभे अजूनी तसेंच डोळ्यापुढें दिसे
 वाहे अश्रुप्रवाह झरझर तिचें चिंतुनी गोड हंसें !

घालुनि हातीं हात मजेनें माझ्या ताईसमवेत
 किती वाटलें सौख्य मनाला हिंडत असतां बागेंत !

होउनि आतां स्पर्शतुखाची अठवण सुखमय कालाचीं
 अतीच दारुण दग्ध मनाला स्थिती वाटते आतांची
 सदा फुलांनीं भरलेले ते उषारसानें खुललेले
 बालपणींचे सुवर्णदिन ते गेले कायमचे गेले !

तो हास्याचा उत्सव, सुखमय वसंत बालक्रीडेचा
 कधीं पुन्हां या प्रौढ मनाला नाहीं काय दिसायाचा
 बाळपणींची पवित्रता ती स्वप्नापरि आतां वाटे
 हिमगिरि सुटतां निर्मल गंगाजलीं जसा कर्दम दाटे !

तेच असे हें घर आतांचें, बागहि आहे तीच जुनी,
 परंतु गेली जादू सगळी त्यांतिल पूर्वींची निघुनी
 असें पूर्विंचा मीहि, परी हें हृदय सुकोनी गेलेलें
 प्राण जाउनी जसें कलेवर आकारानें उरलेलें !

जशी जाइची कळी लाजरी हंसली नसतां गळुनि पडे,
 माझी ताई गोड गुणांची अवचित गेली प्रभूकडे !

तिचा वियोगक्षण तो येतो प्रतिदिवशीं—छे प्रतिक्षणीं
 कसें सुचावें मरण सदाचें माझ्या ताईचें बघुनी ?

क्षणांत होती लुप्त तारका, सुकून जाती दंवबिंदु
 ताई माझी मरण पावते, देव म्हणे करुणासिंधु !
 मीच ताइला दिधला घालुनि ओनामा आरंभोचा
 ध्यास घेतला माझ्यासंगे शाळेमध्ये यायाचा
 घेउनि पाटी एके दिवशीं काढुनि कांहीं रेघोट्या
 नाचत नाचत येउनि मजला दावी डौलानें मोठ्या !
 विचित्र लिहिणें विलोकुनी तें हंसुनी दुखलें पोट तदा !
 चिडवुनि तिजला पुढें रडविलें आम्ही सर्वांनीं कितीदा !
 परंतु आतां वाटे होता गूढ अर्थ त्या लिहिण्यांत
 टेकावे जो उकलायाला पंडित लोकांनीं हात !
 सारीं ज्ञानें जगांतलीं तीं शिरती अंतीं अज्ञानीं
 ताईच्या मग त्या लेखाला कसें हंसावें सुज्ञानीं ?
 त्या रेघा वा ग्रंथ विशालहि दाविति एकच भावाला
 कीं विश्वाचें रहस्य अजवरि नाहीं कळलें कोणाला !
 ज्ञानाज्ञानहि एक जहालें अशा अभेद स्थितीमधें
 ताईच्या त्या रेघोट्यांला कसें हंसावें बरें बुधें ?
 आम्ही हंसलों तिला पाहुनी विचित्र रेघांचें जाळें,
 केलें ज्ञान व्यक्त कुणीं पण करुनि पांढऱ्यावर काळें ?
 जेथें भाषण आणि मौन हें एकच ठरतें अशी स्थिति—
 ज्यांस लाभली, अशा साधुजनसमाजांतली ती होती !
 पडुनि उषेचा प्रकाश नाजुक, दूर होउनी अंधार,
 अव्यक्तांतिल सृष्टी येतां व्यक्तपणानें बाहेर,
 तोडायाला फुलें चिमुकलीं अपुल्या चिमण्या हातांनीं
 माझ्या ताईसह मा होतो हिंडत अमुच्या उद्यानीं;

फुलें हांसरीं भरून गेलीं नानारंगी सभोंवतीं,
 परी लाजवी कळी तयांना माझ्या सन्निध जी होती !
 चिमणीं बोटें लालपणावर, चिमणा तो गोंडस हात,
 होतीं नाचत इकडुनि तिकडे साऱ्या त्या फुलझाडांत
 कळी म्हणूनी तिची अंगुली चुकुनि एकदां मीं धरिली,
 ओशाळा बहु झालों पाहुनि ताई मग भारिच हंसली !
 नुकत्या फुलल्या गुलाबकळिसम हंसरें मुख तें ताईचें
 ठसलें आहे पूर्ण मनामधिं, पुसुनि कदापि न जायाचें !
 आयुष्याचा फुलभाराचा वसंतऋतु तो आठवुनी
 गतसुखचिंतनमग्न हृदय हें दुःखानें येतें भरुनी
 तें हास्याचें, बालरवीच्या किरणरसानें बनलेलें
 हंसणें रुसणें खेळ खेळणें स्वप्नापरि अवचित गेलें !
 उषा पुन्हां ती पाहिली न मी, प्रकाशही सारा सरला,
 विषमय काळाकभिन्न नुसता अंधकार जगतीं भरला !
 भयाण सांप्रत झालें आहे स्मशानसें जंग सारेंही,
 पुढें येउनी नाचत झुंडी भूताखेतांची राही !
 स्मरुनि पूर्विचा काळ मिटूनी ढोळे अश्रु ढाळावे,
 मोजित घटका जगांतले दिन कसे तरी मीं कंठावे,
 हेंच संप्रती उरलें हार्तीं; याहुनि पण दुसरें काय—
 मिळावयाचें ? दुर्दैवाची ज्याच्यावर दृष्टी जाय !
 खेळ ताइचे परोपरीचे गमतींचे ते आठवुनी
 व्यक्त न करवे आतां मज तें कसें काय जें होय मनीं !
 तिचा आपलेपणा पाहुनी लाजो एकादा ज्ञानी
 'खुंटीवरच्या कावळ्यास' ही अहा ! 'मावळा' ती मानी !

घाली खांबासवेंहि झिम्मा, जडाजडाचें भान नसे,
जणों दृश्य हें विश्व समस्तहि चैतन्यात्मक तिला दिसे !

बसेल बोलत मनीबरोबर, मनिंचें हितगुज सांगेल,
गाऱ्हाणीही सर्व आमचीं जवळ तिचेच्या ओकील !

उठुनि एकदां तर लगबगिनें भातुकलीच्या खेळांत
आमंत्रणही फुलवेलीला देउनि आली बागेंत !

हळूच सारित केस बाजुला अपुले भुरभुर उडणारे
फिरवित होती इकडुनि तिकडे चंचळ डोळे हंसणारे,

येउनि भुरकन समोर चिमणी भिंतीवरती एक बसे
तिला पाहुनी मुखें ताईच्या आलें खुदकन गोड हंसें

“ दादा तिमने ! निलोप मादा घेउनिया हा माहेलीं—”
गाणें पडलें न हें मुखांतुनि तों चिमणी मीं उडवीली !

चिडून अगदीं, भरून डोळे, वदे बघुनि ताई मजशीं

“दादितल्या ! दा-तुदी गदी फू ! नको बोलुं तूं अमत्यासी !”

झालों फारच कधी, केली आईनेंही मध्यस्थी

परंतु नाहीं राग तिचेचा मजवरचा झाला कमती

माझ्याशीं हा तिचा अबोला संबंध घटकाभर टिकला,

स्वतांच नंतर येउनि हांसत बोलावी खेळायाला !

भांडण अमुचें झालें ऐसें पहिलें आणिक शेवटलें

परंतु आतां स्मृती त्याची व्याकुळ हृदयीं किती सले !

शांतिमूर्तिला-देवांशाला-साक्षात् विमल प्रीतीला

दुखवुनि कैसा हाय ! जहालों पात्र तिच्या मी रागाला ! .

परात्पराच्या दयालवानें तिचा स्वर्गमय सहवास

लाभुनि हा ! हा ! मूढाचरणें अपात्रसा ठरलों त्यास !

जडही तिजला गमे सचेतन, वेल तर तिची मैत्रीण,
 विसरुनि जाई भान आपलें पशुपक्षीही पाहून !
 बसलों आम्ही रुतून सारे दुर्भेदाच्या चिखलांत
 भांडत आहों मनुष्यांतही निराळीच करुनी जात !
 हा हलका, हा उंच, नसे हा योग्य स्पर्श करायाही,
 प्रौढपणाला अमुच्या काळें लांछन हें लागुनि राही,
 वयें वाढलों परंतु अमुचीं मनें जहालीं हीन किती,
 दुराग्रहानें केली साऱ्या अपुल्या ज्ञानाची माती !
 सर्व माणसें म्हणजे असती थोर वयाचीं मुलेंच हीं
 म्हणती पंडित; याहि वचीं पण खरेपणा भासत नाहीं
 उच्चनीचता, लोभ अनावार, दांभिक विद्येचा ताठा,
 पूर्ण दुराग्रह, खनशी वृत्ती, पूर द्वेषाचा मोठा,
 या दोषांनीं प्रौढ मानसें भरून सारीं गेलेलीं
 देवा ! हरुनी सांग आमुची कशास बाल्यास्थिति नेली ?
 विश्वेशानें बाळपणीं जी दिधली होती गुणमाला
 दर्पभरानें तोडुनियां ती प्रौढ असे मानव झाला !
 बालरवींचें तेज दुपारीं शांत तसें राहत नाहीं,
 कठोर होती कांहीं काळें वृक्षलतांचे पल्लवही;
 प्रौढपणा मग कसा श्रेष्ठ मीं मानावा पाहून असें ?
 वाटे बाल्यामधेंच कांहीं ईशांशाचें चिन्ह दिसे
 खेळे ताई लट्पटीचे राजाराणी आणोनी
 उत्सव मोठा करी कौतुकें लग्नें त्यांचीं लावोनी;

१ मनुष्याच्या दोषावर पाषाण घालण्यासाठीं या वचनाचा उपयोग केला जातो.

सुखसोहाळे करून सारे मनिकाच्या हौशी पुरवून
घडीभरानें टाकी नंतर खेळ सर्व तो मोडून

चराचरात्मक निर्मुनि सृष्टी ध्वंसुनिया मग ती टाकी
वाटे आहे खेळत एथें मूर्तिमती ही माया की !

होउनि आई मांडीवरि ती वेई चिंधीचें मूल,
जाणों अगदीं चिमण्या वेलिस आलें आहे कां फूल !

कुरवाळी त्या मातृप्रेमें, मुके मटामट घेइ किती,
निजवी त्याला थोपटुनीही घेउनिया खांद्यावरती !

“ दो दो बाला, निदले, येइल बागुलबावा, ललूं नये, ”
झोंके देई पाळण्यासही, वर्णाया तें दृश्य नये !

त्यांच्या कल्पित सुखदुःखानें सुख दुःखी आपण होई,
आजारीही त्यास मानुनी किती काळजी मग घेई !

न्हाऊं माखूं घालुनि, पाजवि घेउनि त्या पदराखालीं,
“ उगि उगि बाला ” म्हणून ताई हातांवरही त्या झेली !

प्रपंच लटका खरा मानुनी सारा करिती व्यवहार,
ईशविभूती जणों ज्ञानमय संपादी मनुजाचार !

हर्षखेदही मानी, अंतरिं समजे परि सारें खोटें,
ज्ञान असावें तदीय वाटे तत्त्वज्ञान्याहुनि मोटें !

तिची बाहुलीवरची प्रीती बघुनि एकदां कुतुकानें,
गेली आई तिचा गोडसा पापा ध्याया प्रेमानें !

परंतु होउनि दूर बोलली, पोक्तपणाही आणून

“ आई का मी लहान आहे मुका ध्यायलाही अडुन ! ”

बोल तिचे ते ऐकुनि आम्हां तदा वाटली मौज किती
अजून आहे तशीच माझ्या पुढें उभीशी ती मूर्ती !

परी न आले बाळपणांचे खेळ तिचे प्रत्यक्षांत,
 न पाहिली मीं तिज गढलेली खऱ्या खऱ्या संसारांत !
 मातृप्रीती तिची बाहुलीवरीच दिसली ती दिसली,
 चतुर्थीची ती क्षीण विधुकला अपूर्णची अस्ता गेली !
 सुट्टुनि नभांतुनि घनकाणिका जी वरच्यावर आट्टुनि गेली,
 तिजला अंबुजपत्रावरली मुक्तस्थिति लाभे कुठली ?
 ग्रहण लागलें जणों सकाळिंच बालरवीच्या विंबाला,
 दवानलानें अवचित कोमल बीजांकुर जळुनी गेला,
 प्रपंचचिंता नाशुनि टाकी किंवा कविच्या प्रतिभेला,
 चमचमणारा प्रदोषतारक अकाल मेघानें गिलिला,
 तशी विचारी माझी ताई गेली अवचित कालमुखीं,
 दुर्दैवानें हळुच टाकिला विषबिंदू मम बाल्यसुखीं !
 निर्माल्यासम जीवित झालें, सुगंध सारा ओसरला,
 अवसेचा हा अंधकार मजसभोंवतीं नंतर भरला !
 वसंत सरुनी वर्षा आली भरीत अश्रूंचा पूर
 शून्यामध्ये आहे सांप्रत वाहत जीवित हें दूर !
 क्षणभर पडलें स्वप्न एक तें स्वर्गसुखानें भरलेलें,
 विषादविषमय जागृतिनें या अग्निकणांवरि फेकियलें !
 आला कानांवरी गोडसा वीणेचा मृदु झंकार,
 लोपुनियां मग दृश्यजात हें त्यानें केलें निःसार !
 दिव्य भावना मनीं उठूनी गेली नंतर मावळुनी,
 जागिंचें जडसुख खरेंच सुखमय गणील नंतर कोण मनीं !
 कोसळणारी गंगा खेळे हिमालयाच्या उत्सर्गीं,
 व्योम सावरी तुट्टुनी पडलें इंद्रचाप नानारंगी,

चंद्रकांतिचा ओघ लोटला झेली त्याला वसुंधरा,
 माझे जीवित कोण आवरिल नाहीं ताई जर मधुरा !
 आश्रय होती तीच एक या संसारीं हत हृदयाला,
 गळून जातां गुलाबकलिका स्थान कुठें मग गंधाला ?
 त्या तारेवर ठेवुनि दृष्टी जीवितसिंधू मीं क्रमिला,
 अस्त पावली अवचित ती मग-आशा-बंध कुठें उरला ?
 तुफान गिरिसरितेपरि आतां उद्देशाविण जीवन हें
 कुणीकडे तरि कड्यावरुनि ही उड्या घेत धांवत आहे !
 मेलें गेलें सर्व संपलें नांव नको त्याचें आतां
 पिशाचापरी नवीन, सौख्यां नाचे स्वार्थी जड जनता !
 माझा भलता मार्ग आपला, दिवसांरात्रीं तिजकरितां-
 चूर कालमुखिं विलीन होइन गाळुनि लोचनजलसरिता !
 नित्यं करावें चिंतन मनिं त्या चिमण्या प्रेमळ मूर्तीचें
 तिच्याचकरितां अश्रु पडावे सार्थक हें मम जन्माचें !
 नाद तिचा तो मधुर सुमंजुळ नाचत असतां कानांत
 ऐकावें जें मीं, असलें तें काय असे हो जगतांत ?
 शब्द बोलडे अर्थहीनही अजून चंचल मन करिती,
 क्षणभर तरि मग मोहवितिल मज अशीं कोणतीं काव्ये तीं ?
 हंसरें चिमणें मुख तें नाचत असतां संतत दृष्टिपुढें
 कुतूहलानें पाहूं कोणत्या सांगा सुंदर वस्तुकडे ?
 देवीहुनिही प्रिय जी झाली, प्रेम जिचें जीवनहेतु,
 ती गेल्यावर सोडुनि मजला कुणास तिजविण मी चिंतूं ?
 देवहि मजला तिच्याचसाठीं केवळ गमला आवडता
 तद्गुणकीर्तनिं न तरी कोठें वाणी ही नाचवुं आतां ?

त्या देवीला-पवित्रतेला-माझ्या चिमण्या ताईला
पद्यहार हा अश्रुजलानें भिजवुनि मीं अर्पण केला !

तारका

Ye stars ! which are the poetry of heaven !

—BYRON

तारका गमति या जणों स्वर्गिंची कविता
विलसते या स्थळीं नित्यरुचिर्ग अभिनवता !

नैराश्यतमाचें पटल दूर सारोनी
मृदुतेजःसरिता देती या उसळोनी !

या दग्ध मनावर वर्षुनि अमृततुषार
वाहविति पापमय जर्गी सुखाचा पूर !
जोडोनी तुटल्या हृदयतंत्रिच्या तारा !
तन्नादध्वनिनें प्रदेश भरिती सारा !

करजालीं पुसुनी दुःखिताश्रुजलधारा
उपजविति विषण्णांतरीं सुखाशा मधुरा !

या तारा-ईशस्तुतिची अक्षरमाला
शिकविती भावमय उदात्तता मनुजाला !

कीं स्वर्ग द्रवुनी तेजोबिंदू गळले,
हतवसुंधरेवरि येतिल केव्हां न कळे !

काढिलीं मंथुनी नभ हीं रत्नें कोणी
तीं गंफणार तो सांपडला नच अजुनी !

विसरल्या कवीच्या कल्पनाच अथवा या
कोणीच नसे तत्काव्य काय काढाया ?

काँ प्रेमळ कविचे अश्रु काव्यरचनेचे
 पसरुनी साधिती मंगल या विश्वाचें !
 फेकितों रुक्ष हें मानस त्यांच्यापाशीं
 काव्यता स्निग्धता लाभावी कांहींशी;
 अविनाशि अल्पसा तेजोलाभहि व्हावा,
 संसार तिमिरमय नव प्रकाशीं न्हावा !
 विसरवुनि पापमय जगांतले व्यवहार
 करिल ही स्वर्गाची कविता जगदुद्धार !
 मोकळें नभ न हें तारांनीं कां भरलें ?
 कां भूमिवरि पाषाणखंड विस्तरले ?
 हें दृश्यजात वा शून्यहि तारक व्हावें,
 मग मींहि कशाला तरी भिन्न राहावें ?

निराशेंतील आशा*

'होतें सुंदर तें, मनोहर किती, तें आज गेलें परी !'
 आहे गाढविषाद्रूप, जगतीं, ही चालली वेखरी
 ऐशी कोण न जी प्रदग्ध अजुनी झाली निराशानलीं
 होओनी प्रियनाश अश्रुसरिता जीची नसे वाहिली ?
 दुःखाची अनुभूति हीच मजला ये शैशवापासुनी
 गेले पोषित हेतु आजवरिचे सारेहि विध्वंसुनी !
 आलें ठेवित ज्या स्थळीं अहह ! मी प्रेमांश थोडातरी
 स्थानें तीं करि काल नष्ट, बुडवी आशाहि शून्यांतरीं !

* प्रस्तुत कविता Mcore च्या Disappointed Hopes नामक कवितेवरून लिहिली आहे.

एकदं धरिलें प्रसून हंसरें सानंद हातांत मी
जावें तें सुकुमी अहा ! क्षणभरें मातें करोनी श्रमी !
धालोनी जल नित्य एक लतिका संगोपिली एकदां
गेलीं वाळुनियां परंतु मजसि ती देत दुःखा सदा !

घालावी अपुल्यास साद म्हणुनी मैनाहि मीं पाळिली
चारा घालुनिया तिला निजकरीं नाहीच ती वाचली !
होता एक कुंरंगशावकहि मीं प्रेमें घरीं राक्षिला
गेला अल्पदिनावधीतच अहा ! सोडूनिया तो मला !

केलें मोहित होउनी अजवरी मीं प्रेम ज्या ज्या वरी
गेले कालमुखांत ते प्रिय मला लोटून दुःखांतरीं !
हें जाणूनहि मी कुणावरि पुन्हां प्रीती करूं पापिणी ?
हत्यांचें अणखीहि पातक किती वेऊं शिरीं लाडुनी ?

आतां या हतभागिनीस गमसी सर्वस्व तूं प्रीतिचें
प्राणेशा ! तव चिंतनाविण दुर्जे कांहीं न लोकीं रुचे !
पाहावें तुज सर्वदा मधुरवाक्पीयूष प्यावें सदा
'माझा तूं !' म्हणुनी, गमे कितितरीं तूतें वदावें मुदा !

नाहीं होत परंतु धैर्य असलें भीती भरे अंतरीं,
वाटे जाशिल तूंहि सोडुनि मला त्या काल गर्भांतरीं !
मानी ज्यास मनीं प्रियोत्तम, गणी मज्जीविनाधारहि
त्याला मारुनि केवि मग्न करूं मी ही दुःखशोकीं मही ?

या जन्मीं हृदयेश्वरा ! न तुजला मानीन जीवेश मी
त्वत्कंठांतरिं घालुनी विषलता नेणार नाहीं तमीं !
हो दीर्घायु, रहा सुखांत, विभवे भोगीत लोकांतलीं,
कोणीही परिसील न प्रणयवाक् मीं मन्मुखीं काढिली !

भेटूं आपण निश्चयें उभयतां स्वर्गांत एकस्थलीं
 दिव्य प्रीतिलता इथील आमुची वांकेल पुष्पो फलीं;
 स्वारे सागर, रुक्ष पर्वत, तमोराशीहि भीतिप्रदा,
 तेथें आडवितील मार्ग आपुला न प्राणनाथा ! कदा
 जा तूं दूर कुठें तरी, परि सुखीं तेथें रहा वल्लभा,
 होओ मंगल मार्ग, तूज वितरो विश्वेश आशीःप्रभा
 कोठेंही वस, दुर्भंगेस न घडो केव्हां तुझें दर्शन,
 प्राणेशा ! चिरजीवि हो नच कदा माझें करीं चिंतन !

कोकिलास—

गाच कोकिला ! अपुलीं गाणीं शांतविणारीं दग्ध मना,
 हलवुनि सोडीं भोंवतालच्या उदास या वातावरणा !

नादरसानें भिजवुनि टाकीं रुक्ष एथले फत्तरहि
 रूप देउनी भव्य करीं ही स्वर्गाहुनिही श्रेष्ठ मही !
 दिव्यादेशें निराश हृदया नवीन देई उत्साह
 सुकल्या झाडा फुटे पालवी जैसा वळतां जलवाह

• गानरूप तूं गमसि लकेच्या तुझ्या पसरतां रानांत,
 कीं तव रूपें फिरतें आहे आशेचें मृदु संगीत !

नित्यनवीन ध्वनि तुझा हा वाटे येउनि तोच पुन्हा
 असे रोजची तीच उषा पण शिळी वाटली काय कुणा ?-

एकच गाणें, ध्वनीहि एकच मोहकता पण दुजी असे
 वाटे स्वर्गामधील कांहीं दिव्य अंश त्यामाजिं वसे !

वनराजाच्या एकच सरिनें टवटवीत हो वनराई,
तुझी लकेरी एकच ऐकुनि जीव तसा गुंगुनि जाई !

सृष्टिसतीचा बहु आवडता पिढीजाद तूं गंधर्व,
फिके वाटती तुझ्यापुढें ते नाद जगामधले सर्व !

लहान मोठीं भरून गेलीं झाडें हीं झुपकेदार
झुलती आंबे वाऱ्यावरती फुटुनी ताजा मोहोर

तृणें लाजरीं वायुसंगमें खालीं वर माना करिती,
ऊर्मी उठती सौन्दर्याच्या काय तरुण सृष्टीवरती !

नानारंगी फुलें उमळुनी शोभे सारा वनभाग
काव्यतरुचे कोंबच आले उगवुनि कीं जागोजाग !

अशा प्रदेशीं संध्याकाळीं पडलों असतां वृक्षतंलीं
भेदित गगना तुझी लकेरी माझ्या कर्णपुटीं भरली !

अमृतरसाचा पूर लोटला स्वर्गांतुनि का मजवरती,
भावजलीं कीं बुडून गेलों, झाली माझी अशी स्थिति !

खप्रतिरवें शांत व्योमीं होउनि खळबळ किती तरी
मन्नेत्रांतुनि सुखाश्रु गळले झरझर गवती फुलांवरी !

सौंदर्याचा पूर लोटला त्या गाण्यांतुनि सभोवतीं
आनंदानें फुलवेलीं तदा उधळिलीं फुलें किता !

नाद तुझा तो पसरत पसरत गेला माळापलीकडे,
नभी कशाचा, शिरे अनंतीं लघुनि गिरिचे उंच कडे !

या विश्वांतिल अणुरेणूही गुंफावा निज गानगुणीं
गढ्या कोकिळा ! काय सांग ही इच्छा आहे तुझ्या मनीं ?

क्षणांत एथें क्षणांत तेथें नाचुनि चंचल नाद तुझा
 एथें तेथें गुंफुनि एकस्थलीं, विश्वमय करीं रजा !
 आम्रतरुशीं तुझी हितगुजें चालत आलीं अहर्निशीं
 प्रभाव त्यांचा घडून येतो परीं जगाच्या इतिहासीं !
 स्वतांशींच तूं उगीच अपुला गुंगत बससी कांहीं तरी
 ब्रम्हांडावर जादू त्याचीं चालविशीं पण कवीपरी !
 जगास उठवी तुझा गानरव भरुनि रवीच्या तेजांत
 शिरुनि फुलांच्या गंधीं निर्मा उत्सुकता जनहृदयांत
 हीं झाडे, हे चंचळ ओढे, फार काय जग सारेंही
 तुझ्या गानमय सरित्तरंगीं पिका ! सदा नाचत राही !
 गासीं स्तोत्रं दिव्यभावमय नित्य उगवत्या सूर्याला
 नुकत्या फुलल्या रानफुलाला वाहसि गानस्तुतिमाला
 अल्लड वेली नाचति तुझिया गाण्याच्या तालावरती,
 भ्रमरी झिम्मा खेळति पुष्पांसर्वे, वृक्ष शिर डोलविती
 तो संगीतप्रवाह शिरतां कर्णीं, बंधन फोडोनी
 माझा आत्मा गेला अवचित सर्वाहि विश्वीं पसरोनी !
 उदित जाहल्या मधुर भावना कितीतरी जड हृदयांत,
 अरुणागमनें जैशा रक्तच्छटा पसरती गगनांत !
 एकच गाणें परीं मनीं भरि भिन्न विकारांची श्रेणी,
 शुभ्रच रविकर सुरेंद्रकार्मुक रंगविती जेवीं गगनीं
 आजवरीच्या आयुष्याचें गमे आज सार्थक झालें,
 परवा नाही याच उत्सवीं आतां जरि जीवित सरलें !
 क्षण हा नाही विसरणार मी केव्हांही या जन्मांत,
 याच्या लाभासाठीं हांसत सांपडेन भवचक्रांत !

न घडे कां या सुखक्षणांनीं जीवित माझें-विश्वाचें
धुऊन टाकीं तूंच पिका ! तरि कठारेपण हें ईशाचें
टाक कोंदुनी गानरवानें प्रत्यक्षाप्रत्यक्षाला,
जन्मापासुनि अंत होय तों बुडवीं गांनीं जगताला

कसें करावें किली करावें स्वागत चिमण्या गड्या ! तुझे ?
वाणी अडते, मन गोंधळतें, होय काय तें नच समजे !
एक तुझी ती गोड लकेरी फेक वसंताच्या कलिज्या !
उधळुनि देतो तुजवरुनी मी अजवरिच्या कविता माझ्या !
गाणारा तूं स्वर्गगायनें सृष्टीच्या दरबारींचा,
कसा टिकावा डौल तुजपुढें बाह्यभूषणप्रिय कविचा !
जड शब्दांनीं, गणवृत्तांनीं, निर्बल यमकप्रासांनीं
मृतप्राय ही झाली आहे जगांतली कवितारमणी !
अनंतबंधनजालीं हो का प्रतिभावल कविचें व्यक्त ?
लहरिविलास स्वैर दिसावे कसे नळाच्या पाण्यांत ?
कसरतवाला चपल किती पण सेनानायक होय कसा ?
गारोडीही कदा विधाता नाही व्हायाचाच तसा !
शास्त्र ठेवुनी पुढें, विरचिति पथें त्याच्या नियमांनीं,
पीक कवीचें अशाच आम्हां आलें आहे या भुवनीं !
कवी खरा तूं एक कोकिळा ! गान भावमय गाणारा,
चराचरात्मक विश्वगोल हा झुलतो त्याच्यावर सारा !
गानरसीं तव साधीभोळी मही तरंगो फुलापरी,
स्वर्गी जाओ त्या पुरानें चढतां हळुहळु वरीवरी !
प्रतिक्षणीं दे नवीन फेकुनि अवाङ्मनोगोचर नाद,
अमंगलाही मंगलांत ने घालुनिया भेदक साद

शंभुशिरांतुनि जशी उसळुनी धावे गंगा बाहेर
 पाप जगांतिल टाकी ध्वंसुनि तसा तुझाही हा सूर !
 याच सुरानें घडेल जगतीं कांय तुला तें केवि कळे ?—
 रवि न जाणतो अजून कीं निज आगमनें अंधार पळे !

बाळपणीं मीं हाच एकदां सूर मधुर तव आयकिला
 पुन्हां आजवर माझ्या कार्नी विहगा, तो नाही पडला !
 गोड आठवण करीत त्याची गोड नाद तो चिंतीत
 होतो वागत तसाच विषमयं जगांतल्या व्यवहारांत
 होउनि चुकल्यापरी कोकिला ! तुला शोधिलें किती स्थळीं
 परी लाभलें नाही कांहीं तीव्र निराशेवीण मुळीं !
 ठाउक नसतां मार्ग आपुला सैरावैरा पळे नदी,^१
 तसा भटकलों कुठें कुठें तव लागुनि नादाच्या नादीं !
 एथें दिसशिल तेथें दिसशिल म्हणून मी सोडुनि भान
 भणभण वणवण फिरफिरलों रे कितीतरी रानोरान
 या झाडावर असशिल, दिसशिल दूर तिकडच्या झुडपांत,
 लावुनि बसलों दृष्टि सारखी कितीकदां आकाशांत !
 काम सोडुनी, धाम सोडुनी, सोडुनि सारे व्यवहार,
 त्वदेकचिंतनमयाचि कोकिला ! केला माझा संसार !
 तुला शोधण्या पाय धावती, दृष्टी तुजला पाहाया,
 अन्य ध्वनिला विमुख कर्ण हे तुझेच गायन ऐकाया !
 अशा रीतिनें महोग्र तप जें आजवरी मीं आचरिलें,
 गंधर्वा ! हें आज त्याचें अपूर्व फल गोचर झालें !
 किती हिंडलों झाडीमधुनी, किती तुडविलीं मीं रानें,
 हिरवीं शेतें किती शोधिलीं रोज नव्या उत्साहानें !

बसतां उठतां सदासर्वदा एकच चाले ध्यान तुझे,
 कवि कवितेला किंवा प्रणयी हृदयेश्वरिला जसा भजे
 प्रयत्न माझे आजवरीचे सारे निष्फल होऊन
 त्वदीय दर्शनवांछा नाही कधी दिली मी सोडून
 आज जहाली जरी निराशा, उद्यां तरी तूं दिसशील,
 या आशेनें न सोडिली मी उत्कंठा हृदयांतील !
 गेला अस्ता भानु, पसरला सर्व स्थानीं अंधार,
 विश्व कंठितें रात्र, जाणुनी प्रभात आहे येणार

जन्मांतरिंचीं या जन्मींचीं सुकृतें एक स्थलें जमलीं,
 म्हणुनी कर्णीं गानसुधा तव आज अशी अवचित पडली !

गाच कोकिला ! एकसारखा क्षणही दवडूं नको वृथा
 नाशुनि टाकीं व्यथा वाढल्या आठवुनी संसारकथा
 दीर्घ पसरली खालीं शय्या हिरव्या कोमल गवताची,
 छटा विखुरली नयनमनोहर गगनीं संध्यारागाची,
 मरकतमणिमय भंदिरांत तूं बसुनी गासी संगीत,
 अधिक सुखाचा क्षण याहुनि मम असेल कुठला दैवांत ?
 चालूं दे तव गानमहोत्सव, विराम त्याला नको पिका,
 या गवतावर पडुनि सेवितों किमपि आत्मसंवेद्यसुखा !
 जाशिल उडुनी केव्हां न कळे करुनी मार्गे अंधार,
 होइल तेव्हां दृश्यजात हें गायकराजा ! निस्सार
 तुझ्या अभावीं स्थिती जगाची होय कशी तें मी जाणें,
 जाउं कसा मग एथुनि मंजुळ चालत असतां तव गाणें !
 गाच कोकिला ! क्षणभरही मी एथुनि नाहीं हलणार,
 असाच टाको भरुनि अंबरा तुझ्या गायनाचा पुर

या पूरांतिल एकच बिंदु येइल माझ्या कवितेंत
तरी सहज मी फेकुनि देइन दीन घरा ही स्वर्गांत !

स्वर्ग कोठला अथवा दुसरा ? तूच स्वर्गाचा जनिता
नंदनवनिंच्या पुष्परसाची वाहविसी चंचल सरिता

गमे अप्सरःक्रीडोद्याना परी मनोहर भू आतां
सर्व स्थानीं मधुर स्वर्गप्रभा पसरली तूं गातां !

स्वर्गाचा तूं गायक, तुजला स्वर्गचि उचितें रहायाला,
येसी केव्हां समुद्धराया पापपूर्ण या जगताला !

फेरी आहे गंधर्वा ! तव भाग्यदिनीं इकडे झाली,
सुकून गेल्या वनीं घनाची स्वारी वाटे कीं वळली !

वसंतमित्रा ! जयगीतें तुज किती वहावीं हर्षानें
प्रेम तुझें मीं व्यक्त करावें कैसें या जड वाणीनें ?

करीं गानमय विश्वगोल हा, जडाजडाचें गान करीं,
गाण्यांवाचुनि नुरवीं कांहीं गानपटो ! वार्ता दुसरी !

होतिल कंटक फुलांसारखे उच्चनीचता लोपेल,
बाभळिचींही झाडें स्पर्धा कल्पतरुंशीं करितील !

मूक भावमय काव्यरसानें होउनिया बेफाम अति,
दुबळीं हृदयें पिका ! हलवुनी सोडितील ही जड जगती !

विश्वरूप हा भगवान् गाणीं तुझीं गोड हीं ऐकोनी
तुजवरि तारकमिषें सुखाश्रू ढाळितसे बघ वर गगनीं !

दिव्य मंदिर आणि लेख

कीर्तीं मार्गें टिकावी म्हणुनि विरचिलीं मंदिरें भूपतींनीं
गेलीं कालोदधीच्या प्रबल लहरिनीं नाशुनी तीं कधींच !

होते आकाशचुंबी विलसताहि जिथें स्तंभ मोठे यशाचे
 मूकपें ते पडोनी दिसत न उरली खूणही आज त्यांची !
 ज्यांच्या नामस्मृतीनें चळचळ हृदयीं कांपले शत्रु सारे,
 गेले ते दुर्ग कोठें ? हरहर दिसती चूर्ण झाल्या शिलाहि !
 खोदोनी नामकृत्यें उपलिं, चिरयशःकामना बाळगून,
 केल्या ज्या ज्या समाधी, दिसत आजि जर्गी धूळ त्यांची जहाली !

आहे केवळ विश्वमंदिरचि हें अद्यावधी निश्चळ,
 व्योमाच्छादनही अजून अगदीं हें जीर्ण झालें नसे
 आहे एक कुठें महापुरुष तो, तत्कीर्ति हें गातसे
 नाहीं आजवरी परंतु कुणिही त्याला कधीं पाहिलें

जागोजागीं किती हे अगणित भरले दिव्य भाषेत लेख,
 सारे ते एकभावे स्तविती अनिश त्या पुरुषाच्या गुणांला
 विश्वाचा सूक्ष्म रेणु स्तुतिरवविभवे फेंकितो आसमंतात्
 व्योमीं ताराक्षरांनीं स्तुतिच विरचिली दिव्यतेजःप्रपूर्णा !
 संध्यारागांत अभ्रावरिल विशद तो जाणिला भाव कोणी ?
 किंवा देवेंद्रचापीं मधुर उमटलीं अक्षरें कोण पाही ?
 नानाही लेख ऐसे प्रतिदिनिं दिसती सर्वतां विश्वभार्गी,
 सांगा वाची त्यांची लिपि अजवरिही कोण दिव्याद्भुता ती ?
 नानादेश फिरूनिया निरखिलीं सारीं महामंदिरें,
 यत्नानें जरि वाचतांहि अथवा आले शिलालेखही,
 सारे व्यर्थाचि, विश्वमंदिर पहा हें एक, तत्त्वप्रिया!
 यत्नें जाणुनि दिव्यपुरुषगुणां हो धन्य विश्वांतरीं !

प्रेम आणि सत्कार

पत्रीं तूं लिहिलेंस कीं “ उचितसा केला न सत्कार मी,
 औदार्यें मजला तुवांतरि गड्या ! याची करावी क्षमा ”

नांदे प्रेम विशुद्ध तेथ असले हे बोल का शोभती ?
सत्कारास्तव जें अडून बसतें तें प्रेम नाही खरें !

प्रेमाच्या घरिं केघवा न निघते बाह्यादराची कथा
वाटे ढोंगच हें उठून म्हणणें “ या, या, बसा या स्थळीं ”
झालीं एक मनें तिथेंच परकी वृत्ती कशाला अशी ?
येतो आदर दृष्टिनेंच दिसुनी, पांडित्य तेथें वृथा !

यत्नानें मुख हांसरें करुनि हो अग्निग्ध सत्कार जो,
तो प्रापंचिकहेतुसिद्धिकरितां, मित्रत्व तेथें नसे
प्रेमानें मन पूर्ण होउनि दिसे साधेंच जेथें स्मित
तेथें आदरभाषणें अमितही बोलून होती वृथा !

चित्तें दूर असून काय जवळी आलीं शरीरें तरी ?
सत्यार्थाविण बोलुनीहि ठरते सत्कारवाणी वृथा !
येतां मित्र घरा उठून सहसा त्याचें करी गौरव—
जाणें तो व्यवहार पंडित, परी प्रीती न त्याची खरी-
ये ओढ्यास गढूळ पूर, पसरे त्याची किती गर्जना,
गंगापात्र भरून संथ अगदीं चाले, करी न ध्वनि
आधीं प्रेम दिसे, दिसेल वचनीं मागूनिया आदर
अंतःप्रीति न केघवाहि कितिही बाह्यादरांनीं कळे !

हास्य संगीत

मधुर हास्यनादीं सारें विश्व झुलुन्निराही
रितें स्थान हास्यावाचुनि एक जगीं नाही !

हंसति किती हिरवीं शेते (रानें) नाचनाचतांना,
हंसति गूढ चंचल ओढे घेत गोड ताना,

वायुलहरि खदखद हसती गगनिं धांवतांना,
 हास्यनाद घुमविति भंवतीं उंच टेंकड्याही !
 हंसति हळुच डुलतीं कुरणें लाजुनिया गालीं,
 गवति फुलें खुदकन हंसती रम्य विभवशाली,
 रानपांखरांच्या हास्यें वनें भरुनि गेलीं,
 हंसुनि दडुनि झुडपामध्ये विपिनदेवताही !
 हंसुनि हंसुनि नानारंगी फुलपांखरांनीं
 वाहविली जिकडे तिकडे हास्यनदी रानीं,
 बिंदु कांहिं त्यांतिल नेउनि गगनदेवतांनीं
 दिसे आज केली स्वर्गापरी मेदिनी ही !
 हास्य एथ तेथहि भरलें अणुहि हांसताहे,
 हास्यनदी शून्यांतुनि ही आज वाहताहे;
 उदासीन दुःखी मग का दूर कोण राहे !
 चला भरुनि नभ हें टाकूं हास्यगायनांहीं !

कृष्णा

अंधाराची छटा झाडुनी वसुंधरेवरुनी
 अरुणकरांनीं दिधलें उधळुनि सोन्याचें पाणी;
 चमचमणारे लज्जित डोळे रजनीदेवीचे
 बसले होते आंत दडूनी निळ्या अंबराचे;
 प्रभातदूती शुक्रतारका गाउन संगीत
 होउनि गेली होती नुकती लीन अनंतांत;
 पूर्वदिशेला दिव्यनिधीचा स्फोटच होऊन
 दिव्यरसाचे ओघ जगावर गेले दाटून;

त्या ओघांच्या संगमविभवे बनली कृष्णा ही
 महोत्सवाविण लोकीं नुरली दुसरी वार्ताहि !
 ऋत्त हितगुजे तीरभूमिंशी, लाटा उधळीत
 तटगत कोमळ तृणांस चाले ही कुरवाळीत !
 दूर पसरलीं हिरवीं शेतें, तरु हिरवेगार,
 काय उघाडिलें हरितवस्तुंचें एथें भांडार !
 प्रदेश सारा मरकतमणिमय सृष्टीनें रचिला
 भाग्यवतीला श्रीकृष्णेला जणों जावयाला
 मंजुळ शब्दांमधून धांवे रसौघ काव्याचा,
 हिरव्या वस्त्रांतून शोभतो देह सुंदरीचा,
 पवित्रतेची सौंदर्याची भावगायनाची
 मूर्तिच कृष्णा चाले तैशी सीमा दृश्याची !
 लहरिकरांनीं तीरलतांना जातां आलिंगी,
 त्याही तिजवरि फुलें उधळिती हीं नानारंगी
 दूर शोभती उंच टेकड्या लहान मोठ्याहि,
 तेथें दाटी होउनि झुलत्या झुडपांची राही;
 त्या झुडपांतुनि ओघ लोटले मौक्तिककांतीचे—
 ओढे घावत लंघुनि येती प्रदेश हिरवळिचे
 श्रीकृष्णेच्या प्रवाहामधें वेंगें ते शिरती
 बाळें जननी—उत्संगावरि जेविं उड्या घेती !
 तीरावरुनी चिमणीं गांवे दूर किती दिसती
 जणों इयेच्या प्रवाहसूत्रीं असाति गुंफिलीं तीं !
 देखावा हा द्विगुणित हर्षें असता पाहियला —
 माझी ताई असाति इथें जर मम सान्निध्याला !

मुली हांसऱ्या भरभर फिरती तीरलतांमधुनी
 नुकतीं फुललीं फुलें तोडुनी घेती हातांनीं
 काळे डोळे त्यांचे चंचळ चहूंकडे फिरती
 दिसती भुंगे जणों बैसले कमळदळावरती !
 फुलें तोडितां कांहीं मंजुळ गाणीं गुणगुणती
 सुरानेंच या होउनि वेड्या फुलवेली डुलती
 शब्दहि नाही, अर्थहि नाही, केवळ गुणगुणणें
 परंतु मोहक असलें गाणें आयकिलें कोणें ?
 त्या गाण्यानें थरारुनी हे अणुरेणुहि गेले,
 अहा ! जुन्या या वसुंधरेवर तेज नत्रें आलें !
 दुःखनिराशा यांचा लेशहि विदित यांस नाही
 केवळ कंटकहीन 'उद्यां'चें सौख्य भरुनि राही !
 श्रीकृष्णच्या तीरावरुनी—या स्वर्गामधुनी
 चिमण्या नंदनदेवी फिरती चिमण्या पायांनीं
 हास्य तयांचें गेलें पसरुनि सभोंवार गगनीं,
 पूर तयाला मंजुळ हास्यें कृष्णाही आणी
 स्वर्गानंदीं हास्यतरंगीं बुडुनी जायाला
 एकच आहे उणीव मोठी भासतसे मजला—
 ताई माझी याच शिळेवर बसुनी मजजवळीं
 घालुनि हातीं हात पाहिजे होती या वेळीं !

* * *

पाजुनि पाणी वात्सल्यें तूं वेली वाढविल्या
 त्या या आतां पुष्पभरानें बघ वांकुनि गेल्या

इकडे दिसाशिल तिकडे दिसाशिल म्हणुनी या गडणी
वरचेवर तुज बघाति चहुंकडे साऱ्या फिरफिरुनी

फुलें हांसरीं यांचीं आतां तोडुनि मी ताई !
तुला धाडितों, देइल नेउनि ही कृष्णाबाई
जातिल सुकुनी, मळूल होतिल गंधहि हरपून,
परी फुलें तीं नकोच टाकूं तूं धिकारून !

नाचत कृष्णेपरी तुजकडे येतिल तीं हंसत
तारामंडळ जसें शोभतें नीलाकाशांत !

फारच माझीं आवडतीं हीं फुलें गडे असती
—कीं लीलेनें तुझ्या, जगावर जन्मा आलीं तीं—

हें जाणुनि तूं त्यांचें स्वागत सादर कर ताई !
उचळुनि त्यांना प्रेमळ मातेपरि हृदयीं घेई

त्यांस पाहुनी, तुझ्या वियोगें उदास झालेलें
मानस माझें समजुनि येइल तुजलागीं बाले !

होउनि पूर्वस्मृती प्रेमळे! हृदय कालवून
त्यांच्यावर तूं टाकशील गे अश्रुबिंदु दोन;
त्या अश्रूनीं शुष्क फुलें तीं भिजून जातील,
याहुनि दुसरें वैभव त्यांना कसलें लाभेल ?

देवहि पुष्पें टाकुनि देतो एकच दिवसांत,
पूज्यपूजकां निर्माल्याची स्मृतीही न होत !

त्याहुनि ही स्थिति किती बंध त्या फुलांस लाभेल !
पाप असे का, अश्रुनदी जें धुउनि न टाकील ?

मींच धाडिलीं तुला फुलें हीं तुजला समजेल—
किती मग मला प्रेमें मूकादेश धाडिशील !

त्या आदेशां गुंफुनि गानीं उन्मन होऊन
सदासर्वदा कृष्णातीरीं बसुनी गाईन !

* * *

शिलाखंडमय या प्रांतांतुनि घांवे कृष्णा ही,
शुभ्र रजतमय फेनावलि ही जलीं भरुनि राही

प्रदेश सारा भरुनी गेलां सौंदर्ये आधीं
त्यांत मोहिनी ओती कृष्णा निजमंजुलनादीं !

अहर्यामिनी इंचे चालले अविरत संगीत,
ऐकत वसती तारे रात्रीं जागत गगनांत !

घेत कितीतरि मोहक वळणें वरून ही आली
नाजुक वळसा घालुनि अवचित गुप्त पुढें झाली !

पर्णीं दडले फूल, पळाली बाला लाजून,
तीही शोभा फिकी या स्थळीं गेली होऊन !

वृक्षलतांनीं गजबजलेला धन्यच हा प्रांत,
श्रीकृष्णा तर वाटे अगदीं अनुपप निभ्रांत !

प्रतिक्षणाला नवीन शोभा, नवेच संगीत
कृष्णाबाई ! विभव तुझे गे हें काव्यातीत !

अगदीं अरासिक लोक बघुनि तुज भुलुनी जाईल,
उन्मन मग कां झाल्यावांचुनि राहिल कविशील !

जीवित सारे याच ठिकाणीं बसुनी कंठावें
श्रिकृष्णेचें निस्तुल वैभव पाहत राहावें;

तरंगवलयान्तून निघालीं मंजुळ जीं गाणीं
त्याच सुरासह अनंतामधें जावें विरघळुनी !

अत्यंत प्रिय सृष्टिस झाला, मलाहि आवडला,
 असा एक हा प्रदेश साऱ्या भूवरि मज दिसला !
 करिते सृष्टि स्वैरविलासां कृष्णेसह एथें,
 उदास माझें मनहि या स्थळीं गुंगुनियां जातें
 या नयनोत्सविं मजसंगें तूं ताई ! असतीस-
 निरुपम शोभा येती तर या कृष्णातीरांस !

वसंत

झडुनी पानें, फुलें गळोनी सुकळीं सारीं वनें,
 झाडें वठलीं वाळुनि गेलीं, दिसे दिगंतर सुनें
 हेमंतानें वृद्धा अगदीं होय सृष्टिसुंदरी
 तुफान वारा आक्रोशानें अंबर सारें भरी
 सृष्टीची मृतकळा वारुनी रूप नवें तिज दिलें
 तिला खोडकर कुणीं मुलानें मरतांना हंसविलें !
 हिंवाळ्यांतली तीच काय ही म्हातारी वसुमती
 आतां तिजवर आहे अभिनव तेज फांकलें किती !
 हा हास्याची—छे जादूची छटा गोड पसरली
 सौंदर्याची नदी चराचरिं त्यानें ओथंबली !
 या कांटेरी झुडपावरही मोहकता दाटली,
 माळावरचीं चिमणीं झाडें आज किती शोभलीं !
 तीच सृष्टि ही दीन पूर्वेची आतां दिसते कशी—
 दुष्यंताची राणी होतां शकुंतला ती जशी !
 वठल्या झाडा कुणीं आणिली सुंदर ही पालवी ?
 मूढ जनांही मोहुनि ढाळवि अश्रू जैसा कवि !

कठोर पर्वतभागांतुनि ये झरा जसा घावुनी
तशीं निर्मिळीं कुणीं फुलें ही सुकल्या वृक्षांतुनि ?
जिकडे तिकडे कोमळ पानें आणि फुलें हांसरीं
यांविण नाहीं वार्ता दुसरी साऱ्या सृष्टीवरी !

झुलती वेलीवरी कळ्या किति चंचल वायूसवें
येति सुगंधी किती फुलांचे बहर रोजही नवे !

कुणीं फुंकिला मंत्र असा हा ? जादुगार तो कुठें ?
हर्षामध्ये कसें एकदम दुःखरूप पालटे ?

* * *

फुलांस हंसवित, तरुंस डुलवित, कुरवाळित वेलिंना
वायुलहरिवर बसून आला वसंतऋतु आज ना ?

गड्या वसंता ! किती करावी तुझी निरुपमा ! स्तुति ?
प्रचंड वैभव तुझें पाहुनी कुंठित होते मति !

भालदार नव पिकराजा हा ललकारित चालला,
थरारवी निज गानरवानें या दुर्भग सृष्टिला !

तव चरणांचा स्पर्शच नुसता होतो ज्या ज्या स्थलीं—
तेथें तेथें नानारंगी दिसति फुलें विकसलीं !

तव चरणांतिल गळुनि अमृतरसबिंदू साऱ्या वनीं—
सरसरुनी ये गोड पालवी वठल्या झाडांतुनी !

तूं हास्याचा आनंदाचा निधि अससी माधवा !
विषण्ण जगतीं पसरुनि देसी सुखलहरी अभिनवा !

आत्मसुखानें सुखावणारे नाहित थोडे भुवि
परसुखवर्धनकरा तुझ्यासम म्हणुनी रतविती कवि !

धन्य वसंता ! आगमनें तव काय पहा जाहलें—
जिकडे तिकडे स्वर्गसुखाचे पूर भरुनि चालले !

* * *

पण न लाभला त्या पूरांतिल एकहि बिंदु मला
वसंतमित्रा! खरेच यार्चे भूषण नाही तुला !

नाचति वेली, गाति पांखरें, आकाशी धांवती,
त्या झुडपांतिल दगडहि दिसती आनंदी ते किती !

मीच कोणतें पातक केलें ? कीं तव सुखकारिं या
सांग वसंता योग्य नसावें हांसानाचावया ?

माझीं झाडे जीं सुकलीं तीं कायमचीं वाळलीं,
फुलेंहि पडलीं गळुनि पुन्हां तीं नाहिं कधीं हांसलीं ?

वेली वाळुनि गेल्या माझ्या फुटे न त्यां पालवी,
हाय! वसंता स्वमिंहि आलीं फुलें न त्यांना नवीं !

सर्व जगावर वसंत खेळे, फक्त न माझ्या घरीं,
जगांत भरला प्रकाश, वसतो पण मी तिमिरांतरीं !

माझे गेले दिवस सुखाचे, न पातले मागुतीं
ओसाडीचें राज्य पसरलें खालींवर संप्रति !

सुकल्या झाडा फुटतिल पानें, येतिल पुष्पें फुलें,
जळून गेल्या झुडपा अंकुर नवे कुणीं आणिले

वसंत आला, वसंत गेला, काय मला त्यासवें
जन्मांधाला कसलीं सांगा प्रभातरविवैभवं ?

ज्यांना आहे 'उद्या', अंतरीं क्षीणहि आशा वसे,
वसंत त्यांना सुखविल पण सुख लव मज होइल कसें ?

* * *

सर्व जगावर तुझा वसंता ! जयध्वनी चालला,
 चराचरावर तूंही सुखाचा पूर नवा ओतिला;
 द्यावें ध्यावें रीतच आहे, करो जग तुझी स्तुति
 वाहिन मी तुज परंतु अदया ! अश्रुबिंदुची तति !
 येसि परत तूं पण सुख माझे परत न कां आणिलें !
 सुखस्मृतीचे विषमय हा हा ! पोत मना लाविले !
 ते हास्याचे सत्य सुखाचे शैशवदिन चिंतुनी
 काय वदावें तुला-वसंता ! कसें होय जें मनी ?
 सुखप्रसंगीं कटुदुःखाची जाणिव दुःसह गमे
 तेजोहीना दृष्टि निरंतर अश्रुवाहिनी वमे ?

* * *

गाति कोकिळा मंजुळ गाणीं झाडा झाडावरी,
 रानफुलेंही हांसति खुदकन हिरव्या गवतावरी,
 उन्हांत झगमग मधमाशीचे पंख किती चमकती
 भुंगे गुं गुं करित जाइच्या वेलीवर नाचती
 परंतु उठतो शूळ कपाळीं ऐकुनियां तो ध्वनि
 भेसुर सारा देखावा हा दिसे खरा लोचनी !
 गायनांतली जादू गेली तशी सृष्टिरुचिरता-
 नीरस होउनि तुच्छ जाहली जगांतली चारुता !

* * *

चारुत्वाची मूर्तिच पण मम ताई नसतां इथें-
 काय वसंता ! हर्षविशिल तूं विषण्ण मम वृत्तिंतें
 सलो गार्णे वसंतावरी रचावयाला गडे
 रंतु सारा ओष शेवटीं वळला हा तुजकडे

तवाचि स्तवनीं कविता माझी कसलीही धांवते,
 कुणीकडेही सरिता चालो, सागरींच मिसळते !
 वसंतदेवी आयुष्याची माझ्या तूं एकली ! !
 तुझ्याचसाठीं ताई ! माझी कविता मी निर्मिली ?
 तुला सोडुनी अन्य विषय तिज कसा रुचावा बरें ?
 संधि पाहुनी तुझ्याकडे ती सहसा वळते त्वरें
 वसंत वर्णन तुझ्या रूपगुणिं लीन जहालें असें—
 कठोर टीकाकारगणीं मम यास्तव होतें हंसें

हंसोत कोणी, म्हणोत भलतें, पूरवा नाही मला,
 तुझ्याच चरणीं असे वाहिलें सतत काव्यवाणिला !
 जड मधुमासा वर्णुनि केवळ सुख लाभे मज कसें ?
 ताई ! तुजविण दिव्य विभूती एकही जगतीं नसे !
 विषण्ण माझ्या मनीं शांतिचा सुखबिंदू वर्षुनी
 तूंच एकली टाकिसि मजला आनंदीं बुडवुनी !
 भगिनी ! तुजविण कुणास वर्णू सांग सांग देवते ?
 कळेल कोणा तुज चिंतुनि जें काव्य मनीं उसळतें !
 छटा त्यांतल्या कांहीं कांहीं ठेवित या गुंफुनी
 कृतार्थ होइन कधीं तरी तव चरणीं त्या वाहुनी !

निरोप

जाच एथुनी कविराया ! या सोडुनि दीनेला—
 विषमय माझी स्मृती न व्हावी केव्हांही तुजला !
 कृष्ण घनांनीं झाकुनि जावी चंद्राची कोर
 सुंदर सृष्टी अदृश्य व्हावी पडुनी अंधार,

बुद्धिनि बालुकाकणांत अथवा नव मुक्ता जावी
 अर्णवलहरीमधें तळाला रत्नें राहार्हीं,
 तसें मदीय प्रेमनिराशादारुणतिमिरांत
 काय रहावें तुझें कर्वीद्रा ! हृदय दिवसरात !
 पापिणिला या सोडुन जा-जा-विसरुनि ही रजनी,
 ऊठ सुवर्णप्रभातकार्णी आनंदें हंसुनी !

- मनोव्यथेवर विस्मरणाचा पडदा टाकून
 - दिव्यरवानें व्योम व्यापी गाउनि नवगान !
 नसेन जवळी कविराया ! तरि सदा गोड हांस,
 रहा प्रमोदें जरीहि नसला माझा सहवास;
 बसलें इकडे टाळित अश्रू नसेन ऐकाया,
 तरि न विरत हो सुरुचिर अभिनव तव 'कार्त्ये' गाया !
 तुजला नित्य प्रकाशमय सुख लाभो प्राणेशा !
 स्मरण न माझें करो कधीं तव मनःशांतिनाशा !

* * *

प्रकाशमय तूं दिननाथापरि, तिमिर न तुज ठावें
 तव संसर्गें चिरप्रकाशित वस्तुजात व्हावें
 निराशहृदयां आजवरी तूं दिलास आधार,
 उदास दुबळ्या जनांस आला तुझ्यामुळें धीर;
 दुःखाश्रूंचीं फुलेंच केलीं तुझिया कवितेनें,
 मलूल चित्तें हांसत उठलीं तव मधुगानानें !
 भव्यांत्मा तो तूंच असा कां दुःखी झालास ?
 वद जीवेशा ! तुझाच कैसा बोध विसरलास ?

कल्पित तिमिरीं आपुल्यांस कां बुडवुनि घेतोसं ?
उदात्त हृदया भलते असले कां देसी क्लेश ?

पायधुळीच्या कणासारखी-मी ऐसी कोण !
कां या दुबळीसाठीं जासी उदास होऊन ?

मजकरितां तूं कविकुलनाथा ! अश्रू ढाळावे-
अपुल्या जीवनसुखावरी जळ अगदी सोडावे-

नाहीं माझी अशी योग्यता-होउं नको दीन-
खरेच कायितें वाहुनि तुझिया पायांची आण !

तव काव्यें मृत जर्गी होय नवजीवनसंचार
होउनि जातें आयु जडाचें केवळ सुखसार !

निधिच अससि तूं दैवि गुणांचा, तेजोविभवाचा
खेद मानिसी या पापेच्या वृथा वियोगाचा ।

जन्मुनि तिमिरीं तिमिरांताचि जी मरून जाणारी
या 'तारे'स्तुव दुःखी करिसी कां सृष्टी हंसरी !

दारुण तिमिरीं किति तारांचे व्यर्थ जन्म झाले,
जातें त्यांला विश्व विसरुनी पूर्ण अल्प कालें;

तुटली तारां पडुनि अवनिवर होवो चूर्णा ती
रहा तूं तरी चमकत दायिता ! नित्य नभःप्रांती !

तुझ्या प्रकाशें दिव्य रुचिरता विश्वाला आली,
तूं जातां तें बुडून जाइल गाढ तमःपटलीं !

पवित्र निर्मल तुझ्या संगमें दिव्याचे स्रोत
उसळुनि पार्थिव वस्तुजात हें दिव्यपूर्ण होत !

चसुंधरेला स्वर्गपदावर चढवियलें तूंच
कोसळेल ती कोठें न कळे कवि तूं जातांच !

तूं गेल्यावर नेत्र कर्णही निष्फळ होतील,
फार काय हें जीवितही मज ओझें वाटेल !

* * *

वाटो मजला कांहों, होओ माझें कैसेंही
जाच एथुनी कविराया ! तूं, क्षण न इथें राहीं
व्हावें विद्युत्स्फुरण घनांनीं भरल्या आकाशीं,
स्वप्न पळारें किंवा लावुनि चटका हृदयासीं,
तसा एकदम कुठें तरी जा बुडवुनि मज तिमिरीं,
अगदीं पाहूं नकोच माझी सुटली अश्रुझरी !
एथुनि जातां वळूनही तूं पाहूं नको मजला,
हाक न मारिन मीहि अश्रुंनीं पदर जरी भिजला !
विश्वांतिल ती अमर सदाशा आणिक सुंदरता,
रक्षायार्ते असोत तत्पर तुजला काव्यरता !
आनंदाचा निधी एथुनी जा तूं कोठेंही
अपुल्यासंगें ने विश्वांतिल सकलानंदाही
माझीं सारीं सुखें तुझ्यासह जातिल हृदयेशा !
सुकून जाइल तुजमार्गें मम अंधुकही आशा !
मजवरची तूं आशा प्रीती विश्वावर पसरीं,
सृष्टिसुंदरी होइल दयिता तुझी पुढें दुसरी
जाच वल्लभा ! म्हणतें वल्लभ तुजला शेवटची,
जगांत तरि या भेट आमुची पुन्हां न व्हायाची !

पुन्हां उंगवतो रोज सकाळीं नियमित दिननाथ,
तद्विरहानें तरी किति करि सृष्टी आकांत,—

नाथा ! परतुनि पुन्हां कधीं तूं यायाचा नससी—
आनंदानें निरोप तरिही देतें हा तुजसी !

जा तूं आतां कुठेंहि होउनि दिव्याचा दूत
काव्यगायनें करीत संतत पापाही पूत !

वसेन एथें मी—पण माझी गोष्ट कशाला ही ?
थोडे अजवरि काय चिरडले दैवविलासांहीं !

कोकिलास

नभ श्यामलजलधरव्याप्त झालें,
इंदु, तारक नव सकल कुठें गेले;
मनःकंपन अति गाढ तमःस्रोतीं
बुडे स्थिरचर, न दिसेचि लव ज्योतिः

व्योमदेवी ढाळिती अश्रुधारा,
आर्द्र झाला हा भूमिभाग सारा;
चुरुनि काळे ढग चंडपदाघातीं
भुतें गीतें भेसूर पहा गाती !

दिव्यललनामंगलाभरणमाला
कुणीं करका फेंकिल्या भूतलाला;
अधमपापोच्छ्वसनोग्रवन्हितापें
विरति त्या, हें देखुनी हृदय कांपे !

मंद गंधाकुल सुखद अनिल नाही,
लता कुठल्या नत नवप्रसूनांहीं !

मूढु ज्योत्स्नेचें हास्य रुचिर गेलें
अमरगुंजनही लुप्त आज झालें !

बाभळीची भूषवुनि एक फांदी
पिका ! अंबर भरिसि कां मंजु नार्दी !
स्थान, कालहि आणिला काय ध्यानीं ?
तुष्ट होइल कोण रे तुझ्या गानीं ?

प्रबळ झंझानिल कसा वाहताहे,
विषादाचें साम्राज्य भरुनि राहे;
दीन विधवेसम अवनि दिसे आजी
पहा कांपे सोन्माद वृक्षराजि !

दिशा निर्विण्णा, व्योम उदासीन,
ललित सृष्टीही दिसे मोदहीन;
शैलशिखरें नावीन्यशून्य सारीं,
विपिनकुसुमें तर लाजरीं विचारिं !

सर्व ठायीं पसरुनी मालिन तोय
क्षुद्र निर्झर, गंगाहि एक होय;
तमःकालीं या अशा कासयाला—
पिका ! मित्रा ! लागसी गावयाला !

हृदयिं उठती बेसूर शोकगीतें,
तडिद्वर्जन शून्याहि हालवीतें;
शब्द कर्कश भालुका करी दूर,
चढे घूकानंदास आज पूर !

मंजु मधुर स्वरलहरि अशा कालीं
वृथ फेकिसि कां पिका अंतरालीं !

स्वर्ग-नरकाची स्मृती करुनि ताजी-
क्लेश देसी कां दग्ध मना आजी ?

पुरे आतां गायका ! तुझे गान,
पाहिं अथवा सत्वरी दुर्जे स्थान,
कटु क्रंदन, संगीत मधुर, यांचें
साहचर्य न मज तरी रुचायाचें !

तिमिरमग्ना तिमिरांत असूं यावें,
तडित्तेजीं व्यर्थ कां चाळवावें !
नीघ एथुनि, हा प्रांत न स्मिताचा—
विषादाचा, शोकाश्रुवर्षणाचा !

खरी कविता

काव्य विश्वीचें । वाणींत केंवि उतरावें ?

खुदकन हंसली उषा लाजरी
लाली चढली दिग्बदनावरि
व्योमीं सुटली प्रकाशलहरी
वर्णाया हे । कोठले शब्द आणावे ?

चमचम करितीं तारे गगनीं,
घावति ओढे झुळझुळ रानीं,
गाति पांखरें मंजुळवाणी
हे वर्णाया । कोणीही मूकच व्हावें ?

गोजिरवाणीं फुलें चिमुकलीं
झुलति कडेवर घेउनि वेली
त्यां वर्णाया वाणी सजली
सजो परती ती ! परि केंवि तिला यश यावें.

मूकभावनातरंग उठती
जड वाणीला काय उमगती ?
'ट'लां'ट' जे जोडित बसती
देहवायांना । निजरूप कसे लाभावे ?

कठोर कोमळ शब्द पहावे,
वृत्तांच्या सांच्यांत भरावे,
यमकप्रासीं बहु नटवावे
कादुनी छाती । कवि म्हणुनि जर्गी मिरवावे !

इतुकी सोपी का कविपदवी !
असलीं काव्ये जळून जावीं ?
वटवट नुसती ऐकुनि घ्यावी
पाहती सारे । आपलीं टिकाया नांवे !

देवा ! असली अधम वासना
स्पर्शो केव्हांही न मन्मना !
कीर्तीसाठीं काव्यविरचना !
जळो वाणी ती ! दंभ हे कशाला व्हावे ?

शब्दांसाठीं, यमकांसाठीं
अथवा बाळ्या बुगड्यांसाठीं
किंवा कुजक्या रुढीसाठीं
कविताबाळे ! काय तं अडुनि बैसावे !

शब्द नको हा, चाल नको ही,
बंड उभविलें कविपुत्रांहीं;
दिसे न कविता पण कोणाही !
बिंब रवीचें । अंधांना कुठलें ठावें !

मनहि जियेच्या जवळ न जातें
 ज्ञान तिचें का हो वाणीतें ?
 गणवृत्तांचे संघ वृथा ते !
 चित्र दीपाचें । देखुनि तम केंवि पळावें ?

शाब्दिक कविता जगांत भरली
 जादू सरली विश्वावरली !
 प्रासीं कोकिलगानें मेलीं !
 शब्दनादानें । अर्थगीत न कुणा ठावें !

त्या अर्थास्तव, त्या भावास्तव,
 जाडु सृष्टिची जाणाया नव
 अंतरिंचा फेंकीत मूक रव
 मुके गाणारे । कवि नवेच आतां व्हावे !

काव्यगायनीं काव्यच व्हावें,
 काव्यपारखी दूर बसावे ,
 काव्यीं आत्मे मुरुनी जावे ,
 दगड माळाचे । तारांपरि दिव्य दिसावे !

मुका काव्यरस जगांत भरला,
 फिती जणांना परि तो कळला !
 बसले जुळवित जड शब्दांला !
 चित्रबंधांनीं । छे, भरलें जग कांट्यांनीं

साधी भोळी कविता मेली,
 बहुभूषाप्रिय वेश्या आली,
 रुचि रसिकांची बिघडुनि गेली
 आसुरी माया । सर्वत्र जर्गी या धावे !

त्या मायेनें मनें व्यापिलीं
सच्चित्सुखमय मूर्ति लोपली,
शास्त्रबंधनीं कविता बसली,
रुक्ष विश्वांत । रसपूर कसे वाहावे ?

फोड बंधनें, तोड शृंखला,
देवा ! मुक्त करीं कवितेला,
वाढव वाढव शशिबिंबाला,
कीं बिंबे त्या । नीलांबर पूर्ण भरावे !

अपूर्ण सारे पूर्ण होउनी
पूर्णीं जावे विश्व विरुनी
देहन मग लेखणी फेंकुनी
पूर्णपणांत । बोलाया कुठले फावे !

ईशस्तवन

प्रेमभरानें गाऊं प्रभुच्या मंगलमय नामा,
ध्याऊं संतत हृदयनिकेतनिं त्या गुणगणधामा !

विश्व तरंगवुं शांतिरसाच्या मधुलहरींवरती,
उज्ज्वल बंधुप्रेमा आपुं चिरकालिक भरती,
अनाथ पतितां देऊं यत्नें समुन्नतिस्फूर्ति,
स्तवुनी सादर अनन्य गतिनें त्या विबुधारामा !

रविप्रभावे प्रकाशमयता येते तिमिराते—
प्रमुचे सेवक आपण देऊं शुभता अशुभाते;
दिव्य सुमंगल पवित्र वितरुं रूप निसर्गाते
स्थिरभावानें सेवुनि अनुदिन त्या दीनप्रेमा !

पदक्षेप करुं आज कालच्यापुढतीं धीरानें,
दिवस उद्यांचा निर्मू भरुनी नूतन विभवानें,
व्यापुनि टाकूं समभावानें नगरें वा विपिनें
राज्य प्रभुचें एथतेथ भरुं—या धरुनी कामा !

पुरी निराशा

विसरुनी जर्गींचा व्याप	बुडवुनी सृष्टि शून्यांत
दाबुनी मनोव्यापार	जाहलों छीन नादांत,
जुळविल्या प्रयत्नें तारा	फिरविला एकदां हात;
वीणेंतुनि कलरव उठला	गजबजलें अंबर शांत;

आनंदें वरती बघतां
प्रेमळ तो न दिसे श्रोता !
जीसार्ठीं श्रमलों आतां—
ती कोठें जाउनि बसली ?

पसरल्या ढगांच्या गाद्या	नीलांबर झाडुनि सारें;
सोत्कंठ धाडिले पुढती	नवपुष्पसुगंधित वारे;
स्वागता कराया जागे	चहुंकडे ठेविले तारे;
मिजविले मार्गही यत्नें	स्वर्णदिच्या शीत तुषारें

अवसेची सारी रजनी
कंठिली अश्रु ढाळोनी
विधुकला न दिसतां नयनीं
अरुणश्री पुढती ठेली !

तुजसार्ठीं देवी ! कुतुकें	गायिलें हास्यसंगीत;
तुजसार्ठीं जीवित दुःखें	साहिलीं राहुनी शांत;

तुजसाठीं धरिले कांटे पुष्पापरि मी हृदयांत;
तुजसाठीं नांदत होतो विषमय या संसारांत;

हैं कैलें मीं जीकरितां
ती तूंच विसरसी आतां—
या दीना तव गुणविरता ?
मग आशा आतां कसली ?

पांखरास—

बोल पांखरा ! बोल पुन्हां ते गोड तुझे बोल !
तट शोकाचा भेदुनि वीरा! खिन्न हृदय खोल !
बालतृणांला नाजूक हातें वारा कुरवाळी,
तींही नवोढेपरी लाजुनी पाहतात खाली !
घनमालेसह उंच कडे हे प्रेमकथा करिती
द्रवुनी हृदये टपटप मधुनी अश्रुबिंदु गळती !

हिरवळींत चमकति बागडणारे झरे—रे गड्या !
किति अस्तोन्मुखराविकरिं दिसती गोजिरे—रे गड्या !
हे सष्टीचे का अंगभाग साजिरे—रे गड्या !

या सौंदर्या थरारवुनि कर मृदु नादें लोल !
डोलडोलवीं ब्रह्मांडाचा निजलेला गोल !

येइल संध्या लाजत लाजत गाणें ऐकाया,
खिळवुनि टाकीं एकच जागीं तिजला कविराया !
तिच्या स्मिताची प्रभा सारखी वाहूं दे जगतीं,
तुझ्या गायनें भरेल लोकीं उत्साहप्रीति !

तूं खिन्नमनीं नव आशा संचारिसी—रे गड्या !
तूं दग्ध लतांना नव किसलय आणिसी—रे गड्या !
तूं मृत जीवांनां नव जीवन अर्पिसी—रे गड्या !

मंजुरवानें टाक व्यापुनि शून्य अंतराल,
जीर्ण जगावर पसर गायका ! दिव्य सौख्यजाल !

विश्वेश !

स्वच्छंदें गगनांतुनी भटकती नानाकृती मेघ जे,
ओसाडींतहि मंजु नाद घुमवी जो मारुत स्वैरसा,
देती ज्या सरिता शिलामय गिरिप्रांतासहि स्निग्धता
त्या त्या दिव्य विभूति ईशमहिमा व्यक्तामध्ये आणिती

कांटेरी झुडपावरीहि झुलती नाना कळ्या कोवळ्या,
तैशीं जीर्ण फुलांमधें गवसती बीजें फुलांचीं नव्या,
ज्यानें गुंफुनि शोक-हास्य-रव हे एकस्थलीं यापरी
केलें जीवन नित्यनूतन, असो त्या ईश्वरा वंदन !

संपे रात्र न तोंच होय दिवसप्रारंभ चेतोरम,
दुःखांतूनच वाढती सुखतरू, लीला तयाचीच ही,
आहे चालतची अनंतहि युगे त्याचा लपंडाव हा,
वेडे अल्पविवेकशील परि या खेळास कंटाळती !

छायेवीण नसे प्रकाशमहिमा, अज्ञास हें नाकळे,
एकर्तीं सुखभावना न वसते, हें ईशलीला वदे
आहे रात्रदिनीं अपूर्ण जग हें पूर्णाकडे धांवत,
आहे त्यांतच सौख्यसार, न मिळे पूर्णामधें तें सुख !

अद्वैतास्तव जे उताविळ तसे सायुज्यमुक्तीस्तव
विश्वेश ! झटती झटोत नर ते, माझा नसे मार्ग तो
ठेवीं दूरच तूजपासुनि मला, मुक्ती न ती आवडे,
त्वत्प्राप्तीस्तव मी झटेन, तुजला पूजिन अश्रूदकीं !

शांतीसाठीं

जिकडे तिकडे आज विहरते मधुरूपा शांती
 आहे खळबळ मात्र चालली मम हृदयप्रांती !
 हरिततृणावृत हीं गिरिशिखरें शांत कशीं दिसती,
 शांत किती ही वृक्षमालिका, पर्णेहि न डुलती,
 तडागांत त्या एकहि लहरी अहा ! मुळिं न उठती,
 तरंगिणीचा प्रवाह चाले शांतवीत जगती !
 शांत पांखरें कशीं सर्वही तरुकोटरिं बसलीं,
 तारकांस या ठावी नाहीं अशांति ती कसली,
 शांताकाशीं शांत चंद्रिका शांतरसीं रमली,
 फार कशाला दगडहि इथले शांतिमूर्ति गमती !
 अशी शांतता देवा ! केव्हां मिळेल का मजला !
 ही अस्थिरता—चंचलता का जाइल विलयाला !
 खळबळणारें मन मिळविल का अपुल्या ध्येयाला !
 सांग केधवा व्यापताप हे दयाघना ! चुकती !

स्थित्यंतर

होता डोलत एक रम्य तटिनीतीरीं रसालद्रुम,
 वाटे मारकतप्रभोज्ज्वल वनश्रीचेंच लीलागृह;
 स्वर्वामाधरचारुता किसलयीं त्याच्या सदा नाचली,
 झाली तुष्ट नितांत मंजरिसास्वादें मिलिंदावालि

हर्षें त्या वनवैभवास विहगीं मंजुस्वनीं वाणिंलें,
 स्निग्ध स्वादु फळें प्रवासिजनही सेवून आनंदले;

वाहे तद्रसगंधगंधित वर्नी स्वच्छंद मंदानिल,
त्याला वन्य तरूहि नम्र शिरसा सोत्कंठ सत्कारिती !

होता त्यावरि शीतपत्रवलर्यीं बैसून कोणी पिक,
लेखी नंदनकाननस्थितं सुरवातासही तुच्छ तो !
घे आग्रासवपानमत्त खग तो आलाप जे स्वैरसे,
ते ऐकून वनस्थली सकलही हो मंत्रमुग्धापरी !

आला काल विचित्र, दैव फिरलें, झालं महाऽवर्षण,
गेली आटुनि ती नदी, न उरला बिंदू जलाचा कुठें;
झाला शीर्ण रसाल तो, न उरलीं पत्रेहि त्याच्यावरी
कोठें तो मग रम्य मंजरिरिस ? —स्वप्नापरी त्या कथा !

होऊनी निरुपाय, साश्रुनयनें सोडून कष्टें तथा,
गेला कोकिलराज खिन्न हृदयें तेथून कोठें तरी;
जातांना परि सोडिले पिकवरें दुःखोष्ण निश्वास जे
तत्तोरपें द्रुत होय होरपळुनी काळनिळें व्योमहि !

झालें मग निराश जें हृदय त्यां कोठून शांती मिळे ?
विश्वांतील सुखें समस्तहि तथा होती किती बेचव !
टाळूनी नववृक्षराजि, फुलल्या वेलीहि देशांतरीं
गेला दूर उडून तो पिक पुढें जीर्णस्थलीं एकल्या !

हा ! हा ! त्या वर्नि रम्य पादप, लता किंवा नदी एकली,
कोठें ही दिसली न सान झुडपें किंवा तृणें कोमल,
सारा प्रांत भयाण शून्य गमला तो मृत्युकैलिस्थल
होती एकच जीर्ण बाभुळ तिथें वाऱ्यासर्वें झुंजत

मार्गकृांत विहंगराज तिचिया शाखेवरी बैसला
याही भोंवतिं अश्रुपूर्ण नयनें पूर्वास्थिती चिंतुनी

कांकांचा ध्वनि कर्णकर्कश उठे त्या शून्य भूमीमधे
होता ढाळित आंसवें पिक तदा बाजूस बैसूनिया

आम्हा ! आश्रयसाधनार्थ बसला जीर्णदुर्मो या पिक,
आहे भोवतिं काकमंडळ कट्टु ध्वानें नभा व्यापित
मित्रा ! मानसिं त्याचिया विहरते मूर्ती तुझी सर्वदा,
चा त्वन्मंगलकामना धरुनि तो नित्य प्रभूला स्तर्वा !

पुढें पहा !

रडुं नको, शांत हो बाळे !

घरकुलें बांधिलें चिमणें

बाहुली सजविली यत्नें

लट्टुपाटिची घागर भरली

आवरीं अश्रुधारा या !

तें हळुच मोडिलें कोणीं;

ती दिली कुणीं फेकूनी;

टाकिली तीहि ओतूनी;

पण दुःखें बाळपणींचीं

सर्वही शीघ्र जायाचीं;

उघडतां मूठ काळाची

लागशील तूं हांसाया !

पुस्तकें रम्य गोष्टींचीं

पाडिले घरे हृदयाला

तुज कधींहि निष्ठुरतेनें

टाकिलीं जाळुनी सारीं;

कट्टु शब्द बोलुनी भारीं;

धाडिलें नाहिं माहेरीं,

जातिल गे हेही क्लेश,

येतील चांगले दिवस;

यौवन, प्रेमपयूष,

लावील तुला नाचाया !

तव हृदय भंगिलें अधमै

कल्पिली इंद्रचापश्री

चिंतिलीं यौवनस्वमै

तारुण्यसुखाशा सरली;

प्रत्यक्षीं नाहीं उरली;

तीं शून्यां सारीं विरलीं;

दे धीर खिन्न हृदयाला
 स्वर्गी तरि अर्पिल तुजला
 तो दयानिधी सुखमाला,
 भज नित्य तयाच्या पाया ।

कवि

सोडुनि अर्थाला कवि वेडा कुठला
 ट ला ट जोडित बसला !

फुललीं नव कुसुमें टाकुनि अलिं त्यांतें
 भुलला सुवर्णकमलांतें !

सत्यां अवगणुनी असत्यांत रमला
 चिरसुखलाभाला मुकला !

प्रियेच्या गालीं लाजेची लाली
 आली ती न तया दिसली,
 परि अचिरस्थायी, संध्यारागाची
 मोहिनी पडली त्या साची !

फुलें बागेंत हसतांना बघुनी
 जातें मन त्याचें भुलुनी;

परी धरिं हंसन्या बालाच्या लीला
 रमविती अल्पही न त्याला !

कलख विहगांचा टाकी गुंगवुनी
 गणी तो स्वर्गासम धरणी;

चिमण्या छबड्यांचीं गाणीं मंजुळ तीं
 परि तया कदा न डोलविती !

पांढऱ्या टिकल्या बघतां आकाशीं
तुडविती कवि हे मणिराशी !

रमणिचे अश्रु यांस तुच्छ गमती,
दंवाच्या विंदूस्तव रडती !

वसतिल चुंबित हे नवकिसलयजाला
देखति न शिशुच्या अधराला !

घडि संसाराची मोडली न बघती
वृत्तें यत्नें जुळवीती !

एकही मात्रा कामि अधिक न चाले
प्रपंचीं मात्र सर्व स्वपलें !

सुरधनु हारपतां करिती आक्रोश
मृताप्तां मिळे न निश्वास !

काव्यीं वाहविति ओघहि अमृताचे
घरिं न हो दर्शन ताकाचें !

ऋणहा काढूनी काव्यें छापिती,
उघडीं पोरें पण फिरतीं !

कल्पना निर्मा अगणित रत्नांला
दमडी नाहीं हाताला !

बाभळीखालीं बसुनी डौलानें
भोंवतीं रचिती सुरविपिनै !

वाटतें कवि हा स्वप्न मूर्तिमंत
स्वप्नें पसरी जगतांत

न कळे लाभेल जागृति कधिं त्याला
त्यासह साऱ्या विश्वाला ?

उजाड मैदान

दूर पसरलें एकसारखें उजाड मैदान,
औदास्याचें गमे खरोखर हें क्रीडास्थान

झुडुपहि चिमणें एकादें नच दिसत सभोंवार,
तिथें कोठले वृक्ष थोरले नभास भिडणार !

वायसगणही वसावयाला कंटाळति जेथें,
कोकिल शुक सारिका कोण नर धुंडिल हो तेथें !
नदी, सरोवर, अथवा ओढा— नांव नको त्यांचें
स्फोट मात्र ते होती ज्वालामुखी पर्वताचे !

सों सों करुनी भयाण वारा वाहे जोरानें,
दिशा सर्वही भरुनी टाकी संतत धूळीनें !

अर्धदग्ध तरुपरी कडे हे दिसती भेसूर,
स्मशानशोभा हाय ! पसरली येथें वा दूर ?
सर्व सुखाशा, सर्व भावना, हृदयाच्या हौशी
यांची होउनि होळी चढती दुःखांच्या राशी !

कोण टाकतो पाउल जाणुनि या मैदानांत !
पुष्पिततरुगणशोभित विपिनें असतां जगतांत
परी कितीकां इथेंहि लागे जीवित कंठावें,
विधिप्रकोपें नसतें त्यांनां हंसणेंही ठावें !

त्यांची येउनि कीव मानसीं अश्रूंचे पूर
यती नयनीं, परि जीवांची न सरे हुरहूर !

ओसाडींतिल त्याच असूनी दान हाहि देवा !
यास्तव जीव न काय कुणाचा हळहळुनी जावा !

कोणी राहो, मंदार माझी कुणावरी नाही
 तूंच एकला शमविणार वा दुःखाची लाही !
 सरल्या साऱ्या आशा, हेतू जळूनियां गेले
 तुझ्या दयाश्रूंसाठी जीवित कंठीं हें उरलें !

पूर्वस्मृती कां ?

तारका झाकुनी जाती घनकृष्णमेघपटलांत,
 मधुरोर्मिलास्य सुखकारी हो विलुप्त शैवालांत,
 नव मक्ताजालक हा हा ! जातसे बुडुनि चिखलांत,

परि दग्ध मनीं मम कां ही—

पूर्वस्मृति लोपत नाही !

ती सदाहि नाचत राही

विश्वाला लावी आग !

जे गेले दिन ते गेले फिरुनी न कधीं येणार,
 तो पुष्पांनीं भरलेला सुखवैसंत नच दिसणार,
 जाणतो आयु हें पुढलें तिमिरांत सदा जाणार !

आवरतो किति हृदयाला,

स्थिरता परि लवाहि न त्याला

चिंतित प्रियामूर्तीला

बसत ते अश्रु ढाळीत !

देवीचें तें मृदु हास्य, मंजुळ ती मोहक वाणी,
 तीं मोहकं संध्यागीतें गुणगुणती अजुनी कानीं,
 ती मुग्ध लाजरी दृष्टी राहिला मना व्यापूनी;

तो अमृतरसानें भरला

सहवासकाल गेलेला,

वाटे तो आतां घडला !

भडकवी शोकवन्हीतें !

सुखसार लोपलें जगिंचें जड नीरस जीवित झालें !
लोपुनी इंद्रधनुशोभा आकाश मोकळें ठेलें !
एकदां हांसलें सुम तें धूर्लीत मिसळुनी गेलें

गेलें तें ठावें आहे

स्मृति विषमय का पण राहे ?

ही अश्रुवाहिनी वाहे

ती मिळेल न कळे कोणा !

हृदयमार्दव

कठोर हिमवर्षणें गळत रम्य पत्रावलि,
निदाघरविदीप्तिनें विरुनि जाय हास्यच्छटा;
परागकण लीलया विखरि वायु धूलीमर्धे
तरीहि सुम राहते सुमचि मंगलाचा निधी !

असो अनल सर्वतः, सतत अंबुधारा गळो,
करो प्रळय भूवरी प्रबळ नित्य झंझानिल;
पारि स्थिर वसे अहा ! उपलखंड वीरासम,
तरीहि सुम राहते सुमचि, हो न पाषाण तें !

प्रभो ! हृदयमार्दवें अमित हानि निंदा घडे,
नव व्रण विदारिती अदय आप्त काकावलि;
कठोर वचनीं सदा विकलवृत्ति होते किती,
तरी हृदय हें असो मम दयाघना ! कोमल !

सुखावह कठोरता, घडति यंत्रणा मार्दवें,
नकोच सुख तें शिरीं असह आपदा कोसळो !

अनंत विषकंटके हृदय छिन्न होवो सुखें
 नसो बधिरता तथा लवहि, हीच वांछा असे
 विपत्तिकरसंकुल प्रथित गूढ संसार हा,
 व्यथाविकल मानसीं हळुहळू नुरे मार्दव,
 प्रहारशतही घडो, परि नवप्रहारव्यथा
 नवीनच गमो मला, विकल अंतरा ती करो !

तारा

अरुणरागें रंगल्या दिशा दाही,
 हास्य त्यांचें सर्वत्र भरुनि राही;
 मधुर-मंजुल-खगनादरसस्नात
 तरुण लतिका सुमभार वर्षितात
 भास्करोदय आसन्न पाहुनीया
 पळुनि गेल्या तारका लाजुनीया;
 तात येतांच प्रौढ जशा बाला
 गृहीं शिरती आवरुनि मुग्ध लीला !

प्रभातानिल मृदु मंद शीत वाहे
 तशी काननतरुराजि डोलताहे
 विपिनदेवीचे ललितकंठहार
 बालनिर्झरही करिति हे विहार !

स्वर्णरसवर्षण करित अंशुमाली
 प्रगट झाला हळुहळू उदयशैली
 दिव्य तेजीं मेदिनी वृक्ष वेली
 तुंगंगिरिमाला पूर्ण बुडुनि गेली !

स्निग्ध गंभीर ध्वान सभोंवार
भरित गंगा चालली शुभाकार;
रत्नमंडित घेउनी उत्तरीय
जणों प्रमदा पतिनिकेतनी जाय !

मंजु गान प्रगटलें अप्सरांचें
ओर्ध्व वळले सुरविपिनसमीराचे
शरज्ज्योत्स्नारस एथ मूर्त होय
मधुर तारावालि जणों द्रवुनि जाय !

हास्य सखिचें माझिया काय वाहे
रुचिर दिसती मोदाश्रु तिचे वा हे !
काव्यशुचिता मम जणों प्रगट झाली
मोहिनीची मोहिनी द्रवुनि गेली !

विमलतेला विमलता धावयाला,
पवित्राला सुपवित्र करायाला,
व्योमधरणीसंयोगसाधना हें
धवल गंगेचें पुण्य सलिल वाहे !

तीरवती नवलताकुंजभागी
मुग्ध बाला एकली शोभनांगी
मृदु स्वकरें विकसित प्रसूनातें
तेथ होती तोडीत शांत चित्तें

चारुवदना ती मूर्तिमती गंगा
आसमंतात् पसरिते स्मिततरंगा
तिच्या हास्योत्सवमोदतुषारांहीं
नव्य शोभा पातली स्थिरचरांहीं !

विकच कुसुमांचा मृदुल रुचिर राशि
दिसे तनु तैसी तिची लोचनांसी
दिव्य मार्दव, चारुता, मधुर हास्य
तिच्या देहीं सर्वत्र करित लास्य !

कल्पलतिका ही मनुजरूपधारी,
काय पुष्पश्री मूर्त मनोहारी ?
उषा किंवा जाहली प्रगट येथें,
खचित आली तारका भतलार्ते !

हृदयलोभन ही काय असे आशा,
भावना वा ये भरित सुखविकाशा;
मनस्तिमिरध्वांसिनी इंदुकांति
काय अथवा प्रगटली ही प्रभाती ?

हास्य जेथें पावलें हास्यतेला
जाय सौंदर्यहि तसें स्वाभिधेला
ललितललनालंकरण बालिका ती
होति विहरत तट-कुंजवन-प्रांती !

दिव्य तेजोरस बालभास्कराचा
मंदगानध्वनि गांगतरंगांचा
मंजु कूजित पसरिती विहगवृंद
विकच सुमनांचा सुटे मधु सुगंध

केलिकेतन तें दिव्य वैभवाचें
स्थान सुरुचिर आनंदविलासांचें
जननभूमी मृदु मधुर भावनांची
प्रेमशांतीची हृदयविकासाची !

तेथ घनपटलीं इंद्रचापलेखा
नील गगनीं रमणीय इंद्रुलेखा
प्रिया अथवा मम हृदंतरीं जैशी
अहा विलसे ती रूपमती तैशी !

तिच्या स्पर्शें सुमभार वल्लरींना
तिच्या श्वासें सौरभ प्रसूनांना
किसल्यांना मृदुलत्व सन्निधानें
नव्यता ये सर्वास तास्मित्तानें !

रम्य विलसे तो हैमगिरी दूर,
पुढें वाहे गंगौघ—शुभ्रनीर,
लताकुंजीं विहगते एथ बाला,
गूढ ईशाची अतुल विभवमाला !

होय सम्मेलन रुचिर चारुतेचें
परी विलसे साम्राज्य भिन्नतेचें
भिन्न दृष्टीनें भिन्न भावनेनें
दृष्टि इकडे धांवते कौतुकानें !

हैमगिरिला चारुत्व आज आलें
आणि अंचित तें लुप्त अहा ! झालें !
दिव्यगंगा भासली लोचनांस
गमे हीन क्षणभरें तद्विलास !

पुष्पविकसनही मनोलोभनाला
मंद गंधानिल अबल आज झाला !
निसर्गा हे सौंदर्य अतुल बाला
स्वसौंदर्यें करि हीनकांति त्याला !

हिच्या योगें सुरधुनी रम्य भासे,
तुच्छ झाली तल्लालितगातिविलासैं !
हिचा हास्योत्सव मधुर विलोकून
फुलें पणांतारि बैसती लपून !

श्यामलांबरिं चमकतां तारकांतें
उषादेवी वेचून जशी घेते
तशी अरुणप्रभ मृदुल करीं बाला
घेइ तोडुनि उत्फुल्ल कुसुमजाला !

तीर आणि गान

सोडुनी मीं दिला व्योमभागीं शर
तो पडे जाउनी दूर पृथ्वीवर;
मानवी दृष्टिला वेग तो नाकळे
स्थान त्याचें तदा मन्मना ना कळे

फेकिला एक मी दिव्य गानस्वन
जाय सारें तयें व्योम संव्यापुन;
तो कुठें पांचला ? वास कोठें असे ? --
मानवी बुद्धिला हें कळावें कसें ?

दीर्घ कालांतरे आम्रवृक्षावर
बाण हो माझिया दृष्टिला गोचर;
आणि साद्यंत तें गान तैशापरी
आढळे कीं मला मित्रहृन्मंदिरीं

ताराप्रकाश

विश्ववलया तमःस्रोतसीं झाकुनी
कृष्णरूपा करी तांडवा यामिनी;

होउनीयां अती भीतिवश मानसीं
लुप्त झाला कुठें तो विजेचा शशी !

मेघखंडें किती पसरलीं अंबरीं
ये प्रकाशच्छटा कोठनी भूवरी
चमकते परि अहा ! तारका एक ही
शीततेजोरसीं स्नात करिते मही

प्रीतिची दीपका अससि तूं तारके !
विखरसी स्वप्नमय भावनांचीं सुखें !
व्यसनहत गुणिजना धीर देशी स्वयें
तिमिर तेजा हरी—किमपि बोलूं नये !

अबल—बलवर्धनें ! हास्य कर फेकुनी
मममनोयंत्रणा देइं विध्वंसुनी !
मृदुल तेजें तुझ्या नूतनोत्सव भरे,
श्रांत देहांतही अतुल बल संचरे

हृदय मम हें असें गाढतिमिराकुल
देइं देवी ! तुझ्या कांतिचें त्या बल !
विश्व सारें तुझ्या स्फूर्तिकर गायनें
करिन तेजोरसस्नात हें शोभने !

पसरले हे इथें दगड माळावरी
कासया ते ? वृथा ! त्यां न तूझी सरी !
वैसलीं भूदरीं राजकोषान्तरीं
कासया तीहि गे रम्य रत्नें तरी ?

विकसलीं जीं न तों शीघ्र कोमेजलीं
अचिरजीवी करूं काय पुष्पावलि ?

पद्मपत्रस्थिता मानुकरशोभिता
सलिलमुक्तातती विफल ती सर्वथा !

घुंडितों कां परी तुजसि तुलना वृथा ?
शून्यसंशोधनीं लाभ तो कोणता ?
स्वर्ग हतभूवरी काय मिळवनि मी ?
मधुर मधु कीं कधीं संभवे कर्दमीं ?

दुःखपटलें सदा मानसें व्यापिलीं
जेविं मधु विमल जल झांकलें शैवलीं;
द्यावया शांतिसुख खिन्न हृदयांप्रती
तुजविणें देवता तारके ! कोणती ?

सोडुनी दिव्य या व्योम—लीलागृहा
ये इथें, ही पहा दीन सर्वसहा !
फेकुनी ज्योतिचे झोत सर्व स्थलीं
ध्वंसुनी टाक हीं घनतमें एथलीं !

कल्पलतिका जिथें कसुमिता डोलती
तेवि चिंतामणी पदतलीं लोळती
अमृतकणशीतला वायुलहरी जिथें
नाचते ! उसळते ! मानसा सुखविते !

प्रेम आनंदही विहरती ज्या स्थळीं
स्वप्न दुःखेंहि गे त्या स्थलीं कोठलीं ?
निर्मिलें कां तिथें विश्वजनकें तुला ?—
देवते ! सत्वरी ये इथें भूतला !

अद्रिभागावरी कोठल्या जन्मलीं
एथ धांवून ही वाहिनी पातली !

भूदरीं जन्मला, पसरला परि अहा
कुसुमफलशोभि तरु हा कसा गे पहा !

जेथ नाहीं तुझे कार्यही कोणतें
द्वद्विसी काल कां तेथ तूं देवते ?
चंद्र सूर्यापरी दिव्य तेजें किती
व्योमदेशीं गडे सर्वदा नांदती !

सोड गगनस्थला, हांसवी मेदिनी,
यत्न आतां पुरें स्वर्गसुखवर्धनीं !
पूर्ण विधुमंडला आणखी कोठली
सांग देवी कुणीं सत्कला अपिली ?

अमृतसरिता जिथें गर्जती उसळती
एक बिंदूविणें काय त्या आटती ?
ये इथें तारके, त्याच बिंदूमुळें
पाहशिल सौख्यरत विश्व हें जाहलें !

नामलेखन

गेलेली लहरी दुरी जलधिची देखून कौतूहलें
आर्ये ! नाम तुझे हंसून सहजीं मीं सैकतीं लेखिलें;
आली गर्जत तों जलोर्मि पुढती, तें नष्टलें तत्क्षणीं
केलें तूं स्मित जें तदा अजुनिही तें नादतें मन्मनीं
त्वन्नामाक्षरसंघ मीं ग्रथियला काव्यप्रसूनीं अतां,
तद्भंगक्षम सांग सिंधु जगतीं आहे असा कोणता !
साधें हें तव नाम राहिल सखे ! कालोर्मिवेलेपरी
आतां लोकमना विमोहिल तसें गे भाविकालान्तरीं !

धन्य तूं कोकिला !

धन्य तूं कोकिला ! धन्य तव गानहि !
 हर्षुनी स्वागता करित तरुराजि ही !
 माधवाचा सखा अससि तूं एकला,
 तुजमुळें चारुता लाभते भूतला !

मृदुल पल्लवतती तरुशिरीं पसरुनी
 मधुनि नव पुष्पगण कौशलें गुंफुनी
 सुरभि गंधें दिशा व्यापुनीया अहा !
 विपिनदेवी तुझें स्थान रचिती पहा !
 गात आलास तूं जों न मित्रा इथें
 पातलें तों नवें रूप वनराजितें !
 भानु आला न जों उदयशैलावरी
 विश्विंच तिमिर घन लोपतें ज्यापरी
 होउनी गुंग तूं अमृतमय गायनीं
 गायका ! घांवसी स्वैर ज्या ज्या वर्नीं
 गानरससेचिता तेथल्या तरुतती
 जीर्णही, होउनी पल्लवित, डोलती !
 चक्र ऋतुचें फिरे सारखें भूवरी
 ज्ञात होतें कसें सांग तुज तें तरी ?
 किसलयोद्गम न जों जाहला तरुशिरीं
 येसि बुडवीत वनभूमि मंजुस्वरीं !
 जाणसी हें कसें ? कळत नाहीं मला,
 कालगर्भस्थही गूढ समजे तुला !
 काय कथिलें तुला, भुलनि मधुरस्वरें,
 सृष्टिचें गूढ वा, सांग विश्वेश्वरें ?

रम्य पुष्पावली, मृदुल नव पल्लवें,
मधुर सौरभ्य, हीं सुचिर तव वैभवं !
पुष्पशय्येवरी लोळण्याला तुला
निर्मिलें प्रभुवरें लाडक्या कोकिला !

धूळ ठावी तुला ग्रीष्मिंची ना कधीं
नाहिं वा प्रावृषीं गांजिलें अंबुदीं
तेवि हेमंतगत तुहिनकण तुजवरी
कधिं न पडले, सदा वससि कुसुमाकरीं !

रुचिर पुष्पस्मितें, मधुर परिमल तसे,
मंजुल स्वन तुझा—स्वर्ग करिती रसे !
ही त्रिवेणी अहा ! भूवरी चालली
तुच्छ ईच्यापुढें त्रिपथगा जाहली !

चालतां माधवी अन्य देशांतरीं
तूहि तिकडे पिका ! धावसी सत्वरी !
भिन्न पुष्पें, तसें भिन्न सौरभ्य तें
नित्य तुजला गड्या तेथही लाभतें !

भोंवतीं सर्वदा पत्रपुष्पावलि,
विमल नीलच्छटा अंबरीं पसरली,
सौख्यसंगीतकें चाललीं सारखीं,
तूंच विप्रशांत या एक अससी सुखी !

शक्ति नाहीं मला तुजसर्वें यावया
सुचिर मधुमाससुख कुठुनि लाभावया ?
अससि जोवरि इथें गात मधुगायनें
तोंवरी तरि उभा राहतों उन्मनें !

कृष्णातीरावर

काळे भेसुर मेघ पसरले भयाण आकाशीं
 सों सों वारा भिववित सुटला दुबळ्या जीवांसी;
 एकहि नव्हता तारा चमकत अंबरभागांत
 कडकड करुनी नाचे चपला हृदय कांपवीत;
 त्या तालावर कृष्णसर्पिणीपरि कृष्णाबाई
 नाचवित भ्रू खळखळ करुनी कोठेंशी जाई !
 कृष्ण तिमिरपट, कृष्ण घनावलि, कृष्णा तर कृष्णा
 उसळुनि जाइल का न कुणाची सुप्त मरणवृष्णा ?
 होतें अंबर देतं हुंदके, अश्रू ढाळीत
 त्या दुःखानें कांपति रानें—सारा दिक्प्रांत !
 सृष्टि जाहली शोकमग्न—ही तिचीच का मूर्ति
 बसली आहे शोकाविह्वला सैकत भूवरती ?

*

*

*

“ तीर तुझें हें असे विहारस्थान प्रतीचिं
 हें सैकतही गमलें मंगल निधान शांतचिं
 तप्त मानसा शमवायाला गे कृष्णाबाई
 तुझ्या जलाचा स्पर्श पुरेसा आजवरी होई !
 खळखळणाऱ्या तटतरुलतिका पाहुनिया कोण
 सांग एकदां गेला नाही मोहित होऊन ?
 हें सैकत तर होतें अगदीं निरुपम ठरलेलें,
 नक्षत्रांकित नभहि, यापुढें हीन किती गमलें !
 नीलमण्यांनीं रचिलेला जणुं मार्ग स्वर्गाचा
 प्रवाह हा तव—मोहं न पडला कोणाला याचा ?

श्रीविष्णूच्या अंगकांतिचा ओघच सुटलेला
 आणू कुठलें त्या या तोया बल वर्णायाला ?
 एकवारही जो न सेवि हा मंद तुझा वायू
 होतें वाटत वृथाच दवडी तो अपुलें आयू !
 बदलुनि गेलें पूर्विल सारें तें एकाएकीं
 क्रूर राक्षसी ! कृत्या दुसरी तुझ्यापरि न लोकीं !
 सैकततीरावरी तुझ्या या लाटा आदळतां
 अव्यक्त ध्वनि उठुनि सर्वदा तो पसरे भंवता !
 फुलवेलीवर बैसुनि गाती अलि संध्यागीतें
 त्या नादावर उन्मत्तापरि वनराजी झुलते !
 मंद सुगंधित शीतल वायू झुळझुळ वाहून
 चराचराला करी पहा गे आनंदीं लीन !
 अर्थ मलाही कळला होता त्या आनंदाचा
 मनांतुनि न तो कदापि रम्य प्रसंग जायाचा !
 तेव्हांची स्मृति होतां जागी काय कसें होतें
 कृष्णाबाई येतच नाहीं वें सांगायार्तें !
 जीर्ण जगावर नवीन तेजें पसरुनि गेलेलीं
 तुझ्या प्रतापें आज सर्व तीं नाहींशीं झालीं !

*

*

*

नाचुनि चंचल तुझ्या लहरिवर मोत्यांचे हार
 तव कंठीं रावि बांधुनि अस्ता नुकता जाणार—
 प्राणेशासह बसलें होतें तेव्हां या तीरीं;
 लावुनि दृष्टी एकसारखी तव चंचल नरीं;

होता फोकित दिव्य गानरव अंबारिं मम नाथ
आठवतें का-तूंहि थवकलिस होउनियां भ्रांत ?

त्या गानानें तुझ्याहि हृदयीं खळबळ होऊन
प्रेमपरवशा कृष्णे ! तेव्हां गेलिस धावून !

नवल काय गे, सांग जरी मग मी झालें वेडी ?
प्रेमिजनांसच समजायाचीं प्रेमाचीं कोडीं !

धन्या मजला गणीत लोकीं तेव्हां गेलीस,
तूंच पुढें मम सौभाग्यावर कैशी उठलीस ?

विश्वप्रेमी असति देवता भूताहितीं निरता,
त्या व्रीदाला कलंक परि तूं लाविलास पुरता !

* * *

वाटत होता प्रेमौघापरि रम्य तुझां ओघ
दर्शनही तव आतां गमतें ओढवला भोग !

पसरुनि अरुणप्रभा हांसली बालकली नुकती
तुहिनकणांची वृष्टि निर्दये ! केली तिजवरती !

नर्भी बिजेची चंद्रकला गे, जों दिसली नाही
तो घनपटलीं तिला झांकणें योग्य रीत का ही ?

तुझ्याच कृतिनें तुझें स्मरणही नकोसेंच झालें,
विश्वस्तांच्या सौख्यरसीं विष तूंच कालवीलें !

आग मडकली मम हृदयीं किति खळबळ ही चाले
निश्वासांनीं वातावरणहि होरपळुनि गेलें !

तव लहरींचा नाच पुरे हा, लाजहि तुज नाही,
दीनाश्रंणीं हर्ष पावणें रीत बरी का ही ?

तोंड आपलें काळें घेउनि जा जा कोठेंही!
 मम दुःखावर डाग देत तूं क्षण न इथें राहीं !
 घेउनि बुरखा अंधाराचा हंससि उलट काय ?
 नाथा ! तुजविण दशा काय मम होय, हाय हाय !

* * *

पुष्पभरानें लवलेल्या या वेली डोलोत,
 वनदेवींचीं कुंजीं गुंजागानें चालोत;
 झिम्मा घाली तूंहि सारखा तटासवें बाई,
 खुशाल उधळो परागधूला आणुनि वाराही;
 नानारंगी फुलें लाजरीं हंसोत गालांत
 गंधभरानें भरोत सारा तव तरिप्रांत;

परंतु रजनी चंद्रावांचुनि दिसते भेसूर
 तशी सर्व ही शोभा, उलटी वाढवि हुरहूर !
 हृदयपुष्प मम करपुनि गेलें परिमल हरपून
 जलवन्हीनें तुझ्या मधुर मधु गेला आटून !
 भुंगे, वेली, पराग, वायू, पुष्पांच्या राशी
 तुझें तुला लखलाभ असो हें, कशास तें मजसी ?

आनंदानें दूर ढकलिली, शांतीनें त्यजिली,
 जगली मेली एकसारखी अभागिनी असली !
 कर कुसुमोत्सव, जलसे झडवीं कुंजाकुंजांत,
 झालें होइल जें जें माझ्या असेल दैवांत !

* * *

तुझ्या लतांचीं फुलें गुंफुनी अपुल्या हातानें
 माझी कबरी भूषित केली कालच गे त्यानें !

तो गेला हें एकुनि झालीं तींही शुष्क सारो,
 कसें रहावें कृष्णाबाई ! मीं मग संसारो ?
 घेउनि तेजोलव रविपासुनि जी हसली खुलली
 तोच नष्टतां सांग कुणाला चंद्रकला दिसली ?
 प्रेमभाषणें त्याचीं कानीं घुमती—तो नाही
 अस्ताचलिं रवि जाउनि संधिप्रकाश जणुं राही !
 कसेसेंच मन होउनि त्यानें विवशा धांवत मी
 तव तीरावर आलें कृष्णे ! असल्या गाढ तमीं
 निर्दय तूं पण, शब्द एकही बोलतां न मजशीं
 तोंड लपवुनी धांवत कोठें सांग अशी जाशी ?
 हाय ! हाय ! हें काय तुला मी वेडीपरि पुसतें
 नष्टे ! कारण तूंच असोनी माझ्या दुःखातें !

*

*

*

रचिलीं त्यानें हर्षभरानें गाणीं मजवरती,
 शोकरसाचीं क्रीडास्थानें आज तींच दिसती !
 जगांतले कवि कितीक मजला कालच आवडले
 आज वाटतें व्यर्थ काय ते बडबडुनी गेले !
 घेउनि बसलें 'मेघदूत' मी आज परी बाई,
 खरेंच कथितें एकहि अक्षर दिसलें मज नाही !
 कोरीं पानें देउनि लोकां कवि म्हणवायाचें
 योग्य काय हें भलतें धाडस त्या कविरायाचें ?
 गंधावांचुनि फुलें, प्रकाशावांचुनि या तारा,
 काव्यावांचुनि कवी, वाटतो चमःकार सारा !

चमत्कार पण कसला नाथावांचुनि मी अजुनीं
घडधडीत ही कृष्णे ! असतां जीवमान भुवनीं ?

* * *

कालच त्याचीं प्रेमभाषणें तीं तीं ऐकून
गणीत होतें मला खरोखर जगामधें घन्य !

त्या प्रेमाची त्या हास्याची, त्या सौंदर्याची
चिरस्वामिनी मीच एकली या लोकीं साची !—

सौख्यभावना हीच सारखी वाढवीत असतां
ओढवला हा प्रसंग अवचित मजवरती भलता !

प्रेमाश्रूनीं दृष्टि रोधितां पहावया त्याला
उत्कंठेनें जीव खरोखर उतावीळ झाला !

अल्पकालही दृष्टिआड ज्या करवलें न मजला
ती मी हा ! हा ! मुकून बसलें कायमची त्याला !

ऐकत असतां बोल त्याचे कल्पनाहि नव्हती
कीं यायाचा ध्वनी नसे हा केव्हांही पुढती !

तें सुंदर मुख, दृष्टि रम्य ती, तो मोहक हास
दिसावयाची कधींहि नाहित या हतभाग्येस !

कृष्णे ! माझी सुखें करोनी स्वप्नापरि सारीं
काय लाभलें तुला निर्दये ! सांगें यांत तरी ?

* * *

क्रंदन माझे ऐकूनियां तव हृदय फुटुनि गेलें
या दीनेवर घना ! अश्रूंचें वर्षण तूं केलें !

आली नटुनी चपला, पण मम रोदन ऐकून
नर्तनवांछा सोडुनि बसली कोठें जाऊन !

स्वैरवृत्ति हा वातहि पाहुनि खिन्न अशी मजला
पितृवात्सल्ये अभागिनीला कुरवाळुनि गेला !

—आणि लाविली आग माझिया सुखसदना जीनें
ती ही कृष्णा बघतांहि न मज चाले डौलानें !

क्षणभर थांबुनि ' बाई, कां तूं शोक असा करसी ? '
म्हणुनिहि हीनें पुसलें नाहीं एकवार मजसी !

भलेपणाची रीत काय ही ? पण या नीतिकथा
काय सांगुनी जनांस भलत्या पापकर्मनिरतां ?

*

*

*

नाथा ! करुनी कठोर मन मज सोडुनि गेलास
माझी प्रीती कसा एकदम सांग विसरलास ?

विसर मला पण वंदनीय ही वृद्ध तुझी माता
तुझ्यावांचुनी हिनें करावें काय सांग आतां ?

गळलीं सारीं पत्रें पुष्पें, जीर्ण अशी वेल
तुझी वृद्ध ही माता नाथा ! कोणा बघवेल ?

ढालित अश्रू लावुनि डोळे तुझ्याकडे बसली
मातृप्रेमा उपमा द्यावी जगामधें कसली ?

अजाण भागिनी तुझी लाडकी जाय बावरून
शोधशोधुनी तुजला दमली भिरभिर धांवून !

घरीं शोधिते, मार्गीं बघते, जाते शेजारीं
तूं न भेटतां तुला वाहते अश्रूंच्या हारी !

मुग्ध मनींचे तिच्या पुसाया दुःखाचे डाग
तूंच एकला समर्थ अससी जर्गी महाभाग !

बालस्वर्गासाठी त्या तरि परतुनि तूं यावें
विश्वावरलें गाढनिराशातिमिर विनाशावें !

* * *

या तिमिरानें कोंदुनि गेल्या पूर्ण दिशा दाही,
दृष्टी असुनी व्यर्थ जाहली—दर्शन तव नाही !

जेथें जेथें आशा होती तूं भेटायाची
त्या त्या स्थानीं फेरी झाली तुझिया भगिनीची !

बसावयाच्या तुझ्या टेकड्या, आवडतीं झाडे,
कुंज लतांचे सर्व शोधिले, चंचळ ते ओढे !

सारी सृष्टी होती पूर्वीपरि जिथल्या तेथें
तूंच एकला दिसला नाहिंस कोठेंही तीतें !

तुफान कृष्णा अति वेगानें फोफावत चाले-
मेघ गर्जती नभीं तयानें ब्रह्मगोल हाले !

परंतु नाही तुझी दचकली प्रेमळ भगिनी ती
प्राणेशा ! तुजसाठी धांवत पिशीपरी होती !

तिच्या बोंबड्या हांकेला तरि देउनियां मान
नाथा ! जेथें असाशिल तेथुनि ये ये परतून !

ध्रुवबाळाच्या शब्दासरसा श्रीविष्णू आला
कोण असा तो वश होईना भोळ्या भात्राला

* * *

नको सारखी अश्रू ढाळूं गे प्रेमळ माते !

कठोर हृदयें सुत तव गेला सोडुनि सर्वातें

वणवण धांवूं नको चिमुकल्या प्रेमाच्या मूर्ति

बंधू नाही दिसावयाचा तुजला भूवरती !

प्रश्नानें तव, उत्कंठेनें, भिर भिर फिरण्यानें
 माता राहो, शेजारीही झुरती शोकानें !
 भेटशील तूं पुन्हां कधीं तरि—असे तिला आशा
 पूर्ण निराशानलीं पोळते अनुदिन मी विवशा !
 उत्कंठेचें सुखही नाहीं मम दैवीं लिहिलें
 नाथा ! मजवरि अंबर सारें कोसळून पडलें !
 अखंड सरिता अश्रुजळाची नयनीं वाहे ही
 खंड झयेला पडावयाचा नाहीं केव्हांही !
 परंतु गाळुनि अश्रु सारखे जरि झरला देह
 तरि जीवेशा ! न दिसायाचा तूं निःसंदेह !

* * *

कृष्णे ! आहे जनक तुझा गिरि कठिन शिलाराशी
 पाषाणांचें हृदय जाहलें प्राप्त सहज तुजेंसी !
 दया कोठली ? औचित्याचा विचारही नाहीं,
 तूं क्रीडावें, रडत बसावें दैवविहीनांहीं !
 लहरिकरांनीं माझ्या नाथा मिठी मारिलीस,
 फेकुनि त्यावरि तुषार अजवरि खेळत होतीस,
 अवचित अपुल्या उदरीं त्याला लपविलेंस बाई !
भूतदंयेची साधुत्वाची रीत असे कां ही ?

गंध सेविला मधु प्राशिला त्या कमळीं बसतां
 सायंकाळीं कोंडुनि जावा अलि बघतां बघतां !
 त्या भ्रमराला मुक्त कराया अथवा भेटाया
 फेकुनि देतें तुझ्या जलावर मी अपुली काया !

मृदु लहरींच्या शय्येवर या निजला मम नाथ
 सोडुनि त्याला दूर कशी गे राहूं मी शांत !
 पदराखालीं तुझिया लपला प्राणविसांवा तो
 चोरुनि पाहुने हळुच मजकडे पहा कसा हंसतो !
 धरल्यावांचुनि रहावयाची नाही मी त्याला
 दे दे कृष्णे ! मार्ग शीघ्र मज आंत जावयाला !
 थांब जिवलगा ! थांब जरासा, पळूं नको ऐसा !
 आली आली पहा तुझी ही दासी—”

* * *

मधेंच पडला खंड अल्पसा लहरिविलासांत
 कृष्णाबाई पुन्हां चालली पूर्वीपरि शांत !
 वीज चमकुनी, घनरायाच्या मात्र अश्रुपूरीं
 झांकुनि गेली कृष्णा, रात्रें, पृथ्वीही सारी !

अनुतप्त मनोवृत्तीला

कारुण्याची मूर्ति दिससि तूं, पाहुनियां तुजला
 सांग नाहिं गे, सुटावयाचा पाझर कोणाला !
 खंड न ठेवीं सोड सारख्या अश्रूंच्या घारा
 पापें आशिवें वाहुनि सारीं जातिल परभारा !
 जळो हृदय तव अनुतापाच्या अनलज्वालांत
 होइल मंगल पवित्रता मग तुजला संप्राप्त
 एक एक हा बिंदु अश्रुचा स्वचित भाविकरुल
 परमेशाच्या कृपाप्रसादें भरून देईल !

शैशवस्मृति

होतों शैशवकाल तो विसरलों संसारचिंतामुळें
तेव्हांचें रमणीय नूतन जग स्वप्नापरी जाहलें,
किंवा भोंवतिं ज्याचिया पसरली रक्षा फुलांची असे
त्याला मुग्धकलिस्मितस्मरण हो होईल सांगा कसें ?

ज्यानें देखियली न अन्य अवसेवांचून केव्हां तिथि
यावी तन्मुखिं हर्षगद्गद कशी इंदुप्रभेची स्तुति ?
जो झाला विधिकोपद्गध सुचिरस्थायीच अस्ताचलीं
त्यानें रम्य उषःस्मितें, सुखद त्या, होतील का चिंतिलीं ?

गेलें शैशव, त्यासवें हरएल्या साऱ्या सुखाच्या स्मृति
कोणा सिंधुगता नदींत मधुरें तोयें कशीं लाभतीं ?
आतां माळ उजाड, सूर्यकिरणीं संतप्त हें सैकत
आहे दीर्घ पुढें पुढें पसरलें तें चालतों सांप्रत !

हा ! हा ! पूर्वस्मृतीच्या विषमय ठिणग्या वर्षती भोंवतालीं,
पेटोनी विश्व सारें अवचित भरला धूमही अंतरालीं;
मेलेल्या वासनाही अति करुणारवें क्रंदती जागजागीं
तेथें पाषाणचित्तें अनुदिन वसतों, मी कसा हा अभागी !

पुष्पांचा काल गेला, स्मरण करुनियां फायदा काय आतां ?
शय्या ही कंटकांची, इजवरि पडतों ठेवुनी आज माथा—
पाहीं मागें हटानें पुनरपि न मना, व्यर्थ कां खिन्न होसी ?
आलें तें भोग आतां, अदय विधिसही कासया दोष देसी ?

धर्महानीचें भय

ज्यानें शौर्यप्रभावे चळचळ असुरां संगरीं कांपवीलें,
शंभूचें चंड चाप स्वकरिं धरुनियां लीलया भग्न केलें;

ताताज्ञा मानुनी तो रघुपति विपिनी क्लेश भोगीत राहे,
अंगी सामर्थ्य मोठें असुनिहि सुजना धर्महानी न साहे

ते नाभागादि राजे, समरचतुरता पाहुनी दिव्य ज्यांची
घेती पाऊल मागें सुरपति, यमही; धन्य सत्कीर्ति त्यांची !
केली सत्यावलंबें स्ववश वसुमती त्या नृपालोत्तमांनीं,
अंगी सामर्थ्य मोठें असुनि बुध कधीं साहिना धर्महानी

ज्यांचा आकार मोठा बघुनि हिमगिरी शीघ्र लाजून जावा,
ज्यांना पाहून मात्र प्रबलहि रिपुचा गर्व सारा हरावा;
कर्तव्यीं आपुल्या ते वसति किति युगें दिक्करी शांत सारे,
शक्ती मोठी असोनी करिल सुजन तो धर्महानी कसा रे !

सप्तर्षिं व्योमदेशीं वसति किति तरी काळ होऊन गेला,
ही सूर्येंद्रग्रहांची नियमित उदया प्रत्यहीं येत माला;
पृथ्वीचा भार माथां धरुनि युगयुगें शेषही राहिलाहे,
अंगी सामर्थ्य मोठें असुनिहि सुजना धर्महानी न साही

मर्यादाभंग नाही अजवारि घडला थोर रत्नाकराचा,
आहे अद्यापि तैसा पडुनिच जडसा विन्ध्यशैलेश साचा;
श्रीगंगेनें कदाही चुकुनिहि अपुलें सोडिलें पात्र नाही,
अंगी सामर्थ्य मोठें असुनिहि सुमती धर्महानी न साहे !

शोकरजनी

चालत असतां वसुंधरेवर दृष्टी लावून
अस्तगिरीच्या दरिंत पडला रवी अडखळून
पहावया ते जमले अवाचित किति नभीं तारे,
थोर जनांचा पात पाहुनी कोण न हंसणारे ?

परी पांखरें मात्र विचारीं कष्टी होऊन
 घरट्यांमध्ये बसलीं अगदीं किलबिल सोडून
 मित्रवियोगें फिका होउनी कसातरी आला-
 नर्भी चंद्र, परि घनपटलांतरिं झाकी वदनाला
 असो किती तो दुःखी, परवा सृष्टिलां न त्याची,
 गाढ तमींही तिच्या मुखिं कळा खुलली हास्याची
 हिरवीं शेतें, झुडपें, वेली, वृक्षहि मोठाले
 डुलूं लागले, जणों महासुखिं बुडून ते गेले !
 मुख न दावितां होते हिंडत खिन्न देवदूत,
 वनिं खद्योतप्रभामिषें तत्पद होते दिसत

स्तब्ध चराचर, सरांत मिटल्या कमलवनावरती
 मृत मोदाची राचिली शय्या शेवटली होती !
 त्या मोदास्तव नभोदेवता सोडिति निःश्वास
 त्यानें आली फार मलिनता साऱ्या विश्वास
 शोकाग्नीचा धूम पसरुनी दिशा भरुनि जाती
 दिसत असूनी प्रलय कशी मज निद्रा यावी ती !
 त्याच जागृतीमधें विषानें भरलेलीं गाणीं
 किती कवीनें म्हटलीं, सारीं आयकिलीं कोणीं ?

सुखनिवास

गवत कोवळें हिरवें वाऱ्यासवें झुलत राहे,
 हें आंब्याचें झाड एकलें मधेंच डुलताहे
 ओढाही हा वाहे झुळ झुळ अगदीं जवळून
 त्याचें मंजुळ गाणें ऐकुनि तृप्त होति कान

दिसे पुढें हा बराच मोठा पहाड, त्यावरुनी
 ओध जळाचे किती सारखे पडती कोसळुनी
 तुषार त्यांचे दूर एथवर वायूनें येती,
 त्या वृष्टीनें सदाच हिरवीं गवतें हीं असती
 किती धनुष्यें घेउनि हातीं इंद्र इथें बसला,
 कसली पीडा व्हायाची मग इथें रहात्याला ?

पहाड हा किति रम्य असे तें ये न कथायातें
 प्रतिदिनिं एक क्षण तरि रवि घे विश्रांती तेथें;
 त्याच्यासन्निध सगळें जीवित 'मग ज्याचें जातें
 तत्सौख्याचा गमेल हेवा स्वर्गीं देवातें
 शंका अथवा कशास ही मज ? इथल्या विहगांनीं
 कधींच आहे स्पष्ट कथियलें तें अपुल्या गानीं
 फारच रुचकर फळें लटकलीं या झाडावरतीं
 ओढ्याचें हें निर्मळ पाणी, तुला न या जगतीं
 हीं असल्यावर सिद्ध सदाची, पोटाची चिंता
 करील सांगा अल्पहि विव्हल कोणाच्या चित्ता ?
 प्रिय भगिनींनो, प्रिय बंधूनों ! या तर या एथें
 मिळून गाऊं एकत्वाचीं मंगल संगीतें,
 त्या गीतांच्या लहरीलहरीवरी दिव्यभाव
 स्थापुनि टाकूं पुसुनि विश्वचें खेदाचें नांव !

एकामागून एक

एकामागुनि एक वाळुचा कण खालीं पडतो,
 एकामागुनि एक क्षणही तसा तसा सरतो

कांहीं येती कांहीं जाती—हें चालायाचें,
 तुझ्या मानसिं न पटल पडावें विषादहर्षाचें
 एकामागुनि एक तुजपुढें कर्तव्यें येती,
 बलसर्वस्वा योजीं निरलस साधायार्ते तीं
 नको भविष्यस्वप्नामार्जीं जाऊं गुंगून,
 काय शिकविती तीं हें आधीं घे बा, जाणून
 एकामागुनि कितिक देणग्या स्वर्गींच्या येती,
 आनंदाच्या पूर्वीं तुजला निमग्न त्या करिती,
 प्रसन्नचित्तें आनंदाचा करिं त्या स्वीकार,
 तसाच सोडीं त्यां, निघतां ते जायाला दूर
 एकामागुनि एक येतिलहि दुःखें तुजवरती,
 निर्भयचित्तें स्वीकाराया त्यांना हो पुढती
 सौख्य एकदां दुःख एकदां—स्थितीच ही आहे,
 प्रकाश असतां त्यासच चिकटुनि छायाही राहे
 चिरदुःखाची निवासभूमी जीवित हें नाही,
 प्रतिक्षणाला थोर दुःखही अत्यल्पच राही
 सहाय होइल उद्या दयामय विश्वनाथ तुजला,
 उदयकाल नव असे मनोहर बा, प्रति दिवसाला !

दीनात्मे

गेहीं आपुलिया सुखासनिं तसे बैसून मित्रांसवें
 कोणी दीनजनार्थ सांग न बरें ढाळीयलों आंसवें ?
 न्यायोद्धार करावया कुमतिच्या दुर्वर्तना लक्षुनी
 अंगारासम वाक्प्रहार अथवा केला नसे का कुणी ?

थोरांची अतिगर्ह्य गूढचारितें सांगून कानामधें
 नाहीं तीव्र निषेध धीर धरुनी कोणी घरीं दाविला !
 विश्वांतील बघून दुर्विषमता गंभीरभावे महा
 त्या विश्वाधिपतीसही अजवरी आहे जनीं दूषिलें !
 नीत्युद्धारकमंडलीं असति या कांहीं खरे लांडगे
 कांहीं नीच समाजकटक महा उन्मत्त जे दांडगे
 त्यांना दूरुनि वंदुनी निरखितां या वावडूकामधें
 कांहीं सत्यदयालु थोर हृदयें येती दिसूनी बरें
 यांची ही करुणा क्षणीं उपजते जाते क्षणीं नष्टुनी,
 न स्वर्गीय तडित्प्रभा नियमुनी त्यांना इथें ठेववे,
 दीनात्मे बलशालि होतिल जरी हे त्वत्कृपें ईश्वरा !
 वा, ही शस्यसमन्विता लव तरी होईल रुक्षा घरा !

अमर

पहिली प्रेमळ, दृष्टी पतिची रमणीवर पडली,
 तेव्हां लाजुनि लाली तिचिया गालांवर चढली;
 सर्व सृष्टिला सुंदरतेच्या बुडवियलें पूर्वी
 हास्य खेळलें असें एकदां तिचिया मृदु अधरीं;
 सारीं काव्यें फिकींच अगदीं ज्या पुढती ठरलीं
 अशीं अस्फुटच गद्य भाषणें तेव्हां जीं झालीं;
 साधे क्षुद्र प्रसंग सारे ज्यांनीं प्रीतिरसा
 वर्धित करुनी स्वर्गसुखांतरिं केली मग्न रसा;
 स्पर्शाहि पहिला रोम थरारुनि देणारा सारे
 विस्मृतिगर्तेमधें फेकुनी खेदाचे भारे;

उत्कंठेनें स्वयंस्फूर्तिनें ये हातीं हात
 प्रणयियुग्मका करीत हर्षित साऱ्या विश्वांत;
 परस्परांच्या मुखावरी स्थिर दृष्टी लागून
 अंतःप्रेरणवशें टेकलें वदनावरि वदन;
 ओंठ चिकटुनी त्या धुंदीतच मंदध्वनि उठला,
 अमर सर्व हे प्रकार ठावे प्रेमी हृदयाला !

स्वप्न

“ प्राणविसांव्या ! हो जागा, कां रडसी झोंपेंत ?
 बघ बसलें मी हात सारखी तुजवारि फिरवीत
 स्वप्नामध्ये कुठल्या भलत्या कांटेरी रानीं
 शिणसी अथवा माळावर कीं उन्हांत हिंडोनी ?
 कीं ओढ्याच्या कांठीं भरभर सोनुकलें फिरलें ?
 पहाड चढुनी का एकादा बाळ दमुनि गेलें ?
 घाम क्विती हा दरदरुनी तुज आला वेल्हाळा !
 कां ग झालें फूल कोंवळें हें चोळामोळा ?
 कुणि मेल्यानें असें भिवविलें माझ्या छबड्याला ?
 हंसतां हंसतां रडें कोसळे कां वद हें तुजला ?”
 डोळे पुसुनी देत हुंदके बाळ वदे, “आई !
 आत्तां दिसली त्या फुलझाडाखालीं मज ताई !
 फुलें घेउनीं ताजीं हांसत पहांत मजला ती
 मंजुळ गाणीं गात आइंग, माळ करित होती
 तिच्या मांडिवर बसावया मी गेलों धांवून
 गडबडीत त्या फुलें खालती पडलीं निसटून

रागावुनि बहु मग ताईनें गड्डी फू केली
 त्या वेलीच्या मागें जाउनि लपून ती बसली
 शोधशोधिली तिला धुंडिली मीं सारी बाग,
 माझी ताई परंतु आई ! नाहिंच दिसली ग !

हांक कशाला सांग मारिलिस ! काय काम होते !
 माझ्या ताईकडे लवकरी जाऊं दे माते ! ”

मृतकन्येची मूर्ति आडच्या हृदयिं सदा बसली
 अनंत काळानेही नाहीं जायाची पुसली !

तिला कशाला स्मृती घावया दुसऱ्याचे बोल ?
 परि या वचनें तन्मनिं झाला नुसता कळोल !

छटा पालटुनि तोंडावरची, कंठ भरुनि आला ,
 उसळुनि अश्रू अवचित, पदरहि चिंब भिजुनी गेला

तशीच बोले त्या कुरवाळुनि उसनें हांसून,
 “सोनुकल्या ! कां कष्टी होसी भलते चिंतून !

ताई गेली देवघरीं, ती कशी परत येते ?

भ्रम झाला तुज; खरें कोण का मानी स्वप्नातें ?

ती सुटली, तिज दुःखें नाहित आतां व्हायाचीं,

बीळा ! तिजला गती मिळाली रे पुण्यात्म्यांची

खेळ कल्पना करिते सारे, दिसेल ती कुठली ?

देवाजवळी असेल आतां शांतपणें बसली

नव्हतीं आम्ही पात्र खरोखर तिच्या सहवासा ,

म्हणून नेली तिला दयाळू देवानें सहसा ,

भाग्य कोठलें अमुचें इतुकें तिला पहायाचें ?

आहे अजुनी दुःख कळेना किति भोगायाचें !

असतें माइया हातीं तर का तिज जाऊं देतें !
 उपाय नाही म्हणून बसलें सोडुनि आशेतें
 भाग्य कळेना तुझेंच कुठलें—तुजला ती दिसली !
 कां पण येतां न घरीं ऐशी परभारें गेली ?
 गोलिस बाळे ! तशीच निघुनी, थांबुनिया थोडी
 कां ही नेली नाहिस संगें म्हातारी वेडी !”
 देत हुंइके बसली आई, पाहुनिया तिजला
 चमकुनि थोडा बालक हळुहळु बोले या बोलाः—
 “आई ! कां मग सांग राहसी या दुःखी जगतीं ?
 चल मजसंगें, नेतो तुजसी ताइ जिथें होती
 निळया अंबरीं गेल्या अगदीं गजबजुनी तारा,
 झाडें झालीं स्तब्धाचि सारीं, वाहेना वारा
 तेव्हां येउनि माइयाजवळी झोंप बरें आई !
 क्षणांत तुजला स्वप्नामधली दाखवितों ताई !
 रोजच येतें ताई माइया स्वप्नीं त्या वेळीं,
 गाणीं गातें किती मजेचीं बसुनी मजजवळी !
 तिला धरुनी ठेव घट्ट तूं, सोडुं नको अगदीं
 राहुनि दारीं उभाच करितों मीहि कडक बंदी !
 गोलिच हट्टें तरि तिजमागें जाऊं धावून
 स्वप्नीं स्वप्नें रचूं सारखीं, जागीं होऊं न !”

विधीचा फेरा !

भीतिव्याकुल होय बालशशका पाहून जी काननी,
 क्रीडा सोडुनि कातवाहुलतिकापाशीं शिरे धावुनी,

ही ही सांप्रत जानकी निवसते लंकापुरी एकली
 ढाळी अश्रु सदा अशोकविपिनी रक्षोगणी वेढिली !
 ज्याने स्त्रीय अमोघबाणानिकरें त्रैलोक्यही जिंकिलें,
 निस्तेजस्क तपोनिधी प्रबलही ज्याच्यापुढें जाहले,
 घे निद्रा सुरनाथ विश्वसुनि यद्दोर्दळलीलेवरी
 हा ! हा ! शांभव भालवन्हि सहसा दग्ध स्मरा त्या करी !
 आली झोंप कितीकदा न रुपुनी, शय्या फुलांची जिल्ल
 जीचें दर्शन हा अनुग्रह भला सूर्येंदुनीं मानिला
 होती चालत रत्नभूमिवरती जी किंकरीवेष्टिता
 एकाकी द्रुपदात्मजा वनपथीं ती होय ही निद्रिता !
 गदाघातें ज्यानें समरिं वधिले भूप अमित,
 विलोकोनी ज्याला सुरगणहि होते थरकत,
 अहा ! पोळ्या मांडे पवनसुत तो लाटित बसे
 विराटप्रासादीं, नयनिं जल धूमें गळतसे !
 करस्पर्शें ज्याच्या सुरपतिहि हो धन्य भुवनीं
 धनुर्धारीला ज्या कवण पुढती येइल रणीं ?
 हरिश्चंद्र श्रोमान् गुणगणनिधी तो नरमणी
 दळायाला जात्यावरि बसत चांडालसदनीं !
 ऐसा फेरा विधीचा वरुनि गवसला संकटीं कोण नाही ?
 जाणोनीं हें प्रपंचीं अविचल हृदयें राहणें सज्जनाहों
 नीतीची कास हातें बळकट धरुनी आक्रमावें पथाला,
 ईशश्रद्धा असावी, भिवविल मग त्या कोण लोकीं बुधाला ?

कागदी नाव

मला अजुनि आठवे दिवस एक बाल्यांतला,
 जलीं हळुच सोढिली करुनि कागदी नाव मी;

सुदूर दिसले नर्भी विरळ कृष्ण वर्षाघन,
 सुखें हंसत जांहलों निरत मी मर्म क्रीडनीं
 क्षणांत भरले नर्भी अमित वादळी मेघ ते,
 तुफान सुटला किती अनिल धूलिका फेकित,
 अहा, वरुनि कोसळे मुसळधार पाऊसही
 प्रवाह खवळून ती बुडुनि नाव गेली तळीं !
 तदा मजसि वाटलें सुख मदीय नाशावया
 मलाच दुखवावया अदय मेघ हे पातले;
 विचार बघुनी असे मम मला दुजे हांसले
 परंबु चुकलों कुठें न कळलें मला तेधवा !
 पुढें अजवरी किती विषम पातले दुर्दिन,
 भितां न परि त्यामुळें रमविलें मना मी सदा
 बघून नव संकटें न विधिला अतां दूषितों
 क्षणांत जलमग्न ती स्मरुनि नाव होतां स्थिर

अचल प्रेम

होतीं मावळतीं दिनेशकिरणें नीलांबरीं राहिलीं
 चाटे शीतल मंद वायु सुटुनी आराम सर्वासही
 एका सुंदर टोकडीजवळुनी वाहातसे निर्झर
 होत्या शोभत त्या तदीय लहरी सायंप्रभेनें किती !
 मी मित्रासह शून्य दृष्टि अपुली लावून त्यांच्यावरी
 होतो शान्तपणें उगाच बसलों पाषाणखंडीं तदा
 माझा मित्र पुसे हळूच “ अजुनी होते तिची का स्मृति ?
 नाही काय कधींच संसृतिसुखें सेवावयाचों तुला ? ”
 या पक्षें सुखपूर्ण ती मजपुढें पूर्वस्थिती राहिली
 आला सांप्रतकाल दारुण महा दृष्टीपुढें सत्वरि

त्यायोगें जखमेवरील पडदा बाजूस व्हावा तसें
ताजें होउनि दुःखदृष्टि भरली उष्णाश्रुधारांमुळें

“ मित्रा ! काय मदीय चित्त म्हणजे निजावसें मानिसी ?
कों येतील नवीन अंकुर सदा त्यामाजिं भूमीपरी ?
आहे एकच मूर्ति तेथ बसली व्योमीं जशी चंद्रिका ?
प्रेमस्पर्शन केधवाहि मजला होणार नाहीं दुजें !

आला जों न वसंत बों खदखदा सृष्टी हंसूं लागते,
डोले नूतन-मेघवर्षणिं मुदें ग्रीष्मांत वृक्षावलि,
जी माझी फुलवील चित्तकलिका-जी दग्ध झाली पुरा-
ऐशी माधविका, घनालि अथवा विश्वीं नसे एकही !

होतें प्रेम कसें तिचें मजवरी तें विस्मरूं मी कसें ?
झाली दग्ध मदीय दुःखदहनीं तें विस्मरूं मी कसें ?
तन्मुग्धस्मित लाजवील अगदीं संध्येस या निश्चित,
तेही विस्मरुनी मदीय हृदयीं रे सांठवूं काय मी ?

आहे तद्गुणसंघ हा मजपुढें याला जरी विस्मरूं ?
ही होईल वसुंधरा सकलही सैतानराज्यापरी !
तीचें पावननामचिंतन गमे सोपान हा मुक्तिचा,
हें सोडून अधःपथानुगमनस्वीकार कैसा करूं !

नेमें बैसुनि एथ निर्झरतटीं, मूर्तीं तिची चिंतुनी
देतो अश्रु मदीय मी मिसळुनी या दिव्य तोयासर्वें ;
केव्हां जाउनि टेकडीविरहि या उन्मुक्त वायूसह
आकाशीं भरितों तिला अठवुनी दुःखोष्णनिश्वासही

काहीं क्षुद्रच कारणावरुनि मी रागावुनी तेधवां
गेलों निर्द्वय दूर, गेहिं तिजला टाकूनिया एकली

हा ! हा ! मादिरहे तंदा गवसली जी मृत्युपाशामधे
 होतो मानित त्याच सुंदरिस मी निष्प्रेम गर्वाकुल !
 जे जे तीव्र कठोर शब्द तिजला मी तेधवा बोललों
 ते ते सर्वहि आज रे परतुनी माझ्याकडे पातले
 तूं माझ्या हृदयास दग्ध करिसी कां आपुल्या दुष्कृते
 ते माझे वच वज्र दारुण मना आतां कसे जाळिते !
 कर्णी मृत्युकथा तदीय पडतां गेलों स्मशानांतरी
 उन्मत्तापरि लोळलों गडबडां त्या दग्ध भूमीवरी
 देवी ! मी अधम प्रभाव न तज्ञा जाणून लोकोत्तर
 दुःशब्दीं छळिलें तुला बहु ? असें काहीं तरी बोललों
 मित्रा, मागितली न अंतसमयीं हा ! हा ! क्षमाही तिची,
 गेली ती सहसा परेशसदनीं अस्वस्थ दुःखाकुल
 ती आहे पुढती उदश्रुमलिना तीची मुखश्री सदा
 माझी मानसवृत्तिही अनुदिनीं तल्लीन झाली नसे !
 येओ प्रीति जगांत, दूर अथवा जाओ निघोनी कुठें,
 सोडोनी तरु एक अन्य तरुला सेवो विहंगापरी;
 या जन्मीं न कुणावरी करिन मी प्रेमांशही केधवा,
 केव्हां का सुरवल्लिकुंजगत ती भेटेल ना मत्प्रिया !
 ही केव्हांहि मदीय अश्रुसरिता आटावयाची नसे,
 हे निश्वासहि चालणार अगदीं प्राणावधी सारखे;
 झाली मूर्ति पवित्र नष्ट जरिही त्या देवतेची असे,
 आहे हें मम मानसालय तरी मित्रा ! तिचें सर्वदा !

माझे कोणीच नाहीं

आकाशीं दिव्य तारे चमकति, पसरे कोमला कांति त्यांची,
 आनंदें लोक सारे भरुनि मनिं अहा ! भोगिती शांति साची,

झालें सौख्यांत दंग त्रिभुवन रमले देव पीयूषिं जेवीं
 माझे कोणीच नाही ! तळमळ मनिंची नष्ट होईल केवीं ?
 शोकानें कंठ आला भरुनिहि, विलया मन्मनःशांति गेली
 वाहोनी अश्रुधारा खळखळ नयनीं दृष्टिही शून्य झाली
 औदास्यें व्याप्त झालें हृदय, विषय तो कोणताही सुचेना,
 बोधोनी हाय ! ऐशा खडतर समर्थीं शांत कोणी करीना !
 वाहे हा मन्द वायू परिमल भरुनी आपल्या तोहि नादीं,
 बैसोनी हा रसालीं खल पिक विपिनप्रान्त व्यापी निनादीं,
 डौलें हा चंद्र डोले गगनिं, न गणितो मत्स्थिती दीन ऐशी,
 माझे कोणीच नाही, तळमळ मनिंची नष्ट होईल कैशी ?
 हा रे ! दैवा ! कसा रे विकट मजवरी कोसळे हा प्रसंग ?
 दुःखानें हाय गेलें करपुनि अनलें पद्मसैं अंतरंग !
 कांतेच्या बाहुपाशीं सरसिजमृदुलीं झोंपला मित्र तोही
 शोकातें शांतवाया खडतर समर्थीं काय कोणीच नाही ?
 सारी ही सृष्टि निद्रासुख अनुभविते सोडुनी भीति चिंता !
 केलें मी काय देवा ! पळभरि न घडे शांततालाभ चित्ता !
 शोकेंही रंजवावें अखिल सहृदया होय बाणा कवीचा,
 तौ मी आनंदकालीं घळ घळ रडतों, धन्य फेरा विधीचा !
 दुर्दैवी मी, कशाचें सुख मज मिळतें ! जन्म गेला रडोनी !
 हा हा ! दुर्भाग्य माझे अजि विफल कुणा दोष लावूं कढोनी ?
 माझे तें दूर जातें, प्रियजनं मम तो संशयव्याप्त होतो,
 माझे कोणीच नाही ! अहह, विधिवशें मी मला दोष देतो !

[२]

घालोनी मान खालीं घळघळ नयनीं सोडिल्या अश्रुधारा,
 वाढोनी शोकसिंधू, खळखळ उठुनी लोपला मोद सारा,

नैराश्यें अंतरंगी बळकट दिधलें ठाण, कांहीं सुचेना,
तो आली रम्य वाणी अमृतसुमधुरा तर्पिलें पूर्ण कर्णाः—

“छे छे ! मित्रा, अशीं हीं अनुचित वचनें बोलणें योग्य नाहीं,
मोहव्यामूढता ही बहुपरि भुवनीं निंदिली सज्जनांहीं;
सोडोनी शोक सारा, उघडुनि नयनें एकदा पाहिं मातें,
.नोहे का रे तुझा मी ? करिसि मग वृथा दुःख हें कासयातें ?

“नेणोनी कारणातें, कविहि म्हणवुनी विष्णुला दोष देसी,
त्यानें कैसें करावें ! उघड न मनिंचा सांगसी भाव त्यासी
आहा ! मित्रापराध स्वमनिं न धरितां सत्वरी सोड खेद,
दुःखाचें मूळ आहे, बुधजन म्हणती, या जर्गी चित्तभेद !

“तोडोनी पाश सारे, सकळहि मनिंची सोडुनी कामना ती,
फेंकोनी दूर ती तीं बळकट जडलीं सर्व निष्काम नातीं,
झालों आहा, तुझा मी, तुजविण न रमे चित्त हें अन्य ठायां,
पाहीं या दीन मित्रा, वळवि मुख, करीं दुःख आतां न वायां !”

आनंदें नेत्र आले भरुनि सुखभरें दाटलें अंतरंग,
गेलें औदास्य लोपा, मधुर उसळला मानसीं प्रेमरंग;
वेडोनी वामनाला बळकट वदलों कंपिता बाहुपाशीं

“मित्रा ! तूं एक माझा ! अवचित करिं हा गावला सौख्यराशी !”

समापन

प्रभार्ती अस्तातें जरि विधुकला जाय सहसा
तरी तज्ज्योत्स्नेची स्मृतिहि हृदयातें सुखविते;
असो रम्य क्रीडा जलधिलहरींची किति दुरी
तरी होते नेत्रांपुढुनि नच नष्ट क्षणभरीं;

किती झाळा काल श्रवण करुनी गानरव तो
 तरी त्याचा नाद श्रुतिपुटिं अजुनी घुमतसे;
 दिसोनी आकाशीं क्षणभरच गेलें सुरघनु
 तरी त्याचे चित्तावरि उमटती रंग अजुनी;

सुकोनीया गेलें नव कुसुम रानांत फुलुनी
 तरी चित्ता व्यापी अजुनिहि त्याचा परिमल;
 तशी गेली माझी मधुर कविता दृष्टिपुढुनी
 रसोद्रेकें राहो तरिहि रसिकस्वांतनिलयीं !

पुढें चाल

कर्तव्यें भरलीं किती, दिवस हा आहे किती थोडका,
 कार्यें पूर्ण न जाहलीं बहु, परी तन्मार्ग ठावा नसे;
 भूमी कंटकपूर्ण, न स्थल कुठें पाऊल ठेवावया,
 होतें धैर्य विनष्ट दुर्धर महा पाहूनियां संकटें

सोडों धैर्य न लेशही, धरुनियां आज्ञा प्रभूची शिरीं
 सारा त्यावरि भार घालुनि पुढें निःशंक टाकीं पड;
 सत्याचा मृदु गालिचा पसरतां मार्गावरी सर्वतः
 कोठें कंटक, पुष्पपूर्ण सगळी होईल ही मेदिनी !

तूं जाशील जिथें जिथें, हरुनियां तेथील सारें तम,
 वेगें होइल तो प्रदेश मनुजा, दिव्यप्रकाशान्वित
 दीनांचीं असुखें करून दलित स्वायप्रभावं त्वरें
 आशीर्वादशतांहि मंडित जर्गी होशील तूं निश्चित !

कर्मकृांत करीं तुझ्या नवबला स्थापील विश्वंभर,
 वज्रातेहि विदारिती मृदु सुमं त्याच्या कृपालोकनें;

त्याचा हात धरून चाल पुढतो, मार्गे न घेई पदा,
या विश्वीं मग कार्य दुष्कर असें आहे तुला कोणतें ?

आज काय ?

असतीं कार्ये करावयाचीं उद्यां अम्हांला किती,
केलीं आज परी कोणतीं ?

उद्यां इच्छितों ढीग धनाचे कोणाला द्यावया,
परि किती केले आजी व्यया ?

उष्णाश्रुनदी टाकावी सुकवुनी,
सुखवावे अबलां भीती वारुनी
त्या रमवावे प्रीतीच्या भाषणी

बेत चालले सुखासनावर बसून नाना मनीं
दाविलें आज काय वर्तनीं ?

कृपाकटाक्षे दीन जनातें उद्यां हर्षवूं आति,
जाहली आज कोणती कृति ?

दुःखदरींतुनि उद्यां अनाथां निश्चित आणूं वरी,
केले आजि का कांहीं तरी ?

अन्याय उद्यांस न राखूं भूवरी,
फडकवूं ध्वजा सत्याची अंबरी,
क्षुद्रव्यथा हरूं गरिबांची सत्वरी,
उद्यां हें करूं उद्यां तें करूं, बेत चालले किती,
कार्ये आज सांग कोणतीं ?

निर्मू आपण उद्यां प्रयत्नें सौख्याचीं मंदिरे,
काय परि घडले आजी करे ?

यशःस्तंभही बांधूं व्योमा भिडणारे भव्यसे,
त्यांचा आज फायदा नसे

स्वप्नांत रंगणें वाटे गोडसें,
 पण महत्व त्याचें आतां कायसें ?
 फल वाग्जालानें हातीं ये कसें ?
 सर्वदा करा, उद्यांचा मोह दूर सारुनी
 'घडुं आज काय हातुनी ?'

कवि लेंभे यांच्या पत्रास उत्तर

झालों विस्मित कौतुकस्तिमित मी, शंकाहि आली मनीं
 प्रेमप्रेषित आपली कविवरा ! ही पत्रिका वाचुनी;
 आहे हा उपहास काय अथवा ही सत्य आहे स्तुति
 याची भ्रांति पडे, क्षणैक मम ही मूढा जहाली मति !

आहे काय असा स्तवोचित कवी मी ? छे ! न वाटे खरे,
 एथें केवळ आपुली रसिकता आली दिसुनी बरे !
 किंवा हा परिणाम येत घडुनी मन्नूतनत्वामुळे
 इंदू सोडुनि धूमकेतु बघण्या दृष्टी जनांची वळे !

नाहीं पात्र अशा स्तुतीस जन हा सामान्य, वाग्भूषणा !
 या लेखें भ्रम होय वेदिति जरी मोदोर्मिमाला मना
 कैसें होइल दीन मानव फिरे जो राजरथयेवरी
 माला भूपसुता तदीय सहसा घालील कंठी तरी !

ही माझी लघुमंजरी परिमलें मोहील तुम्हां अशी
 यापूर्वीं रसिकेंद्र ! सत्य नव्हती आशाच मन्मानसी !
 आकाशीं अमृतद्युती विहरतां तारा पुढें ये जसा
 स्वेच्छ, श्रेष्ठ कवी कितीक असुनी, मी पातलों हा तसा !

कीर्तीची लवमात्र आस नव्हती, व्हावी तरी ती कशी ?
 आहा ! त्याच मला अतर्क्य सहसा आली सुवेला अशी !

हैं वाटे सुयश प्रखंड, लिहिल्या ज्या चार ओळी करे
त्यातें मानुनि काव्य, गाति रसिक स्वांगें प्रमोदादरें

होतां पूर्ण निशीथकाल, असतां संस्तब्ध सृष्टिप्रिया,
वीणा घेउनि शारदा मधुरवें लागे ब्रदा गावया;
ती स्वर्गीय पिऊन गायनसुधा तल्लीन, होऊन मी
सत्तेजोलहरीत जाय बुडुनी, सामान्य जाती तमी !

तें गाणें भरतां मनीं मग सवें मी लागतों गावया,
तेव्हां ऐहिक ते विचार सुकवे ! जातात सारे लया !
वेढ्याची कृति कोठुनी बुधजना होईल मान्या तरी ? —
होतों भीत, परंतु आज सगळा संदेह गेला दुरी !

आभारी तुमचा असे बहु कवे ! हा एक वेडा जन;
ठेवा लोभ, असो कृपा, विनवितों जाणून युष्मन्मन—
वन्या पुष्पलतेपरी सुकतसे ही दिव्य काव्यांगना,
भोक्ता मार्मिक भेटतो न, करितों ही यास्तव प्रार्थना !

चिंतन

काय सांग तुज जन्मभूमि ती अपुली आठवते ?
सभोंवतालीं कशीं पसरलीं तीं झुलतीं गवतें !

दिवस तदाचे किती सुखाचे गमले आम्हांस,
जिकडे तिकडे भरुनी गेला होता उल्हास !

घालुनि हातीं हात मजेनें त्या झाडीमधुनी
होतों विहरत, आठवतां तें कसेंच होय मनीं !

खेळ खेळलो परोपरीचे त्या वेलींखालीं
नाहिं जाणिलें त्या नादांतच रात्र जरी झाली !

खडकावरुनी आदळणारा ओढा हंसरा तो
 ताई ! तुजला खरेंच अजुनी काय न आठवतो ?
 बसुनि झिळेवर पाष सोडुनी त्याच्या ओघांत
 संध्याघटिका किती लोटिल्या आम्हीं हर्षांत !
 स्वर्गघरेचें ऐक्य कराया चढणारा गगनी
 शैलराज तो दृष्टिपुढें मज दिसताहे अजुनी !
 जाउनि त्याच्या समीप गाणीं आवडतीं गात
 किती डोंगरीं फुलें तोडिलीं नादानादांत !
 चाटेवरचा तलाव सुंदर का स्मरतो तुजला ?
 किती हर्षलों प्राशन करुनी त्यांतिल शीत जला !
 मंद वायुनें उठणाऱ्या त्या लाटांवर सारीं—
 फुलें फेकिलीं आपण, तीं तर मौज गमे मारी !
 भावळत्या रविकिरणांसह त्या लाटा हंसतांना
 आपण होतो स्वैरच उधळित गाण्याच्या ताना !
 अहा ! अहा ! ते काय सुखाचे दिवस निघुनि गेले !
 हे चिंतेचे विषण्णतेचे आज पुढें ठेले !
 काळ रम्य तो, स्थान रुचिर तें मिळतिल का फिरुनी ?
 हीं आतांचीं दुःखें सारीं जातिल का निघुनी ?
 कीर्ति नको ही, मानहि नलगे, ज्ञान असो दूर,
 चाटे जाउनि त्या झाडींतुनि हिंडावें स्वैर !

काव्यगुंफा

शूर्पणखा-पत्रिका

[श्रीरामचंद्र पंचवटीस असतां रावणाची बहीण शूर्पणखा ही लक्ष्मणाचें मनोहर स्वरूप पाहून मोहित झाली, आणि तिनें त्याला खालील प्रेमपत्रिका पाठविली. कविगुरु वाल्मीकि यानें राजराजेश्वर रावणाच्या सर्वही परिवाराचें बीभत्स वर्णन केलें आहे; पण या ठिकाणीं त्या भावनेचा मुळींच संपर्क नाही. म्हणून, वाचकांनीं ती वाल्मीकिवर्णित भयंकर शूर्पणखा मनांतून दूर करवी. प्रस्तुत कविता वंगकविसम्राट्-माइकेल मधुसूदन दत्त यांच्या 'वीरांगना' नामक नितांतरमणीय काव्याच्या आधारे लिहिली आहे.]

कोण सांग तूं भ्रमसि एकला या निर्जन काननीं ?
झालें वेडी विभूतिभूषित तनु तव ही पाहुनी !

अग्नि असावा दडून भस्मामधें सुंदरा ! जसा,
किंवा अंबुदपटलिं चंद्रमा तूंही गमसी तसा !

जटाजूट हा तुझ्या शिरावर मनोहरा ! देखुनी
होय कसें तें न ये सांगतां, जाय हृदय फाटुनी !

कळलें—रजनी नित्य कंठिसी शयन करुनि भूतलीं,
तेव्हांपासुनि सुवर्णशय्या मीहि असे त्यागिली !

फलमूलावर जीवन आहे तुझें इथें चाललें,
स्मरुनी हें मज नीरस सारे राजभोग जाहले !

दारुण विपिनीं वससि सुंदरा ! आठवुनी हें मनीं
सुवर्णमंदिर माझें कारागृहापरी मी गणी !

सांग एकदां मला—भवसुखें सोडुनि नवयौवनीं
 काय कारणें विरक्त होउनि वससी तूं या वनीं ?
 भयें कुणाच्या मैनाकापरि ढपसी वनसागरीं ?
 तुझ्या मनींचें हितगुज सारें सांग मला सत्तरी !
 कृणा रिपूनें अतुल विक्रमे काय तुला जिंकिलें ?
 सहाय न कुणी म्हणुनी खेदें का वन हें सेविलें ?
 एक शब्दही बोल—विजयिनी सेना मी धाडितें
 क्षणांत नेइल विलया सखया ! प्रबळहि तव शत्रुतें !
 आज्ञा होइल तुझी तरी मम सेवक समरांगणीं
 आणितील तुजपुढें निश्चयें इंद्रासहि बांधुनी !
 कुठेंहि बसला लपुनि तुझा रिपु दयिता ! तुज दुखवुनी
 जिवंत नच तो रहावयाचा माझ्या दृष्टींतुनी !
 निर्धनतेचें दुःख मानुनी काय राहसी वनीं ?
 सांग एकदां—पायदळींही विखरिन नाना माणि !
 अलक्रेमधलीं धनभांडारें फोडुनिया सत्तरी
 अमूर्त्य रत्नें शिलाशकलशीं फेंकिन अवनिवरी !
 शोषुनि रत्नाकरहि त्यांतली मुक्तावलि सुंदरा !
 विखरुनि तारकभूषित गगनासम सजविन ही धरा !
 आवडतें तुज रूप कोणतें ? सद्गुण कसले बरे ?
 सांग, तशी मी कामरूपिणी होइन सखया ! त्वरें !
 इंद्रवनांतिल नुकती फुलली सुरतरुकुसुमावलि
 आणुनि शय्या तुझी कोमला ! रचीन अंबुजदलीं !
 इंद्राणीच्या किंकरीपरी दासी मम कितितरी
 रमवितील तुज वीणासंगत मंजुगायनस्वरीं !

सुवर्णमणिमय मंदिर माझें, मुक्तामय अंगणें,
 मरकतशोभित सोपानावालि मोहविती लोचनें,
 स्तंभ मनोहर असति निर्भिले पद्मरागहीरकीं,
 अतुलविक्रमें मेळविले जें समारि असुरनायकीं;
 गाति सारिका मंजुळ गाणीं हळुहळु एकीकडे
 दिव्य गायनें नव तरुणींचीं चालति दुसरीकडे;
 व्यापित परिसर निजकलनादें तरंगिणी वाहते
 लहरिक्रीडा तिची पाहुनी श्रांतहि मन मोहते !
 चनांत फुलती असंख्य कुसुमें त्यांच्या मधुपरिमलें
 असे तर्पिलें अनुदिन सकलां शीतल मंदानिलें
 परी व्यर्थ हें वैभव सारें तुजवांचुनि राजसा !
 इंदुवांचुनी प्रकाश लाभे रजनीला वद कसा ?
 वैभव माझे, देहहि दयिता ! आज तुला वाहिला,
 काननवासकेश भोगिती कां आतां प्रेमला ?
 ये माझ्या—छे ! अपुल्या सदनीं भोड सर्व सोडुनी
 मृदुसुमशयनीं पहुड, नको ही कंटाकिता मेदिनी !
 नसेल तुज हें रुचत तरी मज सांग तसें एकदां
 सोडुनि विभवें येतें तुजसह रहावयाला मुदा !
 दिव्य दुकूलें, रुचिर भूषणें तनुवरि हीं कासया ?
 तापसवेषहि होइल सुखकर तुजसह मजला सया !
 नसे रुचत तुज तरि मणिमाला मीहि गणिन तुच्छ ती !
 दुकूल टाकुनि रुक्ष वल्कलें वेढिन तनुभोंवतीं !
 कुंतलरचना सोडुनि बांधिन जटाजूटही शिरीं,
 नकोत रत्नें, रानफुलें मी राचिन त्याच्या वरी !

चंद्रनलेपन राहो, भस्में टाकिन तनुं चर्चुनी,
 रुद्राक्षावलि घालिन कंठीं मुक्तावलि फेंकुनी !
 प्रेममंत्र मज सांग सुंदरा ! कर्णपुटीं एकदां,
 समाधि चढवीं, भानावरही नको यावया कदा !
 गुरो ! दक्षिणारूपे तुज हें यौवनधन वाहतें,
 हृदयहि चरणीं तुझ्या ठेवितें जें प्रेम नाहते !
 लाभ तुझा मज होइल तरि मग काय उणें भूवरी ?
 वंशकीर्तिही तुच्छच आहे, सत्य जाण वैखरी !

* * *

या तरुतलिं मी शब्द दोन हे लिहुनि इथें ठेवितें—
 कीं तूं येशिल नेहमींपरी, पडतिल तव दृष्टितें
 आवडतें हें स्थान तुझें बहु, हें ठावें मज असे,
 इथेंच तुजला प्रथम पाहिलें तें विसरिन मी कसे ?
 हा पिंपळ पसरला अंबरीं, शमीहि इकडे झुले,
 मंदवायुनें पुष्पितलतिकासमूह हर्षे डुले;
 लाज वाटुनी फारच तुझिया पुढें यायची मला,
 या तरुआडुनि पहात तुजला काळ किती दवडिला !
 दृष्टि सारखी लावी भानूवरी जशी कमलिनी
 उत्कंठेनें तशा तुला मी पाहतसें मोहुनी
 वसुनि शिलेवर अससी या तूं जोंवर या तरुतलीं
 निगडबद्धशी दासी तव ही उभी इथें राहिली
 तूं गेल्यावर बैसुनियां मी शून्य तुझ्या आसनीं
 किती सोडिले लोट अश्रुचे हां ! हा ! नयनांतुनी !
 तुझ्या पदींची धूळ तेथली घालुनि केशांतरीं
 असहविषादें तदा लोळलें गंडवड मी भूवरी !

* * *

काय सांगुनी पूर्वकथा त्या तुला ? लिहावें किती ?
भाव मनींचे व्यक्त कराया शब्द पुढें खुंटती !

अभागिनीची जरी पातली दया तुला क्षणभरी
सायंकालीं आज बैस तूं गोदातीरावरी;

येइल माझी एक सहचरी घेउनि नौका तिथें
तींत बैसुनी परतीरावर येशिल तूं शुभमते !

विपिन निबिडतम, निर्जन आहे जीवेशा ! त्या स्थळीं,
पाहूं प्रेमस्वप्नें तेथें जीं न कुणीं देखिलीं !

* * *

लंकापुरिचा ख्यात भूपती राक्षसकुलभूषण,
महाविक्रमी, समरधुरंधर तैसे खरदूषण

या वीरांची भगिनी मी ही शूर्पणखा स्मरहता
प्रेमपात्रिका लिहित आहे दासी तवगुणरता

रूप कसें मम असे मनोहर पहा तरी एकदां,
नरलोकीं का रूपमती वद मजसम दिसली कदा ?

मलयसमीरा ! एकवार ये, कुसुम पहा हें तरी,
गंधहीन तें गमलें, पथ तव असे मोकळा तरी;

मधुपा ! गुंगत ये या कुसुमीं, मधु न तुला लाभला,
तरी उडुनि जा कुठेंहि, याहुनि काय वदावें तुला ?

नसेल सौरभ, सुंदरताही, कोरांटीचीं फुलें
हांसविलीं नच जरी वसंतें, काय त्यास शोभलें ?

हीन दीन मी फार थोर तूं, पण हें प्रेमीं वृथा !
पंकसंभवा कैरविणीला हांसवि विधु तत्वतां !

* * *

कळलें नुकतें, दाशरथी तूं, बंधुप्रीतीमुळें
 राजवैभवं सोडुनि दुर्धर कानन हें सेविलें
 तूं प्रेमाचा निधीच अससी, किती स्तवावें तुला ?
 राजसुता ! तव पदधूलीची नसे योग्यता मला !
 नसेल माझी तशी योग्यता, योग्य अससि तूं तरी !
 प्रेमकणांचें अल्पहि वर्षण दासीवर या करीं !
 राजतनय तूं, हीन असें मी, मज न दूरवीं परी,
 दासीभावं तरी वल्लभा ! आदर हीचा करीं !

* * *

असो लिहावें किती, लौकरी ये संकेतस्थलीं,
 करीन हृदयग्रंथी सारी तुझ्यापुढें मोकळी
 कल्पित संगम तुझा कल्पुनी सुखाश्रु हे वाहती,
 भालीं लिहिली परी विधीनें न कळे लिपि कोणती !

प्रतीक्षा

वसंतवाता ! कोठें अससी ? तुझ्या वियोगामुळें
 कसें हें विश्व पहा जाहलें !
 एकसारखी वाट पाहुनी तुझी, दीन मेदिनी
 गेली शीर्ण किती होउनी !
 हिमबिंदूनीं नेत्र सदाचे गेले भरुनी तिचे,
 भूषणावली न कांहीं रुचे !
 वेषहि साधा दिसे कसा तरि, गंध न देहावरी,
 वाटते उदासशी अंतरां
 कुंजवनेंही तेजोहीनच गमती कुसुमांविणें,
 मिळारवीं कशीं केशभूषणें ?

शुष्क, पल्लवांवांचुनि असती उभ्या वृक्षवॅल्लरी,
लोटिती रसिकां खेदांतरों !

उजाड सारें रान पसरलें, शोभा न कुठें दिसे,
मग पिक गातिल गाणीं कसे ?

तूं वससी वाता ! सांप्रत कवण्या स्थलीं ?
कीं या स्थानाची विस्मृति तुज जाहली ?
कीं तिकडे कोणीं वृत्ति तुझी मोहिली ?

विलंब न करीं, फीर मागुता, सृष्टिस या वांचवीं,
किसलयीं वनराजी भूषवीं !

करीं कंटकां पुष्परूप तूं, फुलविं शुष्क वल्लरी,
वाहवीं सख्यपूर भूवरी !

ईशप्रार्थना

सत्ता होय असीम, आदि न तव ज्ञानास विश्वेश्वरो !
वात्सल्यैकविलासमंदिर महा तूं एक होसी खरा
• उच्छ्वासेंच तुझ्या गुणप्रसविनी विश्वों भरे चेतना,
होती काव्यवधू विमोहित कशी त्यावीण याही जना ?

नक्षत्रां गति तूंच ही दिधलिसे, तीं चालती तीपरी,
आज्ञेनें तव सारखा फिरत हा वायूहि विश्वावरी ;
साँदर्य, प्रतिभा, प्रसाद जगतीं येती तुझ्यापासुनी,
पापाचार विवेकमूढ न परी हें तत्त्व घेती मनीं !

कोठें मानव अल्पबुद्धि, अथवा तें ज्ञान त्याचें किती,
गाढाज्ञानतमीं कुठें तरिहि ते अंधांपरी चालती
ज्ञानांचा निधि तूं, त्वदीय माहिमा त्यांना कळावा कसा ?
सुज्ञां स्पष्ट दिसे दयागुणिं तुझ्या संपन्न झाली रसा !

न्याय, प्रेम, परोपकारनिरता बुद्धी, महाविज्ञता ,
यांचा एकनिवास अन्य तुझियावाणीं असे कोणता ?
ओजोवैभव केवढे तव ! असे सौजन्यही निस्तुल ,
चातुर्या उपमान, हें कथितसे रेणूहि विश्वांतिल !

त्या सर्वेश्वरनायकेच मज तूं निर्माण केलें असे,
अंतःप्रेरणिं दाविलें जगतिंचें कर्तव्यही स्पष्टसे
काव्योच्छ्वासवती मती वितरिली सन्मानसाल्हादिनी,
हे व्योमीं ध्वनि सारखे उसळती मस्तिष्कजालांतुनी !

येतां तो मधुमास सुंदर फुलें वेलीवरी शोभती ,
वर्षाकालिं घनोदरांतुनि जलें पृथ्वीवरी लोटती ;
देवा ! मीहि नसें स्वतंत्र, तुझिया सान्निध्यलाभामुळें
काव्ये हीं रचितों, रसज्ञ कुतुकें वाचून होती खुळे !

विश्वव्यापार सारे घडविसि अतुल स्वीय इच्छाबलानें ,
हें मीं केलें म्हणोनी बडबड करिती मूढ गर्वांध लोक ;
डोळ्याची पापणीही क्षण न उघडवे तूजवांचून कोणा ,
सूत्रें तूं चाळवीता, परवश सगळीं नाचती बाहुलीं तीं !

येतें पंकामधूनी कमळ चहुंकडे सारैभा विस्तरित ,
मातीचा देह केला रुचिरतर, असे काय आश्चर्य थोडे ?
कोठें तूं शक्तिशाली ? अबलतम कुठें जीव अल्पप्रभावी ?
स्पर्धा तूझ्या कृतीशीं करिति परि किती, काय त्यांना ह्मणावें ?

वीणा हातीं तुझ्या ही, फिरविसि कुतुकें अंगुली तीवरून,
जातो नादध्वनीनें झणिं गजबजुनी शून्यही प्रांत सारा ;
होते जैशी न्वदाज्ञा, मम मुखिं सहसा शब्द येती तसेच,
त्यांचा स्वामी परी तूं गुणगणानिलया ! मी असें शुष्क वारा !

शाती बालेंदुकांतीपरी जनिं वितरो नित्य मत्कर्मजाल,
किंवा विश्वा दवाग्नीपरि चहुंकडुनी आग लावो'सुशाल ,
मी तों नामानिराळा, अशुभ शुभ यशें वाहिलीं त्वत्पदीं तीं
गेलों आत्मत्व सारें विसरुनि तुझिया नामसंकीर्तनांत !

प्रबोधन

अजुनि किती निजसी !

सुंदरा !

अजुनि किती निजसी !

ही प्रभात झाली तरी पुरेशी होय न झोंप कशी !

मधुरजनी सरली,

गडे ही

मधुरजनी सरली,

दशादिशा फाकल्या, प्रकाशलहरी विश्वांगाणिं भरली !

नक्षत्रें लपलीं,

अंत्रां

नक्षत्रें लपलीं,

हे गुलाब हंसले उपवनिं, कमलें सरोवरीं फुललीं !

हा प्रभातवायू मंद सुशीतल वाहे !

चहुंकडे उषेचें हास्य भरुनियां राहे !

ऊठ नेत्र उघडी,

सुंदरा !

ऊठ नेत्र उघडी,

शुभशांतिरसाची चिरमंगलमय आहे हीच घडी !

वाट तुझी बघती,
 सर्वही
 वाट तुझी बघती,
 तुज उठवायाला तिकडे रानीं ओढे खळखळती !
 प्रकाश हा गगनीं,
 पातला
 प्रकाश हा गगनीं,
 तुजसाठीं आहे अरुण थांबला पहा तरी अजुनी !
 तुजसाठीं भरलीं
 नभीं हीं
 तुजसाठीं मरलीं
 खगगीतें मंजुळ मधुर स्वर्गामधुनी पाझरलीं !
 हा ओघ तुंबला मम हृदयीं प्रेमाचा,
 हा हार सांचला नयनिं अश्रुमुक्तांचा,
 वाहिन तव चरणीं,
 आदरें
 वाहिन तव चरणीं,
 तव दृष्टिसंगमें होइल पावन नाथा ! ही घरणी !
 व्योमास्तव रवि हा,
 निर्मिला
 व्योमास्तव रवि हा,
 रविसाठीं आहे व्योमाहि उत्सुक अनंत काल पहा !
 कमल असे सृजिलें,
 सरास्तव
 कमल असे सृजिलें,
 हें सरही कमलासाठीं दिसतें उतावीळ कसलें !

तरुसाठीं वेल,
उगवली
तरुसाठीं वेल,
हा पसरुनि बाहू प्रेमें तरुही तिज आलिंगील !

सौंदर्य तसें तव माझ्या दृष्टीसाठीं !
ही प्रीतिवाहिनी माझीही तुजसाठीं !

अजुनि न कां उठसी ?
सांग मग
अजुनि न कां उठसी ?
ही प्रभात झाली तरी पुरेशी होय न झोंप कशी !

भारतमाता

धन्य धन्य भारतमाते ! तुझ्या यशोगांनीं
असो एकभावे माझी निरत सदा वाणी !

तुझ्या दिव्य तेजें सारे देश फिके झाले,
तुझ्या गौरवानें नाहीं चकित कुणा केलें !
तुझ्या कीर्तिनादें सगळें विश्व भरुनि गेलें,
रिपुहि नम्र होती येतां नाम तुझे कार्नी !

द्वारपाल हिमनग दारीं सदा तिष्ठताहे,
स्तवनगीत सागर तिकडे तुझें गात आहे,
ध्वजा तुझी उभवुनि गगनीं विंध्य उभा राहे,
कंठहार तव गंगा ही, कोण तिला वानी ?

राम, भरत, धर्माएसे भूप जिथें झाले,
व्यास, वसिष्ठांनीं जीचें सुयश वाढवीलें,

सुकविनायकीं वाङ्निधिला जिच्या भूषवीलें.
आर्यजननि, ती तूं अससी एक सुगुणखाणी !

भव्य, शैलराजी, विपिनें दीर्घ पसरलेलीं,
शस्यमांडिता, तरुजालीं सुचिर व्यापिलेली,
यथाकाल घनराजानें नित्य सेचिलेली ,
कृपा निसर्गाची तुजवर दिसत विभवदानीं !

सलिलभार घेउनि सरिता अमित धांवती या,
मंद वायु जनतापातें वाहतो हराया ,
इंदु सदा तत्पर आहे निशा प्रकाशाया,
व्यापितात कुसुमें परिसर मधुर सौरभानीं !

नसे कधीं उत्पातांचें नांव तुला ठावें ,
स्वर्गभूहि नीरस तुझिया जाहली प्रभावं,
इच्छितात सुरही जन्मा तुझ्यावरी यावें,
किती वर्णिलें प्रेमानें तुला महात्म्यांनीं !

कर्मभूमि ! देसी न कधीं ठाव आळशांना
जवळ करिसि तूं प्रेमानें कार्यतत्परांना ,
दृष्ट होसि कोणी पुढतीं पाय टाकतांना ,
वाटतेस आम्हां जननी ! एक तूं शिराणी !

तुझें नाम गावें, भावें स्तोत्र तुज वहावें ,
तुझ्या कीर्तनीं भक्तीनें अश्रुंनीं नहावें ,
नित्य तुझ्या सेवेसाठीं देह हे झिजावे ,
तुझ्या विभववर्धनकामें झटूं प्रयत्नांनीं !

कीर्तिपहटनादें तुझिया व्याप्त गगन होओ,
तुझ्यावरिल अज्ञानाचें तिमिर दूर जाओ ,

पुन्हां तुझा उदयातें तो ज्ञानसूर्य येओ ,
द्वैत नाशुनी जन सुखवीं ऐक्यबंधनांनीं !

आत्ममय स्थिरचर ठरतां भेद कुठें राही ?
कशी सांग तेव्हां वसणें शत्रुभावनाही ?
उच्चनीचपणही, कोणा गांजणार नाही ,
विश्व सर्व जाइल भरुनी शांतिगायनांनीं !

तीस कोटि जनता उठतां शांतिपाठ गात ,
बंधुभाव पसरायाला सर्वही जगांत ,
दिव्य गीत अद्वैताचें भरित अंबरांत ,
रुक्ष मनें द्रवुनी जातिल अमृततुषारांनीं !

कलह, रुधिरवांछा यांची रात्र ओसरुनी
दुष्ट भावनांचें तामस शीघ्र हारसोनी
साधुकामनांचीं किरणें धवल विस्तरोनी
उजाडेल विश्वा तुझिया कृपाकटाक्षांनीं !

वनवासस्पृहा

जेथें भेदित अंबरास शिखरें जाती गिरीचीं वरी,
ओढे गर्जत धांवती झरझरा पाषाणखंडांतरीं;
जेथें मंजुळ किल्विलाट करिती तीं डोंगरी पांखरें,
जेथें बागडती गरीब हरणें स्वच्छंद लीलाभरें;
जेथें उंच कड्यांवरून झुलती झाडें विशाळाकृति,
जाणों तें हरिताभ्रमंडळ करी व्योमीं विहाराप्रती !
जेथें धीर गभीर वाहति नद्या शीतांशुलेखेपरी
पाहोनी प्रतिबिंब त्यांत करिती नृत्यें मुदा वल्लरी !
जेथें रानफुलें फुलून भरिती गंधें दिशा सर्वही,
ब्यापोनी हिरव्या तृणें दिसतसे जेथें मनोज्ञा मही,

जेथें गर्द वनांतुर्ना फिरतसे तौजी हवा मोकळी,
जीयोगें हरपून खेद पसरे उत्साह दिङ्मंडलीं

भव्य स्थान असें कुणास न जगीं पाडील हो मोहिनी ?
गेले होउनि धन्य पूर्वमुनि ते येथेंच कीं राहुनी !

देवा ! काय अशा स्थळीं निवसणें भाग्यांत माझ्या असे ?
वांछा केवल एक ही, जग परी सोडील मातें कसे ?

सत्कवीची आंतरिक इच्छा

सूर्याचीं किरणें जिथें पसरती, आकाश जेथें दिसे,
वायूचा प्रतिबंधहीन अथवा संचार चालू असे,
सारासारविचारणारत जिथें आहे मती निर्मल,
ती ती मंगल भूमि नित्य विलसो मद्राक्प्रसूनाकुल !

व्याधास

थांब ! थांब रे ! बाण आपुला आवर आधीं व्याधा !
दीनां व्हावी कदा न तुझिया क्रूरपणाची बाधा

नाश नको हा वृथा, न सोडी प्रवाह तूं रुधिराचा,
अखिल विश्व हें असे जाण वा आश्रम संतजनांचा !

फुलें, पांखरें, झाडें, वेली, ओढे झुळझुळणारे,
क्रूर दृष्टि त्यांवरी केधवां शोभत नाहीं वा रे !

सौंदर्याचें कमल विश्व हें प्रेमरसें भरलेलें,
पायदळीं तें सांग आजवर मर्दित कोणीं केलें ?

तीरें पक्षी म्हणसि मिळावा, कैसें होय परी तें ?
पक्षी न कधीं मिळे अशानें, स्थूलच हातीं येतें !

असेल पक्षी हवा तुला तर गा गा कांहीं गाणें,
पक्षी त्याच्या प्रभुसह होइल तुझाच आनंदानें !

सौंदर्याशीं विरोध करुनी कधिं न मिळायार्चें तें ,
 त्यास्तव आधीं व्हावें लागे सौन्दर्यच अपुल्यातें !
 सौन्दर्याशीं विहार करणें हा त्याचा उपयोग ,
 त्या पोषावें वा पूजावें हा त्याचा उपभोग !
 थांब थांब रे ! बाण आपला घे घे काढुनि मार्गें ,
 करिसि काय हें अश्रु गळावे ज्या ठायीं अनुरागें !

मृत कन्या

बाळपणाचे दिवस तियेचे कधींच गेले होते,
 परंतु होती वाटत अगदीं बालच ती आम्हांतें
 सौंदर्यानें भरलें जग हें अंतरंग परि तीचें
 वाटत होतें अम्हां खरोखर निघान सौंदर्याचें !
 प्रीतिलतेला अल्पावाधितचि बहार नव येईल,
 अम्हांस गमलें, गंधें स्थिरचर कोंडुनियां जाईल !
 उषासंगमें लाट उसळते विश्वावर तेजाची,
 शोभा येत्या तारुण्यानें चढे तिच्या देहाची !
 परंतु होता हेतु विधीचा अन्यच, एकाएकीं
 कालमुखीं ती पडली ढकलुनि आम्हां दुस्तर शोकीं !
 गातां गातां जसा भरारुनि जावा नभिं चंडोल
 गेली ती हो तशी तोडुनी क्षणीं प्रीतिचा सोल !
 विकसली न जों तोंच कालमुखिं पडे कशी कलिका ती ?
 किंवा राहू ग्रासुनि टाकी नूतन विधुची कांती ?
 विहंगमध्वनि निविड काननीं जाय कुठें हरपून,
 कीं अधरावर मृदु मंद् स्मित जावें क्षण विहरून,

गेली त्यापरि ती विलयास, न मार्गे ठेवुनि कांहीं,
अमुच्या हृदयीं स्मृतीच विषमय केवळ नांदतसे ही ।

जीवितसरिता

हर्षे जी उगमस्थलीं खदखदां हांसोनिया धांवली,
धेओनी सहसा उड्याहि पुढती वेगें महा चालली;
झाली प्रौढपर्णी गभीर, सरलें चांचल्य बाल्यांतलें,
गानोत्साहहि लोपला, सुखदसें तें हास्यही संपलें !

आतां ती सरिता तटांसह करी आलाप अस्पष्टसे,
जाणों ती भयविह्वलाच अगदीं चित्तांत झाली असे;
हा झाला गुरु देहभार न परी चैतन्य तें भासतें,
सिन्धूला मिळतांच खारट तिचें झालें जल स्वादु तें !

माझी जीवनवाहिनीहि गमली क्रीडापरा शैशवीं,
तेव्हां संतत नाचली सुखतती नेत्रांपुढोनी नवी,
गानावांचुनि अन्य कार्य नव्हतें ठाऊक तीतें तदा,
तारुण्यांतहि रंगली नवसुखस्वप्नामधें ती सदा !

गेलें यौवन संपुनी, पसरतां संसारचिन्तानल
देवा ! त्रिविषादमग्न मग ती झाली महा व्याकुल !
नष्टोत्साह, गतप्रहर्ष मग ती ये कालसिन्धूपुढें,
आशा ध्वंसुनि सर्व दीनहृदये हा दास आतां रडे !

स्वागतगीत

[प्रसिद्ध बंगकवि द्विजेंद्रलाल राय यांनीं वादशहांच्या अमि-
षेकप्रसंगीं रचिलेल्या एका चुटक्याच्या आधारे.]

यावा कीं वाडवाग्नी सळसळुनि वरी सिन्धुवक्षामधून
टाकावें विश्व त्यानें अखिलहि सहसा स्वीय तेजें भरून

मंथोनी सागरातें, हलधुनि अवनी, लंघुनी शैलराजी,
 जें झालें राष्ट्र लोकीं प्राथित, नरपती तेथला येत आजी !
 मुक्त ग्रकिंस केलें असिबलविभवे छेदुनी बन्धपाश,
 ज्यानें उद्धोषिलें कीं मनुज भुवनिं हो केधवांही न दास !
 स्वातन्त्र्याचा नगारा झडझडुनि जर्गी वाजवीला ज्यानें,
 त्या राष्ट्राचा इथें हा नृपतितिलक ये, युक्त हो तो ज्यानें !
 हें सारें न्यूटनानें भुवन नियमिलें आपुल्या सूत्रपाशीं,
 तैसा गुंफीयला हा स्वनियमिं सगळा डारिनें जीवराशी,
 छन्दीं सम्बद्ध केले नव हृदयमणी सर्व शेकस्पीयरानें !
 त्या जातीचा नरेश प्रथम दिसत; हीं अपितीं त्यास गानें !
 आर्यानार्यांहीं ज्याचीं निजशिरिं धरिलीं शासनें गौरवानें,
 आर्यावर्तांत केली अभिनवसमतांपूत शान्ती ज्यानें !
 धर्माचीं पारतन्त्र्ये परिहरुनि करी जो मनोबन्ध दूर
 साम्राज्याधीश तो हा विलसत, हृदयीं लोटला हर्षपूर !
 नांदे तें दूर कोठें ब्रिटन, भरतभू ही किती दूर आहे,
 येथें आलोक नांदे, तिमिर पसरुनी तेधवां तेथ राहे !
 मध्यें गम्भीर सिन्धू सळसळ करुनी गर्जतो सर्वदाही
 आला येथें तरी तो नृपवर म्हणुनी वाक्सुमें त्यास वार्ही !

काव्यदेवीला

(प्रस्तुत कवितेला मुग्ध आधार वंग-कवीन्द्र माइकेल मधुसूदन
 दत्त यांचा एक चुटका आहे.)

निसर्गमृदु पाद हे रुचिर काव्यदेवी ! तुझे,
 कशास मग सांग या यमकशृंगला घातल्या ?
 तुझीं ललित नर्तनें कुठुनि चालतीं स्वैरशीं ?
 स्वभावमधुरे ! किमर्थ तुज भूषणांची स्पृहा ?

न भावधन का तुझ्याजवळ ?—विश्व जें मोहवी—
 तुझें हृदय शोभलें गुणगणोदयें मंगले !
 कसा तुजसि मोह हा मग पडे जडाभूषणी ?
 कुणी रचुनि शिंपले मणिमये ! तुला मण्डिलें ?
 भरिल नव रंग का रुचिर इन्द्रचाणी कुणी ?
 नको मृदु करावया मृदुल पद्मपत्रा कदा !
 सुधांशुकलिकेस का घवलता कुणी अपिली ?
 किमर्थ नव मन्त्र ते शुचि करावया जान्हवी ?
 सुगन्ध वितरावया झटत पारिजातास जो
 झटो सतत तो सुखें; करिं न मी तया वारण !
 निसर्गकविता असे मधुनिसर्गलीला खरी,
 न हीन रमणीपरी तिजसि आवडे शृंखला !

सत्कवि माधवानुज यांचा मृत्यु

झालीं सत्पुत्ररत्नें चिरडुनि शतधा तीव्र कालाभिघातें
 प्रेमार्द्र स्वान्त जीचें म्हणवुनि बुडलें दुःखपूरांत होतें;
 नेत्रांचे अश्रु तीच्या अजुनि न सुकले, तोंच घोर प्रसंग
 त्या देवी शारदेला व्यथित करि तिचें भेदुनी अन्तरंग !
 अश्रूंशीं अश्रु तीच्या मिळवुनि रडला फोडुनी दीर्घ टाहो,
 अन्याचेही, तयाचें रुदन परिसुनी, लागती नेत्र वाहों !
 मेले ते लोक, केले अमर परि जयें आपुल्या वाक्प्रभावे
 तो जावा मोगरे का हर ! हर ! निघुनी ! दुःख कैसें सहावें !
 त्याचा ऐकून शोकध्वनि विरघळली शारदा शोकभारें,
 गेली मोहूनी तैशी; सुजनहि बुडले हर्षशोकांत सारे !
 दुःखाश्रूंमाजि ज्यानें कुशलकृतिबलें रोपिलें हर्षबीज,
 ऐसा तो एकलाच प्रचुररसानिधी शोभला सूरिराज !

जातां तो कालदंष्ट्रान्तरि रगडुनियां शोकमूढाच झाली,
ठेली ती शारदाम्बा स्तिमितच, नयनीं आंसवेंही न आलीं,
दुःखाश्रूंचा जयानें जलनिधि अथवा निर्मिला थोर आहे
गुंफाया शोकगीतें तदुपरि भलती धृष्टता कोण वाहे !

वाग्देवी स्तब्ध शोकें, इतर जन भयें मूक तेव्हां जहाले,
सर्वांचें त्या प्रसंगीं बधिरच अगदीं चित्त होऊन गेलें !
देवच्या कण्ठमालेंतुनि मणि दुसरा तों अकस्मात गळाला,
देवा ! दुर्दैवयोगें हर ! हर ! कसला घोर उत्पात झाला !

गेला श्रीशारदेचा रुदनरव तदा फोडुनी अन्तराला,
“झाला हो माधवाचा अनुज कविमणी भक्ष्य दुर्दान्त काला !”
हा तीचा आर्तनाद श्रुतिपुटिं पडतां अश्रु नेत्रीं वहाती,
हातीं कांहींच नाहीं—समजुनिहि तमीं व्यापुनी वृत्ति जाती !

ध्वनि गिरिसारितेचा कोंदतां गव्हरांत
प्रातिरव उसळोनी नादवी तो वनान्त;
दिनमाणिकरमाला वर्षतां भूप्रदेशीं
परिसर भरि वेगें काचखण्ड प्रकाशीं;
अनिल मधुर गीतें काननीं गात चाले
प्रगटति अनुगीतें भोंवतीं वेणुजालें;
थडकुनि मग तैसा शारदार्तध्वनी तो
ममहि हृदयिं त्याचा हा प्रतिध्वान होतोः—

“मित्रा ! तूं असतां जिवंत न तुला मीं केधवां पाहिलें,
नाहीं भाषणही तुझ्यासह तसें माझे कधीं जाहलें;
जाणें मी तुजला परन्तु तुझिया आत्तांहुनी स्पष्टसा,
संबोधूं न गड्या ! तुजप्रति बरें ‘मित्रा !’ म्हणूनी कसा ?

जेव्हां संसृतिदावतीव्रकणिका वर्षोनियां भावतीं,
 गेली दारुण संकटांत अगदीं माझी भ्रमूनी मती,
 तेव्हां देउनि धीर तूं रिझविलें मातें स्ववाणीबलें,
 मित्राचें पद सत्कवे ! तुज तरी मीं पाहिजे अपिलें !

तूं कालोदरिं लोपलास, पण हीं काव्यें तुझीं प्रेमल
 त्वन्मूर्ती सुयशोमर्या मिराविती नेत्रांपुढें निर्मल;
 त्यांचा मंजु निनाद वाङ्मधुरता दावी तुझी सत्कवे !
 मातें शब्दनियोजनाबल तुझें कैसें बरें वर्णवे ?

ज्यांचे वाचनानियां प्रबन्ध घडली मातें कवित्वस्पृहा
 झालें त्या कविमालिकेंतिल तुझें आतां रितें स्थान हा !
 तें राहिल रितें तसेंच, नमुनी अत्यादरें त्याजला
 मार्ग स्वीय हवा पुढील कविनीं निःशंक चोखाळिला ?

मानी केशवपुत्र फुंकित पुढें चाले ' तुतारी ' जवें,
 घाली मोहच मानसा टिळकही तो प्रेमगीतारवें,
 तैसा तो वश चन्द्रशेखर करी मंजुस्वनें अन्तरें,
 अश्रू ढाळवि आपुल्या विलपनें वाग्दूत तो मोगरे

फोडी हांक विनायक त्वरित कीं राष्ट्रीयतावर्धना,
 गोविंदाग्रज वाग्वधूरि सदा घाली नव्या कल्पना,
 तूं होतास तिच्या मनोविकसना मित्रा ! सदाचा उमा
 ही पाहीं तुजवीण साम्प्रत कशी झाली कवींची समा !

तुम्ही सात कवी नितान्त झटलां वाग्वर्धना संतत,
 जैसें शोभवि इन्द्रकार्मुक नभा तें सप्तवर्णांकित !
 आतां तूं नसतां तुझें स्थळ कसें यावें भरोनी बरें ?
 चन्द्राची न उणीव ये भरुनियां सामान्यशा नक्षरें !

कोणी विश्रम सोडुनी अनुदिन द्रव्यार्जनीं गुंगले,
कोणी स्वोदरपोषणांतच सदा मोहान्धसे राहिले,
कोणी क्षुद्र नटांसर्वे विहरुनी कालव्यया साधिती,
“द्या ! द्या आधुनिकांस मान ! ” म्हणुनी उच्चस्वरें भांडती !

मी त्यांना न म्हणे कवी, रति नसे स्वीयोद्यमीं ज्या जनां,
काव्यश्री न कधीं तयां वरि अशा दावोनियां चाळणा;
ज्यांना अल्पहि मोह दूर करितो श्रीशारदासेवनीं
त्यांना केविं म्हणूं कवी ? उघड तीं धिक् धिक् ! पिशाचें जनीं !

भिन्नेच्छा धरुनी कधीं विरत तूं झालास न स्वोद्यमीं ,
वाक्पुष्पें म्हणुनीच हीं तुजवरी वर्षीतसें आज मी !
नाना दुर्धर रोग सिद्ध असतां तूतें छळाया कदा,
नाहीं लेशहि शारदारति तुझी झाली उणीशी कदा !

मित्रा ! साम्प्रत जन्मलास म्हणुनी कीर्ती न लाभे तशी,
भावी काल परन्तु खास कथितो घेईल माथां तुशी !

✓ ‘ आतां ’चें न कुणा गमे प्रिय , परी तें ‘ भूत, ’ होतां रुचे !
हा सामान्य जनस्वभावचि, नवें त्याला न केव्हां पचे !

स्वच्छन्दें बसुनी खूशाल सुकवे ! गा तूं अनन्तोदरीं,
लीलेनें निजगायनीं अनुदिनीं शून्यावकाशा भरिं !
एकादीहि लकेर त्यांतिल कुणा लाभेल भाग्योदये
तो स्वर्गत्वच खास अर्पिल जगा !- मानूं असें कां नये !

शुक्राची चांदणी

होओनी दिनकर लुप्त अस्तशैलीं
झांकोनी घनतिमिरांत सृष्टि गेली ;
येओनी हळुहळु एक एक तारे
गेलें हे नभ भरुनी विशाल सारें

जाओनी हळुहळु रात्रही लयाला
 हा आतां जवळ उषःप्रसंग आला ;
 गेले ते निजगृहिं एक एक तारे
 पाहोनी वन भरलें प्रसूनभारें

गेले ते ग्रह, विधुंही कधींच गेला,
 थोडाही अवधि न गे प्रभातकाला ;
 कां आतां समुदित जाहलीस देवी !
 कां ये हा कठिण तुझ्या प्रवास दैवी ?

सोडोनी मणिमय मन्दिर स्वकीय,
 पुष्पांचें शयन तसें सुशोभनीय,
 कां होसी समुदित तूं निशावंसानीं !
 न्हाणीत स्थिरचरही करामृतांनीं

नक्षत्रग्रहविधुतारकादिकांहीं
 यत्नांनीं घनतमिं रक्षिली मही ही ;
 आशंका परि मनिं पातळी म्हणून
 पाहाया भगवति ! येसि का फिरून ?

गेले जे गगनिं चढून तुंग शैल,
 वृक्षांनीं गजबजलीं वनें विशाल,
 पुष्पें तीं नव, सरिताहि ऊर्मिला या
 पाहें हीं तव करिं लागलीं दिसाया !

रत्नांचा निधि जलधी तसाच आहे,
 आवेशें बघ रणधीर गर्जताहे,
 चौर्यांचा विषयच तो कुणास नोहे,
 धे तो गे परि तव बिम्ब मात्र पाहें !

आहे हें सकलहि जेथल्या तिथेंची,
भीतीही नच उरली मुळीं तमाची,
होईल युमणि उदीयमान आतां
विश्वाला अतुल-चिर-प्रकाश-दाता !

* * *

तेजाळे ! परि मम अन्तरांत काय—
हें झालें तरि विपरीत हाय ! हाय !
गेला गे, सकलहि तेथला प्रकाश ,
तेथें हा अविरत हो तमोविलास !

तारा ती मम हरली कुणीं तिथील ,
कैसे गे, मग दिन हे प्रकाशतील ?
नाशाया घन तम हें मदन्तरांचें
आहे गे, बल अपुरें दिनेश्वराचें !
देवी ! तूं किरणसुधाकणांस कांहों
वर्षोनी हरिं मनिंची अशान्तता ही ;
आर्ये ! तूं करिशिल जें स्मितेक्षणानें
तें नाहीं सुकर कुणा महाश्रमानें !

यावें तूं प्रतिदिनही असें प्रभातीं,
द्याया या जड हृदयास नित्य शान्ति ;
होओनी प्रमुदित मीहि गौरवानें
त्वत्पादीं वितरिनि मुग्ध भावगानें !

मांगलिक

शंभूचें स्मित देखुनी प्रथम जी प्रेमाकुला जाहली
धूमाचें करुनी निमित्त मग जी लाजून संकोचली

झाली चंचल फार दृष्टि भिडतां जी कांतदृष्टीसर्वे
दृष्टी पार्वतिची विवाहमधुरा देवो अम्हां ती शिवे !

आर्ताची विनवणी

विशुद्ध जगिं एक तूं, विसरुनी तुला मी परी
प्रभो ! अनिश जाहलें रत जड प्रपंचांतरीं;
विमूढ मन हें करी दृढ तुझ्या पदाब्जावरी
त्रितापदव संहरी झडकरी कृपासीकरी !

किती अधम तारिले हरुनि घोर पापें पुरा,
प्रभो ! मग किमर्थ या अजुनि ठेविलें किंकरा ?
दयांबुक्कणपूरिता वळविं दृष्टि दासाकडे,
कणोद्दहनिं वाटतें वसुमतीस का सांकडें ?

अभद्र भवबंधनें करुनि छिन्न मी केधवा
कमीन दिन मानसीं दृढ धरून लक्ष्मीधवा ?
कधीं परम शांति ती मज मिळेल विश्वेश्वरा ?
तुझ्याविण जर्गी दुजा भरंवसा न या पामरा !

अनंत भुवनें क्षणीं विरचिसी, शुभेच्छा करीं
मदीय मनिं वर्धिता, अघततीहि किंवा हरीं;
क्षमानिलय ! पात्र वा करिं तुझ्या कृपालोकना,
परी त्वरित उद्धरीं भवनिर्धोतुनी या जना !

उत्तिष्ठत जाग्रत !

गंधर्वानीं गगन सगळें कोदलें मंजुगीतीं,
गेलें सारें जग धवळुनी दिव्य सत्यप्रकाशें;
जीवा ! होसी पारि अजुनि तूं मग निर्द्वैत केवीं ?
जाते आहे झरुनि सगळी रम्यता ही उषेची !

हो हो जागा नयन उघडीं, ऊठ सोडून निद्रा,
मुक्त द्वारें करिं झडकरी आपल्या अंतराचीं;
तेजोधाराशतिं तरणिच्या व्याप्त तें पूर्ण होवो,
तैसें जावो त्वरित भरुनी दिव्य गीतस्वरांनीं !

स्फुट श्लोक

‘ हा गेला क्षण आळसांत परवा याची कितीशी मला ? ’
हा उन्मत्त विचार वा, अजवरी नाही कुणा शोभला !
वाळूचा कण एक एक मिळुनी या सिंधुतीरावरी
आहे सैकत दीर्घ हें पसरलें, ध्यानीं जरा हें धरीं !

—ला

तीं गाच एकदां फिरुनी अपुलीं गाणीं,
जड हृदय टाक हें अश्रुरसें न्हाणोनी !
तीं सार्धीं गीतें, प्रेमळ सूरहि साधे,
ऐकवुनि विश्व हें थरारवीं मृदु नादें !
त्या मधुर कल्पना एक एक पाहून
हा विरक्त जनही जाई क्षण गुंगून !
तव सहवासीं जे गेले दिन तदा
आठवुनि धन्यता वाटे किंतिकदा !
भेटशील फिरुनी मातें वद कदा ?

निर्दभ मनोहर भाषण तव ऐकून
जाईन केधवा खेद सर्व विसरून !

बदलती तेरड्यापरी रंग विश्वाचे,
जे मघां पाहिले—क्षणांत ते जायाचे !
किंति मऊ गोडही असें आम्रफळ वरुनी,
परि आंत—कशाला भिववूं तुज तें वदुनी ?

ध्वनिजाल मधुर ही वीणा विस्तरी,
 होईल कोमलांगी का ती परी ?
 ती वृथा वचनिंची सारी माधुरी !
 पांडित्य कशाला ? वटवट काय करावी ?
 मूकही हृदयिंची व्यक्त भावना व्हावी !
 सरलता पाहुनी तुझी, मुग्ध मन झालें,
 शुचि वृत्ति विलोकुनि तुजठायीं तें रमलें !
 कळवितां हि न तुला वृत्ति तुझ्यावर जडली,
 वद उषेस पुसिलें कधीं स्मितोन्मुख कमली ?
 तूं काव्ये अपुलीं गातां तेथुनी
 मी डुलेन येथें तूतें चिंतुनी !
 येईल माझिही स्फूर्ती उसळुनी !
 मग संयुक्त स्वर अपुला या विश्वाला
 लावील अंबरीं हर्षें नाचायाला !

मेघास

कशाला हा आतां विमल जलवर्षाव करिसी !
 कशाला गंभीर स्तनितिं दशदिकप्रांत भरिसी !
 कशाला डौलानें विहरसि नभीं तूं जलधरा !
 वृथा आतां गेली बुडुनि जलपूरीं जरि धरा !
 नद्या आनंदान भरुनि दुथडी धांवति जवें,
 गिरिप्रांतीं तैसे विहरति किती निर्झर नवे,
 मही झाली व्याप्ता हरिततृणसस्यें उगवुनी,
 तळीं गेलीं सारीं तव सलिलिं आकंठ भरुनी !
 तुझ्या दृक्पातानें किंतिक वठलेल्या तरुलता
 भरोनी पणींनीं दिसत अवनी आज ललिता ;

अहा ! मेघा ! सार्धे झुडुपहि तवालोकनवशे
पहा आहे आतां दिसत नयनां सुंदर कसे !

तुझी कीर्ती मोठी, अतुल तव आहे विभवही,
तुझ्या औदार्यानें करित चिरहास्योत्सव मही !
फडाडे त्वत्कीर्तिध्वज हरित हा वृक्षशिखरी,
किती भावस्तोत्रें रचित विहगाली तुजवरी !

परी मेघा ! ग्रीष्मीं तव सुयाशिं जो डाग पडला
न जायाचा केव्हां स्वचित सुजनीं तो विसरला !
इथें—याच स्थानीं झुरुनि झुरुनी बाललतिका
मरोनी गेली, तूं परि न दिधलें अल्प उदका !

प्रसंगीं जें कामीं विभव न पडे, निष्फळचि तें !
कशाला तीं हातीं कनकवलये रत्नस्वचितें !
असे त्या वेलींचें स्मरण मम चित्तांत जंवरी
झरी उष्णाश्रुंची क्षणभरि न थांबेल तंवरी !

अन्योक्ति

होवो व्योमांतुनी हा च्युत रवि, अथवा लुप्त घोरास्तशैलीं,
जावो लोपोनि किंवा क्षुभित जलधिच्या चंड त्या ऊर्मिजालीं
तेजानें लोकनेत्रें दिपवित, तिमिर ध्वंसुनी दृष्टिपातें
तो येणार प्रभातीं तुडवित चरणीं दृप्त या भूमृतातें !

वक्षावरी धरितसे हरि कौस्तुभातें,
वाटे दिनेशचि परी स्तवनीय मातें;
कीं जीं सरिं फुलति तत्पदसंगमानें
तीं अंबुजें धरित तो शिरिं आदरानें !

गेला अंबरभाग सर्व रविच्या तेजोभरें कोंडुनी,
 नाही नावहि राहिलेंच अगदीं कोठें तमाचें जनीं,
 तेव्हां सांगत पूर्णिमाविधु जनां ढाळीत बाष्पोदकें -
 'रात्रीची स्मृति वागवा-' अधिक तो कांहीं न बोलूं शके !

रवी अस्ता जातां सकलहि कला एकवटुनी
 तम ध्वंसूं पाहे विधु, न यश ये त्यास अजुनी;
 तिथें धूमें सारें भरित गृह हा दीप डुलतो
 स्थितीचा या हा ! हा ! अतितर मना खेद गमतो !

ज्याचे पाद महीभृतीं निजशिरीं अत्यादरें वाहिले
 त्या लोकत्रयलोचनास न अहा ! जों राहुनें ग्रासिलें,
 तों खद्योत फुरारले, चमकल्या तारा तमःप्रांगणीं,
 आले घूंक पुढें सहर्ष, तमही गेलें पहा कोंडुनी !

गेला अस्ताचलातें दिनमणि न गमे दुःख याचें मनाला,
 कालांचा घाव नाही अजवरि चुकला तीन लोकीं कुणाला !
 होतें पाहूनिया हें व्यथित मन किती काय आतां कथावें—
 कीं त्याच व्योमभागीं निबिड तिमिर हें पूर्ण कोंडून जावें !

इच्छेविरुद्ध

स्वातंत्र्याचा बाणा मिरवुनि होतो चालत दुरी,
 पातळें संनिध तुझिया परी !

त्यजुनि वनश्री, गिरिप्रांतही हेटाळुनि नाचला,
 झरा तो गंगेला भेटला !

करुनि जलाचा भेद मदानें अंबुज आलें वरी.
 सोवि तें उषाचरणमाधुरी !

नंभा विदारित गिरिवर चढला आवेशें संतवरी
सांपडे इंद्रधनुःश्री-करीं !

मी, मालकः व्हांया प्रयत्न केले परी
जाहलों अकस्मात् 'दास' कसा सुंदरी !
वळचणिचें पाणी चढलें उलटें वरी !

'माझा' 'माझा' म्हणतां म्हणतां 'तुझाच' मी जाहलों,
तयाच स्थिततिही रंगलों !

वसतां तिमिरीं दडुनि हटानें भ्रमणरता मेदिनी
प्रकाशीं आणि मला ओढुनी !

शृंगार

“ शृंगाराचा सडा पुरे हा, विटलों त्याला अती !
कवी हा हळवा झाला किती ! ”

निंदा ऐशी किती ऐकिली, वाचिलीहि अजवरी,
पीडलों दारुण दुर्वाकशरीं !

देवी स्तोत्रें रचुनि तुजवरी तव चरणीं वाहिलीं
'काय तीं विषयविषे व्यापिलीं ?

मी प्रेमें तुझिया मातेसहि विसरलों,
ईश्वरीपरी तव हास्यरसीं गुंगलों,
गंगेपरि तुझिया अश्रुकणीं मज्जलों,

पावनतेची गडे परा तूं सीमा, तव दर्शनं
लोपती दुर्वाळा शोभने !

सप्त रंगही भानुकरान्तरि गूढ जसे नांदती,
जलीं बहु रुचि किंवा राहती,

दिसति तशीं तुजजवळीं प्रेमोत्कट नातीं सर्वही,
विमोहित झालों, का चूक ही ?

सागरलक्ष्मी समोर दिसतां क्षुद्रतीर्थसेवनीं
राहिल मग कोण तो जनीं ?

ईश्वरी गुणांची प्रेमाची एक तूं !
निर्दोष अशीही या विश्वीं एक तूं !
आदर्श अमानव शुचितेचा एक तूं !

सर्व गुणांची माती झाली काय तुझ्या स्त्रीपणें ?
माजलीं कां ही भलतीं रणें ?

रम्याद्भुत जें दिव्य, ललित, तें भोग्यच सारें असे,
म्हणावें साधुजनांनीं कसें ?

सर्वहि पुष्पें काय बैसती कुन्तलपाशान्तरीं ?
विहरतें एकादें प्रभुशिरीं !

विषयलालसेविण दुसरे का पवित्र नातें नसे ?
करिति कां दूषक अपुलें हंसें ?

हीन विकारां पाठ फिरवुनी शुचिप्रीतिवर्धनें
कृणाचीं तरी हांसतिल मनें !

कां उन्नत अवनी नरकीं मग खेचिती !
कां कल्पित-दुःखें नकाश्रू ढाळिती ?
निज विकृत मनींचे दोष जगीं लादिती !

करीं खराटे घेउनि सजलां धावयास लोटुनी
इंद्रधनु तें हें समजा मनीं !

हास्याचा पडदा

कशास करिसी वृथा वदन आपुलें हांसरें,
नकोच लपवूं, तुझें हृदय जाणतो मी खरें
उचंबळुनि पातली नयनिं अश्रुकळोलिनी,
नको तिजसि आडवूं विमल ती करो मेदिनी !

न खेद लवही शिवो विकल मानसा माझिया,
नको तव गतव्यथा असह मन्मनीं यावया;
म्हणून झटुनी किती करिसि हास्य हें कोरडें,
परी उसळुनी गढे मजसि ये तयानें रडें !

नसे मम सुखापुढें तुजसि आत्मदुःखस्मृति;
स्फुलिंगकणही तुला जणुं फुलांपरी वाटती;
दिसो क्षणभरीं तरी मममुखीं स्मिताची छटा
म्हणून झटसी, जर्गी स्वचित धन्य मी एकटा !

विशुष्क परि हास्य हें गुणवती ! अतां आवरीं,
खुशाल करि मोकळ्या प्रबळ अश्रुच्या त्या झरी;
करून उघडें गढे, हृदय सत्वरीं आपुलें
धुकें निवटुनी नभ प्रचुरदीप्त ठेवी खुलें !

व्यर्थ

लक्ष्मी मूर्तिमती विशार करिते गेहीं तुझ्या सर्वदा
नाना उत्सव चालती, उसळती गीतध्वनीही मुदा;
दीनांच्या विपदा न दूर करिसी, आर्ताश्रु ना पाहसी,
सारें वैभव तें वृथा ! तव मना लज्जा न वाटे कशी ?

गेलें हें तव सद्यशःपरिमलें सारें जगत् व्यापुनी,
गाती लोक तुझा सहर्ष महिमा—तूं एक धीमान् गुणी !

नाहीं दुर्गतिमग्न जातिकारितां तूं यत्न केला कधीं,
 व्यर्थ ज्ञान तुझे ! कशास महिमा जो निंघ झाला बुधीं !
 सामर्थ्ये तव लाजला मृगपती, धाकें पळे व्याघ्रही,
 कोठें त्वत्सम शस्त्रधारणिं नसे धुंडाळितां ही मही !
 केल्या बंधुजनापदा नच दुरी शौर्यप्रभावे कदा,
 तें सामर्थ्य वृथा, पराक्रमहि तो वा गर्ह्य भासे सदा !

विजेची चंद्रकोर

ठाकले गगनांगणिं तारे,
 मळिण ढगांचे तुकडे दिधले फेंकुनि परभारें !

रविकर रुघिरीं भरलेले
 शीतलसंध्यासमरिणानें लोटुनियां दिधले !

काळ्या मखमलिची गादी
 घालुनि सजली स्वागतार्थ उडुदेवींची मांदी !

तोंच ये ठुमकत गगनांत
 अहा, विजेची चंद्रकला ही नाचत थाटांत !

स्थिरचर हर्षमग्न झालें
 चंद्रकलेला पहावया जन उतावीळ ठेले !

दिसली नच दिसली तों ती
 विलीन झाली तेजोललिता क्षणांत गगनांतीं

जा तूं खुशाल जा निघुनी,
 धन्य जाहलें विश्व क्षणही दर्शन तव घडुनी !

पावले श्रम सार्थकतेला
 श्रांत जिवांचा सारा विलया शीण खरा गेला !

माझ्या हृदयाचे देवी !
 गूढ विनंति माझी तुझिया श्रवणांवर जावी
 स्वागत योग्य तुझे व्हावें
 म्हणुनी केले आजवरी श्रम मी जीवेंभावें !
 सेवा तुज ही मानवली
 तरी झडावी तुझी एकदां येथें पदधूली !
 जन हा बुडलेला तिमिरीं
 एक तरी त्यावरी पडावी मधुर स्मितलहरी !
 पुण्यकर दर्शन तव नुसतें
 खटाटोप हा संसाराचा नेइल सार्थकते !
 जुळविल्या वीणेच्या तारा
 छेडुनियां त्या टाक नादवुनि विश्वगोल सारा !
 पावन तुझिया स्मितपूरीं
 जीवित जावो हरपुनि, वांछा नाहीं मज दुसरी !

प्रार्थनाष्टक

कसा न अजुनी प्रभो ! दिससि दीन या किंकरा !
 उताविळ किती असें तुज पहावया सुंदरा !
 न रात्र म्हटली, न वा दिवस, सारखा धांवलों,
 न दर्शनसुखा परी अजुनि माघवा ! पावलों !

प्रभातसभयीं नभीं अरुणरागकांती दिसे,
 तुझीं चरणसारसें म्हणुनि येत चित्तीं हंसें;
 बघून रमणीय हा नव दिनेश अर्धोदित
 पदांगुलिनखप्रमा म्हणुनि दास हो हर्षित !

विहंगकलकूजित श्रुतिपुटीं पडोनी मला
 तुझाच वरदायक स्वर कितीकदां वाटला !
 प्रफुल्लसुमसौरभा हरुनि वायु येतां अहा !
 तुझा श्वसनगंध तो गणुनि मुग्ध हो दास हा !

वरून गळतां प्रभो ! मृदुल तीं जुईचीं फुलें
 दयाश्रु गळती-तुझे-कितिकदां असें भासलें !
 कृपांबुकण मेघ दे मजासि आणुनीया तुझे
 परी विनवुनी किती तव न दावि पादांबुजें !

त्वदीयगुणकीर्तनीं निरत जाहल्या तारका,
 परी स्थल तुझें मला कथिति त्या न कीं तारका !
 निरोप तव घेउनी पवन धांवतो सारखा;
 परी न कथितो कुठें वसतसें जगाचा सखा !

वनीं घुमवि निर्झर प्रभु ! तुझाच नामध्वनी,
 करीत जयघोष हा अलिसमूह मंजुस्वनीं;
 लता पिटुनियां दलें डुलति दिव्यभावोत्सवीं,
 सुगंध तुझियावरी उधळितीं फुलें हीं नवीं !

तुझ्या चरणसेवनीं सकल विश्व हें गुंगलें,
 निवास न तुझा जिथें स्थळ कुठें असें नाढळे;
 परंतु नच दाविसी मजासि गोजिरें रूपडें,
 रडे म्हणुनि दास हा, हृदय दुःखपातें कडे !

अनन्य गतिनें तुला भजत जो अहर्यामिनी
 तयास दुरि लेटिसी उचित काय वाटे मनीं !
 स्वदासदुरितां जरी भिउनि बैससी तूं दुरी
 टिकेल जगदंतरीं तव सुकीर्ति कैशी तरी ?

वसंतदेवी

ह्रलत्या वेली वाळुनि गेल्या, गळुनी पर्णावली,
मृतापरी झाडें हीं बाठलीं;

कालसर्पिणी फूं फूं करितां जाईची ही लता,
जाहली दग्ध डोलडोलतां !

तळीं आटलीं, कृमी भरोनी शेष तोय नासलें,
गावया काकराज लागले !

वसंतदेवी ! तोंच उधाळित स्मितरस विश्वावरी,
पातलिस आज उपवनांतरीं !

हे शीतल वायू वहावया लागले,
उमलत्या फुलांचे ढीगच तूं घातले,
प्रेमाश्रुतरंगीं दृश्यजात न्हाणिलें,

होतों फिरवुनि पाठ तुजकडे, राग न धरितां परी,
कवळिलें गाढ करीं सुंदरी !

खुपति शरीरीं कंटक तरिही कोरांटीच्या फुला
अर्पिला बाहुपाश आपला !

उषा-संगीत

प्रचुर तिमिरीं गेली सारी बुद्धन वसुंधरा,
नव मधुवनश्रीही झाली विलुप्तच सुंदरा;
तरु न दिसती, वेली गेल्या, फुलें मग कोठलीं ?
कठिण समयीं उष्णाश्रूंची नदीच वहावली !

विभव सरलें, सौख्याशा ती कशास घरुं मनीं ?
म्हणुनि गणिली तेव्हां दुःखात्मिका बहु मेदिनी !

उदित तंव तूं होसी देवी उषे ! तम नाशुनी
भुवन दिघलें मातें, केलें समार्द्र सुखाश्रुनी !

काल-आज-पण उद्यां ?

ओढा काल गढूळ जो फुगानियां वर्षांबुपूरें पळे,
त्याचा शारदचांद्रिकेपरि अजी वाहे पहा ओघ हा,
पूर्वींचे विसरून जीव सगळे संतोषले त्यावरी,
तेथें काय विझुष्क सैकतकणांवांचून राहे उद्यां !

जेथें एकहि रोपडें न दिसलें ओसाड तें रान हें !
झालें रानफुलें विकासुनि अजी सौंदर्यकेलिस्थल,
वेली डोलति, नाचती नव तृणें, गाती मुद्दें पांखरें,
उद्यां काय दिभेल यांतिल परी येथें न मातें कळे !

होता हा अवसेस इंदु न कळे कोठें, परी आज तो
व्योमीं शोभत रम्यषोडशकलांयोगें तम ध्वंसुनी,
सुंदीला ललितत्व सांप्रत किती आहे पहा लाघलें,
उद्यां घोर तमांत काय न कळे येईल येथें स्थिति !

आर्ये ! प्रेमल संगतीस्तव तुझ्या वेडावलों तेधवां,
आतां हास्यरसीं बुडून तुझियां गातां नवीं गायनें;
उद्यां काय घडून येईल कशी लाभेल मातें स्थिति,
हा डोकावुनि दुर्विचार मनिं मी होतो किती घाबरा !

अपूर्णता

तिमिर सरलें, झाल्या तेजें प्रसन्न दिशा अति,
अरुणकिरणीं झाडें वेली किती तरि शोभती,
सुखभय घडी आनंदाची कधीं नच ही सरो,
दिनमाणि न तो तेजोधाराशीं गगना भरो !

लपुनि बसली पर्णीमार्गे गुलाबकली नवी,
 आलि विकसनस्तोत्रे गाती प्रमुग्ध जसे कवि;
 उसळतिल कीं सौंदर्याचे तरंग सभोंवतीं,
 पण न विकसो ती, राहावी अशी मुकुलस्थिति !
 घडिघडिस जो होतो आहे नवीनकलान्वित,
 रुचिर विधु तो शुक्लारंभीं प्रियोत्तम भासत;
 अनिश चढत्या तेजें व्योमांगणीं विहरो अशी
 दृढ वसतसे आकांक्षा ही अहर्निश मानसीं !
 भगिनि ! अपुली प्रीती राहो सदा प्रतिबंधनीं
 सुखहि न मिळो पूर्णास्वादें, न खेद करी मनीं;
 प्रबळ परि या उत्कंठेनें मनःस्थिति जी घडे
 सुख वद तसें लोकीं कोणी तरी वरिलें गडे !

प्रीतीची जादू

काळीं ठिकर नक्षत्रे तीं दिसलीं मातें, परी
 होतीं हंसतच नीलांबरीं;
 अश्रुपूर्ण मम दृष्टिस तेव्हां चंद्र फिका वाटला,
 होता धवलित परि भूतला,
 फुलें वाटलीं मलूल झालीं, परि तीं हास्योत्सवीं
 निर्मित होतीं विश्वे नवीं !
 रडगाणीं गमलीं सरितेचीं गायनें !
 वाटलीं स्मशानापरी रम्य उपवनें !
 भासलें दोषमय सर्वच जग शोभने !
 परी ठाकतां गडे ! पुढें तव चारुमूर्ति उज्ज्वला
 स्वर्गच नरकाचा जाहला !

जाडु फुंकतां प्रीतिरवाची कर्णीं मंजु स्वर्नीं
नाचलें मानस वेडावुनी !

संक्रांत

सरुनि आतां हिमकाल कष्टकारी
वसंताची येणार पुढें स्वारी !
नव्या पल्लविं डुलणार वृक्षवेली,
हंसायाची विश्वास वेळ आली !

तीव्र थंडीनें गारठलें सारें
चराचर तें सानंद नाचणारें !
विगतदुःखस्मरणही नको आतां—
काल सांगे आजचा सौख्यदाता !

आजपासुनि अवतार नवीनाचा !
सृष्टि गाते—सानंद हंसा ! नाचा !
जुनें गेलें तें मरुनि—नव्हे झालें
तेंच नूतन जीवनीं भारलेलें !

काल झाला संक्रांत ! हर्षभारें—
होय उत्सवरत आज विश्व सारें !
प्रबळ उसळे प्रीतिचां नवतरंग
लीन झालें त्यामाजि अंतरंग !

भंगिनी ! असल्या प्रेमोर्मिलीन कालीं,
नवल कसलें—स्मृति तुझी जरी झाली !
काव्यदेवी तूं, प्राण या जनांचा,
विसर कैसा मग तुझा पडायचा !

तुला उद्देशुन इथें चार ओळी
लिहित आहे या प्रणयपूर्ण काळीं;
कशा हातीं पडणार तुझ्या बाळे ?—
म्हणुनि येती आसर्वां भरुनि डोळे !

पुष्प फेकिति वरि लक्षुनी रवीला,
पडो कोठें तें, मिळे परी त्याला;
तशीं पद्यें गुणवती ! तुझ्या नांवें
अपितीं, तीं स्वीकरुनि तुष्ट व्हावें !

रुक्मिणी-पत्रिका

माधवा ! शरण ही आली	तव पादसरोर्जीं दासी !
ऋषिमुखें ऐकिली वार्ता	भूभार हरायासाठीं
समरांत खलां दंडाया	अवतरला हा जगजेठी,
तैपासुनि दर्शनिं तुझिया	उत्कंठा जडली मोठी;

आधार दीन-दुबळ्यांचा,
आसरा स्वीय भक्तांचा,
तूं एकच अससी साचा
त्रिभुवनीं सकलगुणराशी !

वैदर्भराजतनया ही	सांपडली संकटजालीं,
तुजवीण कोण बाळिवंत	रक्षायी तिज या काळीं ?
तव चरणदर्शनासाठीं	भारीच उताविळ झाली;

पण सांगुं कसें गुज तुजलां !
मी विनयवती कुलवाला,
निर्लज्ज दांडगी मजला

म्हणशील तूंच ऋषिकेशी !

साहसें धडा जीवाचा
लेखणी आज ही हातीं
थरथर तनुलतिका कांपे,

परि करुनी, सोडुनि लाज,
घरिली मीं केशवराज !
अनुचित हें वाटे काज;

पण कुणास तुजविण देवा !

हा ताप सांग सांगावा ?

म्हणुनी तव करितें धांवा

तूं येशिल रक्षायामी !

तूं दयासिंधु जगदीश
चिंतितें संकटीं म्हणुनी
नासती पातकें, येतां

आधार एक संसारीं,
भक्तांची मांदी सारी;
तव नाम मुखीं शुभकारी;

तूं आदिपुरुष परमेष्ठी,

गांजिता मही ही दुष्टीं

होऊन मनीं बहु कष्टीं

नररूपें अवतरलासी !

नाथा ! तुज म्हणतें नाथ
तव चरण मनानें वरिले
अर्पिला देह हा तुजला

आश्चर्य न याचें मानीं;
सुरवृंद साक्ष ठेवुनी;
मज कळे तदापासुनी;

भीष्मककुलविपिनीं फुलली

ही पुष्पकली वनमाली

विहराया तव पदकमलीं,

अव्हेरीं नच दीनेसी !

तव नाम विश्वकर्णास
मग नवल काय दासीच्या
तव चरितश्रवणें देहीं

अमृताची लहरी वाटे;
जरि हर्ष मानसीं दाटे;
रोमांचविभवही थाटे !

तव गुणकुसुमांची माला
वाहतां तुलाच दयाला !
किति हर्ष अंतरीं झाला
तो नच ये वर्णयासी !

वसुदेवदेवकी कंस कारागृहिं ठेवी द्वेषे;
घेतला तिथें अवतार त्वां यादववंशवतंसें;
तव जन्ममहोत्सविं शोभे तें स्थान स्वर्गाऐसें !

खाणीत रत्न ये हातीं,
मुक्ताफल देते शुक्ति,
तिमिरांत तारका दिसती,
आलास तसा जन्मासी !

त्या रम्य निशीथीं देवा ! वसुमती प्रमोदें हांसे;
शतशारदशशिकांतीनें कोंदली यामिनी, भासे !
गंधानिल मंजुल गीतें चालला गात उल्हासें !

कलनिनाद सरिता करिती,
संवाद सिंधुला देती,
आनंदुनि तोही चिर्ती
गर्जनें भरी व्योमासी !

अप्सरा लागल्या नाचूं नंदनवनकुंजगृहांत !
नरनारी भूमीवरती डोलती महानंदांत !
संगीततरंगीं गेले कोंडुनी सकल दिक्प्रांत

दुंदुभी अंबरीं झडती,
सुमवृष्टि अमरगण करिती,
गोपाला ! भरुनी जाती
जयजयध्वनी आकाशीं !

सागरें धाडिला इंदू
वा द्यावें पुष्प लतेनें
कीं अपीं रत्ना खाण

गगनांत जसा डोलाया,
देवेंद्रशिरीं विहराया,
राजेशकंठ भूषाया,

वसुदेव तसा तो देवा !
आपुल्या जिवांचा ठेवा
स्वच्छंद सुखें वाढावा
म्हणुनी तुज दे नंदासी !

भोपालकुलाची राणी
प्राहुनि तव शैशवलीला
तुलना न तिच्या प्रेमाला

पाळी तुज माय यशोदा;
अत्यंत पावली मोदा;
जरि झाली कुपित कितीदां !

शिरिं मयूरापिच्छें झुलतीं,
वनमाळा कंठीं रुळतीं,
अधरावर मुरली घुमती,
भुलवि न हें ध्यान कुणासी ?

शिशु सानच असुनी वधिली
कालिया मर्दिला चरणीं
गोवर्धन धरिला हातीं

पूतना तुवां मायावी;
शुभ कीर्ति किती तव गावी ?
करणी ही सकळां ठावी;

गोवत्सवृंद सुखवावा
वाजविसी म्हणुनी पांवा
तो मुकुंद पुनरपि गावा
वाटतें असें भजकांसी !

यमुनेच्या तीरीं, बसुनी
बासरी घुमवुनी, विपिनें
जमवुनी गोपवनिता तूं

तूं तमालतरुच्या मूली
गोकुळिंचीं नादित केलीं;
श्रीहरी ! करिसि सुखकेली !

मोक्षास आढ येणारे
जड विकार नाशुनि सारे
शुचिभावरसीं कंसारे
खेळलास तेव्हां त्यांशीं !

अक्रूरासंगें नाथा ! मथुरेस पुढें गेलास,
अति नीच कंस तो हातें बलसिंहा ! तूं वधिलास,
सोडवुनि तातजननीतें जगतांत धन्य झालास !

किति चरित तुझें वानावें ?
तें अनंत, सकलां ठावें !
परि वाटे गावें गावें—
अंतरीं द्वारकावासी !

वन गभीर गर्जत येतो जेधवां मुकुंदा ! व्योमीं,
मस्तकीं इंद्रचापाचा खोवुनी तुरा तो नामी,
चमकतां वीज गोविंदा ! तनुकांति तुझी गणितें मी !

तो तूंच कल्पुनी भावें
साष्टांग त्यास वंदावें,
मीं भक्तिभरें पूजावें,
मग ढालीं अश्रुजलासी !

चातकिनी उडतां दिसली तरि दोष किती तिज द्यावे,
नाचतां मयूरी तिजला रागानें मीं हुसकावें,
मग मधेच घनरव होतां झांकुनी नेत्र बैसावें,

गोपिका कल्पुनी मजला
मीं निरोप धाडी तुजला;
पदरही अश्रुनें भिजला !

परि दया न ये कोणासी !

किति कथूं दुःख जीवाचें
सांगेन तुला मी पुढती
सांप्रत मी वसलें आहे

कालिंदीतीरविहारा !
केव्हांतरि जगदाधारा !
ढाळीत अश्रुच्या धारा !

जो चंद्र मनीं म्यां भजिला
त्या झांकुनी टाकायाला
शिशुपाल राहु मधिं आला,
आतां गत करूं मी कैसी !

जो लेख ललाटीं लिहिला
संकटें नाशुनी सारीं
म्हणुनीच शरण मी आलें
तो तूंच एक पुसणारा,
दासीला उद्धरणारा,
तुज आतां यादववीरा !

हा देह अर्पिला तुजला,
तो देउं कसा दुसऱ्याला
मी मान्यनराधिपवाला,
लाज ही सांग कोणासी ?

गरुडध्वज नभिं फडकवुनी
भरिं पांचजन्यनादानें
दीन मी, दीनबंधू तूं,
नाचवित गदा हस्तांत
कुंडिनपुरसीमाप्रांत !
सोडवीं मला यदुनाथ !

विनतासुत सुरपुरिं गेला
हरि सत्वरि जेविं सुधेला,
श्रीकृष्णा ! या अबलेला
ने हरुनि तसा स्वपुरासी !

तें अमृत कुठें गुणधाम,
गोकुलवनकुंजविहारी
परि कठोरता न स्पर्शें
गुणहीन कुठें ही दासी !
तूं सकल गुणांचा राशी !
केव्हांहि तुझ्या हृदयासी !

तूं भक्तकाजकैवारी,
दासांच्या वसूरी दारीं;
दीनेला मुरलीधारी !

ने सत्वर चरणांपाशी !

निर्दय हा रुक्मीदादा मम सुखाकडे नच पाही;
अभिमानें ताठुनि गेला जननीस पुसेना कांहीं;
तारुण्यमदाचा पुतळा तो विचारी न ताताही !

नियमोनी वर शिशुपाला
देत तो बळी भगिनीला !
असहाय एकली बाला
सांपडली संकटपार्शी !

थरकांप उडुनि हृदयाचा रडरडुनी सुजले डोळे;
यदुवंशविलासा ! चित्तीं सांवळी मूर्ति तव घोळे;
सोडुनी झोंप मज गेली— सांगतें सर्व लडिवाळें !

चल सत्वर यादवराया !
घेउनि जा अपुली जाया,
अरि मर्दुनि लावी गाया
गुणमाहिमा भक्तजनांसी !

उपवर्नी नदी ही वाहे यमुना मी म्हणतें तीतें;
तटभूमीवरती तिचिया लाविलें तमालतरूतें
शुक, मयूर, गोजिरवाण्या पाळियल्या गाई तेथें;

फुलतां तरु, आलिकुल गातां,
येशिल तूं सत्वर नाथा !
मुरलीरविं परिसर भरतां
दिसशील कधीं नयनांसी !

गुंफुनी वन्य सुमनांची
हैं दूध गोड कपिलेचें
हीं मोरपिसें बघ येथें

ठेविली माळ तुजसाठीं;
निवताहे बघ जगजेठी !
तव खोवायास किरीटों !

-पण वेडी तर मी नाहीं ?

हैं काय बरळतें बाई !-

ये घांवुनिया लवलाही

कळवितांहि नच कोणासी !

वधिलास कंस लीलेनें
शिशुपाल कीट हा देवा !
तव बळास नाहीं तुलना

मधुकैटभ दैत्यरथीही;
चिरडणें कठिण तुज नाहीं,
देतात भक्त ही ग्वारी,

ही अश्रुरसानें लिहिली

अंतरिंच्या रुधिरें भिजली

पत्रिका असे पाठविली

रुक्मिणिनें श्रीकृष्णासी !

मुद्रिका

मुद्रिके गडे ! मज सांगें रघुनाथ सुखी आहे कां ?
मम दैव असें हैं फुटकें असती हे खेळ तयाचे;
विधिलिखित होय कीं लटकें न चुकें जें भोगायाचें !
राघव मम विपिनीं भटके लोपुनी राज्यसुख साचें

सुख सेवियलें मज संगें

वद तेंहि कसें गे भंगे ?

मो मोहुनि कनककुरंगें

बसलें कीं धरुनी हेका !

दुष्टांच्या कपटें फसलें लक्ष्मणासि छळिलें भारीं;
 वच कठोरे वदलें कसलें ! सोडियली प्रीती सारी.
 त्याचें फळ आलें असलें दुर्भंगा खरी मी भारी !

परि उपाय नाही आतां
 भेटेन कशी प्रियनाथा ?
 गे करिल कोण दुःखांता ?
 वद गडे सोडुनी शंका !

मी एक करंटी झालें तूं होतिस त्याच्यापाशीं,
 परि कशी तुलाही कालें दुःस्थिती पातली ऐशी ?
 वद मनोविनोदनशीले ! त्याजिलेंस कुठें रामासी ?

विसरला काय मजला तो ?
 कीं स्मरुनी दुःखित होतो !
 भेटेल मला केव्हां तो ?
 सांगुनि मम वारीं शोका !

तुज अशी एकली बघुनी सखये, बहु भीती वाटे;
 किति शंका हृदयीं भरुनी मनिं शोकसिंधु हा दाटे;
 सोडुनी काय गे, अवनी प्रिय माझा गेला दुष्टे !

स्मरुनी मज असेल रडला,
 कीं असुरकरीं बळि पडला ?
 हा दुष्टे, राघव गेला !
 गेला गे तो परलोका !

विलाप करुनी असा जनकनंदिनी तेधवां
 स्मरून हृदयांतरीं नवघनप्रभ श्रीधवा
 निजाश्रुजलकर्दमाकुलअशोकपादस्थलीं
 अहा कुसुमवल्लरीपरि विमूर्छिता जाहली !

सीतेचा निरोप

[लोकापवादाच्या भीतीने श्रीरामचंद्रांनी सीतादेवीला लक्ष्मणाकरवी अरण्यांत टाकून दिली. त्यावेळीं गर्भवती सीता अत्यंत खेदाने लक्ष्मणास निरोप देत आहे:-]

करुनिया शांत मन आतां	भावोजी ! नगरा जावें !
हा दैवभोग कोणाला	आजवरी चुकला नाही;
पूर्वाजित कर्म माझीं,	नच यांत दोष कोणाही;
सुखदुःखचक्रिं हा प्राणी	परवशसा भ्रमताचि राही;

कांहींच न अपुल्या हातीं,
मग मानावी कां खंती ?
नयनिं कां आसवें येती ?

काय मी तुम्हां बोधावें ?	भावोजी ! नगरा जावें !
जन्माची मी हतभागी	सुख कुठलें मग मिळणार ?
ही अश्रुपंक्ति नयनींची	कोठुनी बरें सरणार ?
सुखकाल कसा ये, जीतें	झाला विधि दावेदार ?

ही अशीच झुरुनी झुरुनी
रात्रंदिन रडुनी रडुनी
जाणार एकदां मरुनी !

-कां आपण दुःखित व्हावें ?	भावोजी ! नगरा जावें !
संपलें बाल्य अज्ञानीं,	सुखदुःखभावना कसली ?
स्वप्नापरि दिन ते गेले,	स्मृतिही न तयांची उरली !
जाहलें जाणती थोडी	तां विवाहाचिंता ठेली !

संकटें सर्व निवटोनी
दशमुखभुजबलमद हरुनी
मज वरिलें श्रीरामांनीं,

आहे हें अपणां ठावें,
नच हळद लग्नकाळींची
कैकेयीमनिं त्या काळीं
वर निमित्त करुनी आम्हां

भावोजी ! नगरा जावें !
काढिली तोंच विधि रुसला !
कलि दुष्ट हाय संचरला !
वनवासमार्ग दाखविला !

शोकानें विव्हळ झाले !
मामंजी स्वर्गीं गेले !
प्रभु दारुण विपिनीं वसले,

हें कशास मीं सांगावें ?
अतिभीषण विपिनामधर्षे
पहुडलें तृणासनिं तेव्हां
मंदिरशां वनभू गणिली

भावोजी ! नगरा जावें !
कंठिल्या किती तेंरि रात्री;
मी नृपजा कोमलगात्री;
कंटकिता बहु भयदात्री !

भक्षुनी कंदमूळेंही
मी रुसलें फुगलें नाहीं !
पतिसेवानिरत सदाही

मी आनंदांत वसावें;
कंटकमय लतिका गणिल्या
खडकाळ भूमि भावोजी !
कलकलाट वनविहगांचा

भावोजी ! नगरा जावें !
मैत्रिणी जिवाच्या तेथें;
गालिचाच मानुनि होतें;
मीं गणिलीं सुरसंगीतें !

मणिखचित मंदिराऐसे
गणिले पथतरु उल्हासें;
एकदांहि अल्प त्रासें

मीं तिकडे नच देखें;
वत्सरें अशीं तीं चौदा
तुमचीच शपथ, पुरसौरव्ये
अमरीपरि वृत्ती होती

भावोजी ! नगरा जावें !
परि चौदा क्षणशीं नेलीं !
क्षणभराहि मनीं नाठविलीं;
रत सदा नाथपदकमलीं !

लंकेशें हरुनि तशांत
दीनेचा केला घात !
किति चालविला आकांत !

पण नशिब कसे बदलावें ? भावोजी ! नगरा जावें !
घनपटलीं विधुची लेखा निस्तेज जशी ती राहे
मी अशोकविपिंनीं तैशी जड जीवितभारा वाहे;
राक्षसी गांजितां भारी तरुतळीं पडावें मोहे;

चिंतीत रामचरणार्ते
ढाळीत उष्ण अश्रूतें
मी जिवंत कशितरि होतें !

-तें स्मरणहि न अतां व्हावें ! भावोजी ! नगरा जावें !
तेथुनी पूर्वपुण्यानें तेधवां एकदां सुटलें;
पतिपाददर्शनासाठीं सेत्कंठ लगबगां आलें;
तां शंका घेउनि भलती गंभीर प्रभुजी बसले !

अग्रीत तदा मी शिरुनी
अति घोर दिव्य आचरुनी
सुपवित्र जाहलें भुवनीं;

तें व्यर्थ सर्व कां व्हावें ? भावोजी ! नगरा जावें !
नगरांत परतलों, मजला दिवसही लोटले कांहीं;
उत्सवांत गढुनी नुकती विसरलें दुःख सारेंही;
तां कठोर दैवाची हो, जाहली एकदम लाही !

अपवाद विचित्राचि उठले !
आंतापरि नाथहि झाले !
मज भलतें शासन केलें !

हैं उचित काय सांगावें ?
सद्धर्मरक्षण राजा,
सुविचारी असुनी गणिले
मी गर्भवती दिवसांत,

भावोजी ! नगरा जावें !
हैं वर्तन हो मग कसलें ?
संशय हे सत्यच असले !
परि कठोर कैसे झाले !

ही इच्छा लोकहिताची ?
की आवड सत्यपथाची ?
की वृत्ती भ्याडपणाची ?

कर्म हैं काय समजावें ?
वनवास भोगिला मोठा
की चाप धरुनि हातांत
तुम्हीही कधिं भावोजी

भावोजी ! नगरा जावें !
परि दुःख न गणिलें कांहीं;
प्राणेश्वर संनिध राही !
पाडिलें उणें मज नाही

वांकड्या दृष्टिने कोणी
पाहतां, शस्त्र उपसोनी
भरिलें वन खलरुधिरांनीं;

मग दुःख कसें मज व्हावें ?
मी अवघडलेली ऐशी
मग मुखाकडे कोणाच्या
येईल कोण धांवोनी

भावोजी ! नगरा जावें !
आसरा कुणाचा नाही;
मी पाहूं सांगा बाई !
संकटामध्ये लवलाही ?

पण काय बोलुनी आतां ?
मरणाविण नाही त्राता ?
सांगावें आपण नाथा—

की दासीला विसरावें !
मज सोडवील एकादा
अहि अथवा घोर विषारी
नातरी जान्हवी देवी

भावोजी ! नगरा जावें !
वनराज भुकेला इथला !
होईल बंधु दीनेला !
आहेच मार्ग शेवटला !

पण गर्भ आढवा येतो,
बहु खेद त्यास्तव होतो
परि उपाय न दुजा सुचतो;

विधिलेख कुणी फिरवावे ? भावोजी ! नगरा जावें !
त्रिभुवनांत झाली आहे शुचितेची जीच्या कीर्ति,
स्तावि जिचे शील निर्दोष प्रगटुनिया पावकमूर्ति,
यन्नामश्रवणें अमरां गायाची होते स्फूर्ति,

जी आदिकवीनें स्तविली,
वनिं वैदेही ती त्याजिली,
ही विचाररीती कसली !

—पण भूपा काय म्हणावें ? भावोजी ! नगरा जावें !
दुर्बल स्त्रीच मी आहे संकटीं काय करणार ?
त्याची स्त्री हरिली दनुजें त्रिभुवनिं जो ठरला वीर !
हें लांछन मज कीं त्याला ? हें कोण परी वदणार ?

कोदंड धरुनिया हातीं
निर्लज्ज कशाला फिरती ?
हंसतां जग पत्नी त्याजिती !

हें वर्तन काय म्हणावें ? भावोजी ! नगरा जावें !
मी भ्रांतिवंटापरि काय बडबडतें भलतें सलतें ?
प्रभुहृदय कसें आहे तें भावोजी ! मजला कळतें;
ते देवपुरुष बहु थोर मम दुःख तन्मनीं सलतें !

हा कठोर मम संदेश
पाडील घरे हृदयास !
हा शब्द नसे कोणास !

मग केवी मी बोलावें ?
स्वसुखावर सोडुनि पाणी
मज ठावें आहे प्रभुचा
पण दुःखाकुल होऊनी

भावोजी ! नगरा जावें !
जनतेस सौख्य द्यायाला
अवतार सुमंगल झाला;
दूषिलें व्यर्थ नाथाला !

मम दुःखवचन विसरावें
प्रभुजींस तें न सांगावें,
मन शांत त्यांचें व्हावें—

ऐसेंच त्यांस बोलावें;
जननीच वसुमती माझी
कुलदेवी जन्हुसुता ही
आज्ञेनें तुमच्या मजला

भावोजी ? नगरा जावें !
ती येथें मज रक्षिल;
विश्रांतिस्थल होईल;
वनदेवी सांभाळिल;

चंद्रिका मजशिं खेळेल,
गंधानिल कुरवाळील,
खग मंजुरवें गातील,

मज अगदीं विसरुनि जावें,
सोडिलें जगानें मजला
शौर्यानें त्याच्या दुसरें
रघुवंश तेज का झांके ?

भावोजी ! नगरा जावें !
तरि बाळ असे उदरांत;
स्थापीन राज्य विपिनांत;
जरि पडे असें कोनांत;

सुखकाल असा येईल,
सुतशौर्य तुम्हां दिपवील,
यश तदीय विस्तारेल—

कीं त्यास जगानें गावें !

भावोजी ! नगरा जावें !

बाभळीचें फूल

उदास मन जाहलें, नच सुखांश कोठें दिसे,
जिणोंहि गमलें नको, गिळुनि तीव्र निंदाविषें;
सुके प्रणयवल्लरी न फुटतां फुलें वा फळें,
निराशहृदया कुठें क्षणहि शांति ती नाढळे !

पुसून मग आसवें त्यजुनि संसृतिव्याप हा
विशाल वनिं पातळों सहज एकदां मी पहा;
सभोंवतिं विलोकितां स्थिति दिसूनियां तेथली
विषण्ण मन होउनी नयनिं आसवें लोटलीं !

गुलाबकुसुमें कुणीं हरिलिं ईशपादारचना,
सुगंधि दुसरीं फुलें सरलिं नासिकातर्पणा;
प्रियालकविभूषणा हरित जातिपुष्पें कुणी,
तसेंच परि राहिलें कुसुम बाभळीचें वर्नी !

न भक्त शिवती तया, रसिक पाहिना त्याकडे,
न गीत म्हणती तयावरुनि भृंगही बापुडे !
न रूप, गुणसंपदा, प्रचुरगंधसौभाग्यही
असो इतर, पाहिना वळुनि केतकीचा अही !!

उदास नच हो परी क्षणहि बाभळीच्या फुला !
सखा तुजसि आज हा समज एकला लाधला ;
खुशाल जग हें करों सतत आपली हेळणा
झटूं सतत आपण स्वपरसौख्यसंवर्धना !

नसे जगतिं एकही मजसि आपलेंसें असें
मनास रमवील जें प्रणयरम्यलीलारसें !

हंसेल मज पाहुनी करिल सादर स्वागता !
 असेंहि नच जें भरी श्रवाणिं मंजुशब्दामृता !
 'जर्गी अससि एकला मजसि तूं जिवाचा सखा '
 असा ध्वनि जयांचिया श्रुतिपुटीं पडे सारखा
 जगांत दिसती असे मनुज भाग्यशाली किती,
 मिळेल असली परी कुठुनि दैवहीनां स्थिती !
 असो अदय ईश तो, विधि कठोरे किंवा असो,
 स्वसौख्यरत विश्व हें अपुलियावरी वा रुसो ;
 गड्या ! करुनि आपण त्वरित पाठ सर्वांकडे
 उजाड वनिं राहुनी गिरवुं ये सुखाचे धडे !

खरें सांग

सांग मनीं काय तुझ्या तूंच खरें आतां !
 व्यर्थाचि का हास्य रुदन करिसि मज पहातां ?

गाळिसि नव अश्रुपूर,
 सरसि परी दूर दूर,
 वाढावेसी का हुरहुर

जवळ तुझ्या येतां ?

सांग मनीं काय तुझ्या तूंच खरें आतां !,

नृत्य करी स्मित अधरों,
 शब्दहि वदसी न परी;
 पुससि न मम कुशलहि जरि—

नमविलाही माथा !

सांग मनीं काय तुझ्या तूंच खरें आतां !

शोकभरें हृदय उडत
 अधरहि थरथर कांपत

दृष्टि न परि वरहि होत
 श्रवुनि विरहगीतां !
 सांग मनीं काय तुझ्या तूच खरें आतां !

प्रेमाचे गोड बोल
 ऐकाया दिससि लोल
 लपविसि कां भाव खोल—
 सांग उघड होतां ?
 सांग मनीं काय तुझ्या तूच खरें आतां !

येथें स्थिर बैसवे न,
 बाहेरहि पद निघे न,
 अधरिं स्मित, साश्रु नयन,
 समजुं काय आतां ?
 सांग मनीं काय तुझ्या तूच खरें आतां !

हा प्रेमोत्कर्ष काय ?
 कीं—कंपित होय काय !
 पुसत सांग हृदयिं काय—
 धरुनि तुझ्या हातां !
 सांग मनीं काय तुझ्या तूच खरें आतां !

उत्कांठित

अमुनि सकल ठायिं कसा दिससि न मज देवा !
 मिळत न मज कां, अमुनी जवळिंच सुखठेवा ?
 तापत्रयविकल मनीं
 धीर भारिसि मंजुवचनिं,

टाकिसि नयनाश्रु पुसुनि
करितां मी घांवा !

असुनि सकल ठायिं कसा दिससि न मज देवा !

दिसति तुझ्या रूपलहरि
येथ-तेथ विश्वभरी,
स्मितयुत मुखविधुं अजवरि
प्रगट का न व्हावा ?

असुनि सकल ठायिं कसा दिससि न मज देवा !

वसुनी मम अंतरांत
असासि मधुर गीत गात,
ये पुढतीं हंसत हंसत
त्वारित वासुदेवा !

असुनि सकल ठायिं कसा दिससि न मज देवा !

प्रेमवीचि तव उसळति
या अनुदिन मजभंवती,
दर्शनलाभेंच कृती
दास कां नसावा ?

असुनि सकल ठायिं कसा दिससि न मज देवा !

आतां हा खेळ पुरे
हो शीघ्र प्रगट हरे !
जन हा प्रेमाश्रुभरें
विरुनि पर्दी जावा !

असुनि सकल ठायिं कसा दिससि न मज देवा !

शुष्क गुलाब

आहे ही करुणास्पदा स्थिति तुझी झाली गुलाबा ! किती,
नाहीं सौरभ चारुताहि अथवा अंगीं तुझ्या संप्रती,

हीं संशुष्क विवर्ण पाहुनि दलें प्रत्यक्ष, आतां कसें—
 धावें सांग गुलाब नामहि तुला ? होईल लोकीं हंसें !

झोके देउनि मंद वात तुज जो प्रेमातिरेकें पुरा
 होता वाहुनि गंधवैभव तुझें मोहीत लोकांतरा,
 आतांचें तव रूप भेसुर तया आलें दिसोनी जरी
 हा ! हा ! भीतिभरें पळून सहसा जाईल मार्गें तरी !

ज्यानें रंग मनोज्ञ अर्पुनि तुला श्रेष्ठत्व लोकीं दिलें,
 प्रेषोनी निजराश्मि जीवनरसीं हांसावया लाविलें,
 व्योमीं येत दिनेश नित्य उदया, मित्रा ! न आतां परी
 तो संजीवनबिंदु वर्षिल तुझ्या या शुष्क देहावरी !

बैसोनी तव कोमलारुण दलीं रम्य प्रभातक्षणीं
 केली कांतिबलें हिमांबुक्कणिं ज्या रत्नप्रभाही उणी,
 आतां पुष्पवरा ! तुझ्यासह जरी होतील ते संयुत
 काळे ठिक्कर होउनी झडकरी जांतील नाशाप्रत !

उद्यानीं फुलपांखरूं भटकुनी जातां शिणोनी बरें
 विश्रांतीस्तव तें तुझ्याजवळ ये बैसावया आदरें,
 आतां तूज न हुंकुनीहि बघतां जाईल तें स्वैरसें,
 आपत्तींतहि राहती चिकटुनी थोडीं अशीं मानसें !

नेलासे सगळा तुझा रस जिनें शोषोनिया एकदां
 बंधो ! तेविं तुझा पराग हरुनी बांधी स्वगेहें मुदा,
 देहाचें विसरून भान तुजला गाणीं जिनें गायिलीं
 रे, ती ही मधुमाक्षिका बघ तुला हेटाळुनी चालली !

जें जाणील तुला, गणीलहि तसें सौंदर्यसारस्थळ,
 ऐसें अंतर एक गंधविभवा ! आहे जगीं केवळ,

त्याला तूं दिसशील सुंदर, निधी नाना गुणांचा तसा,
 तूं झालास किती विपन्न तरि त्या त्वद्दर्शनी लालसा !
 वा आश्चर्य न यांत अल्प, असशी तूं प्रीतिचा देणगी,
 नाही मूल्य तुझे खरेच कथितों चामीकराच्या नगीं,
 प्रेमानें दिधलें तसेंच सखया ! जें घेतलें प्रीतिनें
 त्याच्या गौरववर्णनीं विफळशीं होतात वाग्जल्पनें !

राम अरण्यांत जातांना

आतां काय म्हणूं तुज सुकुमारी !

हृद तुझा भारी !

• राहिल अभिनवपुष्पमृदुल तव तनुलतिका ही कां कांतारी ?

कोमल चरण तुझे सखये कोठें ?

कंटक-भू कोठें ?

पाहुनि पर्वतपथ दुर्गम मोठे

भय मानसिं दाटे;

• सुखें सुंदरी ! राजमंदिरीं रहा, हाव ही त्यजिं आविचारी !

तापुनि त्राव रवी अंगाराची

वृष्टी व्हायाची !

बधिर स्थिति होइल तव देहाची

हिमवाते साची !

• जाण मनीं वन नोहे उपवन कीं सुखविल जें अंबुतुषारीं !

लंघुनि गुरुसरिता, तुडवुनि चरणीं—

महोच्च गिरि रमणी !

आहे जाणें मज दंडकविपिनीं

आण जरा ध्यानीं

• सुखोत्सवाचा विभवभुक्तिचा प्रसंग नच हा जनककुमारी !

फिरती असुर महादारुणकर्म
 ध्वांसित मुनिशर्म,
 छाळिती साधुजनां ते अभिरामे !
 नाशिति सुखधामे,
 चाले दुर्धर नित्यच संगर, तेथ नसावी तुजसम नारी !

झाले दानव भूवरि अनिवार,
 छाळिती सुरां फार;
 जातों करावया तत्संहार—
 हरण्या भूमार,
 निरोप दे साखि ! सत्वर शुभमुखि ! भलता हेका दूरच सारीं !

आहे सज्ज धनू असलें हातीं—
 बघ याची ज्योती !
 राक्षस जे जे मजपुढतीं येती
 मारिन ते सुदती !
 भय न हृदयिं धरिं, सस्मित मुख करिं, नयनसलिल करिं
 सत्वरि वारीं !

आनंदी हो

मित्रा ! हांस सुखें, तुझ्यासह जगत् लागेल हांसावया,
 ढाळीं अश्रु, न एकही तुजसर्वे आणील नेत्रीं जल ;
 ज्याचें त्यास पुरून दुःख उरलें, जो तो असे गांजला,
 द्यावें लक्ष कुणीं तुझ्या विलपना ? कां व्यर्थ आक्रंदसी ?

कांहीं गा श्रवणप्रसन्नकर तूं, गातील या टेंकड्या,
 सोडीं निःश्वसनें, विरून सगळीं जातील वाऱ्यावरी;
 आनंदध्वनिच प्रतिध्वनित बा होतो, धरीं हें मनीं,
 चित्तेचे रव सर्वदा हरपुनी जातात शून्यांतरीं !

हो आनंदनिमग्न, लोक तुजला येतील भेटावया,
हो दुःखाकुल, सोडुनी झडकरी जातील आप्तादिही
आनंदाजवळांच मित्र जमती, नातीं तिथें जन्मती,
सारी सर्व जनांस दूर-असली आहे उदासनिता !

हो तूं उत्सवमग्न, गेह भरुनी जाईल नानाजनीं,
बैसें खिन्न, न एकही तुजसवें राहील बोलावया;
हर्षाच्या व्यवहारसाधनिं तुला सारे पुढें होतिल,
कोणीही मरणास साह्य तुजला देणार नाहीं बरें !

हर्षाचें रमणीय मंदिर असे विस्तीर्ण, त्या सुस्थलीं—
साऱ्या जीवगणासवें तुज सदा येईल राहावया;
दुःखाचा पथ सान, तेथ इतरां जागाच नाहीं, तरी
एकांतीं करिं अश्रुसेक, न कळो निःश्वास कोणा तुझ्या !

हताश

नक्षत्रें व्योमभागीं अमित पसरलीं कुंदपुष्पांसमान,
तेजोधारा समंतात् उधळुनि वसुधा शांतवी चंद्रमाही
त्यांतें मी दर्पभारें परि अवगणुनी बैसलों वृक्षमूलीं,
शुक्राच्या चांदणीचें वदन निरखुनी घन्य होणार होतो !

गेला व्यापूनियां तो परिसर सगळा पुष्पगंधें निशीथीं,
वाहे निश्वासवायू हळु हळु भंवतीं झोंपल्या तारकांचा;
झालें आकाशगंगालहरिजलकर्णीं शीतल व्योम सारें,
गेलों झोंपून हा ! हा ! अवचित तसल्या मोहकालीं कसा मी !

जागा झालों भयानें विहगकलरवीं, पाहिलें भोंवतालीं—
सूर्याच्या रश्मिजालीं स्थिरचर सगळें जाहलें मग्न आहे !
पाहावें हास्य जीचें म्हणुनि अजवरी रान केलें जिवाचें
ती आली आणि गेली तरि हरहर ! मी मग्न निद्रेंत होतो !

बाळे नीज सुखें

बाळे नीज सुखें ! तुझी निरखुनी ही गाढ निद्रा अशी
माझेंही गतबाल्य आठवुनि तें खेदोर्मि ये मानसीं ;
नाहीं ज्ञात विवंचनाच कसली, चिंता कशाची नसे,
व्हायाची तुज दृष्ट—ये वद कसें झोंपेभधेही हंसें !

तो वासंतिक काल संपुनि भरे आतां प्रपंचव्यथा !
डोकें जाय भणाणुनी, क्षणभरी शांती नसे सर्वथा !
येते स्वस्थ न झोंप अल्प—चुकुनी आलीच केव्हां तरी
स्वप्नें नाचुनि घोर थोर घडकी बाळे ! वसे अंतरों !

आशेचीं विणिलीं गडे, सहज मीं जाळीं, परी आज तीं
झाले पाशच, रोधिली सकलही माझी तयांनीं गती !
जो सौगंधिक पुष्पहार म्हणुनी कंठामधें घातला
अंगारापरि तोच सांप्रत असे जाळावया लागला !

आतां तूं दिससी सुखी, पण करी संसार घेतां उद्यां
नेणों क्लेशभरें वहातिल सदा नेत्रोदकाच्या नद्या !
हा येतां क्षणही विचार भलता या पोळलेल्या मनीं
जातें अंग थरारुनी, न सुचतें शोकोर्मि हेलावुनी !

देवा ! राहुमुखीं असेल पडणें या चंद्रिकेला पुढें—
किंवा खाउनि टाकणार कलि ही ते दुष्ट नाना किडे—
ने हीतें तव पादसंनिध तरी आतांच विश्वंभरा !
बा उष्णाश्रुतरंगलीन न करीं ही हास्यमग्ना धरा !

कालिका

हांसली लतिकेवरी कालिका नवी मधुशालिनी,
मोहुनी मधुपावली स्थल तें भरी मधुर स्वर्नी,

जाहले कर घ्यावया पुढती त्वरें खुडुनी तिला
मार्दवा बघुनी तिच्या परि धीर ना मज जाहला !

सृष्टिचें रमणीय हें नव भूषण स्वकरीं कसें
तोडुनी भरलें स्मितीं जग हें करुं गतमोदसें ?
यापरी तिज तोडुनी स्वगृहा तदा वळलों परी
सारखें शुचि हास्य तें करि नर्तना विकलांतरीं !

पातलों फिरुनी दुज्या दिनिं त्या स्थलीं कलिकेक्षणा
पाहुनी तिथली स्थिती परि जाहल्या किति वेदना !
भक्षुनी खलकीटकें निशिं ती कळी अवनोतली—
शुष्कशीं दिसलीं दळें मृदु धूलिकाकणिं सांडलीं !

भरतभूमि

गळे जेथिल शैल उंच चढुनी स्वर्गास भेटावया,
नाना दिव्य वनस्पती पसरुनी ज्यांचीं शिरे शोभलीं,
जेथें धांवति निम्नगा मधुजला पावित्र्यसंवाहिका
प्रेमें भारतकीर्तिगान भारती ज्या दिग्दिगंतांतरीं,
जी भू कांचनरत्नधाम गणिली, देखून यद्वैभव
स्वर्गी देवगणासही क्षणभरी हेवा जिचा वाटला,
जीच्या संगरधीर शूर तनयीं जिंकोनि सारी मही
कीर्तीचा ध्वज रोपिला रिपुशिरीं पूर्वीं त्रिलोकामधें,
शास्त्रें सर्वहि एकदां विलसलीं उत्कर्षुनी ज्या स्थलीं,
विद्याही सगळ्या जिथें मुदभरें दासीपरी राबल्या,
जेथें उज्ज्वल काव्यगायनकला गेल्या पराकोटिला
तत्त्वज्ञान जिचें अजून सगळ्या विश्वास संमोहितें,
ती ही भारतभूमि सांप्रत किती हीन स्थिती पावली ?
सारेही जग हांसतें बघुनियां तीतें अवज्ञाभरें !

उत्कर्षस्थिति केधवां पुनरपी लाभेल देवा ! तिला ?
केव्हां सांग वळेल मंगलमयी दृष्टी कृपेची तुझी ?

चंडोलास—

चंडोला ! थांब थोडा, उचित तुजसि वा ही उतावीळ नाही.
सेवावा बुद्धिमंतें निजपथ बरवा बंध जो सज्जनांहीं,
दर्पणें मेदिनी ही अवगणुनि नर्भी तूं कुठें चाललास ?
आंता ! वाटे तुला का पसरुनि पुढती ठेविले स्वर्वालास ?

केव्हां येते दिसूनी अरुणरविकरीं रंगली अभ्रमाला,
केव्हां देवेंद्रचाप पगटुनि सहसा मोहवी लोचनांला;
नक्षत्रें दूर कोठें चमकत असती तेविं पूर्णाधिकारीं,
त्या मोहानें खगेंद्रा ! गमत मज तुझी चालली ही भरारी !

काव्याची मोहदृष्टी क्षणभर करुनी दूर पाहीं सभोतीं,
आत्मध्वंसीच आहे समज चहुंकडे नाचते जी प्रभा ती !
नाहीं व्योमांत कोठें कुसुमफलभरीं मंडिता वृक्षमाला
कीं आनंदें जिथें तूं बसुनि घाडिभरी पावसी विश्रमाला !

नेत्रांतें हर्षवीती हरित वृणलता, अद्रिशृंगें प्रचंड,
किंवा स्रोतस्विनींचे प्रबळ धबधबे चालले जे अखंड,
शून्य व्योमांत केव्हां दिसतिल न तुला हीं विहंगावतंसा !
ये खालीं शीघ्र, होवो महिवरिच तुझी पूर्ण सारी रिरंसा !

घेवोनी पुष्परेणू हळुहळु विचरे वात हा भोंवतालीं,
गंधाढ्या मंजरी या अमित बहरल्या देख मित्रा ! रसालीं,
संगीतें निर्झरांच्या परिसर घुमुनी डोलतें जीवजात,
घेसी व्योमीं भरान्या परि मग सखया ! कोणत्या तूं भ्रमांत ?

पारिजातकाचीं फुलें

अजून करि नर्तना गगनमंडपीं ही उषा,
 अजून उघडी न ही कमललोचनांतें रसा,
 अजूनहि सुशीतता वसत यामिनीची तशी
 परी सुमतती तुझी गळत पारिजाता ! कशी ?
 न भानुकिरणें महीवरि अजून विस्तारलीं,
 अजून लतिकादलीं चमकते तुषारावली,
 किमर्थ कुसुमावली गळसि तूंच गे भूतलीं ?
 रहा क्षणभरी, करीं रुचिर रम्य रुक्ष स्थली !
 अजून न सरे तुझें मधुर पारिजाता ! हंसें
 तुवां अहह ! धूलिकाकणगणीं पडावें कसें ?
 न गंध तव वाहिला अजुनि या समीरें दुरी
 स्वजीवितसमापना तुजासि कोण घाई करी ?
 न वस्तु, गवसे न जें कधिंहि कालपाशांतरीं
 प्रसूनकुलभूषणा ! वदति सूत्र ही वैखरी;
 विचार परि बा करीं, उचित काय हा काल रे ?
 विकाससमयींच का सकलही तवायू सरे ?
 तुला जनन दीधलें, स्तवुं म्हणून वृक्षास या ?
 त्यास गणुं निंद्य वा, मजासि हें कळेना सया !
 क्षणार्ध मिरवूनियां तुज शिरीं, अवज्ञाभरें
 धुळींत तुज लोटिलें, उचित त्यास हें काय रे ?
 जें मोहवी हृदय दिव्यगुणप्रभावे
 तें वस्तु का अचिरजीवि असेंच व्हावें ?
 कारुण्यसिंधु म्हणतात तुला परेशा !
 कां या विचित्र करणी करतोस ऐशा ?

विसरावे म्हणून !

वारंवार विलोकिलें नव उषःसौंदर्य मित्रांसवे,
ज्योत्स्ना रम्य पहावया निशिं कधीं केला न मीं आळसः
पुष्पांचीं हंसरीं मुखें निरखिलीं देवेंद्रचापप्रभा,
पाहाया तटिनीप्रपात फिरलों दूर प्रदेशांतरीं,
लास्यें तीं उडुदेविंचीं, बधितला तो दिव्य तारापथ,
केला दृग्विषय प्रचण्ड हिमवान्—सारेंहि गेलें वृथा !
देवी विस्मरण क्षणैकहि तुझें नाहीं कधीं जाहलें,
आहे मद्दहदयासनीं स्थित सदा मूर्तीं तुझी मंगला !
आलें सद्गुणगौरवे तव खरें विश्वासही गौरव,
सांनिध्यें तुझियाच ही जगिं दिसे थोडीतरी रम्यता,
सोडोनी तुज चित्तलोभन असें लाभेल केवीं जगीं ?
रात्रीं तारकसंघ सागरिं दिसे—कोणास तो लाभला ?

जन्मभूमीची आठवण

सोडुनी मम जन्मभू, अवहेळुनी तिज मानसीं,
पातलों सुखकामना धरुनी दुरी नगरांत या,
वैभवीं इथल्या सुखें सरतीलसे दिन वाटलें,
प्रेम जें मनिं दाटलें तिजकारणें, नच जाणिलें !
जन्मभू ! नजरेपुढें दिसतेस तूं मज सारखी
चारुता स्मरुनी तुझी तव चिंतनीं मन गुंगतें,
टेंकड्या रमणीय त्या, पळते झरे खडकांतुनी
सारखे दिसती तळ्याभवंतालचे झुलते तरू ।
वाटलें रमते स्वगस्वनिं शारदापरिवादिनी,
भासलें गिरिवात तो भरला प्रभुश्वसनामृतें,

देखिल्या दिनयामिनी परि सर्वदा मधुरा उषा-
लास्यमंथर खेळली मज भोंवतीं अनुरागिणी !

प्रीतिचौ मधु गायनें अनुरात्रही नव जन्मली,
भावनारससंगमीं द्रवलें सदा मम मानस,
लोटती अठवून ते दिन लोचनांतुनि आंसवें,
रुक्ष भूवरि वर्षुनी सुकती क्षणांतरिं सांप्रत !

एक इच्छा

जयाच्या आकांक्षा जगभर न सैराट भरल्या
जयाच्या चिंतेचे विषय असती अल्पाचि तसे,
स्वजन्मप्रांतीं जो वसुनि अपुल्या मंदिरिं सुखें-
करी आयुष्याचें अपनयन तो धन्य पुरुष !

सदा ज्याचीं शेतें अमितविध धान्यांहिं भरलीं,
घरीं गाई ज्याच्या सुमधुर पयोवृष्टि करिती,
निरासोनी तापा सुखविति जया अंगणतरू,
तयाच्या सौख्याचा सुरगणाहि हेवाच करिती !

शरीरा आरोग्यस्थिति, अढळ शांती मनिं वसे,
अशा सौख्यानंदीं दिन सरति ज्याचे शुचिपणें,
नसे स्पर्धा ठावी विदित कुठला क्षुद्र कलह ?
जगत्संपर्का जो गिरिकुसुमसा दूर वसला-

नसे कांहीं चिंता, वरित सुखनिद्रा निशिं जया,
न पाश व्यापाचा, परि सतत अभ्यासिं निरते,
जगाच्या व्यापारा फिरवुनिच जो पाठ बसला,
नरश्रेष्ठाच्या त्या भंवति सुखसंभार जमतो

असें जावें आयू ममहि जगताला अविदित,
अहो ! यावें मातें सुखमरण कोणा न कळतां,
त्याचें हें वासस्थल, चरित त्याचें अमुक हें,
नसो याचें ज्ञान क्षणाहि लव कोणास जगतीं !

भलती इच्छा

ज्यांचा भव्य यशोध्वनी पसरला होता दिगंतावधि,
होतें कांपत वीरमंडळ भयें ज्यांच्यापुढें एकदां,
झाले कालविलीन ते सकलही भूपालचूडामणि,
त्यांचें नांवहि येतसे न अमुच्या कर्णावरी सांप्रत !

आहे कालपयोधि हा खवळुनि रात्रंदिनीं गर्जत,
विश्वग्रास करावया उसळती कल्लोल त्याचे वरी,
नौका आजवरी तदीय उदरीं संलुप्त झाल्या किती,
नाही क्षुद्राहि चिन्ह त्याजवरती आलें दिसूनी कुणा !

कोठें क्षुब्ध गभीर तोयनिधि तो, तूं क्षुद्र जीवा कुठें ?
कीर्तीची भलतीच चाड धरिसी मूढा ! वृथा मानसीं !
तारामंडळ, इंद्रु, भास्करहि या कोणी न जेथें पुसे
रथ्याधूलिक्रणें कशास भलती वांछा करावी बरें ?

वंदन

चित्ताकर्षी सुमधुर उषा निर्मिली सांग कोणी ?
नानारंगी घन नभिं दिले हे कुणीं विस्तरोनी ?
कोणीं केलीं दिनमणि महाकांतिसंपन्न हा रे ?
तैशा आल्या कुठुनि लतिका मंडिता पुष्पभारें ?

ओढे चंचल, निम्नगा मधुजला, उच्चंड हे भूधर,
नक्षत्र ग्रह तारका विधु तसा हा भव्य रत्नाकर,

कोणाची कृति ही असेल, न कळे आह्मां कुठें तो वसे,
त्याचा चिंतूनियां अतर्क्य महिमा होतें मन भ्रान्तसें !

तो कोण हें नाहिं अह्मांस ठावें,
तन्नामरूपादि कसें वदावें ?
चिंतूनियां त्यास अनन्यभावे
कल्याणकामांहिं विनम्र व्हावें

जेथें दुर्बल मानुराशि ठरले, तेथें प्रकाशे शशी,
टाकी ध्वंसुनि अंधकार, विभुर्ची ही रीत आहे अशी
बुद्धास्त्रिस्तमुहम्मदप्रभृति ते श्रीरामकृष्णादिक
विश्वोद्धार करावयास झटले, त्याचेच ते सेवक !

न रूप ठावें, गुणही न ठावे,
शुभेच्छुर्नीं त्या तरिही नमावें,
अंधें जरीं द्राक्ष मुखांत घातलें
तरी तया स्वादु न काय लागलें ?

मधमाशी

मधमाशी—येथ कशाला वद येशी ?

जा तेथ—जेथ लता तरु डुलतात;

पुष्पतती—हंसती, परिमळ दरवळती;

त्या ठायां—जा मधु ताजा प्राशाया;

त्या स्थानीं—गा अपुर्ली मोहक गाणीं

हें नाहीं—योग्य तुला मंदिर बाई !

देवाची—इथें प्रार्थना व्हायाची

मागाया—क्षमा पातका प्रभुराया—

जन जमती—तुज कुठली पातकभीति ?

अससी तूं-पुण्यमूर्ति यांत न किंतु
जा बाई-झुलते जेथें वनराई ।

सीतेस अरण्यांत टाकतेवेळीं लक्ष्मण म्हणतोः—

देवी ! या कार्ळीं केवल दैव तुला वाली !

दिनकरकुलभूषण रामाला

न कळे कसला भ्रम हा झाला !

संशयतिमिरीं वृथा बुडाला !

कठिण दशा आली ! देवी ! पडसि व्यसनजालीं !

काय म्हणावें मूढ जनांला ?

मुखें निंदिती पाविऱ्याला !

अविचाराचा कळसचि झाला !

काय तुझ्या भार्ळीं कळेना ! दीन मती झाली !

ऋर पशू फिरती क्षुद्रव्याकुल

त्यांहीं कानन आहे संकुल

राक्षिल तुजला कोण महाबल !

माय मला व्याली कशाला ? कर्मदशा आली !

गर्भभरालसतनुलतिका ही

सहन करील न तापहि कांहीं

व्यसनवारणीं उपाय नाहीं !

धृति विलया गेली ! निराशापंकीं मति ठेली !

रघुकुलभूती आज लोपली !

भावि सुखाशा सर्व संपली !

सीता-गृहद्रेवीच-कोपली !

वृथा मोहजालीं प्रबद्धा राममती झाली !

प्रसन्नसालिले ! आयि मंदाकिनी !
 सुताप्रेमले ! वसुमति ! जननी !
 भर्तृत्यक्ता दीना विपिनीं
 एकलि ही पडली ! इच्यावरि दया असे अपुली !

भीषणरजनीसमयीं एकलि
 वनभूवरि ही असतां झोपालि
 वेढी निजमृदुतेजःपटलीं;
 राम जवाळि-भ्याली-असोनी ! ज्योत्स्ने ! सांभाळी !

देवि ! मिळो तुज सुख या काननिं,
 विहंगगण रमवी मंजु स्वनिं,
 लतिका तर्पण करोत सुमनीं !-
 अश्रुजळें आलीं ! शोकें वृत्ति शून्य झाली !

एकत्वासाठीं

नाचे तारा गगनांत,
 गातें फूलहि रानांत;
 नाहीं भाषा एकाला,
 ठावें नृत्य न दुसऱ्याला
 होय कशी ही गुणमिळणी ?-
 हीच चिंतना एक मनीं !
 एक इथें, दुसरें तिकडे,
 तिसरें तर भलतीचकडे !
 विसकटल्या तारा गगनीं
 दिले गुण तसे उघळोनि

काव्यगुंफा

विचित्र करणी कोणाची ?
दैवाची ! शुभवैज्याची !

चंद्राची म्हणुनीच कळा
जाते येते जणुं चपळा !
हे का नियमित विश्वाचे
लक्षण वद मानायाचे ?

अनवस्था स्वैराचार
यांचे जग हे आगार !
न तरी कां ते आवडते
माझे मजजवळुनि जाते !

ते तिकडे, हा मी इकडे,
हंसतो वरवर, आंत रडे !
मी त्याविण, ते मजवीण,
दोषांचा अर्धा प्राण !

पण येथे करणार कसे ?
दैवाचा हा खेळ असे !

रानफूल

तू तर रानी वसणारे
न तुला नगराचे वारे !
रंग लाधले मग कुठुनी ?
नेती जे मानस हरुनी !

हा मोहक अभिनव नाच,
जोड कुठेहि न या साच !

हास्याच्या लहरी लहरी
या तर रे नुसत्या जहरी
गंधाचा हा लोट तसा
रसा गमे हा करि सरसा!
वैभव हें तव पाहोनी
माझी मज ये लाज मनीं
झालों कवि विद्याधर,
कीर्तीचा वाहे पूर !
आंतर वृत्तिस भिडणारें
न असे कांहीं परि वा रे !
सुखकाला आळविणारे
आम्ही स्वार्थां झटणारे !
रसिक श्रोता लाभाया
आम्ही सांडूं ही काया !

वाचक मिळावयास तर
हिंडूंही दारोदार !

ही अमुची काव्यप्रीति
भलती निष्ठेची रीती !

दगडालाही काळ्या या
तूं झटसी कीं रमवाया !
हीच खरी निःस्वार्थाची
निष्ठा सत्कर्तव्याची !

सरितेस—

दिधलें जनन तुला असलें
सरिते ! जरि गे या अचलें,

तुजला कुतुकें खेळविलें
मांडीवरिही लडिवाळें,
कडेवर घेउनियां तूतें
भूवरी पांचविलें ललिते !

तरी न त्यांस्तव थांबे, क्षणही वळुनि न बघ मार्गे,
शीघ्र चल पुढतिं महाभागे !

डोंगरी वेली आनंदें
खेळल्या तुजशीं स्वच्छंदें,
तुझ्यावर फुलेंहि उधळोनी
हांसल्या जरीहि खदखदुनी;
स्नेह न खोटा गे, त्यांचा
असा जगिं विरळ दिसायाचा !

तरी न त्यांस्तव थांबे, क्षणही वळुनि न बघ मार्गे,
शीघ्र चल पुढतिं महाभागे !

टॅकड्या, या भलत्या दरडी
तशी ही कांटेरी झाडी,
बाळपणिं खेळलीस येथे,
काय पण आतां त्यांचें तें ?
जगद्गुद्गारकार्य देवी !

तुझ्यावर विश्वपती ठेवी

म्हणून त्यांस्तव थांबे, क्षणही वळुनि न बघ मार्गे,
शीघ्र चल पुढतिं महाभागे !

उठलीं चिखलांतुनि कमळ
वर्णिती ज्यांना भृंगकुळें,
तीं का चिखलांतच रमती ?
बेडकांसर्वेच ओरडती ?

बसती जाउनि देवशिरीं !
 तुझीही तशीच कामगिरी !
 नकोच पाहूं मागें, चल गे धांव पुढें घेई !
 होशिल विश्वाची माई !

बाभळीचें फूल आणि गुलाबाचें फूल

घेतलें हातीं—बाभळीचें फूल,
 हुंगिलें तें वेळोवेळ !

रंग तो साधा—गमतीचा गणिला,
 जनांनीं कुतुकानें स्तविला !

विरचिलीं त्याच्या—गंधावर गाणीं
 वानिलीं तीं रसवेत्त्यांनीं !

‘ धन्य तें फूल—धन्य भक्त हाही ! ’
 पसरली अशी जर्गीं ग्वाही !

परि मम दुर्दैवें—फूल गुलाबाचें
 दिसलें स्थल सौंदर्याचें !

गंध तो त्याचा—अपूर्व मृदुता ती
 मनोहर कोमल दलपंक्ति,

पाहुनी भुललें—मन वेडें झालें,
 उताविळ होय मोहजालें !

फेकिलें खालीं—बाभळीचें फूल,
 पसरली जेथ रुक्ष धूळ !

धावलों पुढती—गुलाब तो घ्याया,
 हृदयस्थलें संस्थापाया !

परी तो कुठला—मज लाभायाला ?
अभागी जो मुळचा ठरला !

बघायाचीही—होय कडक बंदी,
जाहलों त्यामुळेंच फंदी !

लाडकें पहिलें—नावडतें झालें
दुसरें तें न करीं आलें !

तुटलेला तारा—गती तशी झाली,
न कळे काय पुढें भालीं !

मरावें वाटें—यमुनेच्या डोहीं
उरला मार्ग दुजा नाही !

दोन मनोवृत्ति

फुला, असें कां हंससी कळेना,
देंठावरी कीट कसा दिसेना !
हा दंश घेतां तुजला क्षणांत
बुद्धन तूं जाशिल धूलिकेंत !

नदी, अशी कां हंससी कळेना,
हा सिंधु कैसा पुढती दिसेना ?
कालस्वरूपांत झणीं विलीन
होशील, कोठें मग हें सुगान ?

मुली, अशी कां हंससी कळेना,
सपाश हा काल पुढें दिसेना ?
हरील केव्हां तव सौख्यसार
हें कोण गे भूतलिं जाणणार ?

केव्हांही श्रवणावरी उतरतां आनंदहास्यध्वनि
शोकक्रंदन भावि चिंतुनि अहा ! कळोळ होतो मनीं,
ठावा शोकरवाविणें न दुसरा आलाप केव्हां जया
शंका मंगलदर्शनीहि भलती व्यामोहवी कीं तया !

हिमाश्रु कां गाळिसि सांग वा; फुला ?
दिसे न आला क्षितिजीं रवी तुला ?
सुवर्णरश्मी भरतां सभोवतीं
हंसून होईल पुरे तुजप्रती !

नदी, वृथा हा तव रोदनस्वर,
पहा पुढें सिंधु विशाल सुंदर !
देऊन आश्लेष तयास, काल हा
हंसावयाचा तुज पातला पहा !

मुली, अशी कां रडसी ? वृथा हें
नेत्रांत उष्णाश्रुजल प्रवाहे,
आहे पुढें वल्लभ सानुराग
निःश्वास हे कां निघतात सांग ?

रात्रीचें भरलें तमिस्र तरिही मागून येतो दिन
जातो त्यापरि शोककाल म्हणुनी न भ्रांत व्हावें मन;
आशा सोडुनि होय ज्यांस न दुरी धीरस्वभावी असे
दुःशंका पसरूनियां हृदयिं ते व्यामूढ होती कसे ?

वृद्ध कोण ?

उद्दालकाची कन्या सुजाता हिच्या उदरीं कहोडापासून अष्टावक्र
नामक महाविद्वान् ऋषि जन्मला. जनकाच्या दरबारांत बंदी नांवाचा एक
पंडित होता, त्यानें कहोडाला वादांत पराजित करून समुद्रांत बुडविलें.

ही हकीकत कळल्यावरून अष्टावक्र क्रुद्ध होऊन जनकाकडे निघाला. त्या-
वेळीं त्याचें वय अवघें बारा वर्षांचें होतें. अर्थात् पोर म्हणून द्वारपाल
त्याला आंत सोडीना. त्याला अष्टावक्रानें खालील उत्तर दिलें आहेः—
शेवटीं सभेंत जाऊन त्यानें आपल्या विलक्षण पांडित्यानें बंदीचा पराभव
केला.

आचरी सुव्रत नियमानें
वेदाध्ययनें ज्ञान अंतरीं सांठविलें ज्यानें,

इंद्रियें अवघीं संयमुनी
सोडुनि ऐहिक पाश अहर्निश रतला जो ज्ञानी,
ह्मणावें वृद्ध खरा त्याला,
बाल असो वा तरुण, करावें काय वयस्काला ?

वन्हिची क्षुद्र असो कणिका
प्रचंड पर्वत शुष्क वृणाचा जाळिल ती नच का ?

वाढला देह महाकार
ज्ञान त्यावरी अवलंबुनि नच केव्हां असणार !

आयुची घडतां सार्थकता
बालत्वींही नर तो पावे सद्गति साधुमता !

पिकले केंस, दांत पडले,
मूढात्मे ते वृद्धपर्णीही बालसेच गाणिले !

धिक्कार त्यांना असो !

नाहीं पायधुळींत दानिसम मी त्यांच्या कधीं लोळलों,
जे उन्मत्त म्हणून मानिति मला—गर्वान्ध हा जाहला !
केली न स्तुति केधवा भलतिशी सत्यार्थ संगोपुनी,
माझे सद्गुण हेळिती म्हणुनि जे—धिक्कार त्यांना असो !

येते शीघ्र नदी परन्तु ढकली लाटांहिं सिंधु तिला,
तैसें काव्य मदीय तुच्छ गणुनी ज्यांनीं पदीं मर्दिलें,
गाऊं काय अशा जनास्तव ? वर्नी पाषाण नाहीत कां ?
जे निंदा करितात निष्ठुर मनें—धिकार त्यांना असो !

ओलावा गवसेल अल्पहि तयां जेथें धनाचा तिथें
हे जातील झटून, जेविं जमती अन्नावरी मक्षिका !
थोडाही गुण तेथला मग गमे तो डोंगरासारखा,
होती निव्वळ तोंडपूजकच जे—धिकार त्यांना असो !

आहे तो अमका धनाढ्य, तमका द्रव्याधिकारी असे,
कांहीं त्यांजकडून काय अपुलें होणार आहे सुखें,
ऐसें पाहुनि धावतात तिकडे थोरांतले थोरही
सारे मानव देहवंत पशु ते—धिकार त्यांना असो !

मोठे सुन्दर बंगले, झळक ते पोषाख आकर्षक,
रत्नस्वर्णाविभूषणें तळपुनी दृष्टीस आल्हादित्ती,
तीं स्थानें बघतां भयाकुलमनें मी दूर होतो त्वरें !
कांहीं घोरच येत तेथ दिसुनी—धिकार त्यांना असो !

त्यांचें दर्शनही नको, त्यजुनियां सम्बन्ध त्यांचा त्वरें,
मी जाईन सुखें लतातरुगणीं व्यापून गेल्या वर्नी !
एका सुन्दर टेकडीवर तिथें बांधूनियां झोपडी
ईशध्यानानिमग्न होउनि मुद्दें कंठीन सारे दिन !

खोटें हास्य न तेथ पुष्पवदनीं मोहील तेव्हां मला,
व्हायाचीं गवतेंहि कोमळ कधीं कांट्यांपरी तीव्र न
गानाशीं मम सूर देतिल अहा, तीं डोंगरी पांखरें,
तेथें ईशगुणानुवाद करित स्वच्छंद राहीन मी !

नाहीं भ्रष्ट कधीं विचारशुचिता होणार त्या सुस्थलीं,
कोणी दुष्ट न दाखवील अपुलें केव्हांच काळें मुख !
स्वर्गाचा सुखलाभ तेथ मजला होईल पुण्योदर्ये,
स्वार्थीं विश्व करावया व्यथित हें येणार नाहीं कधीं !

तेथें मी गवतावरी पहुडतां सन्ध्याप्रसंगीं सुखें
पुष्पाचा मृदुगन्ध अर्पुनि मला सेवील मन्दानिल
व्योमीं तारकसंघही मजपुढें लागेल नाचावया,
विश्वाचा न कधींहि येइल तिथें द्वेषाग्निफूत्कार तो !

टेकडीवरील तारा

सहज दृष्टी वळवून मीं पहावें,
हर्षरोमांचीं अंग भरुनि जावें;
टेकडीवर त्या रोजच्याच जागीं
दिसुनि यावी ती तारका शुभांगी !

हास्यकिरणें सर्वत्र विस्तरित
सौख्यपूरीं दशदिशा नाचवति
खिन्न हृदया आनंद अर्पिणारी.
दिसे तारा अंबरीं डोलणारी !

डोल तारे ! तूं सदा हंसत राहें
सुखीं बुडवीं चिर दुःखःमय धरा हे;
खिन्न माझ्या हृदयास शांतवून
निराशेचें तम टाक निस्तरून !

दिवा क्षुद्रहि मम गृहामधें नाहीं,
भरुनि सर्व स्थालिं अंधकार राही,

किरण एकहि मजकडे तुझा फेक
सुखी मजसमं मग मीच जर्गी एक !

—गडे ! किंवा खालतीं कां न येसी ?
सिद्ध आहें मी तुझ्या स्वागतासी !
नर्भी लक्षावधि चमकतात तारा,
व्यर्थ जातो तव कांतिपूर सारा !

तुझ्या प्रतिकिरणा मस्तकीं धरीन,
तुझ्यावरुनी नव गायनें रचीन !
धन्य होइन करुनियां तुझी सेवा,
न मी स्वप्निंहि चिंतीन दुज्या देवा !

मेघ न इथें तव कांति मळवितलिल,
न तुज झंझानिल कधीं स्पर्शतलिल,
गेहिं मम तूं स्वच्छंद दिवसरात्रीं
करी विहरण सानंद चारुगात्री !

नको अथवा हा गडे ! स्वार्थहेतु,
रहा चमकत गगनींच या सुखें तूं !
विश्वसुखवर्धन करावया झाला
तझा संभव हें ज्ञात मन्मनाला !

जरी नाहीं मी सुखी, तिमिरिं राहे,
तरी तुजला बाहणें उचित नोहे
किती जीवा तुजमुळें मिळे धीर
कोण तुज मी स्वगृहींच ठेवणार ?

रहा गगनीं नक्षत्रमंडळांत,
उचित नाहीं तुज अधम महीप्रांत !

दुष्ट पापी हा कर्दमीं बुडाला,
कुठुनि व्हायाचा तुझा लाभ त्याला ?

त्याच भूमीवर असैं जन्मलों मी,
कशी मिळशिल जी वसासि सदा व्योमं !
सौख्यदुःखाच्या नित्य भोवज्यांत
फिरत आम्ही असणार दिवसरात !

क्लेश अथवा हे कथूं कासयाला ?
खिन्न तुझिया कां करूं मानसाला ?
आम्ही आहों गे, सुखी निके जाण,
तूहि आतां करिं सहर्ष प्रयाण !

व्यर्थ प्रेम

हैं नशीब ठरलें आतां	कीं तुजला मीं सोडावें !
तुजवरची माझी प्रीती	ही झाली वेडेचार !
तुज विसरावें मीं यत्नें	हैं शहाणपण साचार !
ओढावें झटुनी मागें	त्वन्निरतहृदय अनिवार !

पण तसें कराया जातां
वाटतें काय जें चित्ता
तें कसें कथावें आतां ?

भडकुनी आग भंवतालीं	नच सुचतें काय करावें ?
अगदींच राहिला नाहीं	माझा तुजवरि अधिकार !
तव हृदय नव्हे तें माझे	ह्येतें जें 'मम' होणार !
हा खेळच झाला नुसता	घडले जे प्रेमाचार !
गंधर्व नगर उभवावें	

वाच्यानें विदळुनि जावें,
मम दैविंहे तेंच असावें ?

हृदयाचें घेउनि जाळें पांखरूं उडुनि कां जावें ?

केली तुजवरती प्रीती तैशीच अजुनि करितोही,
तुजकरितां जग अवगणिलें स्वर्गही मानिला नाही !
कीर्तीवर मारुनि लाथ मी तुझ्याच वसलों मोहीं !

तूं अशा मला त्यजिलेंस,
त्यज, देइन न तुला दोष !

कीं पूर्वस्मृतिचा लेश

सुखनिर्भर करितों अजुनी ! उपकार कसे विसरावे ?

तूं विसर मला अवमान, मी न कदा तुज विसरेन !
प्रेमच तव जीवित माझें तुजवरि कां रागावेन ?
तूं खुशाल तुडवीं पार्यां मी हंसतच तुज पाहीन !

तव चिंतन अनुदिन करितां

तुज गीतें गातां गातां

सोडीन जाण या जगता

इच्छा ही—हृदय तुझें हें तेव्हां तरि द्रवुनी जावें !

आकाशांत टक लावूंन पहाणाऱ्या मुलीस

तूं काय पाहसि अशी निरखून बाळे ?

कोणीं तुझें मन असें हिरवून नेलें ?

हाले न दृष्टि पळही जणुं बद्ध झाली

ती निश्चयें गमत दुस्तर मोहजाली !

हे रंग जे नभिं नवे दिसतात आतां

त्यांचाच लोभ पडला तव लोल चित्ता !

कीं तारका चमकते मृदु एकली ही
 वृत्ती जडून तिचियावर काय राही ?
 कीं गात गात विहरे खग अंतरालीं
 त्याच्यावरीच तव दृष्टि जडून गेली ?
 कीं जो तुझ्या मनिं अहर्निश नांदताहे
 त्याचें इर्थें सुखद साम्य उठून राहे ?
 पाहोनियां तुजचि मानस मुग्ध व्हावें,
 तूतें हि जें भुलावि काय असें असावें ?
 पापी जनांस चुकवून बसे दडून
 झाला गमे प्रभुच तो तुज दृश्यमान !
 कीं या जगा त्यजुनि धांवत दूर आहे
 तें या स्थळीं प्रकट कल्पित सौख्य राहे ?
 बाले ! अम्ही अधम, तें न दिसे आह्मांला
 तूं पुण्य दृष्टिबल योजुनि ओढ त्याला !
 वा एकही न तुजसें शुचि वस्तु लोकीं
 आलें दिसून तुज तें वद या स्थळीं कीं ?
 जावें तिथें मिळुनि त्यासह एक व्हावें
 तूं इच्छिशील—पण काय अह्मीं करावें ?
 दृश्यें जगांत भरलीं असतीं कितीक,
 त्यांतील दृश्य सुमनोहर तूंहि एक ?
 लावून दृष्टि गगनांत अशीच राहीं
 हें रम्य चित्र निरखून डुलेन भीही !

तूं उदास कां ?

या प्रसन्नकालीं ऐशी

कां उदास दिससी बाले ?

या अनंत तारा गगनीं
 चैमकंती मधुर तेजानें
 तम अंतरिंचें तंव का त्या
 निवटिती न एकहि किरणें ?
 नच चंद्रिकाहि ही काय
 तुज रिझवी रवीय रसानें ?

विकसलों किती सुमनें हीं
 दरवळलें जग सारेंही
 गंधांशहि उतरत नाहीं

निर्गंध तुझ्या हृदयांत,
 कां होय असें वेल्हाळे ?
 हा गात चालला वायू
 तुजजत्रालि न फिरके सूर !
 हा नाच नाचतो ओढा
 तुजपासुनि परि हो दूर !
 या डोलडोलती वेली
 तूं दिससी पण गंभीर !

जग सारें आनंदांत
 तूं एकलीच खेदांत !
 विहरती सुखाचे दूत

कां दूर लोटसी त्यांना
 अश्रू कां नयनीं आले ?
 तव मनास असले कसले
 आहेत तरी गे क्लेश ?
 कीं विश्वानंदाचाही
 परिणाम न घडतो लेश ?

मज कळूं दे तरी त्यांना

मी झटेन वारायास !

आयुष्यं सौख्य मम सारें

मी वेंचिन सुगुणाधारे !

करिन स्मित तेजोभारें—

मुख तुझे विभूषित यत्ने

दे फेकुनि चिंताजाल !

संक्रांत

“ घे बंधो, तिळगूळ गोड वद तूं !” हें बोल ऐकोनिया

मी माझ्या भगिनीकडे बघितलें तें खिन्न हांसोनिया

“ ताई ! हें व्यवहारि विश्व वदतें जीं कोरडीं बोलणीं

कां मातें करिशी विरक्त वदनीं तीं तूंहि मे काढुनी ?

धावा लाचहि, कार्य साधुनि परी ध्यावें, जर्गी रीत ही;

नाहीं प्रेम कुठें, बधून भरते मद्दृष्टि दुःखाश्रुंहीं !

प्राणी हा मुखपूरणें ध्वनि मृदू काढी मृदंगापरी

प्रेमाचा लवलेश सांग तरि का त्यामाजि नांदे तरी ?

तूंही मूढजनानुकार करिशी आश्चर्य याचें गमे

माझे प्रेम असेंच काय कळलें ? हें खिन्न चित्त भ्रमे !

व्हावे का तिळगूळ गोड तुजशीं बोलावया कारणें ?

गोडी वाणित काय गूळ भरि हा सांगे तरी शोमने ?

आलों बोलत गोड काय तुजशीं मी आजवेरी नसें ?

त्याचा मोबदला असाच दिधला तूं काय ? येते हसें !

आहे दिव्यतम त्वदीय भगिनी ! जें प्रेम माझ्यावरी

त्याच्यासाठीं सदैव गोड तुजशीं बोलेन खंडीभरी

त्याला हा तिळगूळ मूठभर तो व्हावा कशाला बरें ?
बाह्याचार नकोत, पूर्ण जडलीं प्रेम जिथें अंतरे !
पाळावे व्यवहार सर्वहि सुखें स्वार्थी जगानें असे,
नांदे प्रेम खरें, तिथें गुणवती त्यांची जरूरी नसे !

हे वेडे व्यवहार आपण इथें पाहून हांसूं मनीं,
संक्रांतीच कशास, जाउं गढुनी प्रेमांत साऱ्या दिनीं.

डॉ. जगदीशचंद्र बोस

जीच्या ज्ञानप्रकाशापुढति दिगुनियां सर्वही विश्व गेलें,
जीचा सत्कीर्तिगानध्वनि पसरुनि हें नादित व्योम झालें,
लाभावा जन्म जेथें म्हणवुनि सुरही नित्य सोत्कंठ होते,
आतां आली कशी ही अति कठिण दशा त्याच या आर्यभूतें !

गेलें वैभव सर्वही, अवचितां रत्नें कुठें लोपलीं,
लाभे पोटभरी न अन्नाहि कुणा, दारिद्र्यदावानलीं
सारे होरपळून दीन बनले, निस्तेज झाले अति,
येती शब्द मुखीं, कळें न पुढतीं होणार कैशी गति ?

जावो वैभव तें सुखें, भरतभू रत्नप्रसू ही असे,
होता डौल असा, परी निघति हे आतां कसे कोळसे !
सारे पौरुषहीन लोक भरले, हें भार झाले तुला,
आतां आर्यमही ! फिरून तुज तो सत्काल ये कोठला ?

ऐसें बोलुनि वाहिलीं नयनिं मीं खेदें किती आसवें
झालों दुःखित फारच स्मरुनि ती गेलीं तुझीं वैभवे;
अंधारांत तुझा भविष्य बुडला, वाढे निराशा अति,
तो झाली अरुणप्रभा सुमधुरा पूर्वेकडे व्यक्त ती !

गेला खेद लया क्षणांत, भरला उत्साह चित्तांतरीं,
गेले रोम थरारुनी सुखभरें साऱ्या शरीरावरी !
गेली दुःस्थिति सर्वही, समजलों, ती वैभवार्कच्युति
विस्तारून पुनश्च होतिल इथें सारीं सुखें क्रीडतीं !

आले भूवर या उषःकिरण जे आल्हाददायी नवे
त्यांची दुर्बलवाग्बलांहिं महती कैशी तरी वर्णवे ?
वंदावेंच अम्ही तयां, न वदतां श्रद्धा धरूनी मनीं,
जाणें हें जगदीशचंद्र ! परि ही ऐके न मल्लेखनी !

हा आर्यभूविभवकाल समीप आला,
यांतील थोर यश येत असे तुम्हांला;
हें जीर्ण राष्ट्र नवजीवनसंप्रदानें
केलें सजीवित तुम्हींच, न कोण जाणे ?

बंधो ! हिंदमही यशःप्रसविनी अद्याप मेली नसे,
ज्ञानोत्कर्ष अजून तत्सुतगणीं पूर्वींप्रमाणें वसे;
नाहीं ती मरणार ! जीवन नवें संपादुनी सत्वरि
केलें व्यक्त तुम्हीं, पुन्हां प्रमुख ती होणार राष्ट्रांतरीं !

ईशें विश्वगुरुत्व आर्यमहिला पूर्वीं असे अपिलें
होतें वाटत या जना अजवरी कीं व्यर्थ तें जाहलें !
बंधो, पाहुनियां प्रभाव तुमचा विज्ञाननैपुण्य तें
आशापूर्ण मनांत या अभिनवा सौख्योर्मिं हेलावते !

गेला तो सुखकाल, देश अमुचा होता पुढारी तदा,
त्याची सांप्रत हाय ! आठवणही होते अम्हां क्लेशदा !
या कालांत तुम्हांकडेच गमतें आहे पुढारीपण,
घन्या वंगमही ! असो तिजसि हें सप्रेम मद्दंदन !

गेलें कोंडुनि यद्यशें जग, कवी येथेंच तो जन्मला,
आहे संभव आपलाहि सुमते ! त्याच स्थळीं जाहला;
आहे वंगमही पुढे; परि अम्हां ना खेद याचा असे,
सारे भारतपुत्र, मग्न मन हो मात्सर्यदोषीं कसे ?

व्हा कोणीहि पुढें, परी भरतभूसौर्यार्थ सारे झटा,
गेले व्यर्थ तरी श्रमांस भिउनी केव्हां न मार्गें हटा;
आहे मागुनि येत धीर गतिनें जाणा महाराष्ट्रही
योजा कांहिं उपाय, उन्नतिपथीं आणा झर्णी ही मही !

सेनानी जगदीशचंद्र ! अमुचे आहांत तुम्ही भले,
सर्वांचें तुमच्यावरी मन असे अत्यंत विश्वासलें !
दावा विक्रम बुद्धिचा अपुलिया, कीं अल्पकालांतरीं
व्हावी गीत जगांत हिंदजननी सानंद तारस्वरीं !

माझे दिव्य !

किती केला उपहास बांधवांनीं,
आडनिंदा ऐकिली किती कार्नी;
किती अप्रार्थित बोधवृष्टि झाली,
बसुनि परभारें कीं व कुणीं केली !

दिला फेकुनि संसारपाश दूर,
म्हणुनि नाकें मुरडिलीं कुणीं फार,
कुणीं हेळुनि मजकडे बोट केलें,
म्हणति याला व्यवहार तुच्छ झाले !

बघुनि तारा हा दिवा दूर ठेवी
म्हणुनि सर्वत्रहि हेळणाच व्हावी !
होय चर्चा—हा फूल गुलाबाचें
बघुनि फेकी दूर हो बाभळीचें !

' क्षुद्र मानव, ठेविलें जसें देवें
 तसें त्यानें हर्षांत कीं रहावें;
 ईशानियमा हा जुमानीत नाही !'
 म्हणुनि कोणी पसरिली जर्गी द्वाही !
 म्हणो कांहीं जग, किती करो निंदा,
 असे दिव्या ! मी तुझा दासबंदा.
 तुझी प्राप्ती होणार जों न मातें
 वेढ माझें कोठून जावया तें !
 मिळो कोंडा माकरी खाउनी ती
 जीविता जन सामान्य घालवीती;
 रुचे न मला तें, सुधास्वादनाला
 जीव वेडा होऊन असे गेला !
 मिळो मेघाचें विमल रुचिर तोय,
 नको पंकिल ! त्याहुनी पडो काय !
 चातकाचा प्रख्यात असा बाणा,
 वंघ मजला तो, गमो कसा कोणा !
 सुखें हलकीं फेकीन दुरि भिकार
 त्यजुनि तुज मी मार्गें न परतणार !
 तुझा दिव्या जरि लाभ नाही झाला
 न तरि भुलणार क्षुद्र सौख्यजाला !

कशास हंससी वृथा !

कशास हंससी वृथा ! हंसुनि लाभ तो कोणता ?
 कधीं फिरुनि मन्मुखीं नच दिसेल तूतें हंसें !
 कशास रडसी वृथा ! रडुनि काय होणार तें ?
 समार्द्र न मदीय हें हृदय व्हावयाचें कधीं !

विचार हृदयांत या असति कोणते सांप्रत
 कितीहि झटलीस तूं तरि न होतिल ज्ञात ते !
 नसे प्रणय त्या स्थलीं, नच तिरस्कृतीही मुळीं,
 उदास नच जाहलों वरुनि तीव्र वैराग्यही !
 मला सकल वस्तु या दिसति संप्रती नीरस,
 कुठेंहि लव चारुता न वसते असें वाटतें !
 कशास बघसी अशी निरखुनी पुन्हांही मला !
 नसे दिसत रम्यता तव सुलोचनीं लेशही !
 असे ठरुनि राहिलें तृणहि येथ माझे नसे,
 असेंच जगिं एकलें वसुनि कंठणें जीवित.
 समुत्सुक बघूनियां तुजसि सांग होऊं कसा ?
 उगाच भलता मनीं धरुनि हेतु का फायदा ?

प्रार्थना

जय जय गुणनिलय सदय सकलभुवन नाथा !
 दासी ही तव पदयुगिं करित विनत माथा !

स्मरुनि तुझे अमल चरण
 रिघती जे तुजसि शरण
 त्वरित करिसि तदुद्धरण
 तूं मंगलदाता !

मरणभीति हरण करुनि पुससि अशुभ वार्ता !

संसारीं सुगति-चरम
 साधनही तूंच परम
 मन घे तव पदिं उपरम

तूंच एक पाता !

बधुनि पापरत न परत मोकली न आर्ता !

मंगलनिधि तूंच एक !

गुणनिधान तूंच एक !

करिं मजवरि शांतिसेक ,

घिनति हीच आतां !

तव पदास आपदा न शिवति कदा दांता !

माझ्या भगिनीला

असे सिंधूदरिं रम्य रत्नराजी,

दिव्य तारा चमकती नभामाजी,

आणि माझ्या हृदयांत अहोरात्र

विलसताहे निर्मल प्रीति मात्र !

असे विस्तृत बहु सिंधु, गगनही हें

हृदय विस्तृत मम तयांहुनी आहे !

आणि रत्नें वा तारकांहिहून

प्रेम माझे तेजस्वि असे जाण !

अशा प्रेमानें पूर्ण हृदय माझे

तुझ्यासाठीं ठेविलें मोकळें जें

तेथ ये ये धांवून शीघ्र तार्ई

मला सुखवुनि जगिं तूंही धन्य होई !

वर्षादिन

गेलें मेघीं गगन भरुनी वाहतो गार वारा,

झालें सारें जलमय जगत् वर्षती तीव्र गारा,

झाडें वेली थरथर किती कांपती दीन वाणी

आनंदाचा लवाहि न दिसे कोठल्याही ठिकाणीं

आहे आयू तिमिरपटलीं झांकलें आपलेंही

उष्णाश्रूंच्या प्रबल सरिता, धांवती, खंड नाही !

जाती आशा चिरडुनि, किती बोचती तीव्र कांटे,
फाटे त्याने हृदय, जडसा प्राणही हाय ! वाटे !
हो हो ताई ! स्थिर पारि दुरी खेद टाकून सारा
मेघांमार्गे तपन विलसे वर्षि जो कांतिधारा !
जाणें चित्तीं नियति अपुली होय सर्वासमान,
पर्जन्याचा समय सकलां एकदां येत जाण !

सदाफुला !

सदाफुली ही सदाफुली !
केव्हांही ही फुललेली !
भाग्यवती ही, फुलें हिचीं
सोडुनि न कधीं जायाचीं !
असो हिंवाळा
असो उन्हाळा
सर्वहि काळां
नव्या फुलांनीं नटलेली
न कधीं ही भलती दिसली !
कविता ! कसची तूं कविता !
मूर्तिमंत वा निर्दयता !
स्थिरता नाही, क्षणक्षणीं
पालट दिसतो तुझ्या मनीं !
आतां हंसशिल
पळांत रुसशिल
दडून बसशिल
धात्रुनिही रानोरानीं
न दिसायाची तूं नयनीं !

वसंत आहे तोंवरि या
 कोकिलांस येतें गाया !
 नंतर त्या ज्या जातात
 न मुख पुन्हां दाखवितात !
 ' शितें तंवर तीं
 भुतें भोंवतीं ! '
 खरीच म्हण ती !
 कविते ! असाशिल तूंहि तशी
 कल्पना हि नव्हती मजसी !
 खोटेपण तव निर्झर हा
 दाखवीतसे स्पष्ट पहा !
 वर्षाकाळीं वाहे तो
 उन्हाळ्यांत आटुनि जातो !
 सुखमय कालीं
 होतिस आली;
 आतां झुकली
 अससी कोठें तूं चपले
 शोधुनि तुज मानस दमलें !

तारका

पातली यामिनी, चंद्रही लोपळा;
 अंधकारें महीप्रांतही व्यापिला;
 शोभते कोमला तारकांची युति
 धरि ती देतसे खिन्न चित्ताप्रती !
 प्रीतिच्या ज्योति या काय तेजाळल्या !
 स्वप्नदेवीच की मूर्त या पातल्या !

छे नव्हे ! अश्रु हे ताइचे माझिया
व्यक्त होती मला शांतिते थावया !

तारकांनो ! तुम्हीं धन्य आहां जर्गी
पाहुनी हो तुम्हां स्तब्ध अल्पज्ञ—गी
हर्षपूरंतरीं मग्न होतें मन
अश्रुबिंदूहिं हे दाटती लोचन !

खिन्न मी माझिया दुःखभारें बसे
अल्प उत्साहही मानसांतीं नसे
तारकांनो ! तदा या जना पाहुनी
नाचतां डोलतां सारख्या हांसुनी !

स्पर्शुनी स्वाकरीं यास गोंजारितां,
देविंनो ! आपला भावही दावितां,
त्यामुळें खिन्नता होउनीयां दुरी
जातसे कोंदुनी शांतता अंतरीं !

धरि देतां, नवी आसही निर्मितां
तुच्छ लेखावया संकटें बोधितां
दिव्य सौख्यच्छटा भोंवती फेंकितां
भासतां त्यामुळें या जना देवता !

अंतरीं माझिया अल्प कांती नसे,
कांति वर्षा तिथें स्वीय लीलारसें !
तीव्र निंदाविषें नीच विश्वांतलीं
आजवेरी किती या जनें साहिलीं !

शक्ति नाहीं पुन्हां ताप सोसावया
काकट्टी जनीं लेश नाहीं दया;

शुद्ध ते काळिमा फासुनी हांसती
निंघ होते इथें जानकी हा ! सती !

त्यामुळें फार या खेद होतो मना,
यापुढें सोसवे न व्यथा दारुणा !
देवतांनो ! तुम्हां वंदितों आदरें
स्वच्छ आर्धी करा पातकी अंतरें !

दर्पभारें सभामंडपीं गर्जती,
लेश नाही परी नीतितर्चीं रती !
कोळसे हे दुज्या काळिमा आणिती,
शुभ्र त्यांना करा प्रेरुनी स्वयुती !

शून्य या अंबरीं तेज जें सांडतें
त्यास कांहींच का कार्य ना कोणतें ?
सौख्य द्यावें अम्हां, धन्य व्हावें तुम्हीं,
व्हावयाते झटा दीन-दुःखें कमी !

देवता नाम हें सार्थ होईलसें
कार्य कांहीं करा, अन्य यात्रा नसे;
व्याकुल प्राण हा दुःखतापांतला,
विश्वसूनी तुम्हां कंटकीं झोंपला

जर्मनीचा केसर

स्फोट ज्वालामुखीचा अवचित सगळा कांपवी भूमिभाग,
किंवा विद्युल्लता ही कडकड पडुनी भेदिते शैलतुंग;
तैशी क्रूरा ! कृती ही तव मज गमते, काय तूतें म्हणावें
रक्ताचे पूर साऱ्या महिवर भरले, केंवि ते विस्मरावे ?
झालीं उध्वस्त राष्ट्रे, अनलमुखिं किती लोपला द्रव्यराशी
जीवाचा नाश झाला अपरिमित नसे, स्वस्थताही कुणासी

बाळें, वृद्ध, स्त्रियाही कितितरी वधुनीं दुर्यशा जोडिलेंस,
नाहीं या घोर पापा खचितच समजें भूतलीं जोडि लेश !

हे ठाकले परि खला ! तुज आंगल दंडू,
ते निश्चयें शमवितीलाचि युद्धकंडू;
आम्हीहि वीरजन भारतखंडवासी
होऊं सहाय तव दर्प हरावयासी !

शांती सर्व जगास जाण अधमा आम्हीच देऊं खरे,
दुष्टांना दिपवूं, दिसेल तुजला, या आर्य तेजोभरें !
बंधुप्रेम जगामधें पसरण्या आहेत हिंदी जन,
होतां जागृत ते, कुठें नच कळे जाशील तूं लोपुन !

काल चंचल आहे !

तळपे तेजें रवि गगनीं,
निरभ्र हें नीलाकाश
झाडा झाडावर गाणीं
आम्रपल्लवीं दडलेला
नीलगगन हें पाझरलें
फुलें ! फुलें इकडे तिकडे
पेहराव हिरवा छान
पुष्पांच्या मोहक माला
त्यानें त्या अल्लड पोरी
जुनें न दिसतें कोठेंही
कोमल पानें झुडपाला
उत्सवांत गढलें सारें
परंतु भगिनी खेदाची,—
कीं गेल्या वर्षांचें हें

पवनहि वितरी सौख्य जनीं
आनंदवि किति नयनांस !
चालविलीं खगरायांनीं !
सांगे पिक—' माधव आला !
दिसति तशीं सरितासलिलें !
हारयच भरले चहूंकडे !
घालुनि नटलें कीं रान
दिल्या वसंतें वेलीला;
डुळति नाचती परोपरी !
नटलें जग नव भूषांहीं !
आंब्याला मोहर आला !
वाहे हर्षांचें वारें !
गोष्ट एक सांगायांची
येथ दिसत घट्टें आहे

मोकळेंच तें ! त्यामाजी प्रेमाचा आनंदाचा	एकहि खग नाहीं आजी ! काल असे हा गे अमुचा !
रुसुनी बससी कां दूरी ? प्रेमाचा भर आलेला	उत्सुकता तुडविसि सारी ! ढकलिसि कां वेडे त्याला ?
सुखकालीं सुख भोगावें प्रेमाच्या वेळीं भलती	हेंही का तुज शिकवावें ? रुसण्याची ही तव वृत्ति
प्रेमपर्व पाहुनि आलें बंधुनि रम्य रजनीकाल	सांग कुणी का दुरि बसलें ? हंसति उडु प्रेमें लोल !
पुरे पुरे हे तव रुसण ठेवी दृढ हें ध्यानांत	नाहीं काळ स्थिर सुगुणे ! प्रेमाचा पाहिं न अंत
ताई हा सुखकर काल कां कीं राज्य वसंताचें	अवचितं निघुनी जाईल ! नाहीं स्थिर राहायाचें !
प्रेमाचा हा मधुमास प्रेममधू मधुर प्राशूं	असे लाभला अपुल्यास ! हर्षभरें भगिनी हांसूं !
ऊठ, पुरे रुसणें आतां कां न अदय कालें काथिलें	त्रासविसी कां मम चित्ता कीं जें गेलें तें गेलें ?
सुखघटिका साधुनि घेई	काय कथूं याविण ताई !

उत्कंठा

तूं येणार म्हणून यत्न करुनी बागेंतलीं सर्वही
पुष्पें सौरभशालि मीं जमवुनी हा हार कीं गुंफिला;
तो वाहून तुझ्या पदांवर, तुला गाऊन गीतावलि
प्राणांची-मनिं हेतु हा-तुजपुढें लावीन पंचारति !

हातीं हार तसाच, कोमुनि दळें त्याचीं गळूं लागलीं
आले पाय भरून, न क्षणभरीं आतां उभें राहवे

हा गेला दिन, अंबरीं हळुहळू आली तमाची छटा
यायाचा तरि तूं कधीं ? श्रमभरें दृष्टीस ये झांपडी !

निराशा

होती भास तुझे, तुझेच दिसते सौंदर्य सर्व स्थलीं
होतो भ्रांत म्हणून मी अनुदिनीं चोहोंकडे धांवतो
कांट्यांना मृदु पुष्प मानुनि तया सानंद आलिंगितों,
देवा ! कोसळती म्हणून कितिदां आपत्तिराशी शिरीं !

नाना क्लेशभरें मदीय मन हें संत्रस्त होवोनिया
तूं आहेस कुठें असे तुजसि मी आर्तस्वरें बाहतों;
अंतीं कंठ सुकून विश्वजनका ! 'नाहीं'स तूं या जर्गी.
ऐसा निश्चय मी करून बसतो ढाळीत दुःखाश्रुतें !

एकदां हांस !

गांभीर्याचें बंड कशाला तुझ्याच वदनावरी ?

भागिनी ! हांस एकदां तरी !

विश्व नाचतें ! हांसहांसतें अल्लड बालापरी,

तूंच कां स्तब्ध बैससी परी ?

बळखळ धांवे ओढा तिकडे अफाट माळावरी,

पांखरें भिरभिरतीं अंबरीं;

पुष्पबालकां घरुनि कडेवर लता उपवनांतरीं

करिती क्रीडा नानापरी !

हे तारे व्योमीं रत झाले नर्तनीं,

नच शिणले वारे रात्रंदिन धांवुनि

वनदेवी बसल्या हांसत वध सुमगणीं,

स्वैरसुखीं जग मग्न, तूंच मग किमर्थ वद सत्वरीं
घरिलें व्रत हें भलतें तरी ?

जायाचे हे आटुनि निर्झर सुकावयाचीं फुलें,
नर्तन स्मित तेव्हां कोठलें ?

वसंत नसती अनेक जीवनिं कोणाला लाधले,
पुढें दिन दुःखाचे पसरले !

पूर्णचंद्रिकाप्रकाश विरळा, कां त्यावर मंगले !
निविड तम अवसेचें पसरलें ?

दे फेकुनि सत्वर भलती गंभीरता,
हो विश्वासह या सुखोत्सवीं तूं रता;
तो प्रसन्न होइल जाण जगाचा पिता !

विश्व गायनोत्सव चाले हा, किमर्थ मग तेथले
आपलें स्थान रिक्त ठेविलें ?

वसंतास

होवोनी हिमसेक वृक्षलतिका निष्पर्ण झाल्यां वनीं,
गेली ध्वंसुनि पुष्पसृष्टि सगळी, कोठें न गीत ध्वनि;
ऐसें ऐकुनि वृत्त, माधव मनीं भारीच खेदावला,
सोडोनी गति आपली सुललितां कोणांतरीं बैसला !
ये ये शशि वसंतराज ! भलती शंका न ऐशी घरीं,
तूं नाहींस इथें म्हणूनच दिसे औदास्य दारीं घरीं,
तूं येतां चरणप्रभा पसरतां मित्रा ! तुझी भूवरी
सारी सृष्टि दिसेल रम्य मधुरा नव्यांगनेच्या परी !
पर्णीं कोमल रुक्ष वृक्ष सगळे जातील आच्छादुनी,
गंधाचे उडतील श्रोत विपिनीं उत्फुल्ल पुष्पांतुनी;

भृंगांचे झडतील गोड जलसे, आनंद सर्व स्थलीं,
ही हास्योत्सवमग्न होइल तदा माझीहि चेतःकली !

विकास

प्रसन्न उदयाचलीं अरुणराग विस्तारला,
विहंग कलकूजितें गगनभागही कोंदला;
तुझ्या चरणपूजना उचित काल हा जाणुनी
सुगंध कुसुमावली विपिनिं राहिली हांसुनी !

न रम्य दलभार वा मधुर गंधही, हें खरें;
मनांत झुरलें किती विपिनपुष्प तें लाजरें !
परंतु चरणीं तुझ्या पडुनि शोषुनी जावया,
हंसून तुज तें स्तवी त्यजुनि लोकनिंदाभया !

‘ न बाह्य गुण संपदा भुलवि तूझिया मानसा, ’
तुझें विरुद्ध थोर हें स्वचित आज लागे कसा
विलंब न करी, करीं खुडुनि घे तया सत्वरी
गळेल न कळे क्षणीं सुकुनि रुक्ष धूलीवरी !

मधमाशी

रत्नें ज्यांवर झगमगती

पंख असे हलवीत

नाचत डोलत मधमाशी

तरंगते गगनांत

मधमाशी मे थांब जरा

सांग मला हळुवार,

पंख असे जडले रत्नीं

मला कधीं मिळणार ?

भिऊं नको, त्यां फुलबागां
 तुझ्या तुलां लखलाभे !
 नकोतं मजलीं आवडतीं
 कमळें तें नीलाभ !
 पंख असे हे मज मिळतां
 सांग कुठें जाईन ?—
 भरभर उडुनी तुझ्यापरी
 रत कोठें होईन ?
 गुलाब पुष्पें असोत ती
 नको जुई गुलजार
 भिकार असल्या जड सौख्या
 नाहीं मी भुलणार !
 फुलराणी मम हृदयाची
 जाइन धांवत तेथ,
 अधर दलावर गुंजावें
 हाच जिवाचा हेत !

मूर्तिकार आणि प्रीतिदेवता

वर्षे, मास, असे कितीक सरले कंटाळवाणे दिन,
 होता यत्न करीत मूर्तिकार तो पाषाणखंडावरी;
 टाकी लावुनि सारखी रचियला बाजूस त्यानें चुरा,
 ये आकार न लेशही, दिसत तो पाषाण होता तसा.
 आली हांसत मंद एक रमणी लीलावती त्याकडे
 “ थोडा यत्न करून मीहि बघतें मूर्तीवरी या, ” वदे;
 झाला बाजूस मूर्तिकार कुतुकें टाकी धरी ती करीं
 तों आश्चय ! पळांत मूर्ति बनली सौंदर्यसोराज्वला !

तेजाचा रमणीय झोत उसळे नेत्रांतुनी भोंवती,
गेली सर्व मुखावरी पसरुनी रम्य स्मिताची छटा;
झाले व्यक्त सुगोल बाहु, दिसल्या पादांगुली कोमला,
अज्ञातामघुनी जणों प्रगटली प्रत्यक्ष ही देवता !

टाकी ठेवुनि सुंदरी वळुनियां ती मूर्तिकारा वदे,
“ पाही मूर्तिकडे क्षणैक, दिसते कांहीं उणे का तुला ?
जाते मी, पण जाण अंतरिं बरे मी प्रीतिदेवी असे,
माते चिंतुनि मूर्तिकार, सुकवी संपादिती सद्यश ! ”

एका अज्ञात पाखरास

गेलेला रवि कालचा क्षणभरें येईल पूर्वाचलीं
जागा होउनिया विहंगगणही गाईल गीतावली
झाडें डोंगर आणि कुंज सगळे जातील नादावुनी
रानें होतिल थक्क, चंचल तळीं होतील कंपाकुल !
पंखांचा ध्वनि ऐकुनी प्रतिदिनीं मी झोंपही सोडुनी
पाहें व्योमतलीं प्रभातसमयीं आशाळभूतापरी;
पाकोळ्या, वडवाघुळें भटकतां पाहून चोहोंकडे
होतों खिन्न, विहंगराज मम तो भेटेल केव्हां मला !
गावोमी पिक पंचमांत भरतो, रानें वसंतामधें,
जाते आण मनीं भरून पडतां तन्नाद कानावरी !
देवोनी मजला तुझी स्मृति अहा तो आपल्या गायनें !
माझे नेत्र स्वरेंच रे खगवरा ! उष्णाश्रुपूरीं भरी !
गोडी कांयें मला तुझ्याविण बरे वाटेल गीतामधें !
तीं वासंतिक वैमर्वेहि मजला होतील कैशीं प्रिय
सौख्याची किरणच्छटा पसरुनी अल्पावधी सुंदरा !
दुःखाच क्षण हे मदीय मजला होतात भेसूरसे

ये मित्रा, ज्ञाणिं ये, अपार्थिव असा संदेश घेऊनिय,
 नाही का तुज ईश्वरेंच गाणिलें स्वर्गीय दूतांमधें ?
 लामावा जड या जगांत सखया दिव्यांश थोडा तरी
 आहे मी वसलों धरून दृढ हा हेतू न ठावें तुला ?

निजुं दे स्वस्थपणें आतां ?

लागले मिटाय़ा ढोळे
 किति शीण पहा मज आला,
 संपला दिवस जाइल हा
 अंकावर तुझिया पडतों
 या तुझिया सुसकाऱ्यांनीं
 वाजते बघ किती थंडी
 पण मिटतां ढोळे, दिसते
 हें ऐक ! ऐक संगीत
 फुलमाळ गळ्यांतिल त्याच्या
 पण किती होय जड माथा,

किति गोड ! गोड हें गाणें
 मिळतात अशीं स्वर्गांत
 हा देवदूत फुलमाळा
 खुणवितो मला, तो इच्छी
 हांसतो हळुच कुजबुजतो,
 किति तेज बघ तरी त्याचें !
 झगमगे मुगुट किति त्याचा !
 तो म्हणतो ' आपण देतों '
 पण किती होय तनु गलिता !

निजुं दे स्वस्थपणें आतां !
 सर्वही पांगुळलीं गात्रें !
 दिवाकर अस्ता क्षणमात्रें !
 अश्रु पण आवर हे आई !
 झोंप मज येत गडे नाही !
 पसरला अंधकार भंवतीं;
 एक मज तेजस्वी मूर्ती !
 चहुंकडे घुमती स्वरलहरी !
 कसा बघ मधुरगंध पसरी !
 निजुं दे स्वस्थपणें आतां !

कां न ये ऐकूं तें तुजला ?
 गायनें ऐकाया सकलां !
 घेउनी आला बघ आई !
 मजसवें बोलाया कांहीं !
 कुणाही पाहि न मजवीण,
 असे हा सांग तरी कोण ?
 मलाही मिळेल का असला ?
 जाउं का आई घ्यायाला ?
 निजुं दे स्वस्थपणें आतां !

हैं काय गडे ! मज ऐशी मारिसी घट्ट मिठी सांग ?
 कां सुसकारे ? कां अश्रू ? कां तुझे कांपतसे अंग ?
 लागती गार किति गाल, क्षणभरें भारिच घगघगती !
 मज बघसि अशी निरखून घेउनी काय बरें चित्ती ?
 तूं माझी-माझिच आई ! रडुं नको, पूस बघुं डोळे !
 बघ तिकडे, झाली सारी घाबरीं तीं चिमणीं बाळें !
 अगदीं न बोलवे मजला, जीभ कां न कळे उचलेना;
 पण नको काळजी; निजवी घेउनी देवदूत ताना !
 फिरविं तूंहि तनुवरि हाता, निजुं दे स्वस्थपणें आतां !

फूल आणि थडगें

थडगें—

ढाळी तूजवरी प्रशांत समयीं जे अश्रु ज्योतिष्मती
 त्याचें तूं करितेंस काय कुसुमा ? सांगे मला सत्वरी

फूल—

मित्रा सांग ! तुझ्याहि कुक्षिकुहरीं जे जीव संवेशती
 त्यांचें तूं करितेंस काय न कळे अद्याप मातें तरी !
 अश्रूंचें रमणीय अत्तर नवें मी निर्मितें कौशलें
 त्यानें नादवतो प्रभातसमयीं सर्वत्र गुंजाध्वनि !

थडगें—

माझ्याही उदरामधें अजवरी जे जीव वा पातले
 त्यांचे मी करि देवदूत, सकलां ही गोष्ट आहे जुनी !

जादूगारीण

वद जादु गारिणी तेव्हां मारिलीस फुंकर कसली !

ओसाढ माळ हा सारा पुष्पांनीं भरुनी गेला !
 या रुक्ष टेकड्यांवरतीं सर्वत्र दिव्यरस भरला !
 हे साधे फत्तर परि या गीतांचा पाझर फुटला !

जळलेल्या आशावेली

त्यांवर नव पुष्पें फुललीं !

सुकलेलीं झाडें हंसलीं !

चिंतांचा सरुनी काळ भरलें स्मित रानोमाळ !

लाजरीं वन्य कुसुमें जीं खबदडींत फुलुनी सुकलीं,
 शब्दही मुखांतुनि ज्यांना काढाया छाति न झाली,
 त्यांनींच गाउनी वसुधा फेकिली जणों आंदोलीं !

जड नीरस माझीं गानें

भरुनियां नवोत्साहानें

कोंदिलीं त्यांनीं गगनें !

हा प्रभाव गे कोणाचा तुजवांचुनि वद इतरांचा ?

प्रत्येक दगड काव्यानें या माळावरला भरला !
 अणुरेणु मुके बसलेले लागले पहा गायाला !
 संगीततरंगीं त्यांच्या विसरलों बाह्य जगताला !

रविकरस्पर्श होतांच

रत्नापरि चमके काच

तव दृष्टि तेवि पडतांच—

स्वर्गच जड जग हें झालें ! हीं त्वदीय मोहन जालें !

पण हाय ! लपुनि बसलीस रुसवा कीं राग घरून,
 स्थिति सर्व एकदम गेली बदलुनियां तेंपासून !
 अस्तास दिनश्री जातां किति दिसतें विश्व भयाण !

गानोत्सव सरला आतां,

प्रेमाच्या नुरत्या वार्ता,
जाहली सृष्टि शोकार्ता !

गीत हें ! गीत पण कसलें ? हें शोकक्रंदन उसळे !

नुकत्याच फुललेल्या फुलास-

झाला पूर्ण विकास, गंध अगदीं धांवोनिया चालला
ये वाहून मरंद, पुष्प अपुली पूर्ण स्थिती पावलें;
आले धांवत गात भृंग फिरते ताज्या फुलाभोंवते,
दैवीं काय तुझ्या परंतु कुसुमा ! आहे, मला ना कळे !

पुष्पा ! नेइल वात गंध तव हा वाहून कोठें तरी,
मुंगे प्राशुनि टाकितील मधुही वाखाणुनी कौतुकें !
हें सौंदर्य विलोपुनी रविकरस्पर्शें क्षणाभीतरी
अंतीं धलितं लोळशील सखया हें नीट ठेवी मनीं !

कांहीं बैसाति अंगनालकिं सुरें पुष्पें विलासप्रिय,
कांहीं चंचल कीर्तिलोलुपें फुलें जाती कवींच्या करीं,
सारोनी पण मोह अन्य सगळे बाजूस, कीं भक्तिनें
एकादें सुम ईशपादिं रतुनी निर्माल्य होतें जगों !

मधुमालती.

नसे सुंदरता अल्प तुझ्या ठायीं,
भटक रंगहि कसलाच जवळ नाहीं;
काय मार्दव हें ! दळें सुकायाचीं
श्वासवायुहि सहज त्यां लागतांची

तरी मधुमालति ! तुझ्यावरी गेलें
चित्त जडनी तेथेंच बद्ध झालें !

तुझा परिमळ हा मधुर मधुर भारी
वेड लावुनि हरि रसिक मनें सारी !

दुर्जी थोडीं नाहीत फुलें येथें,
परी तिकडे क्षणक्षरहि मन न जातें;
येथ कांहीं त्या तिथें दिसे कांहीं
मनाऐसें आढळत कुठें नाही !

गुलाबाला कांटेच कां असावे ?
सर्प भरुनी केतकीवरी जावे ?
नको चांफा तो उग्र गंध त्याचा
ढामडौलच तो वरुनि बघायाचा !
गर्व नाही तुज, दुष्टसंग नाही,
स्वभावांतहि कांहीं न दोष राही;
जशी सत्कुलबालिका नम्र वागे,
तशी दिससी तूं विनयशालिनी गे !

नसे कांहीं गुण परी दंभ मोठा,
क्षुद्र विभवेही भरे अम्हां ताठा !
करुनि शेणाचीं पांखरें सुरेख
विकायाला बैसतों अम्ही देख

गंध तव हा भुलवील सुरेंद्राला,
परी नाही तुज गर्व कधीं झाला !
मृदुलताही अपुली न सोडिलीस,
व्यक्त मनिंची थोरवी दाविलीस !

गर्व सारा सोडून नम्रभावे
काव्यगानीं मी तुला संस्तवावे

गुणोच्चारण तव करुनि पुष्पदेवी
आज वाणीं मी शुद्धही करावी !
तुझ्या गंधाचा अंश जरी आला
रुक्ष माझ्या शब्दांत एक वेळां
तरी सारेंही विश्व मोहवून
करिनि निःसंशय तुझ्यापुढें लीन !

नाहींच कधीं गाणार.

नाहीं कधीं गाणार ! हा आतां निश्चय केला !
नक्षत्रें मग हीं गगनीं व्यर्थ कां अशीं चमचमती ?
कां दडुनी पानाआड लाजुनी फुलें ही हंसती ?
कां फेकित मंजुळ सूर पांखरें नभीं भिराभिरती !
भ्रमंग करित कां यमुना
थबकली विसरुनी गमना ?
जाहलें काय सर्वांना ?
मोडवा निश्चय माझा दिसतें हा वेतच झाला !
उसळल्या ऊर्मिं गानाच्या ! त्या दाबुनि टाकिन आंत !
मुरवीन जेथल्या तेथें काव्याचे ताजे झोत !
न मुखांतुनि शब्दहि यावा हा उत्कट आहे हेत !
कां कीं अजवरचीं गाणीं
अवहेलनिं गेलीं जळुनी !
ही राख पसरली अजुनी !
टाकिली फोडुनी वीणा घे मुजरा हा शेवटला !

निराश राधा

विसरावें म्हणतें तुजला पण अजुनी तें साधेना !
या संसाराच्या ज्वाला त्यां मलयवातशा गणिन्या !

किति आशा जळुनी गेल्या, धैर्यानें त्या अवगणिल्या !
नमोक्ति भेदितां हृदया गीतापरि त्या आदरिल्या !

पग दिसतां यमुनातीर
सर्वही सुटोनी धीर
बेफाम हृदय हो स्वैर,

निरुपाय जाहला देवा ! स्थिर कुठेंहि तें होईना !

ते दिवस सुखाचे नुसते एकांतिं बसुनि चिंतावे;
दिसतां न कुणा, बाजूला जाऊन अश्रु ढाळावे;
हृदयींची खळबळ सारों दाबुनी वरुनि हांसावे !

तूं कलिजा माझा असुनी
तुज बघतांहि न ये दुरुनी !
दुर्विधीची दारुण करिणी !

मी तुझीच असुनी कृष्णा ! जाहलें आज परकी ना ?

गेलास निघुनि मथुरेला ठेविलीस मजला मार्गें;
सांग कां खरें मानूं मी जें बोललास अनुरागें ?
तटतटा तुटोनी गेले प्रेमाचे नाजुक घागे !

वाटतें लाज कां माझी ?

कीं होय तरी इतराजी ?

कीं गढुनी दुसऱ्या कार्जी—

विसरलास बाळसखीला ? हें तुला बरें दिसलें ना ?

कीं कार्य घेतलें मोठें, होईल अडथळा राधा
ही असली भलती देवा ! झाली कां शंकाबाधा ?
ही नुसती कावेबाजी होतास पूर्वे तर साधा !

मन माझें अजुनि तुलाही
समजलेंच कृष्णा नाही !

दुःशंका मलती कां ही ?

तव राजविलासासाठी तळमळे काय ही दीना ?
 म्हणतील काय जन सारे वाटते अशी कां भीति ?
 पण आजवरी ही वृत्ति कोठेशी लपली होती ?
 कां साग तुझ्या प्रेमाचा लाविलास चटका चिर्ती ?

संसारावरुनी गेलें

मन उडुनी भरकटलेलें,

अनुदिन तव चरणीं रतलें !

बेपरवा कां ही आतां ! हें सांग तुला शोभे ना ?

कर्तव्यें तुजसिच असती, मी हुरते विभवासाठी !
 कुलगौरव तुजला आहे, दुर्यशच मला आवडतें !
 तूं नीतीचा आधार, मजला ती कसली रुचते ?

तूं वागणार थोरांत,

मी वनचर गोपाळांत

किति अंतर हें दोघांत

धिक्कार तुला कीं मजला तें तूंच हरी सांगे नां ?

अकाल वीणावादन

कशाला वेडे, वाजविशी आतां वीणां ?

अकाल वादळ सुट्टुनि भोंवती

पिसाटापरी वारे घुमती

लोट धुळीचे गगनीं चढती,

नाचुनी स्वैर कडकडे वरी विजली ना ?

बापुडवाणीं झाडें वेली

चकित होउनी तटस्थ ठेली

क्षणांत पण भूवरि कोसळली !
 स्मशानीं चाले, भूतांचा वध धिंगाणा !
 विहरावीं जीं देवशिरावर
 फुलें पसरलों तीं धरणीवर,
 टपटप ढाळी अश्रू अंबर
 नुरे लव वांछा तव गानसुधारसपाना !
 थांब, जर्गी हा प्रळय माजला,
 प्रेमकथा कां उचित आजला ?
 जगासर्वें चल ढाळुं दृग्जला,
 भक्तिभावानें प्रार्थू त्या राधारमणा !

राजापुरची गंगा.

होते फत्तर भोंवती पसरले, निष्पर्ण वृक्षावली,
 सार्धी हीं गवतें कुठें न उरलीं तेंथें फुलें कोठलीं ?
 मेघाचा ठिपकाहि अंबरपटीं ना लोचना मोहवी,
 गेली होरपळून सृष्टि सगळी जैशीं अरण्यें दृवीं !
 संपोनां जलसैकतांहि भरलीं पात्रें नद्यांचीं किती
 तेंथें निर्झरिणी किती हरपल्या नाहीं तयांना मिती
 झालें विश्व निराश, जीवकुल हो संदग्ध चिंतानलीं
 तों गंगे ! सलिलें तुझीं उसळुनि सर्व स्थळीं धांवलीं !
 जेव्हां अंबुद वर्षतील अथवां होतील अद्रि द्रुत
 तेव्हां लौकिक निम्नगा चहुंकडे जातील फोफावत;
 देवी ! ओष तुझा विसंबुनि कधीं राहे न अन्यावरी
 त्याचा होय कसा समुद्रव, कळे कोणा न हे भूवरीं
 व्हावी स्फूर्ति अशी ! मला कधि तरी ती सांग लाभेल ना ?
 काव्यानंदरसांत मग्न चपले ! हा जीव होईल ना ?

याला पाहुनि हांस, तीजवरुनी गा गायनें लोभुनी
 ही वृत्ती हरपून पार्थिव, कधीं लाभेल ती उन्मनी ?
 श्याम व्योम परंतु त्यांत भरती तेजस्विनी तारका
 कांटेच्या झुडपी फुलें उमलतीं जी निर्मिती कौतुका;
 तैशी जी स्वयमेव संभवित हो, लेखी न बाह्य स्थिति
 काव्योद्धोषकरी खरी कविमती प्रज्ञान्विता एक ती !
 माझी होइल काय पूर्ण अमकी आशा, जिच्या संभवे
 काव्याचे रमणीय निर्मिन यशःस्तंभ प्रयत्नें नवे;
 ऐसें आजवरी म्हणून कितिदां सोन्माद वेड्यापरी
 हा ! हा ! पावनि ! घातला अनुदिनीं हा जीव कांट्यांवरी !
 मातचि कर लावुनी नच कुणा समशेर ये पेलितां
 गेलें हें ठसुनी हृदंतारिं, तुझा तोयौघ हा पाहतां
 आत्मस्फूर्त अशी सदा उसळती प्रज्ञा मिळावी मला
 जीचा प्रेरक सर्वमंगलनिधी विश्वेश तो एकला !

काय बरें झालें ?

वनराणीपरि असावयाची हिंडत शेतांतुनि,
 अशी कां खिन्न आज साजणी ?
 हलुनि गव्हाच्या पिवळ्या लोंब्या हळूच वाऱ्यावरी
 मजा ती कशी दिसे बघ तरी !
 नदीकांठच्या शेतामधुनी 'राया' चाले कसा
 मानकरि काय कोठला जसा !
 बघ तिकडे 'पवळी' रवथ करित राहिली,
 बघ तिकडे करडें कशीं नाचनाचलीं !
 तूं मात्र इथें आहेस उगी वैसली !

पंण हां मोत्यां पहा तर खरा गेला भांबावुनी
ऊठ ना खिन्नपणा सोडुनी !

हौं डोंगर ठाकला, वाहतो ओढा दुसरीकडे
शेत हें तुझेंच हो ना गडे ?

तुझ्या हातचा चारा खाया उतावीळ पाडसें
मुलें हीं तुझीं न का राजसे ?

या शेतामधलीं झाडे, पानें, फुलें,
हें असो, प्राणही तुजला मीं वाहिले !
तूं राणी, कांहीं उणें न तुज ठेविलें !

कां ग मंजुळे ! मग मज बघतां खुदकन् ना हांससी,
चक्र तरि काय जाहली अशी ?

दवाच आवडतें फूल !

“ झालें दर्शन पूर्वपुण्य फळुनी कृष्णा, तुंझें ज्या दिनीं
त्याची संतत गोड आठवण ती माझ्यां रहावी मनीं—
या कामें प्रिय जीं तुला जमवुनी तीं तीं प्रयत्नें फुलें
पूजावें प्रतिवत्सरीं तव पदा चितीं असें कल्पिलें !

ऐसें बोलुनि राधिका लग्नगा सारीं वनें हिंडुनी
नाना चित्रविचित्र गंधित अशीं आलीं फुलें घेउनी;
क्षाळोनी यमुनाजलें निज करीं वंदोनि अत्यादरीं
वाही नंतर एकएक सुमती श्रीकृष्णपादांवरी

झाली जाइ, जुई, गुलाब, दवणा, शेवंतिका मोगरी,
जास्वंदी, मधुमालती, न उरलीं पानेहि पात्रांतरीं;
झाला कृष्ण परी प्रसन्न न, बसे गंभीर, हांसेच ना,

“ राधे, चोरुनि ठेविलीस कुसुमें, देणार तीं ग कुणा ? ”

पाहे भोंवति भावडी, हरिकडे पाही पुन्हां कातरा,
 झाली व्याकुळ बापुडी ! थरथरा कांपें कुशंकातुरा !
 अंतीं होउनिया हताश अगदीं दुःखाकुला गोमटी
 अश्रू वर्षित सारखी हरिपदीं धांवोनि घाली मिठी !
 बोले श्रीहरि राधिकेस हंसुनी “ हों-हींच तीं गे फुलें
 यांची सुंदरता बघून सखये ! हें चित्त वेडावलें !
 तीं कोणास फुलें हवीत-भरती जीं नित्य रानीं वनीं
 हीं पुष्पें मज वाटती पिय, न हें ठावें तुला साजणी ?

प्रेमभंग !

आवडली ना तुला सुंदरी ! ही असली रीती ?
 आजवरींची लटकी झाली ना सगळी प्रीती ?
 खोटें हंसणें, खोटें रुसणें, खोट्या प्रेमकथा !
 खोटे अश्रू ! तरिहि वाटसी तूं अजुनी ललिता !
 अगाराची वृष्टी केलिस माझ्या सुखसदनीं,
 कल्याणाचि तरि तुजें चिंतितों सखये ! रात्रंदिनीं.
 तूं वाग ममाला रुचेल तुझिया जसें-सुंदरी !
 होवोत माझिया सौख्याचे कोळसे-सुंदरी !
 कांहींच तयाचा दोष तुजवरी नसे-सुंदरी !
 हे दैवाचे खेळ ! बुद्धि तव याचमुळें चळली !
 धरीं शिरीं हर तरी जान्हवी नाहीं का ढळली ?
 स्त्रीजाती ही प्रीतिरसाची मदतेची खाण !
 अनुभवुनी हें, गीतें गाउनि तोषविला प्राण !
 कल्पनाहि मज नव्हती कीं तूं होशिल बेमान !
 विसरुनि गालस मला निष्ठुरे ! वाहुनिही आण !

आर्घांचि कशाला प्रमबीज रोपिलें ? चंचले !
 तरु झाला प्राशुनि उत्साहाचीं जलें-चंचलें !
 यायाचीं त्याला आतां पुष्पें फलें -चंचले !

तोंच घातली कुन्हाड, उमळुनि पाडिलास खालीं,
झाली तिकडे प्रीति शरमुनी बघ अर्धीभेली !

अजुनि चालतोंचि वाट

अजुनि चालतोंचि वाट ! माळ हा सरेना !
विश्रान्तिस्थल केव्हां यायचें कळेना !

त्राण न देहांत लेश, पाय टाकवेना,
गरगर शिर फिरत अजी होय पुरी दैना !
सुखकर संदेश अमित पोंचविले कोणा,
भार वाहुनी परार्थ जाहलों दिवाणा !

कांट्यांवारि घातलाचि जीव त्यासाठीं,
हंसवाया या केली किति आटाआटी !
हेंच खास माझें घर म्हणुनि शीण केला,
उमगुनि मग चूक किति अश्रुसेक झाला;
दिन गेले, मास तसे वत्सरोहि गेलीं,
निकट वाटतें जीवनसंध्या ही आली !
कुठुनि निघालों, कोठें जायचें न ठावें,
मार्गांतच काय सकळ आयु सरुनि जावें !
काय निरुद्देश सर्व जीवन मम होतें
मरुसरितेपरि अवचित झरुनि जायचें तें ?
पुरे ! पुरे ही असली मुशाफरी आतां,
या धूलिंत दगडावर टेकलाच माथा ?

द्रौपदी.

होता भीम बलाढ्य मूक बसला झाली गद्दा निष्कला !
होता अर्जुनही निमूट, हरली शस्त्रास्त्रविद्याकला !

ज्ञानाचा निधि आणि सागर दुजा जो विक्रमाचा महा
तोही कौरववंशभूषण वदे कांहीं न कैसें अहा ?

केलें क्रंदन दीर्घ तूं फुकट तें गेलें जरी द्रौपदी
भीष्माचीहि गिरा जरी न तुज ये रक्षावया संसदी,
घर्मानें जरि तूं गुलाम ठरली होतीस, देवी तरी
त्या धर्मा जमिनींत गाडुनि सुटे उद्दाम मदैखरीः—

जी नीती तुजला विवस्त्र करण्या थोडी न संकोचते
पण्यस्त्रागिणिं तूज शुद्धचरिते ! निःशंक जी लोटते
धिक् ! धिक् ! नीतिस त्या कशास असलीं शास्त्रें तरी जन्मलीं ?
कीं जीं शील अनाथ धुण्यसतिचें रक्षावया लाजलीं.

ओढावें तव मुक्तकेश धरुनी दुःशासनानें तुला,
नाहीं राजसभेंत हाय ! पण गे कोणी त्या बोलला !
त्या नीचास परंतु बोल कसला ? ज्या भ्रांत धर्मांमुळें
होती दुष्ट असे प्रमत्त, सुगुणे ! त्या पाहिजे निंदिलें !

ईशें धर्म दिला अम्हांस म्हणती निःश्रेयसाकारणें,
बाई ! त्याचमुळेंच लागतिल कीं आतां किती लांछनें !
वा भीष्मा ! तव जागरूक सुमती सांगे तुला हेंच कां ?
कीं होऊन सभेंत ही विवसना व्हावीं सुखें निंदकां ?

लक्षोनी परमार्थ मंगल, सती पत्नीपदा स्वीकरी
तें कर्तव्य सदैव, थोर म्हणती, आहे पतीच्या वरीं;
तें सोडून जिला नृशंस—शुनकीं जो धूतकाराग्रणी
देई सोडुनि त्या नराप्रति पती कैसें म्हणावें जनीं ?

जावो वैभव सर्व, कंटकवनीं लागो सुखें जावया,
जागा आप्तजनांत मान वरती नाहीच काढावया,

तें सारेंहि खपेल, बस्र धरलें दुःशासनानें यदा
धर्माची पतिची खरेंच सरली संभावना गे तदा !

धर्मन्यायसुनीतिची जगभरी भेसूर भूतें किती
तेव्हांपासुनि नाचतात अजुनी नाहीं तयांना मिती !
त्यांचें होउनिया निपातन कधीं स्वातंत्र्य लोकां मिळे
आत्मा खिन्न मदीय रात्रदिवशीं ऐशा विचारीं जळे !

राजगीतिका

होता हेतु मनांत फार दिवसांपासून संगोपिला
व्हावा दर्शनलाभ पुण्यकर कीं केव्हां तरी आपला;
गेला सिद्धिस आज तो, प्रभुकृपा ही थोर वाटे मना
त्या हर्षीं न करील काव्यललना कां सारखी नर्तना ?

राजे आपण थोर सद्गुणनिधी, सामान्य मी पामर
व्हावें धृष्ट न, अंगिकारुनि सदा मौना वसावें दुर
हें कोणास गमो बरें, पण मला तो हीन वाटे पथ,
उच्चर्त्वींच सदैव वृत्ति नृपते ! होते कवींची रत.

पाहोनी रविराजया खगकुलें आलाप घेती नवे,
भेटाया जलधीस निर्झरजलें धांवोनि जाती जवें,
साधें अंबुज हास्य लास्य करितें देखोनि तारापती
प्रेमीं उत्कट भेदभाव सगळे राया, त्वरें लोपती !

शुद्ध प्रेम, उदात्त नीति अथवा सृष्टींतली चारुता
यांमाजीच पुरा मदीय कविता जी जाहलीसे रता
ती आजी गुणकीर्तनीं अपुलिया आकृष्ट झाली असे
ही सारी भवदीय कीर्तिमहती चित्तास वाटे असें.

आले सांगत थोर आजवर कीं ' राजा प्रजेचा पिता ' वाटे सत्यच ते इथें, स्वसुतसें लोकांस संगोपितां.
ब्हावे क्लेश कुणा न यास्तव सदा जी काळजी वाहतां ती पाहून म्हणेल ' धन्य ' न मुखें दुर्भाग्य तो कोणता ?

निष्ठा श्रीभगवंतकीर्तिकथनीं पाहोनिया आपली मक्तिज्योति जनांतरीं, नवल का आहे, जरी चेतली ? ईशाचा पटवावयास महिमा आबालवृद्धांप्रती घेतां जे श्रम निश्चयें बघानि ते तोषेल तो श्रीपती !

आहे स्यात दृढ स्वधर्मनिरती लोकांतरीं आपली तैशी ती अकलंक नीतिहि नसे कोणीं कधीं शंकिली; भीतीनें नच भक्तिनेंच अपणां होतीं पथीं वंदनें झालीं सद्गुणजालकीं अपुलिया आकृष्ट सारीं मनें !

नाही मी अपुली प्रजा तरि मला गावेंच वाटे असें लाभे ज्यां अपुलें कृपामृत सदा होईल त्यांना कसें ? जेथें दुर्मदमत्त यत्न करिती राजे प्रजाशोषणा तेथें आज विशाल सैकतिं मणी आहांत तैसे जनां !

आहे ही विनती तुझ्या पदिं, करीं विश्वेश्वरा ! पूर्ण ती, रक्षीं हा नृपती सदा तुजमुळें सारीं भयें लोपती; किंवा सज्जनरक्षणीं रत सदा आहेस पप्रेक्षणा, नेसी दूर, सुलक्षणा ! स्वकृपया वेगें महापत् क्षणां !

श्रीगंगाधर भूपाला ! आदरें आपली कृती एकनाथ कवी अर्पीं करावी तरि स्वीकृती !

कै. कविवर्य केशवसुत व त्यांची म्हातारी कविता.

काव्य देवीचे 'नव्या दमाचे शिपाई' सुविख्यात 'केशवसुत' यांची "म्हातारी" नांवाची कविता अतिशय प्रसिद्ध आणि लोकप्रिय आहे. कित्येकांच्या मते कविकुलचक्रवर्तीच्या या कवितेत दिसून येणारे कल्पनाप्रभुत्व कोणासही मोहवील. पण मी तिकडे भावनेच्या दृष्टीने पाहात असल्यामुळे, उत्तरोत्तर विकास पावणाऱ्या त्या कल्पनांपासून अंतःकरणास गुदगुल्या न होतां कशाघात झाल्याप्रमाणे तीव्र तीव्रतर वेदनाच होतात. ज्यांनी केशवसुतांची मूळ कविता वाचिली असेल त्यांनाच माझ्या कवितेंतील सौरस्य समजून येणार आहे.

गणमात्रा जुळिल्या
झाले रूपात जनीं
काय कल्पना या !
साध्या शब्दांचा
लोकमुखांतूनी
कविराया, तुजला
पण हा कोणांत
त्याच्या हृदयांत
येते गायाला
पण औचित्याचे
प्रेतदहनकालीं
अनुचित नर्तन हे
अल्लड तव बाला
म्हातारी उडतां
प्रसंग हा बघुनी
कां मग कविराजा.

निर्मिले काव्य नवे कविने,
डोलली हर्षुनिया सु-मने !
काय हा प्रतिमेचा पूर !
केवढा आहे मगदूर !
चालला ऐसा जयघोष
न व्हावा कां मग संतोष !
खिन्न जन एक बैसलेला
कोंडुनी शोकपूर गेला !
कवीशा, सुशाल तूं गावे
विस्मरण न कदा तुज व्हावे
गायनालाप कासया हे ?
ज्या स्थळीं अश्रुपूर वाहे.
करुनि वर हात धरूं पाही
सारखी खिदळत ती राही
पडावे दडपण संसृतिचे
निघाले तऱ्हा चित्तावरचे ?

दीर्घवयोमानै
 नाहीं घरदार
 कांटेच्या झुडपीं
 नाशुनि जायाची
 खिन्न खिन्न हृदयें
 तिजवर कविराया,
 ही स्फूर्ती अथवा
 कविपदवीला हा
 दारुण संसृतिचें
 तेथ निघायाचें
 विसरूं वयाहि नको
 मयाण जेथ दिसे
 “ ते दिन पुष्पांचे
 हे दिन चिंतांचे
 वृद्धांची थडा
 वृद्ध तूंहि असुनी
 म्हणावया अपुलें
 तिला कवे, कां रे
 गंधर्वाचें हें
 अरासिकराजा तूं
 स्वपुष्प तिज गणुनी
 हा मुग्धत्वाचा
 जी तव बाळेला
 तिच्या हासण्यानें
 ती तव हे बोल
 घेणार न कां बा,

शुभ्र जी होउनिया गेली
 अशी जी भटकत दिन ढकली
 पडुनि वा रथ्याधूर्लीत
 तिच्यावर हें कसलें गीत ?
 अश्रुजडनयनिं जिला बघणें
 विरचिसी कसलीं हीं कवनें
 सांग त्या दीनेची थडा !
 खरोखर मज वाटे बडा !
 भयानक रूप जिथें दिसलें
 दडपण संसृतिचें कसलें ?
 उतरसी कुठला बाल्यांत
 आमुचा वा चरमप्रांत.
 कोवळ्या किरणीं खेळाचें
 परंतू लटिके हंसण्याचें ”
 करावी अज्ञ बालकांनीं
 शब्द कां येति असें कार्नी ?
 न उरलें म्हणुनी भटके जी
 ढकलिशी यक्षिणिच्या कुंजीं ?
 वाटलें विमान कां तुजला ?
 अधिप वा अदय जनां मधला
 रंगही लागसि शोघाया
 जाहला कळसाचि कविराया !
 बघुनि ये वात्सल्यें जवळी
 दूर जी खिन्न मनें गेली
 ऐकुनी शरमुनिया भारी
 घालुनी झुडपीं काटेरी ?

तूं कविकुलराजा सुकोमल हृदयाचा ख्यात
 तुझे बोल असले, करिल का ती न प्राणांत !
 धन्य कल्पना त्या हृदय पण काय तुला नाही ?
 शब्दांची जाळी क्षोभकर निर्मिलीस कां हीं
 बसुनी मसणांत भैरवी राग गायिलास
 गायक तूं मोठा होय पण सहृदयता नाश !
 जी दीना बघुनी गारठुनि वाक्शक्ती जावी
 हर ! हर ! भलती ही तदा का तुला स्फूर्ति व्हावी ?

फुलास

सुदूर बसलों, तरी तव मनोज्ञ गंधच्छटा
 स्मरुनि अजुनी कशा डुलति वृत्ति हर्षोत्कटा
 तुझी ललित चारुता उसळुनी समंतात् फुला !
 न काय रुचिरत्व ये सुचिर रुक्ष या भूतला ?
 अपार्थिव तुझ्या स्मितीं झिरपल्या किती तेधवा
 प्रपंचविषयातना नमन त्या तुझ्या वैभवा !
 तुझ्या प्रतिदलीं दिसे नवसुखप्रभा कोंदली
 फुला, मधुर मूर्ति ही तव म्हणून मीं वांदिली !
 असे सतत कंटकाकुल वनीं तुजें राहणें
 कधीं न मजला गड्या मधुलवांशही लाभणें
 तरी निरखुनी तुला दुरुनि धन्यता पावतों
 तुझ्यावरि अहर्निशीं मधुर गायनें वाहतो !
 अनंतगुणशोभि तूं तुज करीं धराया फुला,
 अनंतभुवनप्रभू गमत योग्य तो एकला
 न हाव भलती कधीं धरिन योग्यता आपली
 स्मरुन कुसुमेश्वरा, नतिशतें तुला वाहिलीं !

स्फुट कविता

प्रभातकाल

प्रियासंगें वाटली कामिनीतें
सुखद भारी, संपली यामिनी ते !
पहाटेचा झोंबता शीत वारा
प्रियालिंगनरत युवतिसंघ सारा !

जवळि अपुल्या ओढुनी मुग्ध बाला
पतिहि साखरझोपेंत मग्न झाला
वेढियेलें स्वतनुनें एकमेकां
तया आनंदा तुला जनिं असे का ?

त्यजुनि संकोच स्वकांतास देते
गाढ आलिंगन कामिनी मुदें ते
तिला आहा ! जिवलगा सोडवेना
बाहु कंठींचा मुळीं काढवेना

तोंचि पूर्वेला भानुराजयाची
रक्तवर्णी फडकली ध्वजा साची !
प्रयासानें सोडुनी स्वप्रियाला
आवराया गृहकर्म उठे बाला !

मुक्तकचभारा नीट सावरोनी
गलितवसना स्वतनुशीं आवरोनी
वक्रनयनें लाजुनी बघत कांता
आंत गेली निरलसा शीघ्र कांता !

अंधकाराचें पटल नष्ट झालें
 सर्व जगताचें आंध्य दुरि पळालें
 करी कुक्कुट रव थोर, सांगण्याला
 ' उठा, जन हो, हा उषःकाल आला ! '

अहा ! तारापति नर्भीं अजुन आहे
 परी आली या कोण हो दशा हे !
 असे हातीं अधिकार तोंचि लोकां
 तेज असतं या जगामधिं विलोका !

नभोभूषण भूषवित भूतलाला
 उदयगिरिशिरिं आरूढ मित्र झाला !
 करित गुंजारव गुंग भृंगसंघ
 अहा ! झालं मकरंदपानदंग !

करायाला पद्मिनी सुरतलीला
 निशीं वेढी जणु मृदुलदलिं अलीला !
 दिशा साऱ्या उजळल्या प्रकाशानें
 म्हणुनि लाजुनि सोडिला सखा तीनें !

उटी अंगा लाविली सानुराग
 तसा देहावरि शोभतो पराग !
 लुटुनि तीच्या शठ भृंग यौवनातें
 दुज्या वेगें चालला नव वनातें !

भंजुगुंजारव करुनि खल दुर्जीला
 अजुनि अनुभव या जगाचा न जीला
 अहा ! मोहीं निज पाडुर्ना तियेला
 भ्रष्ट करुनी शठ हसत पुढें गेला !

कुणी सेविलि नच अशी कमलिनी हे
मंद अनिलें कंपिता विलसताहे !
भृंग येतां मोहुनी तिच्यापार्शीं
नको म्हणते जणु मुग्धवधू ऐशी !

सुभग सृष्टी निजललितविलासानें
त्वरित विलया हात्स्थिता आळसा ने
झटति मंजुस्वनिं विहग तोषवाया
यत्न त्यांचा जाईल काय वाया ?

न तरु पवनें वाकती थोर सान
रविस मस्तक नमवुनी देति मान !
भानुरायाचा उदय बघुनि सारे
गाति विहग स्तुतिपाठ हा कसा रे !

वृक्षपर्णीं दवबिंदु पडुनि फार
भानुतेजे चमकती ते अपार
जणों स्वागत करण्यास भास्कराचें
अलंकारीं माहि सजे मौक्तिकाचे !

अहा ! वेला बहु असे सौख्यदा ही
मधुरगंधें कोंदत्या दिशा दाही !
कमलवृंद भ्रमरार्थ विकसलाहे !
कोण मानव बघुनी न तोष लाहे !

अधरखांडित बालिका निशीं झाली !
रमणदंतव्रण दिसति यत्कपोलीं !
मलिनकेशा आरक्तलोचना ते
मंदगमनें उदकार्थ सरा जाते !

तरुणलोकांची दृष्टि चाळवीत
 स्वतांमागुनि तन्मनें चालवीत
 अहा ! यल्लीला सहज मनोहारी
 कुंभ धेउनि चालली जला नारी !
 कमल नीरीं विकसुनी विलसताहे
 वदन तीरीं युवतिचें शोभताहे
 भ्रमर उभयस्थळिं मनीं भ्रम धरोनी
 जवें मधुलोभें जाति आदरोनी !
 प्रभातींच्या वैभवा मधुरवानें
 विहग गाती आश्चर्ये गौरवानें
 असो दुःखी नर परी या सुकालीं
 वृत्ति आनंदी पाहिजेच झाली !
 उषःकाल प्रिय कविस फार वाटे
 मनीं त्याच्या आनंद पूर्ण दाटे
 वण्य वस्तू येतात आढळून
 मनीं स्फूर्ती जातसे खळबळून !

विधीला

क्षारांबुपूर्ण जलधी जगतास ठावा
 मार्गे तृषाकुलहि पाहुनि ज्या हटावा !
 त्याशीं अहा ! मधुजला अमरापगेला
 संयोजितां त्यजुनि तूज विवेक गेला !
 गुर्वगनेस खळ सेवि, धरी कलंक
 रात्रीं खुशाल फिरतो बघ हा शशांक !
 त्याशीं अहा ! धवल शीतरु चंद्रिका ही
 संयोजितां तुज विचार सुचे न कांहीं !

लोकीं विधे ! विषम भाव सदा असावा
 दुःखानलांत अबलाजन दग्ध व्हावा
 आहे तुझा प्रखर कीं वद कायदा हा
 न्यार्ये अशा बुध न सेविल काय दाहा ?
 जें रत्न सादर शिरीं रसिकें धरावें !
 तें हाय ! काय पशुच्या चरणीं रहावें ?
 पाहोनियां त्वदविवेक विधे ! असा हा
 खेदोर्मिं वा उसळतात मनांत हा हा !
 भोक्ता नसेल तरि वस्तु कशास व्हावी
 केली; नसे रसिक, ती विलयास जावी ?
 मूढास अर्पुनि करीं न हसें स्वताचें
 हें बोलणें तुज कुठून रुचावयाचें ?

जिवलगे ! —

“ मजवरी प्रेम तव भारी
 परि आज कुठें तें गेलें ? वद गडे !
 “ लागती नयनिं जलधारा
 या दीना बघसि न बाले ! वद कशी ?
 “ तुजविणें शून्य जग दिसतें
 चंद्रिका ग्रासिली काळें ही खरी !
 “ सुंदरी ! कृति न ही बरी येइ लवकरी
 “ भेट दे विमले
 मन विरहव्याकुल झालें ! प्रियकरे ! ”
 “ प्रियकरा ! काय हें वदतां ?
 भुजपार्शी आहे दासी ही पहा ! ”

चमकुनी नेत्र उघडोनी
 सभ्रांत प्रिय दयितेसी पाहतो !
 गालासि लावुनी गाल
 कवळुनी प्रिया भुजपाशी कामिनी
 “ कां ” ह्मणे “ शोक हा झाला ?
 असुनी मी जवळी ऐसी मज कथा ”
 बाहुनी गाढ वेढुनी अधर चुंबुनी
 कांत तो बोले “ जिवलगे ! — ”

स्त्रीप्रेम

शुद्ध प्रेम कुठें मिळेल भुवनी ? कोणी विचारी असें
 घन्योद्धार तदा सदर्प अबलाप्रतियर्थ मी काढिले
 होता संभ्रम तो परी समजुनी आलें असें मानसा
 योषित्प्रेम असेल शुद्ध, मदनं तें टाकिलें नाशुनी !
 नाही होत समागमाविण पुरें स्त्रीप्रेम ऐसें दिसे
 प्रीती कामाविकारपूर्ण असतां संशुद्ध मानूं कशी ?
 स्त्रीप्रेमोज्ज्वलरूप ये दिसुनिया कांतोचिया मानसीं
 हें तों सत्य; परी समागमसुखा ती नित्य वांछी मनीं !
 नार्ती स्त्रीसह ठेविती बहु, परी तीं गौण मी मानितों
 जैसा मित्र नरांत थोर, अबलासंघांत कांता तशी
 संभोग त्यजुनी जनीं तिजसर्वे संबंध ना ठेववे
 सांगावें जन हो ! पवित्र मग मी स्त्रीप्रेम कैसें म्हणूं ?
 कांता ‘ भोग्य ’ असें मनीं ठरवुनी प्रीती जनीं ठेविती
 हें कीं प्रेम ? — वृथा प्रलाप करुनी मूढ भ्रमीं पाडिती !
 चित्तीं कामाविकार खेळ करिती, तारुण्य अंगीं स्फुरे
 तों दांपत्य परस्परास हृदयीं चिंती न ते प्रीतिनें !

प्रेमप्रतिज्ञा

उडुगण सखे हा होईल प्रभोजित निश्चये
सकल भुवना जाळो तापें सुधांशुकला प्रिये
मृदु कुसुम तें काठिन्यानं करो माणिभेदन
तरिहि अचल प्रीती माझी ! विशंक करी मन !

गगन न पुरें मोजायातें मम प्रणया खरें !
खचित लिहितां माझी प्रीती महीतलही भरे !
अचल चल ते सारे ! प्रीती प्रिये अचला असे
विफल मनिंचे सोडीं सोडीं कुतर्क गडे कसे !
चपल चपला नाचे व्योमीं परी स्थिर जाहली !
पवनलहरी गंधोद्दामा उभी बघ राहिली !
सुमुखि ! तुझिया प्रेमोत्कर्षे प्रभाव घडे असा
कमलिं अलिसा झालों बद्ध त्यजीन तुला कसा !

आकाश

उसळति हृदयिं मोदलहरी !
उडुगणभूषित नील गगन हें सकलहि खेद हरी
प्रेमें निजकरिं तुज धरुनी
सखये ! फिरतो उद्यानीं
तैसा इंदु पहा गगनीं
विहरे सस्मित उडुरमणीतें वेढुनि मृदुल करीं !
फिरती अंबुवाहखंडें
तेणें चंद्रिकौघ खंडे
दावित गज वरि निजशुंडे
नमःसरोजलिं मग्न होय कीं, लीला मेघ करी !

राहति दूर उभया रसुनी
चमकुनि बघती फिरफिरुनी
दाविति पतिप्रेम हसुनी !

शशिललना या धन्य तारका ! तुझीच यांस सरी !

सखये ! पहा नभोगंगा
करिते सहज खेदभंगा !
पसरिसि नवप्रणयरंगा

तैशी रात्री नित्यनवीना रूपीं केलि करी !

इकडे सौख्य ! सौख्य तिकडे !
तेथें आनंद क्रीडे !
नाचे उत्सुकताहि गडे !

सकल कुतूहलमय अंबर हे ! वेला धन्य खरी !

कांते ! तुझिया हृदयिं जसें
प्रेमावांचुनि अन्य नसे
अंबारिं कुतुक तसें विलसे !

तव सहवासें आनंदाची लुटतो नित्य झरी

झपूझी

येति सुखाचे लोट नवे !

काय करावें

कसें करावें

चिन्ता सगळी मावळली !

वृत्ती आनन्दीं वळली !

तेजोलहरी चहूकडे

दिसतात गडे

मन त्यांत बुडे

गमे यावया नको कडे—
झपूझा ! गडे झपूझा !

स्वच्छंदानें पिऊं सुधा !
हा मार्ग सुधा
प्रिय होय बुधा
अटक कुणाची मुळीं नसे !
होऊं या उन्मत्त जसे !
वेड सुखाचें गमे मना !
दुजा काम ना
हीच कामना
भुलुनी पाडूं भूल जना !—
झपूझा ! गडे झपूझा !

चमकवुं तारे प्रेमानें !
हसवुनि सुमनें
खलवुं उपवनें !
जिकडे तिकडे रंग भरूं !
आनन्दी आनन्द करूं !

हसूं हासवूं सकलांला
शोक आटला
खेद निरसला
हासत हासत म्हणा चला—
झपूझा ! गडे झपूझा !

दुःखी कधी जन जगतीं
किंतीक असती
कुणी न पुसती

त्यांचे आम्ही कैवारी '
 ताप वारुं सिंचुनि वारी !
 सुखशान्ती लाभो त्यांना
 म्हणुनी नाना
 करीत गाना
 नाचूं सोडुनिया भाना !
 झपूझा ! गडे झपूझा !

आम्ही

विश्वेशानें प्रथम राचिली सृष्टि ही कौतुकानें
 केलें तेव्हां प्रगट अपुलें सर्व चातुर्य त्यानें !
 आनन्दाची फुटत उकळी दृष्टि जेथे पडावी
 आश्चर्यानें स्तिमिताचि मनोवृत्ति होऊन जावी !

ठार्यो ठार्यो खचुनि भरलीं बोधतत्वे क्तितीक
 येई भारी अमृतमधुरपीतिचें येथ पीक
 वाहे तापा हरापित जिथें मन्द वायू सुखाचा ।
 झाला ऐशी स्वकृति बघुनी त्यासही तोष साचा !

हर्षें लोकांपुढति मग तो ठेवि ती रम्य सृष्टि
 हा हा ! अन्य क्षणिंच हृदयीं जाहला फार कधी !
 एकानेही मुळिं तिजवरी फेकिली नाहिं दृष्टी !
 नैराश्यानें हृदयिं भरला राहिली दूर तुष्टी !

'अज्ञानानें अहह ! गणिती मत्कृती तुच्छ मूढ
 यांना सृष्टिस्थित न कळती बोधतत्वे निगूढ !'
 ऐशा दुःखें क्षणभरि बसे स्वस्थ विश्वेशराय
 कांहीं कालें उचित सुचला एक त्याला उपाय

स्वीयांशानें बनवुनि कवी शीघ्र निर्माण केले
 याया बोधामृत जडजनां भूधरी घाडियेले !
 ते हे आम्ही भुविं विचरतों स्वर्गिंचे देवदूत
 वाङ्माधुर्यें सतत करितों पापचित्तास पूत !

कवितेचें स्थान

निर्झर वाहति मन्दगती
 स्वच्छन्दें मृग बागडती
 उडते अम्बारिं विहगतती
 मञ्जुरव श्रवणीं भरती

सृष्टि सुन्दरी

गान मधुर करि

मनोवृत्ति हरि

दिशा सुखानें डुमडुमती

मोहित होते लोकमती !

स्वैर पवनलहरी फिरते

नर्तन नवलतिका करिते

सहकारीं पिकशुक स्वग ते

बसुनी करिती गानातें

मृगाशिशु इकडे

सुखें बागडे

मृगी त्या कडे

उत्सुकतेनें कशि बघते

प्रेमरसाला ये भरतें !

पारतन्व्य कोठेंहि नसे

सर्व स्थलिं आनन्द वसे

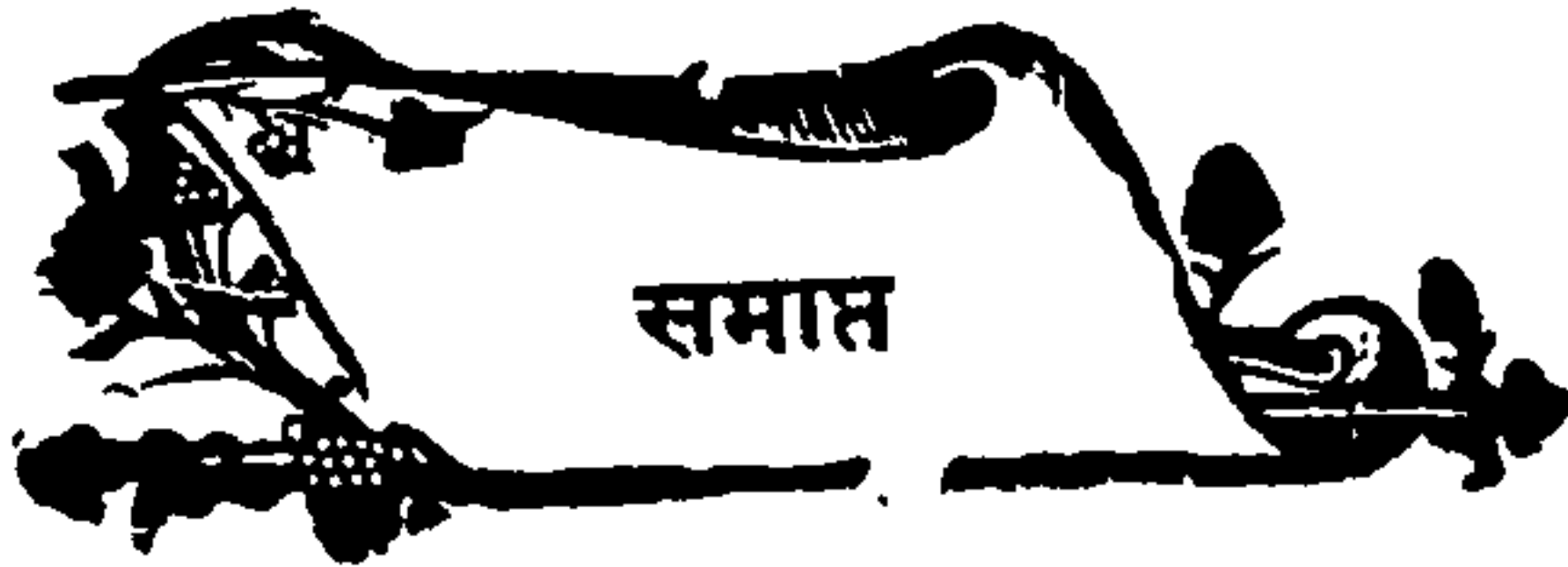
प्रतिभा कविची उल्लासे
रमणी आनन्दून हसे

काव्य बन्धनीं
निपजे कुठुनी ?

सुकवी म्हणुनी

येती विपिना प्रेमरसें

काव्य निर्मिती रम्य असें !

अनुक्रमणिका.

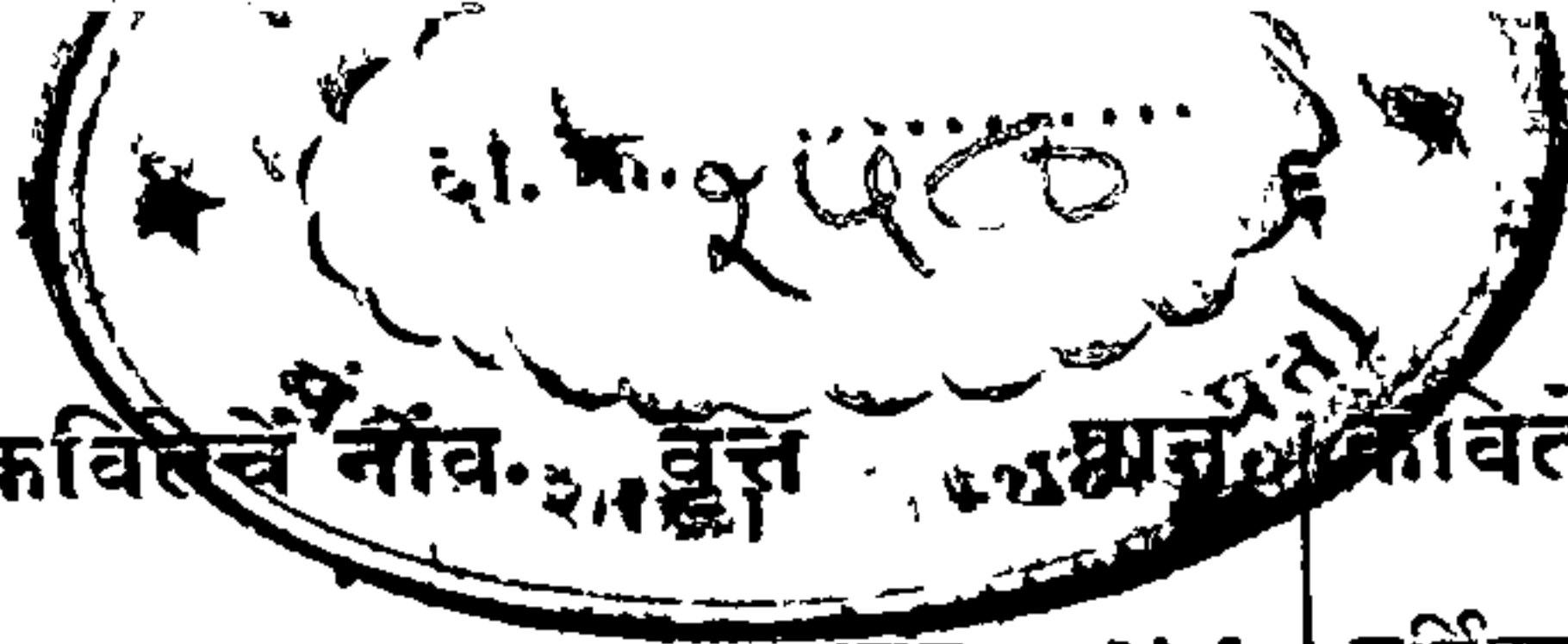
कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान	कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान.
मन्दारमञ्जरी.			यामिनीवल्लभ	पृथ्वी	४१
राधाविलाप	चन्द्रकान्त	१	प्रेमासाठीं—	स्वर्गगा किंवा फटका	४४
प्रेमनिरुन्तन	शार्दूलविक्रीडित	४	कविता	शा. विक्रीडित	४५
कविता आणि कवि	"	६	सुन्दरी	"	४६
उत्क्रांठिताचें गाणें	केशवकरणी	७	आलिङ्गन	केशवकरणी	४७
उद्यान.	राजसा व चंद्रकांत	८	गुणज्ञ पाहिजेत	दिंडी	४९
माझ्याच सुखासाठीं	पृथ्वी	१०	सत्कविवंदन	अनेकवृत्त	५१
कोकिल	शा. वि. व दिंडी	१२	काव्यकुसुममाला.		
कांता आणि कविता	पादाकुलक	१५	शोकाचा आनंद	वसंततिलका	५४
दे नाक्षी भगिनी मला	शार्दूलविक्रीडित	१६	अधर	भूपतीवैभव	५५
सुसशिशुप्रबोधन	सूर्यकांत किंवा राजसा	१७	प्रकृति	पृथ्वी	५६
अमर कसे व्हावें !	शा. विक्रीडित	१७	आलिङ्गन देशील तर	स्वर्गगा किंवा फटका	५७
चिरसम्मेलन	"	१८	भगिनीप्रेमाकरितां	मेनका	५८
सुधाकलोल	शिखरिणी	२०	वृथानिंदक व कवि	शा. विक्रीडित	६०
यथार्थ दर्पोक्ति	शा. वि. व स्रग्धरा	२२	प्रियेचें हास्य—	स्वर्गगा किंवा फटका	६१
कवितादर्शन	केशवकरणी	२४	माक्षी प्रीति.	शा. विक्रीडित	६२
प्रेममाहिमा	शिखरिणी	२५	इंद्रधनुष्य	अग्निणी	६३
प्रेमसाम्राज्य	बालानंद	२६	आशेची निराशा	आर्या	६५
सुहृद्दर्शन	दिंडी	२७	रम्य कुसुम	दिंडां	६६
कवीचें मन	शा. विक्रीडित	२९	पुनर्मेलन	वसंततिलका	६८
पश्चात्ताप	अंजनीगीत	३०	कवि आणि जग	शिखरिणी	७०
कविप्रभाव	" व व. तिलका	३४	कादम्बरीप्रवाह	साकी	७२
कवितेचा जन्म	शा. विक्रीडित	३५	रंगपंचमी	पांडुनृपाति	७४
देवगिरींतील सायंकाळ	"	३७	अहाहा कवे !	भुजंगप्रयात	७५
अर्थ की अनर्थ	आर्या	४०			

कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान.	कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान.	
प्रबोधन	उषा	७६	भारत सम्राट् पंचम	}	९८	
निस्वार्थ प्रेम	बालानंद	७७	जॉर्ज यांचें राज्या-			
चंद्रास पाहून	"	७८	रोहण			
इंद्रधनुष्यास पाहून	शा. विक्रीडित	७९	तारकोद्गार	आर्या	१००	
माझे तें माझे नव्हे	"	८०	दावाग्नि	शा. विक्रीडित	१०१	
पतंग	"	८१	मुग्धकलिका	"	१०२	
मुलें—	स्वर्गगा किंवा फटका	८२	तुषारखण	इन्दुकला	१०३	
प्रेम आणि व्यवहार	वसंततिलका	८३	गंगावतरण	श्यामाराणी	१०६	
माझी ज्योत्स्ना	साकी	८४	संयोग	साकी	१०८	
भाऊ भाऊ !	} सूर्यकान्त किंवा	८६	माझे हंसरें फूल	शा. विक्रीडित	१०९	
आम्ही सारे भाऊ !			राजसा	रडगाणें	श्यामाराणी	११०
नीज नीज लाडके !			राजहंस	८७	जातिकलिका	शा. विक्रीडित
शीघ्र कवि नरहर	} शा. विक्रीडित	८८	दग्धप्रेम	"	११३	
गंगारामसा गुजर			पुष्पास	बालानंद	११४	
यास दिलेले शिफा-			तारा	शा. विक्रीडित	११६	
रसपत्र			काराबद्ध	श्यामाराणी	११८	
उन्मत्ताचे प्रलाप	केशवकरणी	८८	प्रतिबंधित स्त्रीवर्ग	वसंततिलका	११९	
मुलांचें गाणें	बालानंद	९०	तुफानांतील वारा	पादाकुलक	१२१	
शरत्कालांतील एक	} वितस्ता चतुर्गणी	९१	ओढ्याची खळखळ	श्यामाराणी	१२३	
रमणीय रजनी			डास	"	१२५	
प्रसंग			डाकवाळा	"	१२७	
नराश्याचें साम्राज्य	अंजनांगीत	९२	हृदयभेदन	शा. विक्रीडित	१२९	
अद्वैताची अनुभूति	साकी	९३	तो काल	"	१३०	
काहीं स्मृतिचित्रें	शा. विक्रीडित	९४	मूक गायन	"	१३१	
माझे पिशाच	साकी	९५	तूं	पृथ्वी	१३२	
गानलुब्ध	शा. विक्रीडित	९६	सायंप्रसंग	चन्द्रकान्त	१३२	
शेवटची निराशा	"	९७	शून्याकाश	शा. विक्रीडित	१३४	

कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान.	कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान.
मुक्ता	शा. विक्रीडित	१३५	कर्णमंगल.		
स्वप्न	बालानंद	१३६	रानफूल	शा. विक्रीडित	१६६
अनुताप	शा. विक्रीडित	१३७	शरत्संगीत	"	१६७
कवीचें आत्मसमाधान	"	१३८	कोरांठीचीं फुलें	पादाकुलक	१६८
चिरदुःखी	बालानंद	१३८	निवडुंगांतून सुटका	"	१६९
काव्याचें रसवस्व	शा. विक्रीडित	१३९	मनोगत	पृथ्वी	१७२
प्रणयोद्धार	"	१३९	उद्भ्रम	बांसरी	१७३
शब्दसृष्टि आणि तूं	"	१४०	संकीर्तन	भुजंगप्रयात	१७४
माझा भाऊ	"	१४३	कवितादेवीचें	} श्यामाराणी १७५	
मनुष्याची परतंत्रता	"	१४१	आगमन		
उपचाराचें प्राबल्य	"	१४२	अभिनंदन	शा. विक्रीडित	१७८
डचक्यांत पडलेले फूल	श्यामाराणी	१४३	रसिकाभिवादन	"	१८०
आशा-निराशा	बालानंद	१४५	भावस्तोत्र	"	१८१
खरी उन्नति	शा. विक्रीडित	१४६	माझे गाणें कुणासाठीं	पादाकुलक	१८२
समाज आणि व्यक्ति	"	१४७	गंगेसाठीं	वधूवल्ली	१८३
अणु	"	१४८	मंगलपंचक	शा. विक्रीडित	१८४
गुप्तस्वर्ग	"	१४९	मृत्यूस	"	१८५
गिधाड	श्यामाराणी	१५०	मांगल्याचा विजय	भूपतीवैभव	१८६
मी तुझाच आहे	शा. विक्रीडित	१५२	जॉर्ज गीत	स्रग्विणी मात्रा	१८७
पुष्प आणि स्त्रिया	"	१५४	भरतभूमि	ओवी	१८८
रम्य कहाणी	श्यामाराणी	१५५	भावगीत	मेनका	१८९
उलटी सृष्टि	वसंततिलका	१५६	धर्मनिष्ठ	शा. विक्रीडित	१९०
निरोप	शा. विक्रीडित	१५८	केशवसुतास	"	१९३
भूतदयेचे अश्रु	"	१५९	माझी ताई—	स्वर्गगा किंवा फटका	१९४
तु-मी	"	१५९	तारका	भूपतीवैभव	२०३
विरही	भूपतीवैभव	१६०	निराशेंतील आशा	शा. विक्रीडित	२०४
शिंंग	श्यामाराणी	१६१	कोकिलास—	स्वर्गगा किंवा फटका	२०६
माझे राज्य	अभंग	१६४			

कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान	कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान.
दिव्य मंदिर आणि लेख	स्रग्धरा	२१२	कृष्णातीरावर	चन्द्रकान्त	२५५
प्रेम आणि सत्कार		शा. विक्रीडित	२१३	अनुत्तम मनोवृत्तीला	"
हास्यसंगीत	मोहिनी	२१४	शैशवस्मृति	शा. विक्रीडित	२६५
कृष्णा	चन्द्रकान्त	२१५	धर्महानाचें भय	स्रग्धरा	२६५
वसंत	सूर्यकान्त		शोकरजनी	चन्द्रकान्त	२६६
		किंवा राजसा	२२०	सुखनिवास	"
निरोप	चन्द्रकान्त	२२४	एकामागून एक	चन्द्रकान्त	२६८
कोकिलास	दिंडी	२२८	दीनात्मे	शा. विक्रीडित	२६९
खरी कविता	वधूवल्ली	२३०	अमर	चन्द्रकान्त	२७०
ईशस्तवन	चन्द्रकान्त	२३३	स्वप्न	"	२७१
पुरी निराशा	राजहंस	२३४	विधीचा फेरा	शा. विक्रीडित	२७३
पांखरास	चंद्रकान्त व केशवकरणी		कागदी नाव	पृथ्वी	२७४
		२३५	अचल प्रेम	शा. वि.	२७५
विश्वेश	शा. विक्रीडित	२३६	माझे कोणीच नाही	स्रग्धरा	२७७
शांतीसाठी	चन्द्रकान्त	२३७	समापन	शिक्षरिणी	२७९
स्थित्यतर	शा. विक्रीडित	२३७	पुढे चाल	शा. वि.	२८०
पुढ पहा	राजहंस	२३९	आज काय	केशवकरणी	२८१
कवि	अभिमन्यू	२४०	कवि लेंभे याच्या पत्रास उत्तर	शा. वि.	२८२
उजाड मैदान	चन्द्रकान्त	२४२	चिंतन		चन्द्रकान्त
पूर्वस्मृति कां ?	राजहंस	२४३	काव्यगुंफा.		
हृदयमार्दव	पृथ्वी	२४४	शूर्पणखा-पत्रिका	सूर्यकान्त	
तारा	दिंडी	२४५			किंवा राजसा
तारि आणि गान	स्रग्विणी	२४९	प्रतीक्षा	केशवकरणी	२९०
ताराप्रकाश	स्रग्विणी मात्रा	२४९	ईशप्रार्थना	शा. वि.	२९१
नामलेखन	शा. विक्रीडित	२५२	प्रबोधन	माळिण	२९३
धन्य तूं कोकिला	स्रग्विणी मात्रा	२५३	भारतमाता	मोहिनी	२९५

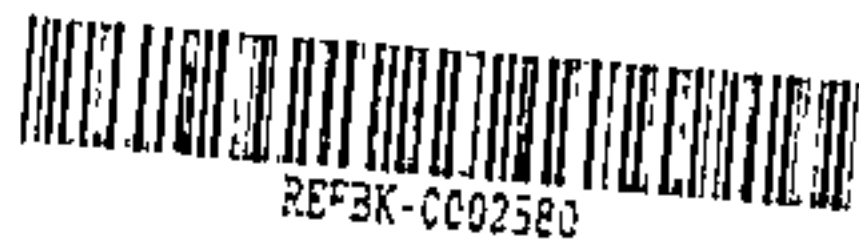
कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान.	कवितेचें नांव.	वृत्त.	पान.
वनवासस्पृहा	शा. वि.	२९७	प्रीतीची जादू	केशवकरणी	३२१
सत्कवीची आंतरिक इच्छा	}	२९८	संक्रांत	दिंडी	३२२
व्याधास			साकी	३२३	
मृत कन्या	साकी	२९९	मुद्रिका	"	३३०
जीवितसरिता	शा. वि.	३००	सीतेचा निरोप	"	३३२
स्वागतगीत	स्रग्धरा	३००	बाभळीचें फूल	पृथ्वी	३३८
काव्यदेवीला	पृथ्वी	३०१	खरें सांग	उषा	३३९
सत्कवि माधवा- नुज यांचा मृत्यु	}	३०२	उत्कंठित	"	३४०
शुक्राची चांदणी			स्रग्धरा इत्यादि	शुष्कगुलाब	शा. वि.
मांगलिक	प्रहर्षिणी	३०५	राम अरण्यांत जातांना	}	३४३
आर्ताची विनवणी	शा. वि.	३०७	आनंदी हो		शा. वि.
उत्तिष्ठत जाग्रत	पृथ्वी	३०८	हताश	स्रग्धरा	३४५
स्फुट श्लोक	मंदाक्रांता	३०८	घाळे नीज सुखें	शा. वि.	३४६
—ला	शा. वि.	३०९	कलिका	पंचचामर	३४६
मेघास	भूपतीवैभव	३०९	भरतभूमि	शा. वि.	३४७
अन्योक्ति	शिस्रिणी	३१०	चंडोलास	स्रग्धरा	३४८
इच्छेविरुद्ध	स्रग्धरा इत्यादि	३११	पारिजातकाचीं फुले	पृथ्वी	३४९
शृंगार	केशवकरणी	३१२	विसरावें म्हणून	शा. वि.	३५०
हास्याचा पडदा	"	३१३	जन्मभूमीची आठवण	पंचचामर	३५०
व्यर्थ	पृथ्वी	३१५	एक इच्छा	शिस्रिणी	३५१
बिजेची चंद्रकोर	शा. वि.	३१५	भलती इच्छा	शा. वि.	३५२
प्रार्थनाष्टक	मेनका	३१६	वंदन	मंदाक्रांता इ.	३५२
वसंतदेवी	पृथ्वी	३१७	मधमाशी	मधमाशी	३५३
उषा-संगीत	केशवकरणी	३१९	सीतेस अरण्यांत टाकतेवेळीं ल- क्ष्मण म्हणतो	}	३५४
काल-आज-पण-उद्यां	हरिणी	३१९	एकत्वासाठीं		महातारा
अपूर्णता	शा. वि.	३२०		बालानंद	३५५
	हरिणी	३२०			

कवितेचें नांव	वृत्त	नांव	वृत्त	पान.
रानफूल	बालानंद	३५६	मूर्तिकार आणि प्रीति	{ शा. वि. ३८६
सरितेस	"	३५७	देवता	
बाभळीचें फूल आणि	{ अभिमन्यू	३५९	अज्ञात पांखरास	{ दिवाकर ३८८
गुलाबाचें फूल			निजू दे स्वस्थपणें	
दोन मनोवृत्ती	उपजाति इ.	३६०	आतां	{ शा. वि. ३८९
वृद्ध कोण	मेनका	३६१	फूल आणि थडगे	
धिक्कार त्यांना असो	शा. वि.	३६२	जादूगारीण	राजहंस ३८९
टेंकडीवरील तारा	दिंडी	३६४	नुकत्याच फुललेल्या	{ शा. वि. ३९१
व्यर्थ प्रेम	राजहंस	३६६	फुलास	
आकाशांत टकला-	{ वसंततिलका	३६७	मधुमालती	दिंडी ३९१
वून पहाणाऱ्या			नाहोंच कधीं गाणार	राजहंस ३९३
मुलीस			अकालवाणावादन	वधूवल्ली ३९५
तूं उदास कां ?	राजहंस	३६८	राजापुरची गंगा	शा. वि. ३९६
संक्रांत	शा. वि.	३७०	काय बरें झालें	केशवकरणी ३९७
डॉ. जगदीशचंद्र	{ स्रग्धरा, शा. वि. व	३७१	देवाचें आवडतें फूल	शा. वि. ३९८
बासे			वसंततिलका	
माक्षें दिव्य	दिंडी	३७३	प्रेमभंग	{ चंद्रकांत व केशवकरणी ३९९
कशास हससी वृथा	पृथ्वी	३७४	अजुनि चालतोच वाट	उषा ४००
प्रार्थना	उषा	३७५	द्रौपदी	शा. वि. ४००
माझ्या मगिनीला	दिंडी	३७६	केशवसुत व ह्यातारी	इंदुकला ४०३
वर्षादिन	शिखरिणी	३७६	फुलास	पृथ्वीवृत्त ४०६
सदाफुली	बालानंद	३७७		
तारका	स्रग्विणी	३७८		
जर्मनीचा केसर	अनेकवृत्त	३८०		
काल चंचल आहे	बालानंद	३८१		
उत्कंठा	शा. वि.	३८२		
निराशा	"	३८३		
एकदां हास	केशवकरणी	३८३		
वसंतास	शा. वि.	३८४		
विकास	पृथ्वी	३८५		
मधमाशी	दोहा	३८५		

स्फुट कविता.

प्रभातकाल	दिंडी	४०७
विधीला	वसंततिलका	४१०
जिवलगे	नृपममता	४११
स्त्रीप्रेम	शा. वि.	४१२
प्रेमप्रतिज्ञा	हरिणी	४१३
आकाश	मेनका	४१३
क्षपूझां	बालानंद	४१४
आम्ही	मंदाकांता	४१६
कवितेचें स्थान	बालानंद	४१७

REFBK-0002580

REFBK-0002580

वीणाभंडाचीं पुरतकें

यशवंता	(यशवंत)	०१०
इंद्रकाला	(.)	०३
मिर्चो	(.)	०८
वीणात्रंकार	(.)	०९
अभागी कमल	(.)	१२
दत्ताची कविता	(.)	१०५
माल्या या काळंतून (श्रीधर रामडे)	(श्रीधर रामडे)	०६६
विष्णु कृष्ण चिपळूणकर (ग. ज्यं. माळसोडकर)	(ग. ज्यं. माळसोडकर)	०६७
आधुनिक कविपंचक (.)	(.)	१७४
वि.	(सविकिरणनेउठ)	०४
क. व्याविचार	(.)	४
उया	(.)	०६०

'मधुभाय' या वीणाभंडाच्या काळजातून

लुब्धकराचें प्रसिद्ध होई.

पत्ता:—'वीणाभंडळ', कुणभेळर्स आणि

पठिअशर्स; ४६१ शनिवार, पुणे,

म. ग्रं. सं. ठाणें

विषय

सं. नं.

११

२२

२२

११२४

इणानि माझे निज नवे
श्वसांच्छासते प्रबंध होआवे

-- आनंवर

रंदाळकरांची कविता

REFB 0002580

REFBK-0002580